T.C.

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NİN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İNGİLTERE İLE İLİŞKİLERİ İÇERİSİNDE LONDRA ELÇİLERİ

İnanç Meriç KOÇ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. Muzaffer TEPEKAYA

Manisa 2010

Özet

Osmanlı Devleti'nin, 1789–1909 yılları arasında, dış politikası üzerine günümüzde de araştırmalar sürerken dış siyasette büyükelçilerin rolünün ne olduğu konusu, bizleri bu çalışmayı yapmaya yöneltmiş ve İngiltere ile ilişkilerde Londra'da görev yapan, Osmanlı büyükelçileri tarafımızdan incelenmiştir. Araştırmamıza göre Londra'da görev yapan elçi sayısı beştir. Bu elçilerin dördü Rum ve Ortodoks mezhebi kökenli biri de İttihat ve Terakki üyesidir. Onlar, diplomatik görüşmeler yapmanın yanında İngiliz kamuoyunun Osmanlı lehinde olması için de girişimlerde bulunarak, Londra'da bulunan bazı Müslümanlarla birlikte rakip devletler aleyhinde zaman zaman mitingler de düzenlemişlerdir. Bizler, beş elçinin siyasi ve sosyal olaylardaki rolünü incelediğimiz için elde edilen belgeler ışığında bu türlü bilgilere de yer vermiş bulunmaktayız. Araştırma süresince Londra Sefarethanesi'nin müsteşarları ya da katipleri tarafından gönderilen belgelere de rastlanmıştır. Bu belgeler memurlar arasında çekişmeler yaşandığını ortaya koyduğu gibi sefarethane binasının fiziki durumuna da ışık tuttuğundan bu konu da ayrıca araştırmamızda yer alır.

Araştırmamızın odak noktası, Osmanlı Devleti'nin Londra elçilerinin siyasi işlerdeki rolüdür. Elçilerin, siyasi olaylarda çok önemli konumda olmaları olayların gidişatına da büyük katkı sağlar. Onlar için en önemli görev, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını koruyarak elde edilen bilginin, zamanında doğru bir şekilde Hariciye Nezareti'ne ulaştırılmasını sağlamaktır. Savaşa doğru giden bir dünyada gelişen siyasi ilişkiler ve bu ilişkilerde Sultan II. Abdülhamid'in denge politikası da elçileri dış politikaya dair gelişmelerde öne çıkarır.

Araştırmamızın başında incelediğimiz ilk elçi, Kostaki Musurus Paşa'dır. Ona ve diğer Rum uyruklu elçilere, Müslümanlardan daha fazla görev verilmesi bir nevi Hariciye Nezareti'nde yetişmiş Müslüman memur sıkıntısından kaynaklanmaktadır. İstefanaki Vogoridi Bey'in hamiliği de Kostaki Musurus Paşa için inkâr edilemez. Diğer dört elçi, yine onun gibi İngiltere Kralı ya da Kraliçesi'nin onayı olmadan Londra'ya atanmamıştır. Beş elçinin ortak yönlerinden biri de daha önce Yunan Sınırı'nda görev almış olmalarıdır. İngiltere Devleti'ne danışılmadan herhangi bir siyasi hamle yapılmadığı da kaynaklarda açıkça görülür. Elçiler, siyasi işlerin yanında Osmanlı Devleti lehine olacak her türlü oluşumun da içerisindedirler. Padişah, onlar

vasıtasıyla, bir taraftan Avrupa siyasetini takip ederken diğer taraftan da Avrupa kamuoyunun nabzını konrol etme çabası içinde olmuştur. Bir nevi elçiler onun Avrupa'daki gözü ve kulağıdırlar.

İncelediğimiz dönemde görev alan elçiler, yeterli meziyetlere de sahip değildir. Örneğin; devlet kademelerinde birçok akrabası bulunan Kostaki Musurus Paşa, İngiliz yanlısıdır. Kendisinden daha sonraki yıllarda Londra Büyükelçiliği yapan oğlu İstefanaki Musurus, Türkçe bilmez. İtalyan Françesko'nun oğlu, Rum asıllı ve Cebel-ü Lübnan Mutasarrıflığı yapmış Rüstem Paşa'nın ve ondan sonra gelen Kostaki Anthopoulos Paşa'nın da İngilizcesinin yeterli olmadığı söylenir.

Tam ve detaylı bir biyografi vermek ayrı bir tez konusu olduğundan araştırmamızda, elçilerin hayatlarından ve kim olduklarından kısaca bahsederek, dış politika ile ilgili olaylara daha fazla yer verdik. Bu kişilerin isimlerinin geçtiği araştırma eserlerinin sınırlı olması dolayısıyla büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi'nde yer alan Hariciye Nezareti belgelerinden, elçilerin gönderdiği raporlardan yine dönemin resmi gazeteleri, salnamelerden ve yazılmış hatıratlardan yararlandık.

ABSTRACT

Even though there have been studies on Ottoman foreign policy between the years of 1789-1909, this thesis, based on the examination of Ottoman archival documents, especially in Ottoman Foreign Office, as well as embassy reports, newspaper articles, *salname*s (yearbooks) and memoirs, exclusively focuses on Ottoman ambassadors to London. Examination of cources indicate that there were five ambassadors that represented the Ottoman Empire in London between the years of 1789-1909. Four of them were Greek Orthodox while the fifth was a member of the Comittee of Union and Progress. Among the sources used in this study there are also some documents, such as letters, telegrams dispatched by the staff, including the secretary and vice counsel, in embassies. These documents help us to have a better understanding of the role five Ottoman ambassadors played in some social and political events, such as pre-Ottoman and anti-Armenian mitings in London. They also shed some light on how those ambassadors acted like a source of information for Ottoman authorities in Istanbul and informed them about political lobbies and treaties etc. Documents also provide information about interoffice relations among the embassy personnel and their working conditions.

The main focus of this thesis is the role the Ottoman ambassadors played in political matters. The examination of sources suggest that they were quite influential in political affairs. Their most important task was to protect Ottoman interests and to convey the information they gathered in London as fast and complete as possible to the Ministry of Foreign Affairs in Istanbul.

It is clear that increasing relations with the western powers and the policy of balance Abdulhamid II (1876-1909) pursued during his reign contributed greatly to the growing importance of Ottoman ambassadors in European capitals, including London. The first ambassador examined in this study is Kostaki Musurus Paşa. Sources indicate that British Queen or King played an important role in Musurus Paşa's as well as other ambassadors appointment to Ottoman embassy in London since without their approval none could begin to work as ambassador. However, despite their aproval by British Queen or King Musurus Paşa and the other ambassadors were very careful about watching abd protecting Ottoman interests in political matters. Ottoman Sultan, through

ambassadors, was able to follow political developments as well as public opinion in Europe, especially in England. In other words, Ottoman ambassadors in london were the Sultan's eye and ear in Europe.

Despite their signiciance in politics, it is important to note that all ambaasadors, serving in london, were rather unqualified and accordingly they were appointed to their posts not because of their qualifications but rather due to their connections to influential people in Istanbul. Of those, Kostaki Musurus Paşa had many relatives in high level public offices and owed his appointment to his relatives. Also, in his appointemnt it looks like, his pre-British attitude played an importan role. Some other apponitnments were made due to similar reasons. For instance Stefanaki Musurus, the son of Kostaki Musurus Paşa, had no knowledge of Turkish but he was appointed as an ambassador to Ottoman Embassy in London due to his father's connections. Similarly the apppointments of Rüstem Paşa, who had previously served as the governor of Lübnan, and Kostaki Anthopolous Paşa, both Greeks by origin, were appointed to Ottoman Eembassy in British Capital even though neither had knowledge of English language.

Since a full and detailed information about those ambassadors is not one of the goals this study seeks to achieve, it provides a short information about their lives and focuses, instead, on their role in foreign affairs and political matters.

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum " **Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile İlişkileri İçerisinde Londra Elçileri** " adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
.../.../2009
İnanç Meriç KOÇ

Önsöz

Elçiler, uluslararası ilişkilerde önemli konuma sahiptir. XIX. yüzyılda hem iletişim imkânlarının hem de ulaşımın bu günkü gibi hızlı sağlanamaması elçileri, hükümdarların gözü, kulağı konumuna getirmişti. Teknolojinin gelişmiş olmaması, Hariciye nazırlarının ve devlet adamlarının birbirleri ile yüz yüze görüşmesine imkân vermediğinden, işler çoğunlukla elçiler vasıtasıyla yürütülmüş, en önemli işlerin ağır yükünü onlar üstlenmişti.

Dış politikada Hariciye Nezareti'nin en fazla çaba gösterdiği konu, istihbarat bilgisi elde etmek için girişimlerde bulunmaktı. Padişah ve hükümetin, her şeyden haberdar olmak istemesi, elçileri istihbarat çalışması yapmaya zorunlu kılıyordu. Sultan II. Abdülhamid 1876-1909 yılları süresince otuz üç yıl tahtta kaldı. Bu zaman içerisinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yoğun ilişkiler yaşandı. Gerek Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ile olan ilişkilerine önem vermesi, gerekse İngiltere'nin her olgudan haberdar olmak istemesi, olay, görüşme ya da siyasi hamlelerin sayısını kat kat arttırmıştı. Bu nedenle araştırmamız oldukça kapsamlı bir alanı ihtiva etmektedir.

Beş bölümden oluşan bu araştırmada öncelikle giriş bölümünde 1876–1909 tarihleri arasında Londra'da bulunan Osmanlı büyükelçileri ile İstanbul'da görev yapan İngiltere büyükelçilerinin bir listesi sunulmuştur. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin en uzun süre görev yapmış elçilerinden biri olan Kostaki Musurus Paşa'nın faaliyrtleri araştırılmıştır. İkinci bölümde Londra'da elçisi Rüstem Paşa'ya yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Kostaki Anthopoulos Paşa, dördüncü bölümde Kostaki Musurus Paşa'nın oğlu olan İstefanaki Musurus Bey ve beşinci bölümde daha sonra Hariciye Nazırı olarak görev alacak olan Mehmet Rıfat Paşa 'nın çalışmaları araştırılmıştır. Araştırmamızın esasını Osmanlı Devleti'nin Londra elçilerinin siyasi işlerdeki faaliyetleri teşkil etmektedir. Buna ilaveten Londra Sefareti çalışanları ve sefarethane binası hakkında da bazı bilgilere de yer vermiş bulunmaktayız.

Araştırmanın hazırlanması sırasında bana her türlü desteği veren ve uyarıları ile yol gösteren değerli Hocam Doç. Dr. Muzaffer TEPEKAYA ve her zaman desteklerini gördüğüm Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'ya derin şükranlarımı sunarım. Ayrıca arşiv araştırmalarım sırasında sıkılmadan beni yönlendiren kıymetli

Hocam Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU'na, çalışmalarımın bütün aşamalarında yardımını gördüğüm sevgili Seçil KAPLAN'a ve her zaman yanımda olan saygıdeğer Dr. Bahir\Gülay ACUNGAN çiftine teşekkürü manevi bir borç bilirim.

İnanç Meriç KOÇ

Manisa 2010

İçindekiler

Özet.....I
Abstract……III
Önsöz.....VI
İçindekiler…….……..……...…..VIII
Kısaltmalar.....XI

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Daimi Elçilik Teşkilatı Londra ve İstanbul Elçileri……1

BİRİNCİ BÖLÜM
KOSTAKİ MUSURUS PAŞA

A. Kostaki Musurus Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler……...12
B. Osmanlı İngiltere İlişkilerindeki Rolü……15
1. İstanbul Konferansı ile Değişen İlişkiler……15
2. Londra Protokolü ve Diğer Sorunlar…….....22
a. Londra Protokolünün Reddedilmesi ve 93 Harbi'nin İlişkilere Etkisi…….....26
3. Ayastefanos Antlaşması ile Gelen Ermeni Tehlikesi……..…..35
a) Ermeniler ile Mücadele……....41
4. Değiştirilmeye Çalışılan Ayastefanos……....42
5. Berlin Antlaşması……...…45
a. Antlaşma Sonrası Değişen İngiliz Politikası……...…..49
6. Bulgar Prensi Battenberg Sorunu……...56
7. Karadağ ve Arnavutluk Sorunu……..……....57
8. Tuna Konferansı'nın İlişkilere Etkisi…….....58
9. Musurus Paşa'nın Yunan Sınırı Meselesi için Yaptığı Avrupa Gezisi……...…...60
10. İngilizlerin Mısır'ı İşgal Politikası Mısır ve Mısır Hidivliği Sorunları……...…..65
11. Fransa'nın Tunus'u İşgali ve Değişen Statüko……...…...85
12. İngiltere ile İtalya'nın Yakınlaşma Teşebbüsleri……...…....87
13. İngiliz Rus Çatışması…….....88

14. Aleyhte Basın Faaliyetleri ile Mücadele……..89
15. Sefarethane Dışında İstihbarat…….....91
16. Musurus Paşa'nın Büyük İhmalkârlığı…….....92
17. Kostaki Musurus Paşa'nın Görevden Alınması……...94
18. Emekli olduktan Sonra da Görev Alan Kostaki Musurus Paşa……...….97

İKİNCİ BÖLÜM
RÜSTEM PAŞA

A. Rüstem Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler…….....99
B. Osmanlı İngiltere İlişkilerindeki Rolü……..100
1. Batum Limanı Meselesi'nin İlişkilere Etkisi……....100
2. İtalya ile İngiltere'nin Ortadoğu Emelleri ve Mısır Meselesi Sorunu……..…102
3. Balkanlar ve Bulgaristan Prensliği Sorunu……...…127
4. Girit Meselesi…….…...137
5. Almanya ile Yakınlaşma Teşebbüsleri…….…144
6. Fao Hadisesi…….…146
7. Değişen İngiliz Politikası…….……147
8. Modern Silah Arayışı……..…..148
9. Sir Clare Ford'un Elçilik Görevinde Kalması için Yapılan Girişimler……....150
10. Aleyhte Medya Faaliyetleri ile Mücadele…….….151
11. Ermeniler ile Mücadele…….….164

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KOSTAKİ ANTHOPOULOS PAŞA

A. Kostaki Anthopoulos Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler……..214
B. Osmanlı İngiltere İlişkilerindeki Rolü……..216
1. Balkanlar Sorunu……..216
a. İngilizlerin Selanik'te Bir Posta Merkezi Açma Konusu…….218
2. Girit Sorunu……..219
3. Aleyhte Basın Faaliyetleri ile Mücadele……..225
4. Ermenilerle Mücadele…….….228
5. Hayfa Şimendifer Hattı Meselesi…….241
6. Kuveyt Sorunu…….……242
7. Mısır Meselesi…….…….245

C. Halil Halid Efendi Gözüyle Londra Sefareti Rezillikleri……..…250
1. Londra Sefarethanesi'nin Durumunun İncelenmesi…….……257
D. Tahta Çıkış Merasimleri için Londra'ya Giden Paşalar…….…..260

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSTEFANAKİ MUSURUS PAŞA

A. İstefanaki Musurus Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler……..263
B. Osmanlı -İngiltere İlişkilerindeki Rolü……..…267
1. Balkanlar Sorunu……..267
2. Selanik ve Girit Sorunları…….276
3. Mısır ve Akdeniz Mücadelesi'nin İlişkilere etkisi……...278
4. Aleyhte Basın Faaliyetleri ile Mücadele……..286
5. Ermeniler ile Mücadele……....288
6. Japon-Rus Savaşı…….….294
7. Londra Sefarethanesi'nin Telgraf Şifrelerinin Çalınması……296
8. Arjantin'den Gemi Alınması Meselesi…….…….297
9. Alman İmparatorunun Londra Ziyareti, Rus Çarı ve İngiliz Kralı ile Görüşmesi…..….298

BEŞİNCİ BÖLÜM

MEHMET RIFAT PAŞA

A. Mehmet Rıfat Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler……..301
B. Osmanlı -İngiltere İlişkilerindeki Rolü……306
1. Rumeli Sorunu…….306
2. Aleyhte Faaliyetler ile Mücadele……..315

SONUÇ……317
BİBLİYOGRAFYA……321

Kısaltmalar

a. g. e. : adı geçen eser

a. g. m: adı geçen makale

a. g. t.: adı geçen tez

B. : Receb

bkz. : bakınız

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

c. : Cilt

C. : Cemaziyyelâhir

Ca. : Cemaziyyelevvel

Çev. ; Çeviren

Haz. : Hazırlayan

L. : Şevval

M. : Muharrem

N. : Ramazan

nr. : numara

R. : Rebiyülâhır

Ra. : Rebiyülevvel

S. : Safer

s. : sayfa

S. : sayı

Sos. Bil. Ens. : Sosyal Bilimler Enstitüsü

süt. : Sütun

Ş. : Şaban

TTK. : Türk Tarih Kurumu

vb. : ve benzeri

vs. : ve saire

yay. : yayınlayan

Z. : Zilkaade

Za. : Zilhicce

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Daimi Elçilik Teşkilatı Londra ve İstanbul Elçileri

Batı devletleri dışında ilk defa daimi elçilik kuran devlet, Osmanlı Devleti'dir. 1793 yılında Londra'da kurulan Osmanlı daimi elçiliğini Paris, Viyana ve Berlin elçilikleri takip etmiş ancak Avrupa'nın belli başlı devlet merkezlerindeki bu elçilikler 1821 yılında kapatılmıştır. On üç yıllık bir zamandan sonra 1834'de aynı başkentlerde yeniden açılan Osmanlı daimi elçilikleri, kesintiye uğramaksızın günümüze kadar gelmiştir.[1] Elçilikler dışında Osmanlı Devleti'nin, dışarı vukuatlarını bildiren başka vasıtalar da vardır. Doğu'da sınır eyaletlerinin valileri, kuzeyde Kırım hanları, batıda hususiyle Eflak ve Boğdan voyvodaları, Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Dubrovnik Cumhuriyeti ile Erdel Krallığı, dikkat çeken her gelişmeyi bildirmekle mükelleftiler.[2]

Osmanlı elçileri, ilk zamanlarda barış anlaşmaları ya da ticari sözleşmeler imzalamak, barış önerisinde bulunmak, barış görüşmeleri ya da arabuluculuk yapmak, herhangi bir antlaşmanın maddelerini görüşmek, iyi dostluk ilişkileri kurmak ya da var olan dostluk ilişkilerini pekiştirmek, Osmanlı Devleti'nin alacaklarını toplamak, gönderildiği ülkelerin Osmanlılar hakkındaki görüş ve politikalarını öğrenmek, Osmanlı padişahının cülusunu bildirmek, armağanlar götürmek, padişahın bir mektubunu götürmek, Osmanlıların kazandığı bir utkuyu bildirmek, tahta yeni geçen Avrupa monarklarının cülusunu tebrik etmek, Avrupa krallarını sünnet düğünlerine çağırmak, vergi istemek[3] vb. gibi görevler ile yükümlüydüler. Bu kişiler de ün ve orun sahibi yabancı dil bilen kişilerden seçilirdi. Gerek İslam gerekse Hıristiyan ülkelerine giden bu elçiler " fevkalade elçi[4] " ünvanını taşırlar ve vazifelerini bitirdikten sonra da geri dönerlerdi.[5] XVI. yüzyılda Germen ya da Leh asıllı bazı kişilerin elçilik yaptıkları da görüldü. Örneğin; 1542'de Mahmut isminde bir Germen asıllı, 1562'de de İbrahim adlı bir Leh asıllı mühendis, Alman İmparatoru'na elçi olarak gönderildi.[6] Avrupa

[1] Ercüment Kuran, " Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçilikleri'nin Rolü ", VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961) Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK. Yay., Ankara 1967, s.489.
[2] Kuran, a. g. m., s.9.
[3] Hadiye Tuncer, Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1997, s.12.
[4] Bazı yetkilerle donatılmış Ortaelçi.
[5] Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri* 1793-1821, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 20, Seri: III - Sayı: A4, Ankara 1968, s.9.
[6] Hadiye-Hüner, Tuncer, a. g. e., s.13.

devletlerinin elçilikleriyle temaslarda ilk zamanlar mühtedilerden faydalanılsa da daha sonraları tercümanlık vazifesini Fenerli Rum beyleri yürüttü.

1454'te, Venedik'in İstanbul'da açtığı daimî elçilik dünyada kurulan ve varlığı ispatlanabilen ilk daimî elçilik olmuştu. İtalyan şehir devletlerinde başlatılan daimî elçilik sisteminin diğer Avrupa devletlerince örnek alınmasıyla, bu uygulama diğer yerlerde de hızla yaygınlık kazandı ancak geçici elçilik sisteminden daimî elçilik sistemine geçiş bir anda gerçekleşmedi. Diplomatik hiyerarşinin kurulması ve tam olarak uygulayabilmesi için üç yüz yıl geçmesi gerekmişti. Bu süreç ise oldukça sancılıdır. İlk daimî elçiler, henüz belli bir sisteme kavuşmamış olan diplomasi mesleğini sürdürebilmek için ağır şartlarla mücadele etmek zorunda kaldılar en önemli problemi de ekonomik konularda yaşadılar.

Günümüz diplomatlarının aksine, XVI. ve XVII. yüzyıl elçilerinin gelirleri de oldukça düşüktü. Elçiler görevlerini yerine getirirken, kendi imtiyazlarını korumak için mücadele etmenin yanında, devletlerinin gücünü ortaya koymak, hükümdarlarının hâkimiyetini göz önüne serebilmek amacıyla, ağır borçlar altına girmek pahasına çalıştılar. Bu dönem elçilerinin bilgi kaynakları ve yolculuk imkânları da bilindiği gibi oldukça sınırlıydı.[7] Mücadele etmek zorunda kaldıkları sorunlar yalnızca bunlardan ibaret de değildi. Zira dönemin hükümdarları işlerini kolay yoldan ve etkili bir şekilde halletmek istiyorlardı. Bu nedenle dış ülkelerde tam yetkili temsilcilikler kullanmaktansa bu görevi yarı yetkili acentelerle yürütmeye çalıştılar. Bu acentelerde görev alanlar da genellikle güvenilmez ve rüşvetçi kişilerdi. Bilgi sızdırarak, kasten yanlış haberler bile gönderiyorlardı.[8] Çoğu zaman bir başkentte sadece bir kişi, birden çok ülkenin temsilciliğini yapıyordu fakat bunların diplomasi işlerinde fazla bir önem ve itibarları bulunmazdı.

Bu tarz problemler, uzun süre devam etti. Avrupa devletleri tarafından bu konuların masaya yatırılıp görüşülmesi ve diplomasi sistemine bir standart getirilmesi ancak Viyana Kongresi'nde (19 Mart 1815) mümkün oldu. Kongrede bulunan devlet adamları, bahsedilen yetersiz ve uygunsuz diplomasi işleyişini sona erdirme konusunda ciddi bir kararlılık gösterdiler. Viyana Kongresi Sözleşmesi'nin nihai senedinin on

[7] Ahmet Dönmez, Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçilikleri'nin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s.5.
[8] Kuran, a. g. e., s.64.

yedinci eki ve üç yıl sonra imzalanan Aix-La Chapalle Protokolü (21 Kasım 1818) ile diplomatik hizmet ve ülkelerin temsilcilikleri konusunda ortak bir hiyerarşi ve standart ortaya çıkarıldı. Diplomatik temsilcilikler dört kademe halinde şu şekilde belirlendi:[9]

1. Büyükelçiler (Ambassadeurs) ve Papa'nın büyükelçileri "légats ve nonces" ler
2. Fevkalade murahhas orta elçiler (Envoyé-extraordinaire et ministere plénipotentiare) ve Papa'nın enternonces'leri
3. Mukim elçi (Ministere résident)
4. Maslahatgüzar (Change affairs)

1815 yılından itibaren bu düzenlemelerle birlikte diplomasi hizmeti, devlet görevleri arasında en önemli mevkilerden biri olarak görülmeye başladı. Giderek bu mesleği yapanların saygı ve itibarı arttı. Bundan sonra hiyerarşisini ve yasasını elinde tutan ve bunu ortaya koyan; geleneklerini kendi toplum düşüncesiyle geliştiren bir diplomasi mesleği kuruldu. Böylece sağlam bir temele kavuşan modern diplomasi, günümüze kadar hızla gelişti.

Bilindiği gibi klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin diplomasisi tek taraflıydı. Yani kurallar bir tek Osmanlı Hükümdarı tarafından belirleniyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti dış politikada hiçbir Avrupa devletini kendisiyle eşit haklara sahip kabul etmezdi ve onlarla sürekli barış içinde bulunmaktan kaçınırdı. Dış politika hedeflerinin en önemlilerinden biri; İslâm dinini yaymak, yani *darülharb'i darülislâm* haline getirmekti. Böylesine genel bir anlayış da diğer devletlerle ilişkilerde belirleyici rol oynuyordu. Bu anlayış, Osmanlı Devleti'ni uluslararası ilişkilerde, yalnızlık politikasını benimsemeye itti. Kendi kendine yeterlilik prensibi çerçevesinde hareket eden devlet adamları da saldırılara karşı koyma ve barışı koruma adına diğer devletlerle anlaşma yapmak istemiyorlardı. Bunun temelinde de bir İslâm devletinin, Hıristiyan bir devlet ile eşit esaslara dayalı anlaşma yapamayacağı düşüncesi yatıyordu.

Bu bakış açısı, Osmanlı'nın, Batı'nın uyguladığı diplomasi yöntemlerine yabancı kalmasına neden oldu.[10] Osmanlı'nın daimî elçiler göndermemesinin, daha doğrusu geniş bir tanımlamayla modern diplomasi sistemine ayak uyduramamasının gerçek

[9] Dönmez, a. g. t., s.6.
[10] Dönmez, a. g. t., s.8.

nedeni ve onu diğer devletlerden geri bırakan bu zihniyetidir. Osmanlı yöneticileri, Avrupa'da gelişen diplomasi sistemini takip ederek bunu kendi sistemlerine adapte edecek bir anlayışa ve görüşe erişebilselerdi, bu sadece dış politikadaki bir gelişmeyle sonuçlanmayacaktı, tüm devlet sistemini de etkileyecek bir açılım meydana getirecekti. Ancak Osmanlı'da, askerî gücün yanında diplomasinin de devletlerarası ilişkilerde bir araç olarak etkin bir şekilde kullanılabileceği çok geç anlaşıldı. Osmanlı padişahları, her monarşide olduğu gibi kararların alınmasında en yetkili kişiydi. Dış politikada atılacak adımlarda kesin söz sahibiydi. Dış siyaset konularının tartışıldığı ve bu konularda en son kararların alındığı en üst kurum ise yine padişahın kesin bir söz sahibi olduğu Divan-ı Hümayun'du. Aslında bütün bunlar bir problem oluşturmuyordu. Problem, hem sadr-ı azamın son dönemlerde bile, dış politika işlerinin bizzat yürütücülüğünü yapmasında hem de bu işlerin planlanacağı, sistemli bir şekilde yürütülebileceği bir örgütün bulunmayışındaydı. Temel sorun ise Bab-ı âli olarak adlandırdığımız merkezî hükümet yapısının az gelişmişliği, uzmanlaşamaması, kendini yenileyememesi ve Findley'in de işaret ettiği gibi geleneksel devlet yapısından rasyonel-yasal düzene geçilememiş olmasıydı.[11]

Dışişlerinde sürekli sorumlulukları artan ve XIX. yüzyılın başında da bir dışişleri bakanı görünümünü almış olduğu düşünülen Reis-ül küttapların sorumlu oldukları kalemlerle yürüttükleri tayin, tımar-zeamet işleri; yine üzerlerinde kapı kethüdalıkları ve vakıf nâzırlıkları gibi dışişleriyle ilgili ilgisiz birçok görevin varlığı da bu kargaşayı açıkça ortaya koymaktadır.[12] Sistemdeki bu sorunların temelinde ise üç neden yatar. Bunların birincisi ve en önemlisi modern devletler sistemine ayak uydurulamaması, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı, işlevsel bir idarî sistemin geliştirilememesidir. İkincisi, ister dini kaygılarla, isterse siyasî nedenlerle olsun, dışişlerinin etkin bir şekilde yönetilmesinin ve diplomasinin bir araç olarak kullanılmasının, ülkenin geleceğinde oynayacağı hayati öneminin kavranılamamış olmasıdır. Üçüncüsü de alanında yetişmiş eleman eksikliğidir. Bu nedenle de padişahların tercihleri, Yunan isyanına kadar çoğunlukla Rumlardan yana olur. Dış zorlamaların itici gücü olmasa, Osmanlı'da ne Hariciye Teşkilatı'nın bu derece çabuk ve sistemli olarak şekillenmesi ne de diğer

[11] Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, çev. Latif Boyacı - İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul 1994, ss.37-38.
[12] Dönmez, a. g. t., s.10.

bakanlıkların oluşması ve idarî sistemin modernleşmesi mümkün olmayacaktır. Aslında Osmanlı modernleşmesinin tümü için de bu genelleme yapılabilir.

XIX. yüzyıl sonuna doğru da Osmanlı dış politikasındaki değişimler, diplomasideki değişimi beraberinde getirir. Avrupa devletleriyle ittifaklar kurma ve denge politikasından yararlanma prensibi, yine Avrupa tarzı bir diplomasi yürütmekle mümkündür. Bir İslâm devletinin Hıristiyan bir devletle eşit esaslara dayalı anlaşma yapamayacağı düşüncesine dayanan eski yalnızlık politikası artık değişmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti artık Batı'nın uyguladığı diplomasi yöntemlerine de yabancı değildir. Denge politikasının kabul edilmesi, Avrupa'yı tanımayı ve onun attığı her adımı takip etmeyi zorunlu kılar. Bu ihtiyacının bir sonucu olarak da kurulan daimî elçilikler tek taraflı diplomasiden, karşılıklı diplomasiye geçişi başlatmıştır.[13]

Osmanlı daimi elçiliklerinin gördükleri vazifeler de siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel olmak üzere üçe ayrılabilir. Onların, yabancı devlet adamlarıyla yaptıkları ticari antlaşmalar, görüşmeler ve kapitülasyonlarla tespit edilmiş bulunan gümrük tarifelerini Osmanlı İmparatorluğu yararına değiştirmek için giriştikleri teşebbüsler teşkil eder. Bu elçilikler, Türk toplumunun batılılaşmasına da başlıca üç yoldan yardım ederler. Batı'yı tanıyan devlet adamları yetiştirilmesine imkân vermişler, Batı'dan asker ve sivil mütehassıslar getirilmesinde vasıta olmuşlar ve Batı'ya gönderilen öğrencilerin işlerini düzenlemişlerdir. Batı, askeri ve mülki müesseselerinin nizamnameleri çoğu zaman bu elçilikler yoluyla getirildiği gibi, Batı, yaşayış tarzı ve sanat zevkinin Türkiye'de yayılışında da bahis konusu elçiliklerin tesiri görülür.

1793'den 1821'e kadar devam eden ilk kuruluş safhasında Yusuf Agah (1793-1797) ve İsmail Ferruh (1797-1800) Efendiler İngiltere'ye gittiler. Hatta İngiltere Devleti tarafından kendisine yol harçlığı teklif edilirse bile Yusuf Agâh Efendi'nin bunu kabul etmemesi de tembihlenmişti.[14] Daha sonra da birçok kişi diğer Avrupa şehirlerine gönderildi. Bu kişiler, İstanbul'a döndükten sonra sadaret kethüdalığı, defterdarlık, nişancılık gibi önemli vazifelerde bulunarak, Osmanlı devlet idaresinin batılılaşmasında Sultan III. Selim ve II. Mahmud'a destek oldular. Islahatçı padişahların da Osmanlı İmparatorluğu'nu batılılaştırmak gayretlerinde asıl yardımcıları, Avrupa'daki daimi elçiliklerde kâtiplik vazifesi görmüş olan genç memurlardı. 1834'den 1841'e kadar

[13] Dönmez, a. g. t., s.21.
[14] Kuran, a. g. e., s.14.

süren yeniden kuruluş safhasında Mustafa Reşid Paşa ve Nuri Efendi, Paris ve Londra daimi elçiliklerinde dönüşümlü olarak bulundular. Tanzimat devri yine Londra daimi elçiliğinden dönen Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın metnini hazırladığı Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun 3 Kasım 1839'da ilanıyla başladı.[15]

Eski Kalyonlar Kâtibi Yusuf Agâh Efendi, 1793 yılının Ekim ayında Londra'ya büyükelçi olarak gönderildi ve burada üç yıl görev yaptı. Mahmud Raif Efendi de Sır Kâtibi olarak 1793 yılında Londra'ya gitti ve orada dört yıla yakın görev yaptı. Bu görevi sırasında edindiği izlenimleri Fransızca olarak kaleme almıştır. Eserinde, İngiliz donanmasının ne kadar güçlü olduğu, İngiltere'nin maliyesi, ticaret, polis teşkilatı, mahkemeler ve jüri sistemi, İngiliz halkının durumu, şehirlerin düzeni, Londra 'da bulunan hastane, cezaevi, yetimhane ve mektep gibi bazı müesseselerin işleyiş tarzları, ulaşım ve posta hizmetleri, fabrika ve imalathaneler, İngiliz Anayasası, Parlamento hakkında da bilgi verir. Onun, belirttiğine göre İngiliz Anayasası, monarşi ve cumhuriyetin karışımı olması sebebiyle diğer ülkelerden farklıdır. Parlamento, iki meclisten oluşur, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası, bu meclisler de yalnızca kanun yapma yetkisine sahiptirler. Kral, bu meclisleri onaylamakla yükümlüdür. Kralın yine parlamento üzerinde yetkisi vardır. Parlamento tarafından çıkarılan kanunlar da ancak kral tarafından onaylanınca yürürlüğe girebilir. Kral, parlamentoyu yenileyebilir ve mevcut olanı feshetmeye de gücü yetmektedir. İngiliz Anayasası, halk, soylular ve kral kuvvetlerinin birleşiminden oluşur. Kral, kanunların yürütülmesinden sorumlu olduğu gibi af yetkisine de sahiptir. Kendi arzusuyla savaş, barış ve ittifak yapabilir. Parlamentodan habersiz, barış ve ittifaklar da yapabilir fakat parlamentonun haberi olmaksızın hiçbir vergi koyamaz. Bu yetki sadece parlamentoya aittir. Mahmut Raif, Parlamento ile ilgili bu bilgilerden sonra ayrıntılı olarak Lordlar ve Avam Kamarası'nı da tanıtır. İngiltere'de kanunların önemli olduğuna dikkat çeker. Kanun karşısında herkesin eşit olduğu fikri üzerinde durur. [16]

Yusuf Agâh Efendi, görevini tamamladığında (23 Temmuz 1797) Londra Sefarethanesi'ne süvari mukabeleciliği payesiyle büyükelçili olarak İsmail Ferruh Efendi gönderilmişti. Ferruh Efendi de İngiliz Hariciye Nazırı ile dostça münasebet

[15] Kuran, a. g. m., 489-492.
[16] İbrahim ŞİRİN, Osmanlı Seyahatnameleri'nde Avrupa (1839-1876), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.131.

kurdu ve gazetelerde çıkan haberleri düzenli olarak Bab-ı âli'ye bildirdi. Portekiz ile Osmanlı arasında bir anlaşma yapılması girişiminde bulundu ve Mısır meselesi için başarısız da olsa bazı çalışmalar yaptı.[17] 1800 yılında da padişah, Bab-ı âli'de elçilikler ile alakalı yeni bir durum değerlendirmesi yapılmasını istedi. Bunun sonucunda da padişahın konu ile ilgili daha önce beyan ettiği fikirler çerçevesinde, daimî elçiliklerin geleceği ile ilgili bir değerlendirme yapıldı. Varılan sonucu ise Sadaret Kaymakamı Abdullah Paşa, bir telhisle padişaha sundu. Elçilikler konusunda gelinen durum hakkında da düşünceler şunlardı;

1. *İslâm'ın muhafazası ve Osmanlı saltanatının namusunun korunması Hıristiyanlar ile bir araya gelinip kaynaşılmasına manidir. Küfür tek millettir.*
2. *Müslümanların uzun süre, Avrupa'da Hıristiyanlar arasında bulunmalarında önemli güçlükler vardır.*
3. *Daimî elçiliklerden şimdiye kadar herhangi bir fayda elde edilememiştir.*
4. *Elçilerin gönderilmesinin asıl nedeni, gittikleri yerlerdeki devletlerin ne durumda olduklarını ve ne yapmak istediklerini öğrenebilmekti. Şimdiye kadar bu konuda bir şey elde edilememiştir ve bundan sonra da bu yönde olumlu bir gelişme olamayacağı açıktır.*
5. *Bu durumda elçilere verilen maaş ve yapılan diğer masrafların artık bir anlamı yoktur."* [18]

Bab-ı âli'ye göre tüm bu nedenlerden dolayı, Avrupa'daki Osmanlı elçilik sisteminde yeni tedbirlerin alınması gerekiyordu. Rumlar da Hıristiyan oldukları için, onların Avrupalılarla birlikte yaşamalarına bir engel yoktu ve atanacak elçiler Rumlardan seçilmeliydi. Ancak Rumlar, daima merak içinde ve sürekli meselelerin derinliğini düşünen ve bu konuda endişeye düşen bir millet olduklarından, Avrupa devletlerinin bunları elçi olarak kabul etmek istemeyeceği ve sorun çıkaracakları neredeyse kesindi. Bu nedenle, şimdilik, İngiltere ve Avusturya'daki elçiler görev sürelerini tamamladıklarından, bunların geri çağrılıp o sırada elçiliklerde tercüman olarak çalışan Yunanlılara itimatnameler gönderilerek maslahatgüzar olarak tayin

[17] Kuran, a. g. e., s.41.
[18] Dönmez, a. g. t., ss.26-27.

edilmelerine karar verildi. Böylece Avrupa devletleri bu duruma alıştırılmış olacaklardı. Her şeye rağmen Avusturya ve Prusya'nın bunu kabul etmemesi de mümkündü. İngiltere ile Osmanlı'nın arasında da siyasi bir mesele olmadığı ve endişelenip şüphe edecek bir durumları bulunmadığından, işe ilk olarak İngiltere'den başlanılmasına karar verildi. Alınan kararlar da süratle uygulamaya geçti. Londra elçisi İsmail Ferruh Efendi'ye de Temmuz 1800'de tercümanı Yanko Aziropulo'yu maslahatgüzar olarak bırakıp İstanbul'a dönmesi emredildi.[19] 1803 tarihinde de Sıdkı Efendi Yanko Aziropulo'nun yerine maslahatgüzar olarak tayin edildi. Bu tarihten sonra da birçok isim Londra büyükelçiliğinde görevli olarak bulundu.

1850 yılında Osmanlı içerisindeki Fenerli adı verilen Rumlardan olan Kostaki Musurus Paşa, büyükelçilik görevi ile Londra'ya tayin edildi. Fener Rumlarının Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmeleri sahip oldukları eğitimle yakından ilgiliydi. Fenerliler, çocuklarını İtalya'ya ve diğer önemli yerlere eğitim almak için gönderirlerdi. Böylece daha sonra döndüklerinde Türkçe ve Arapçanın dışında birkaç yabancı dili de öğrenmiş olurlardı. Müslümanların, XIX. yüzyılın başlarına kadar yabancı dil öğrenmekteki ilgisizliği düşünülünce Fener Rumlarına devlette niçin çok iş düştüğü de daha iyi anlaşılır. Ayrıca bu Rumların, Avrupa'da sadece dil öğrenmekle kalmadıkları da düşünülmektedir. Bunun dışında Avrupa kültürü ve diplomasisini de öğrenmişlerdir.[20] İlk zamanlarda elçi olarak seçilenlerin çoğunluğu da savaş sırasında tutsak olarak çok küçük yaşlarda İstanbul'a getirilip, Enderun okullarında okutularak, Müslüman olmuş bilgili kişilerdi. Bunlar ülkeye çok küçük yaşta geldikleri için kendilerini Türk sayarlardı. Kökeni Türk olan Osmanlı elçileri ise en iyi aileler arasından seçilirdi.[21] Kostaki Musurus Paşa'dan sonra Londra Elçisi olan Rüstem Paşa ise aslen İtalyan asıllıydı ve kendisine Türk denilmemesinden hiç de hoşnut olmazdı.

Diplomatik zekâsı tüm dünya tarafından bilinen ve imparatorluğun var olabilmesinin dış ilişkilerin iyi bir şekilde yönetilmesine bağlı olduğunu düşünen Sultan II. Abdülhamid (31 Ağustos 1876 – 27 Nisan 1909) döneminde dış ilişkiler çok büyük bir sahada gelişir. 33 sene boyunca hükümet, 18 Avrupa, 4 Amerika, 2 Asya ve 1 Afrika

[19] Dönmez, a. g. t., s.27.
[20] Mehmet Faik Yavuz, 19. YY'da Gayrimüslim bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus'un (Paşa) 1850 Yılına Kadar Diplomatik Faaliyetleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2004, s.29.
[21] Hadiye - Hüner, Tuncer, a. g. e., s.14.

devleti olmak üzere toplam 25 devletle ilişki içindedir. Bu dönemde 268 dünya şehrinde temsilcilik vardı. Bunların 214'ü Avrupa'da, 34'ü Asya'da, 12'si Amerika'da, 6'sı Afrika'da, 2'si de Okyanusya'da bulunuyordu.[22] Tüm bu devletler ile ilişkilerin hemen hepsinde İngiltere'de işin içerisine bir şekilde dâhil olmaktadır. Bununla birlikte buraya gönderilen sefirlerin sicillerine ve yeteneklerine çok önem verilmiştir. Osmanlı'nın Londra Elçiliği ile ilgili belgelerde siyasî, sosyal ve ekonomik konularda çokça bilgi bulunmaktadır. Bu belgelerden elde edilen bütün bilgilerin araştırmamızda bulunması, çalışmamızın sınırlarını ve amacını aşacağından, gerekli bilgileri belirli bir çerçevede incelemiş bulunmaktayız. Bu nedenle özellikle elçilerin, siyasî ve ekonomik faaliyetlerine olaylar örgüsü içerisinde bazen sınırlı bir şekilde yer verilecektir.

[22] Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* (Türkiye'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi) c. 9, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993, s.61.

1909 Yılına Kadar Osmanlı Devleti'nin Londra Elçileri

Görevli Bulunan Kişi	Göreve Geliş Tarihi	Görevin Bitiş Tarihi
Yusuf Agâh Efendi	15 Ekim 1793	23. Temmuz 1797
İsmail Ferruh Efendi	23 Temmuz 1797	Temmuz 1800
Yanko Aziropulo	Temmuz 1800	1803
Sıdkı Efendi(Maslahatgüzar)	1803	1810
Antonaki Ramadani	Mart 1811	1832
Mavroyani	1832	5 Ağustos 1834
Müşir Namık Paşa	29 Ra 1250 (5 Ağustos 1834	15 Ocak 1835
Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi	15 N. 1250 (15 Ocak 1835)	18 Nisan 1836
Sadr-ı azam Mustafa Reşid Paşa	1 Ca. 1252 (14 Ağustos 1836)	3 Ağustos 1837
Sadr-ı azam İbrahim Sarım Paşa	3 Ağustos 1837	28 Ocak 1838
Müşir Damad Ahmed Fethi Paşa	2 Za 1253 (28 Ocak 1838)	7 Ağustos 1838
Sadr-ı azam Mustafa Reşid Paşa 2. defa göreve geldi.	16 Ca. 1254) 7 Ağustos 1838	21 Şubat 1840
Şekip Paşa	17 Z. 1255 (21 Şubat 1840)	20 Aralık 1841
Sadr-ı azam Ali Paşa	6. Za. 1257 (20 Aralık 1841)	14 Kasım 1844
Sadr-ı azam İbrahim Sarım Paşa 2. defa göreve geldi.	3 Za.1260 (14 Kasım 1844)	24 Ekim 1845
Şekip Paşa 2. defa göreve geldi.	22 Şevval 1261 (24 Ekim 1845)	4 Kasım 1846
Kalimaki Bey	15 Za. 1262 (4 Kasım 1846)	2 Haziran 1848
Ticaret Nazırı Kamil Paşa	29 C. 1264 (2 Haziran 1848)	30 Eylül 1848
Sadr-ı azam Kıbrıslı Mehmed Paşa	2 Za. 1264 (30 Eylül 1848)	29 Ekim 1851
Kostaki Musurus Paşa	(8 Kasım 1850 Ortaelçi) 3 Muharrem 1268 (29 Ekim 1851 Büyükelçi)	17 Ekim 1885
Rüstem Paşa	8 S. 1303 (16 Kasım 1885)	20 Kasım 1895
Kostaki Anthopoulos Paşa	15 C. 1313(3 Aralık 1895)	Kasım 1902
İstefanaki Musurus Paşa	11 Aralık 1902	Mart 1907
Mehmet Rıfat Paşa	9 Mayıs 1908	28 Haziran 1909[23]

[23] Ahmed Nezih Galitekin, *Salname-i Nezareti Hariciye* (*Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*) 1301, (1885), 1306 (1889), 1320 (1902), c. 1-4;Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* (*Türkiye'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi*), c. 9, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s.45; *Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciye*, 1318, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1318, ss.181-182.

1913 Yılına Kadar İngiltere Devleti'nin İstanbul Elçileri

Görevli Bulunan Kişi	Göreve Geliş Tarihi	Görevin Bitiş Tarihi
Lord Kennoul	1729	1735
Sir Edward Fawkener	1735	1746
Sir James Porter	1746	1754
Sir John Murray	1754	1772
Lord Robert Ainslie	1772	1794
Sir Robert Linston	1794	1801
Lord Thomas Bruce Elgin	1801	1803
Sir W. Drummond	1803	1804
Sir C. Arbouthnot	1804	1807
Sir A. Paget	1807	1809
Sir Robert Adair	26 Ocak 1809	10 Temmuz 1810
Sir Robert Liston 2. defa göreve geldi.	1810	1820
Lord Strangford	1820	1825
Lord (Viscount) Stratford of Redcliffe Canning	1825	1829
Sir Robert Gordon	1829	1832
Lord Stratford Canning 2. defa göreve geldi.	1832	1833
Lord (Viscount) Ponsonby	1833	1841
Lord Stratford Canning 3. defa göreve geldi.	1841	12 Temmuz 1858
Sir Henry Lytton Bulwer	12 Temmuz 1858	Eylül 1858
Lord Stratford Canning 4. defa göreve geldi.	Eylül 1858	Ağustos 1865
Lord Lyons	Ağustos 1865	6 Temmuz 1867
Lord Henry George Eliot	6 Temmuz 1867	24 Nisan 1877
Lord Austin Henry Layard	24 Nisan 1877	3 Haziran 1880
Lord Goschen	3 Haziran 1880	Mart 1881
Lord Marques Frederik Temple Dufferin	Mart 1881	1884
Sir E. Thornton	1884	11 Ekim 1886
Sir William White	11 Ekim 1886	1892
Sir F. Clare Ford	1892	1 Ocak 1894
Sir Philippe Currie	1 Ocak 1894	6 Ekim 1898
Sir N. R. O'Connor	6 Ekim 1898	7 Ağustos 1908
Sir G. A. Lowther	7 Ağustos 1908	30 Ekim 1913[24]

[24] Galitekin, a. g. e., c. 1-4; Öztuna, a. g. e., s.45.

BİRİNCİ BÖLÜM
KOSTAKİ MUSURUS PAŞA

A. Kostaki Musurus Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı süresince (1876–1909) Londra'da en uzun süre görev alan Büyükelçi Kostaki Musurus Paşa'nın, ailesinin menşei Girit'ti.

Rönesans devrinin tanınmış hümanisti Markus Musurus, bu ailenin bir üyesiydi. Babası Pavlos (Pavlaki) XVIII. yüzyılın sonunda İstanbul'a göç etmiş ve Eflak beylerinin hizmetine girmiş bir tüccardı. Kostaki Musurus İstanbul'da doğmuştur.[25] Bazı kaynaklarda doğum yılı 1807[26] geçerken Hariciye Salnameleri'nde 1230 (1814–1815) olarak geçer.[27] Daha sonraki yıllarda aldığı görevler dikkate alınırsa doğum yılının 1807 olması daha gerçekçidir. Zira Kostaki Musurus, Balkanlar'da inceleme gezisine çıkmış olan Avusturyalı diplomat Prokesh Osten'ın mihmandarı olarak vazife aldıktan sonra 1832'de Sisam Prensliği'ne yükseltilen İstefanaki Vogoridis Bey'in refakatine

[25] 1800´lerin başında evlendiği tahmin edilen Kostaki Musurus'un babası Pavlaki´nin 1805´de ilk oğlu Yanko (1805–1868) dünyaya gelir. Daha sonra ikinci oğlu Kostaki (18 Şubat 1807) beş sene sonra ise en küçük oğlu Pavlaki (1812–1882) doğar. Pavlaki Efendi, 1819´da öldüğünde Kostaki Musurus, 12 yaşındadır. Ekonomik problemleri olmayan Pavlaki Efendi´nin oğulları, saygınlıklarını arttırmak için ticaretle uğraşmak yerine hariciyeci olmayı tercih ederler. Kostaki´nin ağabeyi Yanko Musurus, Torino Maslahatgüzarlığı (Temmuz 1855-Ocak 1857) yapmış aynı zamanda gazetecilikle de uğraşmıştır. Atina´da da gazete çıkarır. Kardeşi Pavlaki Efendi ise Bosna Valisi Tahir Paşa´nın tercümanlığını yaptıktan sonra ağabeyi Kostaki´nin Viyana ve Londra sefirliği döneminde onun yanında diplomatik hizmetlerde çalışır. Bank of Turkey´in 1860´da başkan vekilidir. Akabinde Sisam Beyliği (Aralık 1866-Eylül 1873) yapar. Kostaki ve kardeşlerinin dışında Musurus ailesinin birçok mensubu, Osmanlı bürokrasisinin üst kademelerinde bulunmuştur. Enistesi Yanko Fotyadi Paşa (1827–1892) sefir ve vali, bacanaklarından Aleko Vogoridi Paşa (1825-1910) muhtelif sefaret memuriyetlerinden sonra Viyana sefiri ve Doğu Rumeli valisi, diğer bacanağı Nikola (Nikolaki) Vogoridi (1821–63) Boğdan (Moldoyva) Beyliği kaymakamı olarak hizmet eder. Akrabalarından Musurus Gikis (Vasilaki) Bey, Posta ve Telgraf Nazırlığı yapar. (Ekim 1912-Haziran 1913) çoğunluğu bürokrat ve hariciyecilerden oluşan Musurus ailesi, hariciyenin yanı sıra basın sahasında da faaliyet göstermiştir. *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinin Rumca nüshası olan *Ottomanikos Monitor´*u Musurus ailesinden Yogos Musurus çıkarır. Bkz. Şafak, a. g. t., ss.17-26.

[26] Sinan Kuneralp, Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891, Belleten, c. 34, TTK. Yay., Ankara 1970, s.426.

[27] Galitekin, a. g. e., c. I, s.257.

girmiştir. Bulgar asıllı İstefanaki Vogoridis Bey, Tanzimat devrinin esrarlı şahsiyetlerindendir ve Mustafa Reşid Paşa'nın da yakın arkadaşıdır. Mustafa Reşid Paşa, İstefanaki Vogoridis Bey'i ketumluk isteyen işlerde kullanır.[28]

1834 yılında Sisamlılar, Yunanistan'a bağlanmak için ayaklanınca, Musurus Bey'e, Bab-ı ali tarafından komiserlik memuriyeti verilerek, emrinde küçük bir donanma ile asayişi sağlamak amacıyla Sisam'a gönderilir. Ada, ablukaya alınıp, halkın güvenliği sağlanınca, Sultan II. Mahmud tarafından kendisine nişan verilerek[29] Sisam'ı, Vogoridis adına idare etmeye memur edilmiştir.[30] Beş sene burayı idare ettikten sonra 1839 yılında İstanbul'a dönerek Vogoridis'in ikinci kızı Ana ile evlenir. Vogoridis'in yakını olması sebebiyle Mustafa Reşid Paşa'nın da güvenini kazanan Kostaki Musurus, 1840 yılının Nisan ayında Padişah Abdülmecid tarafından, ilk olarak Atina Ortaelçiliği'ne tayin edilmiş, daha sonra Fevkalade Murahhas ve Ortaelçilik ünvanına terfi olmuştur.[31] Burada görev yaparken kendisine daha büyük değerde iki defa nişan verilir. 1844 yılında Osmanlı vatandaşlarının, Yunanistan'daki mallarının istimlakı ile ilgili, 1832'de imzalanan anlaşma gereğince müzakereler neticesiz devam ederken Kostaki Musurus, Yunan Hükümeti'ni, mallarını on iki sene önce satmış ve parasını alamamış olan Türk muhacirlerine ait emlakları iade etmeye ve tazminat parasını % 8 faizle ödemeye zorlamıştır. 1846 yılında imparatorluk içerisinde ikamet eden Hıristiyan vatandaşlarına gayr-i kanuni şekilde verilen Yunan pasaportlarını tasdik etmeyince de Yunan Kralı tarafından hakarete uğrar. Bu olay yüzünden Bab-ı âli, Pire Limanı'na, bir harp gemisi gönderir ve 14 Şubat 1847'de bu gemi ile İstanbul'a döner. Yunan Kralı, Rusya'nın baskısı ile ancak bir sene sonra özür diler ve Musurus Paşa da 1848'de Yunanistan'daki görevine geri döner. Birkaç ay sonra da elçilik kavaslarından biri tarafından kendisine beş el ateş edilir ve kolundan yaralanır. Bu olay ile onun Paris Sefareti'ne gönderilmesi söz konusu olmuşsa da Fransızlar, Yunan Başvekili yüzünden onay vermezler.[32] Musurus Paşa, 25 Ekim 1848'de de Viyana'ya Fevkalade Murahhas ve Ortaelçi olarak tayin olur. Macar mültecilerinin Kütahya'da ikamet etmelerine

[28] 1851 yılında Padişah Abdülmecid'in, İstefanaki Vogoridis Bey'in küçük kızının nikâh merasiminde bulunması onun ne kadar takdir edildiğine bir delildir. Bu olay ile ilk defa bir padişah, Hıristiyan ayininde bulunmuş ve kendi mutfağı dışında diğer misafirler için hazırlanmış yemeklerden yemiştir. Bkz. Kuneralp, a. g. m., ss.426-427.
[29] Galitekin, a. g. e., c. I, 1301 (1885), s.257.
[30] Kuneralp, a. g. m., s.427.
[31] *Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciye*, 1320, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1320, s.107.
[32] Kuneralp, a. g. m., ss.428-429.

yardımcı olması ve müzakereler esnasındaki tavrı sebebiyle, Bab-ı âli artık onun Viyana'da da bulunamayacağına karar vermiş, hemen görevden alınmayarak 1849 yılında Sardunya Kralı Victor Emanuel'in cülusunu tebrik için memur edilmiştir. Bu vesile ile kral tarafından kendisine birinci rütbeden Sen Moris ve Lazar Nişanı ile üzerinde kralın resmi olan bir tütün tabakası hediye edilir. Torino'da üç sene kaldıktan sonra 8 Kasım 1850 tarihinde Londra'ya Fevkalade Murahhas ve Orta Elçi olarak tayin edilmiştir.[33] 3 Muharrem 1268 (29 Ekim 1851)' de ise büyükelçi olur.[34]

İngiliz dostu olarak tanındığı öne sürülen Kostaki Musurus, Londra'ya sefir olarak tayin edildiğinde, Viyana´da orta elçi olarak görev yapmış bir sefirin, geçici elçi sıfatıyla, Londra´ya gönderilmesinin, Avrupa diplomasi teamülüne uygun olmayacağını, durumun İngilizler tarafından "tenzil-i rütbe" olarak anlaşılabileceğini, yine bu ünvanın kendisine sır kâtibi gibi muamele edilmesine de sebep olacağını söylemiş, payesi değiştirilerek orta elçi unvanıyla tayin edilmiştir. Esasen Londra Sefareti, büyükelçilik statüsündeydi ve daha önceki sefir Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871) Sefir-i Kebir'di. Gayri Müslimler ancak Islahat Fermanı´ndan sonra Sefir-i Kebir payesini taşımaya hak kazanmışlardı.[35] Kostaki Musurus Paşa, 31 Ocak 1854'te de üçüncü rütbeden bir Mecidi Nişanı aldı. 1858/1859 senesinde Miralay Konza'nın, Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları'na atanması üzerine Paris Konferansı'na murahhas olarak tayin edildi. 30 Ağustos 1859 tarihinde birinci rütbeden Mecidi Nişanı ve 26 Nisan 1861'de ikinci rütbeden Osmanî Nişanı aldı. 26 Mayıs 1861'de ise bâlâ rütbesi alarak Sultan Abdülaziz tarafından Belçika ve Flemenk Krallıkları'na büyükelçi olarak tayin oldu.

1862 senesinde yine murahhas olarak Brüksel Konferansı'na tayin edilmiş, 29 Ekim 1863'te birinci rütbeden bir nişan almıştır. (Rebiyülevvel 1284) Ocak 1867'de bir rütbe daha aldığı gibi[36] 15 Temmuz 1867'de de vezirlik ünvanına sahip olur. 1875 senesinde ise Londra Konferansı'na murahhas olarak tayin edilir. 1877-1878 yıllarında aynı zamanda Meclisi Ayan Azalığı yapar. 20 Ağustos 1880 tarihinde bir Osmanî Nişanı daha almış, 1883 senesindeki Londra Konferansı'na tayin olduğu gibi, 1884 senesinde Mısır iç işlerine dair İngiltere tarafından oluşturulan Londra Konferansı'nda

[33] Galitekin, a. g. e., c. I, 1301 (1885), s.165, 257.
[34] *Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciye*, 1318, s.182.
[35] Nurdan Şafak, Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891), Marmara Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.89.
[36] Ruzname-i Ceride-i Havadis Gazetesi, nr. 1284–0698, 16 Ra. 1284 (18 Ocak 1867), s.1, süt. 2.

murahhas olarak bulunmuştur. Kendisi İtalya Kralı'ndan, birinci rütbeden Sen Moris ve Lazar, Brezilya Kralı'ndan, birinci rütbeden Froc Ru, Belçika Kralı'ndan, birinci rütbeden Leon Nerland, Yunan Kralı'ndan, ikinci rütbeden Suver nişanlarına sahiptir.[37] Kostaki Musurus'un nasıl bir eğitimden geçtiğiyle ilgili fazla bir bilgi yok ise de bir süre Bab-ı âli Tercüme Odası'nda çalıştığı, özel hocalardan ders aldığı, Rumca ve Fransızca'ya hâkim olduğu bilinmektedir.[38] 81 yaşında ölmüş ve elçilerin en eskisi olduğundan kendisine Şeyh-üs Süfera denilmiştir.[39]

B. Osmanlı İngiltere İlişkilerindeki Rolü

1. İstanbul Konferansı ile Değişen İlişkiler

Sultan II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da 34 yaşında tahta geçtiğinde Rumeli derin bir sarsıntı geçiriyordu. Bosna-Hersek ayaklanmasıyla başlayan olaylar gittikçe büyümüş, olay yabancı devletlerin Bab-ı âli üzerinde diplomatik baskılarına yol açtığı gibi, Karadağ ve Sırbistan Prenslikleri'nin bağımsızlık emellerini kamçılayarak, Osmanlı Devleti'ne savaş açmalarına neden olmuştu. Rusya ve Avusturya 8 Temmuz 1876'da Reichstad'ta gizli bir anlaşma yapmışlardı. Karadağ ile Sırbistan yenilmeye başlayınca da Rusya, Bab-ı ali'ye bir ültimatom vererek derhal mütareke yapılmasını istemişti. Rus baskısıyla yapılan iki aylık mütarekenin süresi de dolmak üzereydi. Nisan 1876'da Filibe Sancağı'nda patlak veren Bulgar ayaklanması, süratli bir şekilde bastırılmış olmasına rağmen Bulgar sorununu uluslararası politika gündemine taşıyan Ruslar, Bulgarlara özerklik verdirmek için diplomatik girişimlerle yetinmeyerek savaş hazırlığına başlamış, kısmi seferberlik ilan edip Osmanlı sınırına asker yığmışlardı. Çar II. Aleksandr'da Balkan Slavlarına istediği yönetim biçimi sağlanmadıkça elini kılıcının kabzasından çekmeyeceğini ve Rusya'nın gerekirse tek başına, silah zoruyla, Balkan bunalımını çözeceğini açıklamıştı.[40]

Rus Çarı'nın, tek taraflı hareket kararı İngiltere'yi telaşa düşürdü ve İngilizler, Balkanlar'da reform yapılması işini altı devlet ile Bab-ı âli'nin katılacağı bir konferansa

[37] Galitekin, a. g. e., c. I, 1301 (1885), s.258.
[38] Mehmet Faik Yavuz, 19. YY'da Gayrimüslim bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus'un (Paşa) 1850 Yılına Kadar Diplomatik Faaliyetleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2004, ss.32-33.
[39] İbrahim Alaettin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946, s.268.
[40] Bilal N. Şimşir, " Midhat Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı ve İngiltere ", (Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar), VII. Dizi-Sa. 86, Edirne 8-10 Mayıs 1984, TTK. Basımevi, Ankara 1986, s.238.

havale etmeği önerdiler. Bab-ı âli ise Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini isteyerek, İstanbul'da böyle bir konferansın yapılmasını kabul etti. Aralık ayı içinde konferansın delegeleri İstanbul'a geldiler. Kendi aralarında yaptıkları gizli görüşmelerde Osmanlı Hükümeti'ne sunacakları öneri paketini hazırladılar.[41] Bu gelişmeler olurken Midhat Paşa, ikinci kez olarak sadrazam oldu. İngiliz Elçisi Henry Eliot ilk zamanlarda kendisini Londra'ya övüyor, padişahın yetkilerini sınırlandırmak istediğini, liberal bir kişiliğe sahip olduğunu, merkeziyetçilik karşıtı, bölge halklarına kendilerini yönetmeleri bakımından daha geniş yetki verilmesinden yana olduğunu, kendisine anlatılanlara da kulak veren biri olduğunu söylüyordu. General İgnatief ise bu düşüncelere karşı Mithat Paşa'dan nefret etmekteydi.[42]

23 Aralık 1876 sabahı İstanbul'da Haliç Tersanesi'ndeki Bahriye Nezareti Divan-ı Hümayun Salonu'nda, Tersane Konferansı (İstanbul Konferansı) düzenlendi ve tam da bu sırada Meşrutiyet ilan edilip, dışarıdan gelen top sesleri ile birlikte Osmanlı Devleti anayasalı hükümdarlık düzenine geçti. Bu olay ile artık Avrupalı devletlerin istedikleri gibi reformlar yapılmayacaktı; çünkü bütün Osmanlı vatandaşları bir mecliste temsil edilecek, onların sesleri ve şikâyetleri, bu meclis çatısı altında olacaktı. Nitekim Avrupalı konferans delegeleri bu olayı soğuk karşıladılar.

O dönemde İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli ile Dışişleri Bakanı Lord Derby, Osmanlı Devleti'ne iyimser gözle bakarken konferansa tam bir Osmanlı düşmanı, Türklerin yaşamasına izin verilse bile dişlerinin sökülmesini söyleyen[43] Lord Salisbury adlı İngiliz delegeyi göndermişlerdi. Bütünüyle İngiltere Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne dayatacağı şartları düşünen Salisbury, anayasal düzen ilan edildikten sonra sanki hiç böyle bir durum yaşanmamış gibi davranıyordu. Bu nedenle 21 Aralık'ta Padişah ile görüştü. Bu görüşmeden sonra Londra'ya gönderdiği bilgide padişah ile görüştüğünü ve Abdülhamid'in hayatının tehlikede olduğundan bahsettiğini, ödün verilmesine, tebaasının razı olmayacağını söylediğini, padişahın, zavallı aciz biri olduğunu ve sorunun çözümü bakımından onun hiçbir öneminin olmadığını yazdı.[44] Aslında olay düşündüğü gibi değildi. Padişah, amcasının ölümünden dolayı nefret ettiği Mithat Paşa'nın konumunu çürütmeye yönelmiş, sanki her şeyden o sorumluymuş gibi

[41] Şimşir, a. g. m., s.238.
[42] Şimşir, a. g. m., s.240.
[43] Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara 1997, s.513.
[44] Şimşir, a.g.m., ss.244-245.

davranarak Avrupa devletlerinin, ona baskı yapmasını sağlamaya çalışarak, beceriksiz bir insan olduğunu imâ ediyor ve ileriki günlerde onun yerine atayacağı kişiyi düşünüyordu.

Konferans bitiminde devletler, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a ait dört bölüm halinde istekte bulundular. Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları genişletilecek, Bosna ve Hersek iki özerk vilayet olacak, bu iki yerin valileri devletlerin onayı alınarak tayin edilecekti. Bosna ve Hersek'in yerli milis kuvvetleri olacak ve vergilerin üçte biri mahallinde harcanacaktı. Bulgaristan ise doğu ve batı olmak üzere iki vilayete ayrılıyordu. Bu vilayetlerin başına Hıristiyan bir vali getirilecekti. Bosna ve Hersek'teki özerk yönetim, aynen Bulgaristan'da da uygulanacaktı. Ayrıca Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da yapılacak reformlar, yabancı devletlerin temsilcilerinden oluşan komisyonların gözetiminde yürütülecekti. Bulgaristan'daki komisyonun güvenliğini sağlamak için de buraya 5.000 Belçika askeri gönderilecekti. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ne bu teklifleri sunduktan sonra Lord Salisbury, kabul edilmesi için çok çaba sarf etti. Padişaha konu ile ilgili bir rapor bile gönderdi ve Sadrazam Midhat Paşa'ya da aynı konuda mektup yazdı.[45] Yüz yüze görüştüğü de oldu. Bu dönemde Midhat Paşa da büyük devletlerin isteklerinin, Osmanlı Devleti için sonun hazırlığı olduğunu, Rusya'nın Avrupa Türkiye'sinde muhtar bir devlet kuracağını, düşünüyor ve meclise de bu düşüncede olmaları telkininde bulunuyordu.

Bab-ı âli, aynı zamanda Sırbistan, Karadağ ve Hersek ihtilalcileri ile anlaşma yapılmaması için de direnmekteydi. Bu direnme zamanında İngiliz Hariciyesi'nin nabzını yoklayan Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa, durumun İngilizlerce takdirle karşılandığını rapor etti.[46] İstanbul'dan umduğunu bulamayan Sadrazam Midhat Paşa ise Odian Efendi adında birini Londra'ya yollamış, bu kişi de Musurus Paşa ile birlikte 4 Ocak 1877 günü Lord Derby'yi ziyaret ederek Mithat Paşa'nın, Lord Derby'e yolladığı özel bir mektubu teslim etmiştir. Mektupta, Bab-ı âli'nin neden büyük devletlerin projesini kabul edemeyeceği anlatıldı. Lord Derby ise bu konuyu Londra'da tartışmayacağını, sorunun İstanbul Konferansı'nda zaten görüşülmekte olduğunu ve Bab-ı âli'nin projeyi reddetmesinden üzüntü duyduğunu söyledi. Mithat Paşa'nın reform yapmayı içtenlikle arzu ettiğine inandığını, ama gerek padişahın gerekse Mithat

[45] Armaoğlu, a. g. e., s.514.
[46] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Tercüme Odası (HR. TO), 84/88.

Paşa'nın güç durumda olduklarını da sözlerine ekledikten sonra " *İngiltere, Türk Rus Savaşı'nı önlemek için konferansa gitmiştir. Projeyi kabul ederek savaşı önlemek mi? Yoksa reddederek savaşa girmek mi? tercih edilir, ona karar vermek Bab-ı âli'ye düşer Bab-ı âli, İngiltere'yi öteki büyük devletlerden ayırmak gibi bir umuda kapılmasın* " demiştir. Odian Efendi de bu sözler üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı'nın yanından elleri boş ayrılır.[47]

Daha sonraki tarihlerde yine Lord Derby'nin, Salisbury'e " *Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye güvenmemesini Kostaki Musurus Paşa'ya söylemiştim, bundan daha açık bir şekilde konuşamam* " diye yazdığı görülür. Devletin resmi kurumu olan Londra Sefarethanesi 5 Ocak 1877 tarihinde Bab-ı âli olur da devletlerin tekliflerini reddederse, İngiltere Devleti'nin zor kullanmayacağını ancak herhangi bir savaş çıkarsa da Osmanlı'ya yardım etmeyeceğini bildirirken[48] Odian Efendi, 10 Ocak'ta ikinci kez İngiliz Dışişleri Bakanı'nı ziyaret etmiş, Lord Derby de reformları öngören anayasanın uygulanmasının, büyük devletlerin güvencesi altına alınmasını, uygulamanın Bab-ı âli için uluslararası bir zorunluluk haline sokulmasını önermiştir.[49]

Elde olan bütün bilgiler değerlendirildikten sonra da 20 Ocak 1877 günü konferansın teklifleri reddedilmiştir. Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa, konferansın sona erişini, Musurus Paşa'ya uzun uzun anlatırken devletlerin temsilcilerinin, Osmanlı delegeleriyle müzakere etmeden, kendi aralarında daha önceden bir program hazırladıklarını, bu programın, imparatorluğun egemenliğini hiçe indirecek nitelikte olduğunu, bağımsızlığına saygısı olan hiçbir hükümete de böyle bir proje sunulamayacağını, tam anayasa ilan edildiği bir sırada bunların gerçekleşmesinin üzücü ve haksız olduğunu, devletin egemenliğine ve bağımsızlığına aykırı önerileri reddetmekle, Osmanlı delegelerinin en kutsal görevlerden birini yerine getirdiklerini aktardı. Ayrıca Rus elçisi İgnatief'in de Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile siyasal bağlarını kopardığını, Bab-ı âli'nin suçlamaları reddettiğini ve Avrupa'nın İgnatief gibi düşüneceğine inanmadığını söylemiştir.[50]

Midhat Paşa başından beri konferansın tekliflerinin reddedilmesi taraftarıdır. Bu sebeple iki yüz kişilik bir meclis toplar. Bu meclisin adı "***Meclis-i Umumi***" olarak

[47] Şimşir, a. g. m., s.248.
[48] BOA., HR. TO. 125/4.
[49] Şimşir, a. g. m., s.250.
[50] Şimşir, a. g. m., s.261.

kayıtlarda geçer. İngiltere'nin İstanbul Elçisi Lord Henry George Elliot ve Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin telkinleri ile Avrupa devletlerinin teklifleri reddedildi. Salisbury, tekliflerin kabul edilmesi için uğraşırken, 19 Ocak 1877'de Lord Derby ile Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa görüşmüş bu görüşmede de ve Meclis-i Umumi'nin, Sırplar ve Karadağlılarla doğrudan bir anlaşma yapması ile Kanun-i Esasi'nin içeriği hakkında konuşulmuştur.[51] Dört gün sonra da Londra Sefareti, konferansın teklifleri reddedildiği için Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin tebrik yollayarak Sir Henry Elliot'un büyük bir insan olduğunu ifade ettiğini, Sırbistan ile Karadağ hakkında da bu kişi ile görüşmelerin devam ettiğini rapor etmiştir.[52] Teklifler reddedilmesi ile İngiltere Dışişleri ile Londra Sefareti de yakın ilişki içerisine sokulur. Padişah, İstanbul Konferansı'nın sonuçsuz kaldığını bahane ederek Midhat Paşa'yı suçladı. Bu esnada Londra'ya da danışarak bir çözüm aramış, ancak Londra'dan alınan cevaptan da memnun kalmayınca[53] onu tutuklatarak Birindisi'ye (İtalya) sürgün etmiştir. Yerine ise Sadrazam olarak Ethem Paşa getirildi.

İstanbul Konferansı teklifleri reddedilince, Rusya ile olan ilişkiler de gerginleşti. Bunun üzerine Prens Gorçakof, Avrupa devletlerine, Osmanlıya açacakları savaşın sebebi olarak tekliflerin kabul edilmemesini gösterdi ve devletlerin bu görüşü savunduğunu ileri süren bir mektup gönderdi. Mektubun haberi alınır alınmaz da Londra Sefareti'ne danışılarak, Prens Gorçakof'un mektubunun gerçekte var olup olmadığı soruldu. Mektubun, Londra'ya ulaşıp ulaşmadığı hakkında bilgi toplamaktan[54] başka İngiliz devlet adamları ile de görüşülmüştür. Örneğin Lord Derby ile 4 Şubat 1877'de görüşüldüğü, Sırbistan ve Karadağ ile anlaşmanın kendisi tarafından gerekli olduğunu belirttiği gelen bilgiler arasındadır.[55] Midhat Paşa'nın azledilmesinin dış devletlerde nasıl karşılandığı da öğrenilmek istenince olay hakkında Lord Derby ile yine görüşülmüş, alınan cevap Osmanlı'nın kendi içişleri ile ilgili bir sorun olduğu yolunda olmuştu. Prens Gorçakof'un mektubunun ulaştığı ve mektuba İngilizler tarafından

[51] BOA., HR. TO. 125/36.
[52] BOA., HR. TO. 125/7.
[53] Ahmed Saib, *Sultan II. Abdülhamid ve Saltanatının İlk Yılları*, Haz. Adem Kara, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.149.
[54] BOA., HR. TO. 125/10.
[55] BOA., HR. TO. 125/11.

verilecek cevabın Osmanlı Devleti'nin zararına yol açmayacağını da Lord Derby'nin ifade ettiği bildirildi.[56]

Padişah ve hükümet üyeleri, İngiltere'de olan her olaydan en ince ayrıntısına kadar haberdar olmak istemektedirler. İngiliz Parlamentosu'nda, Osmanlı'yı ilgilendiren herhangi bir durum konuşulduğunda bir an önce Hariciye Nezareti haberdar edilmeye çalışılırdı. Örneğin; 8 Şubat 1877'de kraliçe, Sırbistan ve İstanbul Konferansı hakkında görüş belirtmiş ve bu olay hemen telgraf vasıtasıyla sefarethaneden rapor edilmiştir.[57] Musurus Paşa ise 14 Şubat'ta Sırbistan ile yapılan görüşmelerin iyi gitmesinden İngilizlerin memnun olduğunu, Karadağ Prensi'nin, meyilli olduğu bazı fikirlerden dolayı kendisine dikkat edilmesi gerektiğini, Sırp ve Karadağ prenslerini yönlendiren devletin Rusya olduğunu ve prensler ile samimi bir barış yapılacaksa ancak Rusya'nın bunu sağlayacağını söylemiştir.[58]

Avusturya Devleti de İstanbul Konferansı'nın teklifleri reddedilmeden 5 gün önce Balkanlar hususunda kendisini, Rusya'ya karşı güvenceye almak ister ve Rusların, Balkanlar'da ilerlemesini durdurmak amacıyla 15 Ocak 1877 tarihinde bu devlet ile Peşte Anlaşması adı verilen bir anlaşma imzaladı. Anlaşma yapıldıktan sonra iki devlet görüşmelere devam etmiş ve bu görüşmeler 18 Mart 1877'e kadar sürmüştür. 8 Temmuz 1876 tarihinde imzalanan fakat maddeleri tam olarak açıklığa kavuşmamış olan Reichstad Anlaşması da 18 Mart 1877 tarihinde açıklığa kavuşur. Avusturya, Peşte Anlaşması ile Bosna-Hersek'i almış, karşılığında Rusya'yı Balkanlar'da serbest bırakmıştır. Eğer bir Slav Devleti kurulacak olursa, kendisinin bünyesinde bulunan Slavların, Rusya tarafına geçeceğinden ve devletin bu sebeple yıkılacağından endişe ettiği için de tek bir şart vardı o da Rusya, Balkanlar'da bir Slav Devleti kurmaya çalışmayacaktır.[59]

İki devletin sorunu burada bitmez. Çünkü Bulgaristan'ın ne kadar büyük olacağı karara bağlanmamıştır. İki devlet 18 Mart tarihine kadar siyasi bir trafiğe girişince Osmanlı devlet adamları buna bir anlam veremezler. 16 Şubat tarihinde Dalmaçya ve Hırvatistan savaş hususunda silahlanınca da Londra sefareti istihbarat için devreye sokulmuş ve durum Lord Derby'e sordurulmuştu. Lord da kendisinin bu konuda bir

[56] BOA., HR. TO. 125/17.
[57] BOA., HR. TO. 125/18.
[58] BOA., HR. TO. 125/22.
[59] Armaoğlu, a. g. e., s.515.

malumatı olmadığını, Hersek İhtilali olduğundan beri Avusturya'nın savaş taraftarı olmadığını ve bu devletin ne yönde politika izlediğinin anlaşılamadığını söylemişti.[60] Rusya, Avusturya'yı devreden çıkardıktan sonra yönünü İngiltere'ye çevirecek ve bu devleti kendi yanına çekmeye çalışacaktır. Çünkü İstanbul Konferansı'nın tekliflerini reddeden Osmanlı'ya karşı savaş kararı Rusya tarafından alınmıştır.

İstanbul Konferansı'nın teklifleri, Meclis-i Umumi'nin görüşleri de alınarak değiştirilmeye çalışılıyordu. Nitekim bazı konularda uzlaşmaya gidildi ve Bosna-Hersek'in milis kuvvetlerinin, Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşturulması istendi. Musurus Paşa da Lord Derby'nin bu işe çok memnun kaldığını, Çerkezlerin hepsinin Rumeli'ye yerleştirilmesine çeşitli anlamlar yükleneceğinden, Bulgarlardan mahkûm sıfatlı olanlarından bazılarının affedilmesini tavsiye ettiğini, isteklerinin yerine getirilmesi karşılığında da görevde bulunduğu müddetçe İngiltere Devleti'nin, Osmanlı Devleti'ne zorluk çıkarmayacağının teminatını verdiğini rapor etti.[61]

Daha sonra da 21 Şubat 1877 tarihinde, Lordlar Kamarası'nda Dük Darsil'in, sorduğu bir soru ile büyük bir tartışma çıktığı, tartışılan konu üzerine Lord Beconsfield'in konuşma yaptığı ve Osmanlı Devleti'nin istiklalini savunduğu belirtildi. Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin de bu konuşmaya dâhil olup, Avusturya Devleti'nin gerek tebaasının gerekse siyasi memurlarının Sırp eşkıyalarına yardım ettiklerini söylediği, Sırp muharebesine, Rus askerlerinin katkıda bulunduklarından ve Sırpların ordusunun, Ruslardan oluşturulmaya çalışıldığı bildirildi.[62] Avusturya'nın bu tür hareketlere girişmesinin sebepleri sürekli olarak araştırılıp, istihbarat toplanmaya çalışıldığından aynı gün Kostaki Musurus Paşa da Avusturya Devleti'nin savaştan çekindiğini, savaş hazırlıkları yapmasının sebebinin, meydana gelecek her türlü duruma karşı olduğunu, olası bir durumda Rusya galip gelirse Avusturya'nın da bir hisse kapmak niyetinde olduğunu bizzat Lord Derby'nin ifade ettiğini bildiriyordu.[63]

2 Mart 1877 tarihinde de General İgnatief hakkında Paris Sefareti bilgi göndermiş, Onun, gözlerini tedavi etmek bahanesiyle Avrupa'ya bir seyahat edeceği bu seyahati sırasında, Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne yapacağı ıslahatlar için zaman

[60] BOA., HR. TO. 125/24.
[61] BOA., HR. TO. 125/23.
[62] BOA., HR. TO. 125/28.
[63] BOA., HR. TO. 125/29.

tanıyacağını bildireceği söylenmiştir.[64] İgnatief, Avrupa'da Berlin, Paris ve Londra'ya giderek Balkan sorunları ile ilgili bir milletlerarası konferans yapılırsa bu konferansın vereceği kararların uygulanması görevinin mutlaka Rusya'ya verilmesi için devletleri ikna etmeğe çalıştığı ve özellikle İngiltere'ye yeni bir konferans fikrini aşılamaktaydı.[65] İngiltere ise Rusya'nın askeri hazırlıklardan vazgeçmesi taraftarı olduğundan, Rusya'ya yanaşmadı ve İgnatief'in bütün çabaları boşa çıktı. Londra Sefareti de 2 Mart 1877 tarihinde Karadağ ve Sırbistan ile barış yapıldıktan veya yapılmasına kesin karar verildikten sonra Avrupa devletlerinin, Osmanlı'nın ıslahat yapabilmesi için Rusya'dan zaman isteyeceklerini, Rusya'nın Londra Elçisi Kont Şovallof'un, iki devletin ordusunun dağıtılması için Petersburg'a bir elçi gönderileceğini söylediğini, meselenin esası üzerine görüşmelerde bulunmak amacıyla da izin isteme talebinde bulunduğunu rapor etmiştir.[66]

2. Londra Protokolü ve Diğer Sorunlar

1 Mart 1877'de Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşma imzalandıktan sonra Londra Elçisi Kostaki Musurus Paşa, Lord Derby ile görüşmüş, Derby, Sırplar ile yapılan anlaşmaya çok memnun olduğunu belirttikten sonra Karadağ ile görüşmelerin ne yolda olduğu konusunda sefire sorular sormuştur. Burada asıl amaç Karadağ sorununa da çözüm bulmaktı. Görüşmede, Musurus Paşa, Prens Gorçakof'un mektubu hakkında kendisinin ne düşündüğünü sorunca Lord Derby, mektuba vereceği cevapta, Rusya'nın ordusunu dağıtmasını, Bab-ı âli'ye de ıslahatları yapabilmesi için süre verilmesini teklif edeceğini söyledi. Ayrıca İngiltere Devleti'nin Rusya'nın her türlü şartlarını reddedeceğini söyler. Görüşme sonunda İgnatief'in,

Lord Derby

[64] BOA., HR. TO. 125/43.
[65] Armaoğlu, a. g. e., s.515.
[66] BOA., HR. TO. 125/57.

Londra seyahati ile ilgili de bilgi alan Musurus Paşa, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Lord Derby'nin, Prens Gorçakof'un mektubuna cevap vermek için Kont Şovallof'un Paris ziyaretini sonlandırmasını beklediğini de belirtir.[67]

14 Mart 1877 tarihinde Musurus Paşa, Lord Derby ile tekrar görüşür ve ona Rus-Fransız askeri ittifakını onaylayıp onaylamadığını sorar. Derby ise böyle bir şeyi onaylamadığını belirterek, Rusya'nın Londra Sefiri Kont Şovallof'un, Paris'ten bir mektup getirdiğini haber verir ve mektubun da İngiltere Devleti tarafından kabul edildiğini söyler. Derby'e göre ileride Rus politikasının kötü etkilerinin önlenmesi için İngiltere'nin akla gelecek her durumda serbest hareket etmesi amacıyla bazı önlemleri alması da gerekmektedir. Böyle bir konunun diğer Avrupalı devletler ile görüşüldüğünü de bildirince Musurus Paşa, Bab-ı âli dışında, Paris Antlaşması'nı imzalayan tüm devletler için mektubun, imzalanmış bir protokol olacağını söyler.[68] Bu görüşmede Osmanlı'nın askerini terhis etmesi ile birlikte Rusya'nın da rahat durmaya davet edileceği Musurus Paşa'ya Lord Derby tarafından söylenmiştir. Ancak Musurus Paşa'nın raporuna göre mektupta, Rusya'nın, ordusunu dağıtmasından bahsedilmediği halde Lord Derby hem ordunun dağıtılması konusunda ısrarlı bir tutum sergilemektedir hem de devletlerin Bab-ı âli'ye kabul ettirdikleri, kendi valilerinin tayinleri hususunu ve ıslahatları, daha sağlam bir hale getirme konusunun tasdik edileceğini söylemiştir. Derby'e göre ıslahatların nasıl yürütüldüğünü devletler kendi komiserlerine soracaklardır ve herhangi bir aksama söz konusu olduğunda nasıl hareket edileceği de yine kendi aralarında belirlenecektir. Musurus Paşa, Derby'nin, ıslahatları icra etmek için konferans oluşturma maddesinden bahsetmediğini söyler yine lorda devletlerin protokolü Bab-ı âli'ye ulaştırıp ulaştırmayacaklarını da sormuştur. Evet cevabı alınca böyle bir durumda Osmanlı Devleti'nin durumu reddedeceğini de bildirir.[69]

3 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti, kendisine bildirilen Londra Protokolü'nü, Heyet-i Vükela'da (*Bakanlar Kurulu*) uzun tartışmalardan sonra reddetti.[70] Bu red olayı Heyet-i Vükela'ca oldu. Aslında 14 Şubat'ta Musurus Paşa tarafından Lord Derby'e protokolün kabul edilmeyeceği söylenmişti. Meclis-i Vükela'nın kararları beklenmeden padişahın en son sözü söylediği açıktı. Bu olay ile birlikte de dışişlerinde her zaman

[67] BOA., HR. TO. 125/46.
[68] BOA., HR. TO. 125/60.
[69] BOA., HR. TO. 125/60.
[70] Armaoğlu, a. g. e., s.516.

padişahın fikirlerinin kabul göreceği görülüyordu. 7 Nisan 1877 tarihinde de Londra'da imzalanan protokolün Osmanlı tarafından reddedildiğinin duyurulması tüm sefarethanelerden istendi.[71]

Musurus Paşa, Lord Derby'e 1856 tarihli Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesinin, devletlerin, Osmanlı içişlerine karışmasını önlediğini, padişahın kendisi ile halkı arasına girilmesine de engel olduğunu, Londra Protokolü'nün ise dokuzuncu maddeyi kaldırdığını ve İngiltere'nin protokolün kabul edilmesine katılmasının, Osmanlı Devleti'nce üzüntü ile karşılandığını söylemiştir. Ardından bu karışık ortamda Kırım Savaşı'ndan sonra ikinci kez Osmanlı'nın itibarının zedelendiğini, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin yönetim işlerine zarar vermeye çalıştığını, bu zaman zarfında Avrupa devletlerinin savaş olmaması için her türlü suçun faturasını Osmanlı'ya kestiklerini, dışişlerinin zorluklarını Osmanlı idaresine yüklediklerini, Osmanlı'ya destek vereceklerine, Rusya ile birleşip Osmanlı'yı zorladıklarını, bunlara karşılık yine Osmanlı'dan sadık olmasını istediklerini sitemkâr bir biçimde ifade etti. Musurus Paşa, İngiltere'nin bu defa verdiği kararın Bab-ı âli'ce ne derece önemli sayılacağını da söyleyerek, kararın Osmanlı maliyesine etkisini, Rus memurları ve ihtilal komitelerinin yeni protokol sayesinde çevirecekleri entrikaları ve bu entrikaların neticelerini uzun uzun Lord Derby'e bildirmişti. Lord Derby ise bu sözleri dinledikten sonra Osmanlı'ya yardım etmeyi kalpten istese de ancak mümkün olanı icra edebileceğini söylemiş ve Rusya'nın kabul olunamayacak tekliflerini bertaraf ettiğini iddia etmiştir.[72]

Osmanlı Devleti ile savaş yapabilmek için bahane arayan Rusya ise Londra sefirini, Lord Derby'e yollar ve Bab-ı âli'nin Karadağ'da sözde iyileştirici yolda hareket etmediğini bildirir.[73] Bu zamanda ilan edilen Kanun-i Esasi'nin okunmasından sonra dış devletler tarafından ilavesi lazım gelen bazı düşünceler varsa İngiltere Devleti bunları da sefarethaneye bildirir, sefarethane ise bu düşünceleri telgraf ile Osmanlı Hariciyesi'ne iletmektedirr.[74]

21 Mart 1877 tarihinde Musurus Paşa, İngiltere Kraliçesi tarafından Vendzor Kaprel Kasrı'nda verilen bir ziyafete katılmıştır. Kendisi ile birlikte, Almanya ve Fransa sefirlerinin de orada olduğunu, kraliçenin ziyafette kendisine birçok iltifat ettiğini,

[71] BOA., HR. TO. 496/38.
[72] BOA., HR. TO. 125/60.
[73] BOA., HR. TO. 252/8.
[74] BOA., HR. TO. 125/68.

siyaset ile ilgili çoğu olaydan konuştuğunu bildiren Musurus Paşa, geceyi kasırda geçirmiştir. Ertesi sabah oradan ayrılmadan önce General Posondi, kendisini ziyaret eder ve " *kraliçe hazretleri ziyafette sizinle yeterince politika konuşamadı beni şark işlerinin ne halde bulunacağına dair sizden malumat almam için gönderdi* " der. Bu şekilde İngilizler açıkça Osmanlı istihbaratından yararlanmaya çalışır. Musurus Paşa, Lord Derby'e dış devletlerin Osmanlı istihbaratından her türlü konuda yararlandıklarını söylediğinde haksız değildir. Çünkü şimdiki olay daha öncekilerden farksızdır. Kraliçenin Musurus Paşa ile arası iyi olduğu için onu iltifatlar ile hoşnut ettiği ve ondan şark hakkında bilgi almaya çalıştığı da bellidir. Herkesin bulunduğu bir ortamda şark işlerinin sorulmayışı bu yargımızı destekler.

Kraliçe Viktoria

Ziyafetin ardından sabah vakti ziyaret edilmesine çok memnun olan Musurus Paşa, generale Hersek'te Panslavizm uygulanmaya başladığı günden, kontratın imzalandığı güne kadar meydana gelen olayları tek tek anlatarak, Bab-ı âli'nin idare bağımsızlığını feda ettiğinden başka, her türlü fedakârlığı yaptığına dair bilgiler vermiştir. Padişahın zor durumda olduğunu ve tahta çıktığı günden beri adaleti temin ettiğini, o bölgede hukuku haysiyeti uğruna devam ettireceğinin çaresini bulacağını söylemiştir. Musurus Paşa, verdiği bu izahatten sonra generalin, çok memnun kalarak kendisinin söylediklerini kraliçeye ileteceğini belirttiğini, kraliçenin de bundan böyle Osmanlı'nın dışişlerine yardımcı olmaya meyilli bulunacağını söylediğini rapor etmiştir.[75] Sultan Abdülhamid de Kostaki Musurus Paşa'ya bunun için teşekkür etmiştir.[76] Musurus Paşa, bu tarihte Meclis-i Ayan Azalığı'na seçilmiştir.[77]

İngiltere'nin İstanbul Maslahatgüzarı, 27 Mart1877 tarihinden önce Lord Derby'e bir mektup yazarak Derby'nin, Musurus Paşa'ya, Londra Protokolü imzalanmazsa Osmanlı Devleti'nin bir muharebeye hazır bulunmasını önerip

[75] BOA., HR. TO. 125/70.
[76] BOA., HR. TO. 125/89.
[77] BOA., HR. TO. 126/67.

önermediğini sorar. Mektup üzerine telaşa düşen Derby, kendi eliyle yazdığı bir mektubu, Musurus Paşa'ya göndererek bu konuda kendisinin bir telkini olup olmadığını belirtmesini rica etmiştir. Musurus Paşa da Derby'nin böyle bir uyarıda bulunmadığını, Bab-ı âli'nin tedbirli davranmasının, kendi isteğiyle olduğunu, İngiliz memurlarına bildirmiştir. Bu olay derhal Osmanlı Hariciyesi'ne rapor edilmiştir. 31 Mart 1877 tarihinde ise Lord Derby kendisinin yanlış anlaşıldığını sefire yazacaktır.[78] Protokol imzalanmaz ise savaşın çıkacağını herkes bildiğinden Lord Derby'nin bunu söylemesi normaldir ama Lord Derby inkâr yoluna gitmiştir. 29 Mart 1877 tarihinde sefarethane, Rusya Devleti, askerini dağıtmaya söz verirse İngiltere Devleti'nin, protokolün imzalanmasına razı olduğunun istihbaratını verir.[79] Bu olaydan bir gün sonra da Petersburg Sefareti, protokolün Londra'da imzalanacağını, Rusya'nın ise askerini dağıtmak için Karadağ ile Osmanlı Devleti'nin bir antlaşma yapmasını beklediğini, böyle olmazsa da Rusya Devleti ile Karadağ'ın ittifak yapıp Osmanlı'ya savaş ilan edeceklerini istihbarat eder.[80]

a. Londra Protokolü'nün Reddedilmesi ve 93 Harbi'nin İlişkilere Etkisi

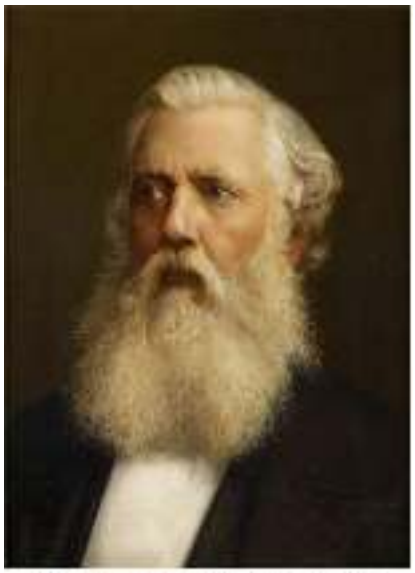
Austen Henry Layard

30 Mart 1877'de Sir Henry Elliot'un yokluğunda yerine büyükelçi olarak Henry Layard atandı.[81] Bir gün sonra da dört devlet sefiri ile birlikte Lord Derby tarafından protokolün imzalanacağını, Derby'nin kendi ifadesi ile söylediği Musurus Paşa tarafından bildirildi. Londra Protokolü, bu dönemde Sefarethane'nin esas konusuydu. Protokol ile ilgili her gelişme anında İstanbul'a rapor ediliyordu. Dış devletler ise hazırlanan protokolü bir an önce Osmanlı'ya kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bu sebeple 4 Nisan 1877'de protokolün bazı cümlelerine düzeltme yapıldı.[82]

[78] BOA., HR. TO. 125/87.
[79] BOA., HR. TO. 125/80.
[80] BOA., HR. TO. 125/83.
[81] BOA., HR. TO. 125/82.
[82] BOA., HR. TO. 125/91.

Musurus Paşa bu zamanda sadece İngiliz memurları ile değil aynı zamanda savaşa bahane arayan Rusya'nın Londra Sefiri Kont Şovallof ile de görüşmekteydi. Kont ise protokolün Osmanlı Devleti tarafından imzalanıp imzalanmayacağını sorguluyordu. Bu arada elinde bir kâğıtla 8 Nisan'da Musurus Paşa'ya gelerek kendi isteklerinin Osmanlı'ya bildirilmesini istedi. Musurus Paşa gönderdiği raporunda kâğıtta Kont'un barışı desteklediğini yazdığını, bu yazısına ek olarak Nisan ayının 13'üne kadar Petersburg'a bir elçinin tayinine karar verilmesinin bildirilmesini istemiştir. Aynı zamanda bu tarihe kadar Karadağ ile de bir barış anlaşması yapılmasını istediğini, antlaşma yapılmazsa bunun şimdilik bir acelesinin olmadığını ancak öncelikle Petersburg'a süratli bir şekilde elçi tayin edilmesini, Bab-ı âli, elçi tayinine karar verdiğinde de acil olarak Petersburg'a bildirilmesini belirttiğini söylüyordu.[83]

30 Mart tarihinde Petersburg'dan gönderilen bir başka belgede ise Karadağ ile bir barışın olmaması durumunda, Rusya ile Karadağ, Osmanlı'ya savaş ilan edeceklerdir diye bilgi verildi. Rusya strateji değiştirmişti. Karadağ ile anlaşmaktan ziyade Petersburg'a elçi tayin edilmesi daha önemliydi. İlk etapta savaştan ziyade barış yapmak isteniyordu. Çünkü Rus Sarayı'ndaki savaş aleyhtarları, ihtilal komiteleri, askerler ile panislavistler, barışçıl yolu savunarak baskı uygulamaktaydılar.[84] Rusya'nın Avrupa devletleri ile görüşmesi 1856 Paris Barış Antlaşması kuralları gereğiydi. Rusların, Karadağ'ı ikinci veya üçüncü plana atmaları da normal karşılanıyordu.

12 Nisan'da Osmanlı Hariciye Nezareti, Londra Protokolü'nü reddettiğini Lord Derby'e sefarethane kanalıyla bildirdi. Ertesi gün de Kont Şovallof, savaştan kaçınılması gerektiği yolunda fikir beyan etmesine rağmen Rus Çarı, bir beyanname yayınlayarak, Rus ordularının Osmanlı sınırlarına saldırması emrini verdi. Böylece 93 Harbi (1877–78) adını alan Osmanlı-Rus Savaşı başladı. Rusya gazeteleri savaşın sorumluluğunu İngiltere Devleti'ne yükleyince, Londra gazeteleri de buna hemen karşılık vermişti.[85] Bu esnada Londra Sefarethanesi, Rusya ile İran'ın gizli polis teşkilatı politikası olduğunu, Rusya'nın İran üzerinden Osmanlı'ya dair istihbarat politikası yürütmeye çalıştığını rapor etti.[86] Londra Protokolü'ne Bab-ı âli red cevabı verince, Fransa ile de görüşmeler durduruldu. Musurus Paşa da konu ile ilgili Mösyö

[83] BOA., HR. TO. 125/94.
[84] Armaoğlu, a. g. e., s.515.
[85] BOA., HR. TO. 125/109.
[86] BOA., HR. TO. 125/117.

Jayer ile görüşmüş, Mösyö Jayer ise kendisine Petersburg Kabinesi'nin zor bir durumda olduğunu, Avrupa devletlerinin dikkatsiz davrandıklarını, Osmanlı'nın protokolü kendisinin reddettiğinin üzerinde durulması gerektiğini ifade etti.[87] Sefarethane yine bu dönemde, protokol reddedildiği için artık mesele bir karara bağlanamaz ve yeniden görüşmeler yapılmayacaktır diye durum raporu göndermiştir.[88]

Avrupa devletleri sonunda olan oldu diyerek, Osmanlı ile Rusya'nın arasından çekildiler. Musurus Paşa ise Eflak ve Boğdan için girişimlerde bulunmaya, buralar hakkında bilgi toplamaya yoğunlaştı. Bu konuda 17 Nisan 1877'de Lord Derby ile görüştüğünde Derby, iki devletin tarafsızlığı hususunda ne geçmişte ne de şimdi hiç bir devletin görüşme yapmadığını söylüyordu.[89] Paris Antlaşması gereğince, antlaşmayı imzalayan devletlerin, herhangi biri Osmanlı Devleti ile sorun yaşarsa diğer devletler arabulucu sıfatı yüklenecekti. Osmanlı ise gerek Rusya gerekse dış politikasında yapacağı hamleleri öncelikle Lord Derby ile görüşüp öyle adımını atıyordu. Rusya'nın İstanbul Maslahatgüzarı'nı da Paris Antlaşması'nın sekizinci maddesine yani arabuluculuk kuralını içeren maddesine dayanarak İstanbul'dan göndermeden önce Musurus Paşa kanalıyla Lord Derby bilgilendirildi.[90] Diplomatik münasebetler kesilip Rus ordusu Prut'u geçince, Londra Sefarethanesi, Rusya aleyhinde İngiltere'de nefretin oluştuğunu bildiriyordu.[91] 27 Nisan tarihinde ise Musurus Paşa, tekrar Lord Derby ile görüştü ve görüşme sonunda Avrupa'daki dört devletin, Rusya'nın savaşı bırakması için arabuluculuk yapacağını bizzat Lord Derby'nin ifade ettiğini bildirdi.[92]

Osmanlı Devleti'nin bu aşamadan sonra başka bir yöntem uygulamaya geçtiğini belirtebiliriz. Diplomatik her yol denendiği için Kostaki Musurus Paşa, Rusya aleyhine cemiyetler kurmaya çalışır ve 30 Nisan'da bu cemiyetleri kurmak amacıyla 300 lira gibi bir parayı harcama izni istedi.[93] Cemiyetler oluşturulacak, Avrupa halkı üzerinde bir baskı yaratılacak, bunun sonucunda da devlet adamlarının fikirleri yönlendirilecekti. Mayıs ayı başında ise her zaman Osmanlı Devleti'nin yanında olacağını belirten Kraliçe

[87] BOA., HR. TO. 126/3.
[88] BOA., HR. TO. 126/9.
[89] BOA., HR. TO. 126/8.
[90] BOA., HR. TO. 126/41.
[91] BOA., HR. TO. 126/33.
[92] BOA., HR. TO. 126/39.
[93] BOA., HR. TO. 126/46.

bir beyanname yayınlayarak, İngiltere'nin tarafsız kalacağını bildirdi.[94] Aynı zamanda, İngiliz Hükümeti, Rusların tepkisini çekmemek amacıyla Osmanlı Devleti'nin Londra'da inşa ettirdiği Hamidiye Fırkateyni'nin İngiltere'den, İngiliz tayfaları ile ayrılmayacağını da haber vermişti.[95]

Sefarethaneden gönderilen raporda Mayıs ayının 17'sinde Lord Derby ile Lord Beconsfield'in duruma göre tarafsızlık politikasına karşı çıktıkları ve Süveyş Kanalı hakkında Petersburg Kabinesi ile görüşmelere giriştikleri de bildirilmektedir.[96] Kostaki Musurus Paşa ile Lord Derby bu zamanda görüştürülerek Osmanlı askeri kumandanlarının alacağı tedbirler Lord Derby'e bildirilmiş[97] ve İran devleti hakkında Derby'den bilgi alınmaya çalışılmıştır.[98]

Rusya 12 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan edince Rus Amiral Gorçakof, Avrupa devletlerine bir muhtıra göndermiş, Osmanlı Devleti'nin teklifleri reddetmesi ile reformlara yanaşmamasını savaş sebebi olarak göstermişti. Muhtırada ayrıca Rusya'nın savaş ilan etmesinin Avrupalı devletlerin görüşlerine uygun düştüğünü bildirmeyi de ihmal etmedi. Böyle bir konuda arada kalmak istemeyen İngiltere Devleti, Lord Derby aracılığıyla muhtırayı protesto edip[99] Rusya'ya bir nota vererek savaş karşısında tarafsızlığını ilan etmiş, Osmanlı'nın da İngiltere'den yardım beklememesini bildirmiştir. Hindistan ile dünya ticaretinin güvenliği için gerekli olan Süveyş Kanalı'na hiç bir şekilde zarar verilmemesini taraflardan isteyen İngilizler, İstanbul'un Osmanlı'nın elinden alınmamasını, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın o günkü rejiminin değiştirilemez olduğunu, İngiltere'nin, Basra Körfezi'nde korumaya mecbur politikasının olduğunu, Bulgaristan'ın ancak geçici olarak işgal edilebileceğini ve bu şartlar yerine getirilmezse, İngiltere'nin savaşa tarafsız kalmayacağını da söylemektedirler. Bu şekilde Rusya'nın savaş esnasında atacağı adımların sınırları belirlenir ve bu devlet sınırlandırılmaya çalışılır.[100]

İngiltere'nin ardından Avusturya-Macaristan İmparatoru Franchois Jozeph de şartlar öne sürmüştür. Jozeph'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan halkı

[94] BOA., HR. TO. 126/56.
[95] BOA., HR. TO. 126/72.
[96] BOA., HR. TO. 126/75.
[97] BOA., HR. TO. 126/73.
[98] BOA., HR. TO. 126/85.
[99] Armaoğlu, a. g. e., s.517.
[100] Armaoğlu, a. g. e., s.517.

üzerinde tekelci bir himaye kurulur, Rusya, Tuna'nın güneyinde herhangi bir toprak işgal eder, Romanya'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmezse, Rusya, İstanbul'a dokunacak olur ve Slav olmayan halklar aleyhinde bir Slav devleti kurulursa, Bulgaristan üzerinde özel haklara sahip olunursa; Rusya askeri harekâtında Sırbistan topraklarından asker geçirmeye kalkarsa, Avusturya Macaristan'ın da savaşa dâhil olur. Nitekim iki devletin de öne sürdüğü şartların hepsi gerçekleşmemiş, Rusya, Balkanlar'da kendi harekâtına uygun şekilde davranmıştır. 16 Nisan'da hala Osmanlı'ya bağlı bir prenslik olan Romanya ile bir anlaşma yapılarak Tuna Nehri geçilmiş, Osmanlı'dan ayrılmak için can atan Romanya, Rusya'nın yanında yer alarak Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir.

Osmanlı Hükümeti, Rusya'nın, Romanya ile Sırbistan üzerinden saldırıp saldırmayacağını böyle bir durum meydana gelirse, Eflak ve Boğdan'ın da durumunun ne olacağını merak edince, Musurus Paşa, Lord Derby ile 1 Haziran'da görüşür.[101] Bu sırada İngiltere ve Avusturya-Macaristan devletlerinin tarafsızlık kuralları delinmiştir. Osmanlı Devleti, Londra Sefarethanesi aracılığıyla İngiltere Hükümeti'ni etkilemeye çalıştı. Sefarethane 8 Haziran 1877'de Romanya Prensi Şarl'ı proteste etti.[102] Bu arada Sırp Prensi Milan, Rus Çar'ını ziyaret etmişti. Musurus Paşa Lord Derby ile görüştüğünde bu konu hakkında da bilgi alır.[103] Rusya'nın askeri harekâtıyla ilgili her istihbaratın sefarethane tarafından elde edilmeye çalışıldığı görülmektedir. 26 Haziran tarihinde Ruslar, Çerkezistan ve Ardahan'da sert davranışlarda bulununca Musurus Paşa, Rusların hareketinin ne kadar vahşice olduğunu hem Lord Derby'e bildirir hem de Londra gazetelerinde olayların yer almasını sağlar.[104]

Rusya, ticaret gemilerinin hukukunu çiğneyince de yine olay Lord Derby'e bildirilmiş ve aynı şekilde gazetelerde yer alması için çalışılmıştır.[105] İngiltere Devleti'nin daha sonra savaşa katılabileceğine yönelik bazı bilgiler de bu dönemde Osmanlı Hariciyesi'ne gelmektedir. Çünkü Romanya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edince, İngiltere, bu olaydan tedirgin olmuş ve Avusturya ile görüşmelere başlamıştır. Sefarethane'den gelen raporlarda 2 Temmuz'da İngiltere Meclisi'nin, Malta'ya asker,

[101] BOA., HR. TO. 126/94.
[102] BOA., HR. TO. 126/105.
[103] BOA., HR. TO. 126/115.
[104] BOA., HR. TO. 126/127.
[105] BOA., HR. TO. 127/2.

Beşike Körfezi'ne de donanma göndereceği yer alır.[106] Sırbistan, Romanya ve Karadağ 93 Harbi sırasında Rusya'ya katıldı. Yunanistan ise İngiltere'den çekindiği için Rusya'nın tarafına geçmeye cesaret edememiştir. 23 Temmuz'da Lord Derby ile Yunanistan hakkında da görüşülmüş ve Lord Derby, Yunanlıların, Osmanlı Devleti'ne karşı bahane aradıklarını eğer fırsat bulurlarsa savaş açacaklarını, İngilizlerin birçok kez kendilerine nasihat ettiğini, artık nasihatin öneminin de kalmadığını söylemiş ve Osmanlı'nın önlem almasını istemiştir.[107]

Osmanlı Devleti, savaşın Avrupa'ya yansıyan gelişmelerinden de haberdar olmaya çalışmaktaydı. İtalya, savaşın başından beri Osmanlı'ya karşı tavır alınca Londra Sefarethanesi'nden Rusya ile İtalya arasında gizli bir anlaşmanın olup olmadığının araştırılması istendi.[108] Daha önce Gelibolu'ya İngilizlerin asker sevk edeceğinin haberini veren Musurus Paşa'dan da Lord Derby ile konuyu görüşmesi isteniyordu.[109] Ruslarla birleşen Bulgarlar da savaş sırasında vahşi tavırlar sergileyince Londra gazetelerinde, Rusların yanında Bulgarların da yaptıklarının yayınlanması için yine Musurus Paşa görevlendirildi.[110] Buların ardından Rusya da Osmanlı askerinin mezalim yaptığını iddia etti. Osmanlı'nın bu konu ile ilgili savunulması da Londra Sefarethanesi'nden istenmişti. Sefarethanenin görevi; basında hem taraf toplamak hem de mevcut potansiyelin Rus tarafına geçmesini engellemekti.[111] Musurus Paşa, Yunanlılar hakkında Lord Derby ile görüşerek Yunan Kabinesi'ne telkinde bulunulmasını isteyince Lord Derby, nasihatten anlamadıklarını söylediği Yunanlılara bu konuda nasihatte bulunacağına da söz verir.[112] Rus askerinin harekâtı hakkında Daily Telegraph ve Daily News gazetelerinde çıkan yazılar da yine sefarethane tarafından hariciyeye ulaştırılmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorları ise Ağustos ortalarında İşel'de bir mülakatta bulunurlar. Hem bu mülakat hakkında istihbarat toplanması hem de Lordlar Kamarası'ndaki gelişmeler yani bu kamaranın şark meselesi hakkındaki düşüncelerinin araştırılması da sefarethane tarafından yapılmaktadır.[113]

[106] BOA., HR. TO. 127/8.
[107] BOA., HR. TO. 127/42.
[108] BOA., HR. TO. 127/39.
[109] BOA., HR. TO. 127/41.
[110] BOA., HR. TO. 127/51.
[111] BOA., HR. TO. 128/18.
[112] BOA., HR. TO. 127/80.
[113] BOA., HR. TO. 128/6-7.

Ağustos ayının sonuna doğru, Osmanlı kuvvetlerinin Plevne'deki başarıları Sırbistan'ın isyan edeceği ve Avusturya'nın savaşı kendi haline bırakmaya karar verdiği yolundaki konularda Lord Derby ile görüşmeler yapılmıştır.[114] Osmanlı Devleti savaş ile ilgili her gelişmeyi ve istihbaratı Lord Derby'e sunuyor, Lord Derby de Osmanlı'nın atacağı adımları yönlendirerek, Yunanistan'ın savaş açmaması için resmi ve gayri resmi teşebbüslerde bulunuyordu.[115] Lord Derby, makamında bulunmadığı zamanda da örneğin yazlığına dinlenmeye çekildiğinde, Osmanlı Devleti'nin Yunanlılara nasihatte bulunması için Atina'da bulunan İngiltere Elçisi'ne yöneldiği anlaşılmaktadır.[116]

20 Eylül 1877'de Londra'da bulunan Almanya Elçisi'nin, Lord Derby ile görüşme yapacağını ve bu görüşmeden sonra da Prens Bismark'ın yanına gideceğini bildiren Musurus Paşa, bu görüşmenin bir İngiliz-Alman ittifakı için yapılacağını tahmin ettiğini söyler[117] fakat bu olaydan dört gün sonra Prens Bismark Avusturya Macaristan Devleti'nin, Londra Sefiri'ne, savaş ne kadar devam ederse etsin galibin Rusya olmasının, Almanya'nın menfaatine olduğunu söylemiştir. Osmanlı Viyana Sefarethanesi de Salzburg görüşmesinde Bismark ile fikir birliği yapılarak Osmanlı askerinin Tuna'yı geçmesine izin verilmeyeceğinin kararlaştırıldığını belirtmiş ve Musurus Paşa'nın bu haberle birlikte tahminleri boşa çıkmıştır.[118] Bu sırada Osmanlı Devleti'nin başı ciddi halde Londra'daki bankerlerle beladadır. Çünkü Londra'da inşa edilen Hamidiye zırhlı korvetinin borç alınan parasının taksitleri zamanında yatırılmazsa korveti satışa çıkaracakları konusunda Osmanlı Devleti'ne sefaret aracılığıyla bankerler baskı yaparlar.[119] Osmanlı maliyesi savaştan dolayı ciddi zorluk çekmektedir.

Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa

1877 Kasım ayı başında Yunan meselesi ile ilgili olarak Lord Derby, eğer Yunanlılar savaş ilan edecek olursa, Avrupa devletlerinden hiçbirinin Yunan sahillerini

[114] BOA., HR. TO. 128/24.
[115] BOA., HR. TO. 128/24, 30, 33.
[116] BOA., HR. TO. 128/54.
[117] BOA., HR. TO. 128/56.
[118] BOA., HR. TO. 128/66.
[119] BOA., HR. TO. 129/5; 128/42, 63.

koruyamayacağı yolunda fikir belirtir.[120] Bu arada Yunan bölükleri Osmanlı sınırlarına tecavüzlerde bulunurlar. Ayrıca Sırpların da Lord Derby tarafından uyarılması için Musurus Paşa girişimlerde bulunmuştur.[121]

Osmanlı Rus Savaşı daha önceki Osmanlı-Rus savaşlarındaki gibi Balkanlar'da ve Kafkaslar'da cereyan etmiştir. Ruslar ilk önce Tuna'ya varmış ve orada bulunan Osmanlı donanmasını yok etmişlerdir. Rusya, Haziran ayı sonunda Rusçuk ile Niğbolu arasında Ziştovi'den Tuna'yı aştı. Temmuz'da ise Plevne'ye saldırılmış, Gazi Osman Paşa'nın kahramanca savunduğu Plevne, Rusları çok şaşırtmış ancak Osman Paşa'ya yardım ulaşamayınca 10 Aralık 1877'de Plevne teslim olmak zorunda kalmıştır. Kafkaslarda ise Ruslar, Arpaçay'ı aşıp, Kağızman Ardahan ve Beyazıt'ı düşürdüler. Kars muhasara edildi. Burada ise Ahmet Muhtar Paşa, Kars için kahramanca savaşarak burayı Ruslardan almıştır fakat Kasım 1877'de Ruslar, Kars'ı zaptedip Erzurum'a ilerlediler. Plevne düşünce Ruslar, Edirne'ye doğru ilerlemeye başladılar. Yapılan muharebelerde Osmanlı kuvvetleri başarılı olamadı. 4 Ocak 1878 tarihinde Sofya'ya girdiler. İşte bu noktada, Lord Derby ile görüşüldü ve kendisinden Osmanlı askeri Sofya'yı tahliye ederse orada bulunan hastalara iyi muamelede bulunulması için Ruslarla temasa geçmesi istendi.[122]

İngiltere'de bazı kişiler savaş esnasında Osmanlı Devleti aleyhinde mitingler düzenliyordu. Bu kişilerin konuşmalarını ve faaliyetlerini Osmanlı Hariciyesi'ne bildirmek Musurus Paşa ve ekibinin göreviydi. Örneğin; Mr. Hammond, 10 Ocak 1878'de New Castle bir mitingde konuşmuş, konuştukları da aynen rapor edilmişti.[123] Bu tarihlerde Padişah II. Abdülhamid, daha önce Osmanlı'ya iyi niyetlerini sunan Kraliçe'ye de bir telgraf yazarak İngiliz-Osmanlı ittifakı kurmak istedi.[124] Telgrafı, Musurus Paşa, Lord Derby'e Kraliçe'ye vermesi için götürdü. Cevabın padişaha İngiltere'nin İstanbul Sefiri aracılığıyla gönderileceği söylendi.[125] Telgrafın cevabı, tam bir ay sonra geldi. İngiltere son durumu izlemeye çalışmaktaydı. Bir ay içerisinde ise Ruslar, Edirne'ye girdi. Edirne ile birlikte İstanbul yolu açıldı. Sırplar, Niş'i zaptederek, Vranya'da Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Karadağlılar da Nikiçiç'e girip

[120] BOA., HR. TO. 129/9.
[121] BOA., HR. TO. 129/25.
[122] BOA., HR. TO. 129/52.
[123] BOA., Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR. SYS.) 214/1.
[124] BOA., HR. TO. 129/57.
[125] BOA., HR. TO. 129/55.

Antivari'yi alarak Adriyatik kıyılarına ulaştılar. Bu tarihlerde Sultan Abdülhamid, sadece İngiltere değil, 1856 Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlerle bağlantı kurarak destek aradı. Çanakkale'ye bir donanma gönderilmediği gibi İngiliz-Osmanlı ittifakı da kabul edilmedi.[126]

22 Ocak 1878'de Hariciye Nâzırı Server Paşa ve Hazine-i Hassa Nâzırı Namık Paşa, Kızanlığa gittiler. Çünkü Ruslar, İstanbul'a doğru ilerliyorlardı. Musurus Paşa, bu konuyu da Lord Derby ile görüştü.[127] Paşalar, kızanlığa gidince İstanbul'dan cevap beklemeden Rus komutanları ile 31 Ocak 1878'de Edirne'de iki belge imzaladılar. Birinci belge Server Paşa ve Namık Paşa ile Rus Ordusu Başkomutanı Grandük Nikola arasında imzalanan barış tutanağıydı. İkinci belge ise askeri temsilciler tarafından imzalanan on maddelik mütareke antlaşması oldu. Antlaşmaya göre Ruslar, Çatalca'ya kadar gelecek, Osmanlı ile arasında tarafsız bir bölge bulunacaktı. Bu mütakere aynı zamanda, Romanya, Sırbistan ve Karadağ ile de mütakereyi de kapsıyordu.[128]

Bu arada Ocak ayı sonuna doğru ise Macaristan'da Osmanlı lehine gösteriler düzenlendi ve bu gösterilerin Viyana Hükümeti üzerinde kötü tesir bıraktığı yolunda Osmanlı'nın Viyana Sefarethanesi bilgi gönderdi.[129] Osmanlı Devleti, bizzat bu gösterileri kamuoyu desteği toplamak ve hükümetleri kendi yanına çekmek için destekliyordu. Rus ordusu, Edirne Mütarekesi ile İstanbul'a doğru yaklaştığı sırada Osmanlı Devleti, Londra'da inşa ettirdiği Hamidiye Fırkateyni ile iki korvet gemisinin taksitlerini düştüğü ekonomik darboğaz nedeniyle ödeyemedi ve gemilerin alımını zora soktu.[130] 3 Mart 1878'de İngilizler bu gemileri donanmalarına katmak için Osmanlı Devleti'nin Londra Sefarethanesi'ne başvurdular.[131] Osmanlı Devleti bu gemileri 5 Mart 1878'de satmak zorunda kaldı.[132] Alınan para Osmanlı Bankası Londra Şubesi'ne yatırıldı ancak 7 Nisan 1878'de bu paradan altmış bin İngiliz lirası alınarak Osmanlı'nın borçlu olduğu kişilere dağıtılmıştır.[133] Bu işlerle de Musurus Paşa ilgilendi. Rusların, İstanbul'a yaklaşması ile dış devletlerin özellikle de İngiltere ve Avusturya-Macaristan endişeye düştü. Bu nedenle Avusturya-Macaristan Askeri Şûrası 16 Şubat'ta Viyana'da

[126] BOA., HR. TO. 129/63.
[127] BOA., HR. TO. 129/60.
[128] Armaoğlu, a. g. e., ss.519-520.
[129] BOA., HR. TO. 176/40.
[130] BOA., Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.) 84/115.
[131] BOA., HR. TO. 129/71.
[132] BOA., İrade-i Meclis-i Mahsusa (İ. MMS.) 58/2735.
[133] BOA., İ. MMS. 134/5713.

toplandı. İngiltere ise İstanbul'daki tebaasını koruma bahanesiyle İstanbul'a bir donanma göndermeye karar alma aşamasına geldi. Rusya ise bu olayların ardında kalmak istemedi ve bir donanma da kendisi gönderme kararı aldı. Tam bir diplomatik kriz yaşanırken İngiltere'de Hidepark'ta, Osmanlı lehinde ve Rusya aleyhinde propagandalar yapıldı.[134]

3. Ayastefanos Antlaşması ile Gelen Ermeni Tehlikesi

3 Mart 1878'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın temeli Edirne'de belirlenmişti ve Ruslar, Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte İstanbul önlerine kadar geldiler. 29 maddelik anlaşmanın başlıca hükümleri de şu konular üzerinde yoğunlaşmaktadır:

1) *Karadağ, Sırbistan, Romanya, bağımsız birer devlet oluyordu ve toprakları genişletiliyordu. Karadağ, Antivari ve Dulcigno limanlarını alarak Adriyatik Denizi'ne çıkıyor ve Sırbistan da Niş'i alıyordu. Romanya, Besarabya'yı tümü ile Rusya'ya vermekte, buna karşılık Dobrıca'yı almaktaydı. (Madde 2, 3 ve 5).*

2) *Ayastefanos Antlaşması'nın en önemli hükümleri Bulgaristan'a ait olanlardı. Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı büyük bir Bulgaristan Prensliği ortaya çıkıyordu. Bu Prensliğin sınırları, kuzeyde Tuna'ya, doğuda Karadeniz'e, güneyde Ege Denizi'ne ve batıda da Arnavutluğa dayanmaktaydı. Yani Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya, Bulgaristan sınırları içinde kalıyordu. (Madde 6).*

3) *Bosna ve Hersek'te İstanbul Konferansı'nın hazırladığı ıslahat yapılacaktı. Bu iki toprak üzerinde, dolaylı bir şekilde Avusturya ile Rusya'nın kontrolü tesis ediliyordu. (Madde 14).*

4) *Ermenistan'da "mahallî menfaatlerin gerektirdiği Islahat" yapılacak ve Ermeniler, Kürtlerle Çerkezlere karşı korunacaktı. (Madde 16).*

[134] BOA., HR. TO. 129/70.

5) *Girit'te, 1868'den beri uygulanmakta olan yönetim şekli, eskisi gibi devam edecek fakat Osmanlı Devleti, Arnavutluk, Tırhala ve Rumeli'nin diğer yerlerinde de aynı yönetim şeklini uygulayacaktı. (Madde 15)*

6) *Osmanlı Devleti, Rusya'ya 1 milyar 410 milyon ruble savaş tazminatı ödeyecekti. (Madde 19). Fakat Rus Çarı, Osmanlı Devleti'nin malî sıkıntısını göz önünde bulundurarak, bu tazminatın 1 milyar 110 milyonundan vazgeçiyordu ancak Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Beyazıt Rusya'ya bırakılıyordu.*[135]

3 Mart günü Ayastefanos Antlaşması'nın imzası üzerine Grandük Nikola, Ayastefanos (Yeşilköy) köyünün dışına çıkmış, ordunun bütün komutan, subay ve erlerini toplayarak, top atışları ve sevinç çığlıkları arasında, büyük bir tören düzenlemiş ve askerine hitaben " *Türkler mağlûp oldu, barış yapıldı. İşte İstanbul!* " diye bağırmıştır.[136] Rusların bu arzuları hiç bitmeyecek 1886 yılında Rus Çarı, Karadeniz donanmasına da aynı sözleri söyleyecektir.[137]

Ayastefanos Antlaşmasının özelliklerinden biri de, Ermeni sorunu konusundaki 16. maddedir. Edirne Barış Tutanağı'nda, Ermenilere ait hiç bir şey yoktur fakat Rus kuvvetlerinin Ayastefanos'a yaklaştıkları bir sırada, İstanbul Ermeni Patriği Narses Varjabedyan ve yanındaki diğer Ermeniler, Rusya nezdinde teşebbüste bulunarak, Sivas, Van, Muş ve Erzurum vilâyetlerine özerklik verilmesini, bu vilâyetlerin ise bir süre Rus işgali altında tutulmasını istemişlerdir. Bu sebeple de daha sonra İgnatief, Ermeni sorununun Ayastefanos Antlaşması'nda yer alması şerefinin (!) kendisine ait olduğunu ileri sürecektir.[138]

Ermenilerin, Rusya'ya karşı gösterdikleri ilgi XVII. yüzyılın ortalarından itibaren başlar. I. Petro'nun, Rusya'nın başına geçmesinden sonra, İran'ın yönetiminden kurtulmak ve bağımsız bir devlet haline gelebilmek için Ermeniler, faaliyetlerini arttırırlar ve Petro'nun askeri gücünden faydalanmak istediler. I. Petro da doğudaki ticaretten yararlanmak amacıyla Ermenilerden faydalanmayı düşündü. Bazı temaslar neticesinde Çar, Ermenilerin Rus topraklarına yerleşmeleri için davet göndermiş ve

[135] Armaoğlu, a. g. e., s.522.
[136] Armaoğlu, a. g. e., s.522.
[137] BOA., İrade-i Hariciye (İ. HR.) 338/21839.
[138] Armaoğlu, a. g. e., s.522.

kendilerine dini, dünyevi her türlü imtiyaz ile garanti vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. II. Petro ve Katerina devrinde yüz binlerce sanat erbabı Ermeni, Rusya'ya yerleşti.[139] II. Petro, Doğu Kafkasya ve Ermeni işlerine çok önem veriyor gibi görünmekle birlikte Ermenilerin bağımsızlığı ve Ermeni devletinin kuruluşuyla ilgilendiği yoktu. Bütün gücünü, Rus Devleti'nin, doğu yolunda engeller yaratmamak amacıyla Ermenistan'ın işgali için kullanmaktaydı. II. Petro gibi Katolik yöneticilerde kendi emellerine ulaşmak için Ermenileri, araç olarak kullanmak istemişlerdir.[140]

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıyla birlikte İstanbul'daki Ermeni Aydınları ve Kilisesi de kökten tutum değiştirdi. Savaşın gelişmelerine göre tavır alan İstanbul Ermenileri, başlangıçta padişaha bağlı göründüler. Patrik Narses bile padişaha bağlı bir Osmanlı yurtseveri olduğunu açıkladı. Osmanlı Ermenileri gönüllü olarak askere yazılmayı bile düşünüyorlardı. Zira Ermeni toplumu Patrik Narses'in başkanlığında toplanmış ve sultanın tezkeresi okunarak Ermenilerin muhafız birlikleri için silah altına alınmaları, oy birliğiyle kabul olunmuştur. Fakat Osman Paşa'nın Plevne'de yenildiği haberi üzerine Patrik ve Ermeni toplumu bu yöndeki fikirlerinden vazgeçti.[141]

Patrik Narses, 17 Mart 1878 günü de İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard'ı ziyaret ederek, " Bir yıl önce Osmanlı idaresinden şikayetimiz yoktu, ancak Rus zaferi şimdi durumu değiştirdi, doğuda bağımsız bir Ermenistan istiyoruz. Eğer siz yardım edemezseniz bunu gerçekleştirmek için Rusya'ya müracaat ederiz." demiş, elçi Ermenistan'dan nereyi kastettiğini sorunca, " Van, Sivas, Diyarbakır ve Kilikya " diye cevap vermişti. Elçinin " evet ama bu yerlerin hiçbirinde çoğunlukta değilsiniz." demesi üzerine de, " Bunu biliyoruz, ama şimdi Rusya, Doğu'da topraklar kazanıyor, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki güç dengesi değişti. Biz de geleceğimizi düşünmeliyiz." diye Ermenilerin amacını açıklamıştır.[142]

Savaşın ilk günlerinde, Patrik Narses, Padişah'a bağlı bir Osmanlı yurtseveri olduğunu açıklamıştır. Savaşın son günlerinde, Varjabedyan'ın başkanlığında toplanan Ermeni Meclisi, Rus Çarı'na başvurmayı kararlaştırır ve Ermeni Patriği Narses

[139] Yusuf Sarınay," Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918) ", *Akademik Bakış*, Gazi Üniversitesi Yay., c. 1, sa. 2, Yaz 2008, s.70.
[140] Sarınay, a. g. m., s.71.
[141] Sarınay, a. g. m., s.75.
[142] Erdal İlter, " Ermeni Kilisesi ve Terör ", http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale46.html, 10. 11. 2010, saat: 20.19.

Varjebedyan'ın başkanlığında toplanan Ermeni Millet Meclisi, Rus Çarı'na verilmek üzere Açmiyazin Katagikosluğu'na[143] bir muhtıra gönderilmesine karar verir. Bu muhtırada, Doğu Anadolu'dan, Fırat Nehri'ne kadar olan bölgenin Türklere geri verilmeyerek Ruslara ilhak edilmesini, bu olmadığı takdirde, Bulgaristan'a ve Bulgar milletine verilecek imtiyazların, Ermeni milletine de verilmesini, işgal edilen toprakların boşaltılması halinde ise Osmanlı Hükümeti'nden ıslahat yapılması için maddi bir teminat alınmasını, bu ıslahatın tatbik ve tamamlanmasına kadar da Rus işgalinin devam etmesini istiyorlardı. Mütareke görüşmelerinin Edirne'de başlaması üzerine Ermeni Meclisi, çok gizli bir toplantı yaparak, Edirne'ye bir heyet yollanmasına, Rus Çarı II. Aleksandr ile Başvekil Gorçakof'a birer dilekçe sunulmasına karar verdi.[144]

Edirne'ye gönderilen heyette, Edirne Ermeni Baş Psikoposu Kevork Rusçuklıyan ile Türk Murahhas Heyeti'nde görevli Stefan Aslanyan Paşa, Ohannes Nurian Efendiler vardı. Ermeni Patrikliği'nin ve Ermeni Meclisi'nin delegeleri olarak, Grandük Nichola'nın huzuruna çıktılar. Osmanlı Ermenilerinin, Rus Çarı'na bağlılığını bildirdiler ve lütuf dilediler. Rus Murahhas Heyeti'nde bulunan Eski İstanbul Elçisi Kont İgnatief, Ermeni Heyeti'nde bulunan Edirne Murahhas Vekili Kevork Rusçukliyan'a Osmanlı topraklarında Ermenistan diye bir bölgenin mevcut olmadığını, Ermeni milletinin dağınık bir halde yaşadığını, Bulgarlara verilen hakların kendilerine de verilemeyeceğini söyledi ve bir Ermeni devleti için derhal mücadeleye başlamalarını tavsiye etti.[145]

Ermeni Murahhas Heyeti de yoğun faaliyetlerine rağmen Edirne'den bir netice alamadı fakat Çar ile yapılan görüşmeler sonuç vermişti. Çar, İgnatief'den, barış görüşmeleri sırasında Ermeni sorununun da göz önüne alınmasını, Ermenilerin durumlarını ferahlatacak birer maddenin de anlaşmaya konulmasını istedi. Ayastefanos'ta devam eden sulh görüşmeleri sırasında bizzat Narses ve bazı Ermeni

[143] Ermeni Din Tarihi'nde Katogikosluk önemli bir yere sahiptir. Katogikosluk, en Yüksek ve Evrensel ruhanî makamdır. Bu makamı işgal edenlere de Katogikos denilmektedir. Ermenilerce Katogikos ***Yüce Patrik'***tir ve diğer dini liderlerde olmayan özel yetkileri vardır. Ruhbanların takdis edildiği yağ ve piskopos rütbesi vermek başta olmak üzere, dinî dogmalar konusunda da son karar mercii orasıdır. O merkezce takdis edilen yağ olmadıkça o yağa bağlı törenler yapılamamaktadır. Bundan dolayı Katogikosluk önemlidir. Bkz. Abdurrahman Küçük, Ahtamar Kilisesi, Ermeniler ve Türkler http://www.tahr.org.tr/gunceldevami.asp?id=135, 10. 11. 2010 saat. 19: 12.

[144] Sarınay, a. g. m., s.75.

[145] Sarınay, a. g. m., ss.75-76.

ileri gelenleri, Rus Murahhas Heyeti Başkanı ve çarın kardeşi Grandük Nikola ile görüşerek, antlaşmaya Ermenilerle ilgili bir madde koydurmaya muvaffak oldular. Grandük Nikola'nın evinde misafir olduğu Ermeni Dadyan Arakel'in kızı da Nikola'dan bu konuda ricada bulundu.[146] Bu sebepler yüzünden Türk delegasyonunun karşı çıkmasına rağmen 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na, Ermenilerle ilgili bir madde eklendi. Bu madde 16. maddedir ve Ermeni adı ilk kez bir antlaşmada bununla yer almıştır. Ermeni meselesi de böylece uluslararası politika gündemine girmiştir. 16. madde bağımsızlık peşinde koşan Ermenileri tatmin etmemişse de Patrik Narses durumdan oldukça memnundur. Ona göre Ermeni meselesi, şark meselesi ile birlikte yeni bir durum almaktadır.

Devletler, Ayastefanos'un birçok maddesiyle birlikte 16. maddesini de değiştireceklerdir. İlk olarak İngiltere Hükümeti, Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirmek ve İngiliz çıkarlarıyla bağdaştırmak amacıyla, Rusya ile gizli görüşmelere başladı. Bu görüşmeler sonuç verdi ve 30 Mayıs 1878'de Rus-İngiliz Antlaşması imzalandı. İngiltere, bu antlaşmayla Ayastefanos Antlaşması'nda kendi menfaatlerine aykırı bulduğu maddeler üzerinde istediği değişiklikleri yapmayı başardı. Bu arada Ermeni Patriği Narses de boş durmamış, İstanbul'da yabancı elçiliklere müracaat edip, Avrupa hükümetlerine muhtıralar göndermiştir. Ayrıca Berlin Kongresi öncesi Almanya'ya bir heyet yolladı. İstanbul Eski Ermeni Patriği ve Beşiktaş Psikoposu Hrımyan başkanlığındaki bu heyet, kongrenin yapıldığı binaya sokulmaz ama Ermeni iddialarını ve isteklerini dile getiren bir belge kongre üyelerine iletildi.

İngiltere'nin kongrede ağır basması yüzünden, Ermeni isteklerine pek sahip çıkılmadı. İngiliz, Rus ve Osmanlı delegeleri arasında yapılan özel görüşmeler neticesinde, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi fazla değişikliğe uğramadan Berlin Antlaşması'nın maddesi olarak kabul edildi. Antlaşmadan sonra yeni bir Ermeni heyeti, Rus Çarı'na ıslahat için aracılık etmesini isteyince de çar, "*sizin işleriniz beni alakadar etmez. İngiltere menfaatlerinizi müdafaa etmeyi üzerine almıştır. İngiliz Hükümeti'ne müracaat ediniz.* " demiştir.[147] 16. madde gayet tehlikelidir. Reformlardan, Ermenilerle meskûn vilâyetlerden, Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkezlere karşı

[146] Sarınay, a. g. m., s.76.
[147] Sarınay, a. g. m., s.78.

korunmasından söz edilir fakat bunlar hep belirsiz ifadelerdir.[148] Ruslar, Ermeni Tehciri'ne giden yolda onları etki altına almaya başlamıştır. Narses Varjabedyan ile Ermeniler, artık Rusya'ya yanaşma eğilimi göstermektedirler.

Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra Kostaki Musurus Paşa, 9 Mart 1878'de edindiği istihbarat dâhilinde, hazırlanan barış antlaşması, bir konferansa sunulmazsa ve Avrupalı devletler tarafından kabul görmezse, geçerli olmayacağını, konferansın görüşmeleri için ilgili devletler ile görüşüldüğünü, devletlerin antlaşma maddelerini anlamaya çalıştıklarını, maddeler anlaşılmazsa da konferansın yapılmayacağını haber verir.[149] Musurus Paşa, 10 Mart 1878'de de Lord Derby ile görüşmüş ve bu görüşmede Derby, kongre gerçekleşirse, Yunan delegelerin de bulunmasını devletlere teklif ettiğini, bu nedenle Yunanistan'ın da oylamaya girebileceğini söylediğini bildirmiştir.[150] Musurus Paşa, bir hafta sonra gönderdiği başka bir raporda da İngiltere'nin kongreye Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerinin görüşülmesi şartıyla katılacağını, Avrupalı devletlere bildirdiğini yazar.[151]

Lord Derby, sadece bütün maddelerin görüşülmesini değil aynı zamanda Avusturya Devleti'nin, Bulgaristan hududu aleyhine genişlediğini de ifade eder.[152] Musurus Paşa ise Derby'e kongrede Yunanistan'a arazi teklifi yapılıp yapılmayacağını sormuştur. Derby ise bu soruya karşılık böyle bir maddenin görüşülüp görüşülmeyeceğine dair söz veremeyeceğini belirtir.[153] Sürekli olarak Lord Derby ile Musurus Paşa görüştürülürken aynı zamanda Derby'nin gazetelerde verdiği demeçler de rapor edilmektedir.[154] Bu yüzden Musurus Paşa, padişahtan övgü almıştır.[155] Osmanlı meselelerine dair İngiliz Parlamentosu bir bildiri yayınlarsa, bu bildirileri de hemen İstanbul'a rapor etmek asli görevlerdendir.[156]

1 Nisan 1878 itibariyle İngiliz Kraliçesi, İngiltere'nin menfaatleri için bir kısım askerin silâh altına alınacağını bildirir.[157] Osmanlı-Rus Antlaşması, İngiltere'yi kuşkuya

[148] Armaoğlu, a. g. e., s.522.
[149] BOA., HR. TO. 129/73.
[150] BOA., HR. TO. 129/78.
[151] BOA., HR. TO. 129/76-81.
[152] BOA., HR. TO. 129/80.
[153] BOA., HR. TO. 129/79.
[154] BOA., HR. SYS. 214/7.
[155] BOA., İ. HR. 273/16535.
[156] BOA., HR. SYS. 214/10.
[157] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzâtı (Y. PRK. HR.) 2/67.

düşürdüğü için İngilizler, Yunan meselesinde olduğu gibi farklı davranmakta ve hazırlık yapmaya çalışmaktadırlar. Rusya'ya karşı İngiltere ile Avusturya'nın menfaatleri örtüştüğü için de iki devlet birlikte hareket eder. Onlar bir olunca da Osmanlı Devleti'ne İngiltere- Avusturya ittifakı daha cazip görünür.

a. Ermeniler ile Mücadele

Berlin Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusyası, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya ve Fransa arasında 13 Temmuz 1878'de imzalandı. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi Doğu Anadolu'daki Ermeniler için uluslar arası bir koruma öngörüyordu. Bu durum Ermeniler'i bağımsızlık fikri çerçevesinde hareketlendirdi. 1879 yılının Ağustos ayı içerisinde Ermeni Patrikhanesi, Londra Parlamentosu'nun Osmanlı Devleti aleyhinde olmasından dolayı Londra'ya bir teşekkürname göndermeye çalışmış olay duyulunca da işin hakikatinin araştırması Londra Sefarethanesi'nden istenmiştir.[158] Berlin Antlaşması'ndan sonra Batı ile Ermeniler arasında diyaloglar gelişim gösterince 24 Nisan 1880'de Levant Herald adlı gazete, Ermenilerin bağımsızlığa hakkı olduğunu yazar. Musurus Paşa'nın girişimi sonucunda gazete nüshaları toplatılmaya çalışılmıştır.[159] Bu gazetenin sahibi Vitager adlı kişidir. Daha sonra gazetesi Londra'da kapatılınca Atina'ya gitmiş, burada yazılarına devam etmeye çalışmıştır. Bunu haber alan Osmanlı Devleti, onu Atina'da da takip etti.[160] 1881 yılının ortasında, Ermeniler, Londra ve Manchester'da Lord Granville ile Gladstone'a " *Ermeniler "* diye bir beyanname sunarlar. Aynı zamanda belge Times gazetesinde de yayınlatılır. Belgenin haberi alınır alınmaz, sefarethane hemen Osmanlı Hariciyesi'ni haberdar etmiştir.[161] 10 Kasım 1882 de de İstanbul Ermeni Patriği istifa eder. Osmanlı Devleti, bu istifayı kabul etmeyince Londra'da bulunan Ermeni Cemaati'nin bu konu ile ilgili teşekkür ettiği görülmüştür.[162]

1883 yılının Ağustos ayında Ermeni komitelerine karşı araştırmalar iyice derinleştirilmiştir. Bunun sonucunda Erivan'da bazı Ermeni komploculari yakalanmış, olay üzerine Paris, Londra, Berlin ve Cenevre'de İhtilalci Ermeni Komitelerinin kurulduğu duyulmuştur. Hemen olayın doğruluğunun araştırılması sefarethanelere

[158] BOA., Y. EE. 86/43.
[159] BOA., Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (YA. HUS.) 164/53.
[160] BOA., YA. HUS. 164/71.
[161] BOA., HR. SYS. 2822/4.
[162] BOA., HR. TO. 526/71.

bildirilmiştir. Paris'ten gelen haberler ise komitenin orada kurulmadığını söyler.[163] Ermeniler, 1883 yılı sonlarında Sivas'ta da Osmanlı aleyhinde faaliyetlerde bulunurlar. Durum dikkat çekince Sivas'ta aşırı hareket etmelerinden dolayı, bölgedeki Ermeni gazeteleri kapatılarak, yazarları tutuklanmıştır.[164]

1884 yılının Eylül ayında da İngiltere'nin İstanbul Sefiri'nin, Avrupa başkentlerini gezerek Ermeni meselesini görüşmeye ve bu meseleye taraftar bulmaya çalıştığı istihbarat edilir.[165] Bu arada Ermenilerin en büyük destekçisi Agopyan 1885 Ağustos'unda Londra'da kabine değişikliğini fırsat bilerek, yeni kabinenin Ermeni meselesini ele almasını sağlamak için harekete geçer.[166] 15 Ağustos 1885'de Ermeniler üzerine reform yapılmasını söz konusu eden bu kişi, Times gazetesinde de bir makale yazmış bunu haber alan Musurus Paşa da Ermeni Patriği'nin konu ile ilgili aracılığının istenmesini talep etmiştir.[167]

4. Değiştirilmeye Çalışılan Ayastefanos

3 Nisan 1878 tarihinde Londra Hükümeti, Lord Salisbury'yi yapılacak olan barış görüşmelerinin başlatılması için İstanbul'a gönderdi.[168] Salisbury, 4 Nisan tarihinde sefirler nezdinde bir görüşme yaptı.[169] Salisbury'nin dış siyasette etkili olmaya başlamasıyla Rusya Devleti de onunla bağlantı kurmaya çalıştı. Nitekim Hariciye Nâzırı Prens Gorçakof, 8 Nisan'da Salisbury ile görür ve Rusya'nın çok büyük haklar elde ettiği Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerini Salisbury'e savunur.[170] Aynı dönemde, Osmanlı'nın başı Yunanistan'da bulunan eşkıyalar ile de dertteydi. Bunların yaptığı mezalime hiddetlenen padişah, Musurus Paşa'dan Lord Salisbury'e bu olayları duyurmasını istedi.[171] Osmanlı Hükümeti, her zaman Yunanlıların aleyhte hareketlerinden rahatsız oluyordu. Bu sebeple Atina Kabinesi'nin, İngiltere tarafından baskı altında tutulmasına çalışılmaktaydı. Salisbury etkili olmaya başlayınca kendisine bir telgraf çekildi ve Londra sefirinin telgrafı Salisbury'e iletmesi istendi. Musurus

[163] BOA., HR. SYS. 2768/10.
[164] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM) 7/14.
[165] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y. PRK. BŞK.) 8/90.
[166] BOA., Y. PRK. HR. 8/31.
[167] BOA., HR. SYS. 2751/21.
[168] BOA., HR. TO. 129/94.
[169] BOA., HR. TO. 130/9.
[170] BOA., Y. PRK. HR. 2/77.
[171] BOA., HR. TO. 129/98.

Paşa, Salisbury'nin telgrafı aldıktan sonra, Atina Kabinesi'ne gerekli teşebbüslerde bulunacağına söz verdiğini ancak Osmanlı Hükümeti'nin, Yanya ve Tırhala'da bulunan Osmanlı kumandanlarına, Yunan mezalimine son vermeleri için ne tür emirler verdiğini öğrenmek istediğini bildirmiştir.[172] Lord Salisbury, Ayastefanos Antlaşması'nda da bazı düzenlemeler yapmıştı. Musurus Paşa ise bu dönemde Salisbury'yi izliyor ve onun attığı her adımı rapor ediyordu. Daha sonra Salisbury'nin, Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti lehine düzenlemeler yaptığı da bildirildi.[173]

Osmanlı Devleti, sadece İngiltere'de ittifak için telkinlerde bulunmuyor aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Berlin sefiri de Almanya'daki İngiltere sefirine birlikte hareket etme nasihatlerinde bulunmaktaydı.[174] 9 Nisan'da Osmanlı devlet adamları Salisbury'e dostluk ve sevgilerini bildirirken Salisbury'de teşekkür etmekle birlikte Ayastefanos Antlaşması'nın aleyhinde olduğunu, Lordlar Kamarası'nın da kendisini destekliğini Osmanlı Sefarethanesi'ne açıklıyordu.[175] Salisbury aynı zamanda Prens Gorçakof ile de görüşmekteydi. Salisbury, Gorçakof'a bir mektup yazmıştı. Bunun haberini alan Musurus Paşa, bu mektubun etkilerinin peşine düştü. Londra'dan gönderilen bilgilere bakılırsa Rusya'nın Londra Sefiri, Gorçakof'un gönderdiği bir tahriratı Salisbury'e iletmiş ve bu belge Times gazetesinde de yayınlanmıştır.[176]

Anlaşma maddeleri ile ilgili araştırmalar sürerken 6 Mayıs 1878'de Hobart Paşa,[177] İngiltere Kraliçesi ile görüşür ve o gece sarayda misafir olur.[178] Mayıs ayının 16'sına gelindiğinde ise Berlin Elçisi Sadullah Paşa, Hariciye Nazırı Saffet Paşa'ya

---

[172] BOA., HR. TO. 129/98.
[173] BOA., Y. PRK. HR. 2/79.
[174] BOA., HR. TO. 129/101.
[175] BOA., HR. TO. 130/2.
[176] BOA., HR. TO. 130/4-8.
[177] Hobart Paşa, Osmanlı Hariciyesi'nde, 1886 yılına kadar etkili olan bir isimdir. Genellikle yüksek mevkideki kişiler ile ilgili işleri yürütmek için görev aldığı belgelerden de anlaşılmaktadır. Asıl adı Augustus Charles Hobart-Hampden olan bu kişi (1 Nisan 1822-19 Haziran 1886) Osmanlı Donanması'nda komutanlık yapmış İngiliz asıllı bir deniz subayıdır. 1822 yılında Leicestershire'da doğan ve Buckinghamshire dükünün oğlu olan Hobart Paşa, İngiliz deniz kuvvetlerine katılıp, ABD İç Savaşı'nda Güneylilerle silah taşımış daha sonra da Osmanlıların hizmetine girip (1867), Bahriye Livası rütbesiyle Donanma Komutanlığı'na atanmıştır. Osmanlı Donanması'na katılarak Girit Ayaklanması'nı (1867–1869) bastırmakla görevlendirildikten sonra kendisine, Paşa unvanı verilmiştir. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rus Limanları'na ve Tuna ağzına abluka uygulayarak Rus Donanması'nı etkisiz kılan. Suhum'un boşaltılmasında binlerce Müslüman'ın, Batum, Sinop ve Trabzon'a taşınmalarını sağlayıp, müşirliğe yükselen (1881). İstanbul'a gelirken 1886 yılında Milano'da öldüyse de, cenazesi İstanbul'a getirilerek, Selimiye'deki İngiliz Mezarlığı'na gömülen kişidir. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Augustus_Charles_Hobart-Hampden_Project_Gutenberg_eText_16296.jpg 2.01.2009 saat. 15.55.
[178] BOA., HR. TO. 130/18.

gönderdiği özel bir mektupta, Londra Rus Sefiri'nin, Petersburg yolculuğu esnasında Prens Bismark ile çok gizli olarak görüştüğünü, bu görüşmenin Ayastefanos Antlaşması ile ilgili olduğunu söylemiş, Bismark'ın temkinli davranmayı tercih ettiğini ve askeri kuvvetler İstanbul'dan çekildikten sonra görüşme yapmayı istediğini bildirmiştir.[179] Daha önce Osmanlı ile Ayastefanos Antlaşması'nı yapan ve bundan önemli ayrıcalıklar elde eden Rusya da Avrupa'dan gelen baskılara karşı anlaşmanın sadece Avrupa'yı ilgilendiren maddelerinin konferansta ele alınmasını istemektedir. Rusya'nın önünü kesmeye çalışan İngiltere ile Avusturya-Macaristan ise 1856 yılında Paris Barış Antlaşması'na imza atan devletlerin, Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerini ele almaları için çaba gösterirler.

İngiltere ve Avusturya-Macaristan için büyük bir Bulgaristan'ın ortaya çıkması problem demekti. Çünkü Avusturya-Macaristan'ın Selanik yolu kesilmiş oluyordu. Bu dönemde Bulgaristan üzerinde Rusya'nın etkisi olduğundan, Balkanlar'da Rusya büyük bir güç haline geliyordu ve Karadağ'ın da topraklarını genişleterek, Avusturya'nın Adriyatik'e çıkışını engellemişti. 1877 Mart'ında yapılan Peşte Antlaşması, Bosna Hersek'i Avusturya'ya bıraktı. Fakat 31 Ocak 1878'de Edirne Barış Tutanağı'nda, Bosna Hersek'e özerklik verildi ve Ayastefanos Antlaşması ile de Avusturya ile Rusya, Bosna Hersek'in üzerinde ortak kontrol oluşturdular.

Avusturya, Bosna Hersek üzerinde Rusya'yı istemiyordu. Bu devlet, Berlin Kongresi'ni beklemeden Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmaya çalıştı. İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin Ayastefanos ile Rusya'nın hâkimiyeti altına girmesini kabullenmedi. Balkanlar'da bulunan ve Slav olmayan halkların yok olacağını bahane ederek, Bulgaristan'ın Ege'den ve Makedonya'dan uzaklaştırılması gerektiğini savundu. Kurulan Büyük Bulgaristan, İstanbul'a çok yaklaştığı için Osmanlı Devleti'nin, Avrupa ile bağlantısının kesileceğini düşünülüyordu. Rusya, Karadeniz'de önemli bir liman olan Batum'u alarak Kars başta olmak üzere bir dizi kaleleri de ele geçirince güneyde Mezopotamya ve Suriye için tehlike oluşmuş. İngiltere'nin Hindistan yolu ile Basra tehdit altına girmişti. Savaş tazminatı için de İngiltere, Osmanlı Devleti'nin borçları ödemede zorluk yaşayacağını ve topraklarının bu nedenle Rusya'nın eline geçebileceğini savunmaktaydı.

[179] BOA., Y. EE. 44/23.

5. Berlin Antlaşması

İngiltere ve Avusturya, Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerini değiştirmeyi değil, antlaşmayı yeniden yazmayı düşünüyorlardı. İngiltere'nin tutumu bu konuda o kadar sertti ki Rusya çıkabilecek herhangi bir savaşı göze alamadı ve yapılan müzakereler sonunda Hariciye Nâzırı olan Salisbury ile Rusya'nın Londra Elçisi Kont Şovallof, 30 Mayıs 1878'de 2 memorandum ve 31 Mayıs'ta da bir memorandum olmak üzere toplam üç memorandum imzaladılar.

1 Numaralı Memorandum*, esas itibarı ile Bulgaristan konusundaydı. Bu belge ile Bulgaristan'ın sınırları yeniden çiziliyor ve Bulgaristan, Ege'den ve Makedonya'dan uzaklaştırılıyordu. Bulgaristan sınırları içinde Slav olmayan unsur bulunmayacaktı. Ayrıca, küçülen Bulgaristan, kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılıyor ve her parçaya ayrı statü veriliyordu. Bu çerçevede, olmak üzere, Ermeniler için yapılacak ıslahatta İngiltere'nin de söz sahibi olması kabul ediliyordu. Aynı şey, Tesalya ve Epir için de söz konusuydu. Yine bu belgeye göre, Rusya, Eleşkirt-Beyazıt Vadisi'ni Osmanlı Devleti'ne iade edecekti. Savaş tazminatı toprak kazanma şekline dönüştürülmeyecekti. Rusya, Kafkas sınırlarını daha öteye, Anadolu istikametine götüremeyecekti.*

2 Numaralı Memorandum'un*, ağırlıklı konusu Boğazlardı ve bu belgede, Boğazların statüsünde hiç bir değişiklik yapılmaması kabul ediliyordu.*

Gayet kısa olan 3 Numaralı belgede ise*, Rusya, Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne iade ettikten sonra, sınırlarını Kars, Batum ve Ayastefanos'un çizdiği çizginin batısına geçirmemeyi taahhüt etmekteydi. Yani, Rusya'nın, Doğu Anadolu'dan toprak koparmasının, İngiltere'yi ne derece telâşa düşürdüğü bu belgeden anlaşılıyordu*.[180]

İngiltere ile Rusya arasında imzalanan bu memorandumlarla, Berlin Antlaşması şekillendi. Rusya'nın elinden pek çok kazancı geri alındı. Rusya ise bu kazançlarının peşini bırakmaya hiç niyetli değildi. Bu olay aynı zamanda, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardımıydı fakat

Berlin Kongresi 1878

[180] Armaoğlu, a. g. e., s.525.

Salisbury bu yardımın bedelini almaktan geri kalmayacaktı.[181] İngiltere ile Rusya arasındaki bazı pürüzler de giderildikten sonra 13 Haziran 1878'de Berlin Anlaşması imzalandı. Anlaşmanın esasları ise;

1) *Bulgaristan, Ayastefanos'ta olduğu gibi, Osmanlı'ya vergi ile bağlı özerk bir prenslik oluyordu. Bir Hıristiyan Hükümeti ve milis askeri olacaktı. Bulgaristan'da Osmanlı askeri bulunmayacaktı. Prensi halk seçecek, fakat büyük devletlerin hükümdar ailelerinden hiç kimse Bulgaristan Prensliği'ne seçilemeyecekti. Bulgaristan'ın sınırları da çok daraltılıyordu. Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya, geri alınıyordu. Doğu Rumeli'de özerk bir yönetim kurularak, Makedonya'da da ıslahat yapılmak şartıyla buraları Osmanlı Devleti'ne iade ediliyordu. Bu şekilde Bulgaristan, Tuna Nehri ile Balkan Dağları arasında sıkışmış olmaktaydı. Bulgaristan'ın bu şekilde küçültülmesi ve özellikle Makedonya'dan ve Ege'den uzaklaştırılması ile hem İngiltere hem de Avusturya'nın istedikleri gerçekleşti.*

2) *Doğu Rumeli (Mad. 13–22): Doğu Rumeli, özerk bir "eyalet" olacak, Hıristiyan bir valisi bulunacak, siyasal ve askerî bakımdan Osmanlı egemenliği altında kalacaktı. Vali, Osmanlı Devleti, tarafından, devletlerin onayı ile atanacaktı. İç veya dış tehlike karşısında kaldığında vali, Osmanlı askerinin yardımını isteyebilecekti. Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle imzaladığı antlaşmalar Doğu Rumeli'de de yürürlükte olacaktı.*

3) *Girit (Mad. 23): 1868 de uygulanmaya başlanan özerklik aynen devam edecekti.*

4) *Yunanistan (Mad. 24): Yunanlılar, Berlin Kongresi'ne katılmadılar. Yalnız Yunanistan Kongre'den bazı isteklerde bulundu. Bu da Tesalya, Epir ve Girit'in Yunanistan'a verilmesiydi. Bu istekler hakkında karar verilmedi. Ancak 24'üncü maddeye göre, Osmanlı Devleti ile Yunanistan, kendi arasında bazı sınır değişiklikleri yapılması konusunu müzakere edecek ve anlaşılamadığı takdirde, büyük devletlerin aracılığına başvuracaklardı.*

5) *Bosna-Hersek (Mad. 25) Bosna-Hersek, geçici olarak Avusturya'nın işgal ve idaresine bırakılıyordu. Avusturya ayrıca Yenipazar Sancağı'nda da asker bulundurmak hakkını elde ediyordu ki bu suretle Sırbistan ile Karadağ'ın arasına*

[181] Armaoğlu, a. g. e., s.526-527.

girmiş oluyordu.

6) *Karadağ (Mad. 26–33): Karadağ, bağımsız bir devlet oluyordu. Antivari Limanı'nı alıyor, Dulcigno'yu Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu. Karadağ'ın savaş gemisi olmayacaktı ve Osmanlı borçlarından bir kısmını da üzerine almaktaydı.*

7) *Sırbistan (Mad. 34–42): Sırbistan da bağımsız oluyordu. O da Osmanlı borçlarından bir kısmını üzerine alacaktı. Sırbistan, Niş ve Pirot'u alıyor, buna karşılık Metroviçe'yi Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu.*

8) *Romanya (Mad. 43–57): Romanya'nın da bağımsızlığı kabul ediliyordu. Ayastefanos'ta olduğu gibi, Romanya, Besarabya'yı Rusya'ya veriyor, buna karşılık Dobruca'yı alıyordu. Tuna Komisyonu, eskisi gibi faaliyet ve görevine devam edecekti.*

9) *Osmanlı Devleti'nin Doğu Sınırları (Mad. 58–60): Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan ve Batum'u, Rusya'ya terk ediyordu. Batum serbest liman olacaktı. Rusya da Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu. Kotur şehri ve topraklarını da Osmanlı Devleti İran'a terk ediyordu.*

10) *Ermeniler (Mad. 61): Osmanlı Devleti, Ermeniler için, mahallî ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliğini sağlamayı taahhüt ediyordu. Ayastefanos Antlaşması'ndan gelen bu hüküm, sonradan, özellikle İngiltere tarafından istismar edilecek ve İngiltere'nin 1878'den itibaren, Osmanlı Devleti'ne karşı izlemeye başladığı parçalama ve Osmanlı toprakları üzerinde kendisine bağlı devletler kurma politikasının bir vasıtası olacaktır.*[182]

Anlaşmanın bu maddesi, Ermenilerin işine yarıyordu. Bağımsızlık, olmazsa muhtariyet istedikleri için Berlin'de ıslahat formülü üzerinde mutabakata varılmasından memnun olmadılar. Bağımsızlıklarının yabancı devletlere dilekçeler, muhtıralar vermekle gerçekleşmeyeceğine, özerklik veya bağımsızlık için silaha sarılmaları gerektiğine inanmaya başladılar. Ermenileri, temsilen katıldığı Berlin Konferansı'nda, Ermeni bağımsızlığı ya da hiç olmazsa Lübnan benzeri muhtariyet elde edeceğini uman Eski Patrik Mıgırdiç Hırimyan, Romen, Sırp, Karadağ, Yunan ve Bulgarların isteklerini, isyan edip kan dökerek elde ettiklerini, Ermenilerin de bu yola sapmaları gerektiğini "*Berlin de ölü can için keşkek dağıtılıyormuş. Beni de Ermenilere düşen payı alıp*

[182] Armaoğlu, a. g. e., ss.526-527.

getirmem için gönderdiniz. Ben de kabımı alarak koştum. Gördüm ki Sırplar, Karadağlılar, Bulgarlar, Romenler, Yunanlılar yanlarında asılı demir kepçelerle kaplarını doldurdular. Siz ise bana demir kepçe yerine kâğıt verdiniz. O kâğıt parçasını sıcak keşkeke ne kadar soktu isem kağıt da o kadar ıslandı. Nihayet düştü, dağıldı. Ben de boş döndüm. Evvelden birkaç Zeytunlu isyancı götürmeyi unuttum. Onların kepçeleri vardı. Kabın altından kenarından bir şeyler koparırlardı."[183] sözleriyle açığa vurmaktan çekinmemiştir.

11) *Savaş Tazminatı Konusu: Berlin Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş tazminatı ödemesine karar verilmişti ki bu konuda iki devlet arasında iki anlaşma yapılmıştır. 8 Şubat 1879 tarihli anlaşma ile tazminatın miktarı 802 milyon 500 bin Frank olarak tespit edilmiş ve 14 Mayıs 1882 tarihli anlaşma ile de tazminatın ne şekilde ödeneceği belirlenmiştir.*[184]

Yeni Dışişleri Bakanı Salisbury, boğazların tamamen açık bir hale getirilmesi için de çaba sarf etmekteydi. Osmanlı Devleti ise Rusya ile İngiltere'nin birbirlerine karşı uyguladıkları stratejik planların ortasında kalmıştı. İki devlet planlarını uygulamak için antlaşmayı kendi amaçları doğrultusunda düzenlediler. İngiltere, Rusya'nın güçlenmesinden dolayı Kıbrıs'ı ele geçirdi. Çünkü Akdeniz'i buradan kontrol altında tutmayı amaçlıyordu. Anlaşma maddelerinin değiştirilmesi ile de boğazların statüsünü kendi amaçları doğrultusunda değiştirip, Rusya'ya karşı ikinci bir önlem almaya çalışmaktaydı. İngiltere doğal olarak boğazların, her devletin savaş gemilerine açık olması ilkesini savunurken, Rusya da tam tersine kapalılık ilkesini savunarak İngilizlerin, Karadeniz'e çıkmasını engellemek istemekteydi.

Öncelikle Hindistan yolunu emniyet altında bulundurmak, Ortadoğu'da daha nüfuzlu bir duruma yükselmek ve bilhassa Rusya'yı bu bölgedeki İngiliz menfaatlerinin ortağı haline gelmekten menetmek için Britanya, daha XIX. Yüzyılın başından beri tedbirler düşünmekteydi ve bilhassa Doğu Akdeniz'de bir deniz üssü ele geçirmeye çalışıyordu. Bu üs ise Kıbrıs'tan başka bir yer değildi.[185]

---

[183] Yahya Bağçeci, " XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da çıkan Ermeni İsyanları'na Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler ", Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 24 Y l:2008/1, ss.317-331.

[184] Armaoğlu, a. g. e., s.527.

[185] Daha 1814 yılında Kaptan J. M. Kinneir adında Doğu Hint Kumpanyası memurlarından olan bir İngiliz, Kıbrıs'ı ziyaret ederek, adanın gerek askeri gerekse ticari bakımlardan, İngilizler için taşıdığı

a. Antlaşma Sonrası Değişen İngiliz Politikası

Berlin Kongresi ile birlikte İngiltere'nin dış politikası da değişti ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması için çaba harcanmaya başlandı. Böyle olunca Osmanlı Devleti de gitgide İngiltere'den uzaklaştı. Daha önce Disraeli[186] ve Lord Derby, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İngiliz devlet adamlarıydı fakat Salisbury ile birlikte İngiltere, Rusya'nın güneye sarkarak bu devleti tehdit etmesini, Osmanlı ile önlemeye çalışmaktan vazgeçti ve Osmanlı topraklarının bir kısmını kendi kontrolüne almaya başladı. 1878'de Kıbrıs'a yerleşmesi ve 1882'de Mısır'ı işgal etmesi, hep bu tedbirlere birer örnek oldu. İngilizler, bundan sonra Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasını da destekliediler. Bunu yapmalarındaki amaç Osmanlı Devleti yıkılırsa Rusya'ya karşı kendi taraftarı olan bir Ermeni bölgesi oluşturmaktı.

Balkanlar'da ise Rusya'yı engellemeyi Avusturya Macaristan'a bırakmış olan İngiltere burada da Germen-Slav mücadelesini körükleyecekti. Liberal Parti Lideri William Eward Gladstone 1880'de iktidara geçince, bu politikalar iyice şekillendi. İngiltere'nin bu şekilde dış politika yürütmesi üzerine de Osmanlı Devleti 1890'larda Almanya'ya yanaştı. Aynı şekilde Avusturya-Macaristan da Osmanlı'nın yıkılacağını düşünerek Kont Andrassy ile birlikte politikasını değiştirdi ve Balkanlar'a yerleşmek amacıyla bölgede bir Slav Birliği'nin kurulmasını önlemeye çalıştı. Böylece kuzeyden, güney'e inmek isteyen Rusya ile batıdan, doğuya ilerlemek isteyen Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti'nin balkan toprakları üzerinde kesiştiler. Bu olay I. Dünya

---

büyük önlemi anlamış ve Kıbrıs'a hâkim olmanın İngiltere'yi, Akdeniz'de üstün bir duruma getireceğini, bu üstünlük ile birlikte Levant Ülkeleri'nin kaderini İngilizlerin tayin edebileceğini, Mısır ve Suriye'nin derhal İngiltere'ye tâbi olacağını, Küçük Asya'nın hareketlerinin önleneceğini, Sultan'ın daima kontrol altında bulunacağını, Rusya'nın hareketleri önlenemezse bile geciktirilebileceğini, adanın zengin içkilerinin, ipeklilerinin ve diğer istihsal maddelerinin; Mısır'ın, şeker ve pirincinin, Anadolu'nun tütün ve pamuğunun tevzi hakkının İngiltere'ye bahşedileceğini, yazmıştı. Ayrıca Kıbrıs'ın, İngilizlere devri esnasında Başvekil olan ve bu işin gerçekleşmesinde şahsi olarak başarısı büyük olan Benjamin Disraeli (Lord Beconsfield), 1847 yılında yazdığı " *Tancred* " adlı eserinde de yine Kıbrıs'ın öneminden bahsetmiş ve İngilizlerin, Kıbrıs'a ihtiyacı olduğunu, buranın alınacağını yazmıştı. Nitekim bu devlet adamının izhar ettiği arzu 30 yıl sonra yine kendi iktidarı zamanında gerçekleşti. Sadece bu kişiler değil aynı şekilde bazı İngiliz konsolosları, yüksek rütbeli subaylar Kıbrıs'ın bir deniz üssü olarak ideal durumda olduğunu bilhassa Mağusa Limanı'nın önemini vurguladılar. Amiral John Hay da bu kişilerden biriydi. Bkz: Ahmet Gazioğlu, İngiliz İdaresi'nde Kıbrıs (1878–1960), ss.9-10.

[186] Benjamin Disraeli, diğer adı Lord Beaconsfield, (D. 21 Aralık 1804 – Ö. 19 Nisan 1881) İngiliz politikacı ve 19. yüzyıl'da birçok kez İngiltere Başbakanı olmuş devlet adamı. Yahudi asıllıdır. 19. yüzyıl'ın ikinci yarısında İngiliz siyasetinin, Liberal Partili William Gladstone ile birlikte en önemli ismiydi. Muhafazakâr Parti'nin önde gelen liderlerinden biriydi. 1870 ve 1880 yılları arasındaki başbakanlığı döneminde İngiliz aristokratlarını da arkasına alarak İngiltere siyasetini kontrolü altına almıştır. Kraliçe Victoria'nın en çok değer verdiği siyasetçiydi. Seçimlerde ezeli rakibi Gladstone tarafından yenilgiye uğradıktan sonra siyaset sahnesinden silindi. Sınıf savaşı ve işçi sınıfı hakkındaki düşünceleri, 1950'li yılların İngiltere'sindeki faydacı ve merkezci ekonomi politikaları üzerinde etkili olmuştur. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Disraeli 06. 04. 2010. saat: 12.06.

Savaşı'nın sebeplerinden biri oldu. Berlin Antlaşması'ndan sonra Rusya ile Almanya fikir ayrılığına düşünce 1918'e kadar Almanya, Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını da destekledi hatta bu iki devlet 1879'da Bismark'ın önderliğinde bir ittifak bile yaptılar.

Sultan II. Abdülhamid ise bu dönemlerde Kırım Harbi'nden beri İngiliz Rus rekabetinin, Osmanlı toprakları üzerinde bilhassa Hindistan yolu için çatıştığını, her iki devletin, Anadolu üzerinde önemli iki geçide sahip olmaya çalıştıklarını, İngiltere'nin Süveyş sahasını, Rusya'nın ise boğazları ele geçirmek istediklerini biliyordu. 93 Harbi'nden sonra Osmanlı ülkesindeki sözü geçen geçitlerin arasını ayıran sahada menfaat siyaseti takip eden üçüncü devletin de Almanya olduğunu söylüyor, bu üç kuvvetten hangisinin tehlikeli olduğunu bulmak ve karşısına diğer devletleri çıkararak onu durdurmak istiyordu. Rusları gücendirmemek, İngilizleri kuşkulandırmamak, Almanları da koz olarak kullanmak geçerli siyasetiydi.[187]

Berlin Kongresi sonunda Üç İmparatorlar Ligi, (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından 1872 yılında kurulmuştur.) Bismark, Avusturya'nın tarafını tutunca bozuldu. Büyük Slav Devleti'nin kurulamaması ise Panislavistler için büyük hayal kırıklığı olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuna doğru, Rusya'nın Edirne'ye yönelmesi, İngiltere'de telaşa sebep olunca İngilizler, Çanakkale'nin Beşike Körfezi'ne donanma yollamışlardır. Anlaşma üzerine bu donanma Marmara'ya yönelir. Olay Bab-ı âli, İngiltere ve Rusya arasında bir kriz oluşturunca donanma Mudanya'ya demirleyecek, Ayastefanos Anlaşması üzerine de İngiltere, Hindistan'dan getirdiği askerleri Malta ve Cebelitarık'taki kuvvetlerine takviye edecektir.

27 Mart 1878'de İngiliz Kabinesi, Lord Beaconsfield'ın teklifi ile Kıbrıs'ı Hindistan'dan gönderilecek kuvvetlerle zaptetmek kararını verirken, itirazda bulunan sadece Lord Derby oldu. Sözünü dinletemeyince de Hariciye Nâzırlığı görevinden istifa etti ve yerine koyu bir emperyalist olan, Kıbrıs'ı işgal fikrinin müdafaasını yapan Lord Salisbury geldi. Hindistan'dan Akdeniz'e kuvvet sevki konusunda Beaconsfield, 12 Nisan tarihli bir yazı ile Kraliçe Victoria üzerinde de baskı kullanıyordu. 17 Nisan'da yapılan bir açıklama ile İngiltere Hükümeti, yedi bin askerin, Hindistan'dan Malta'ya nakli emrinin verildiğini duyurdu. Lord Salisbury ise farklı düşünüyordu. Kıbrıs'ı zorla almanın tehlikelerini düşünerek, politik yollardan hareketle, siyasi baskı ve entrikalarla

[187] Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid* (*Saray ve Sürgün Yılları*), L&M Yayınları, İstanbul, Nisan 2007, s.119.

adaya hâkim olmayı, kuvvet zoruyla hareket etmeye tercih etti. Böylece Kıbrıs'ı ele geçirmek için siyasi olayları istismara, entrikalar çevirmeye, Osmanlı topraklarının koruyucusu rolünü oynamaya başladı. Bu işte en büyük yardımcısı ise İstanbul'daki İngiliz Elçisi Henry Layard'dı.[188]

Rusya, bu dönemde, Kars Yaylası'na yerleştiği için kendisine Anadolu'nun yolu açılmıştı. Bundan endişe duyan İngiltere, 23 Mayıs 1878 günü Osmanlı'ya 48 saatlik bir ültimatom vererek, Kıbrıs Adası'nın işgal ve idaresinin İngiltere'ye bırakılmasını istedi. Bunun kabul edilmemesi halinde, İngiltere'nin dostluğunun geri çekileceği, İstanbul'un işgal edileceği, sonuç olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılacağı bildirildi. İngiltere, Rusya'nın geri çekilmesi ile birlikte, Bulgaristan sınırının küçültülmesi için kendisi ile görüşüldüğünü, Osmanlı Devleti, isteklerini kabul etmezse görüşmelerin kesileceğini, Kıbrıs'a yerleşmenin dışında, Ermenistan için de reformlar yapılmasını istedi. Eğer Kıbrıs işi olursa padişahın, Suriye ve Mezopotamya üzerindeki otoritesinin daha da kuvvetleneceğini ve ayrıca Rusya'nın, Kars ve Ermenistan'da kaldığı sürece İngiltere'nin de Kıbrıs'ta kalacağını bildirdi.[189] Bu dönemde İngilizler, Kıbrıs'ın peşini bırakmıyor hatta bu uğurda savaşı bile göze alıyorlardı.

Osmanlı Devleti, İngiltere'nin, Kıbrıs'a yerleşmesini, 25 Mayıs'ta kabul edince İngiltere de Rusya ile 30 ve 31 Mayıs 1878'de iki memorandum imzaladı. Daha sonra 4 Haziran 1878'de de yine bu iki devlet, İstanbul'da Kıbrıs Antlaşması'nı yaptılar. Bu anlaşma ile Rusya, Batum, Ardahan ve Kars'ı elinde tutmaya devam ettiği gibi herhangi bir Osmanlı toprağına saldırırsa İngiltere, Osmanlı'yı koruyacağına söz veriyordu. Osmanlı Devleti, topraklarında bulunan Hıristiyan tebaa için de iki devlet arasında ıslahat kararlaştırılarak, Ermeni sorununun ele alınacağı söyleniyordu. İngilizler, bu savunma ittifakının Osmanlı Devleti'nin, Avrupa topraklarına karşı işlerliği olmadığını da belirtmişlerdi. Antlaşmanın devamı 1 Temmuz'da getirildi. Üçüncü antlaşma ise 14 Temmuz 1878'de yapıldı. Bununla birlikte İngiltere, adanın işgal ve yönetimi süresince her türlü kanun ve mevzuatı yapma hakkına sahip olarak, her sene Osmanlı'ya 22. 936 kese altın ödemeyi kabul etti. Osmanlı Devleti ise Kıbrıs'ta devlete ait olan miri arazi ile padişaha ait olan emlak-ı hümayun-u serbestçe satabilecekti. Bu arazi işleri ile de

[188] Gazioğlu, a.g.e., ss.10-11.
[189] Kıbrıs'ın devir şartları ile ilgili ayrıntılar için bkz. Gazioğlu a. g. e., s.12-28.

Londra Sefarethanesi ilgilenmekteydi[190] ve 11 Mart 1879 tarihinde sefarethane, miri ve vakıf arazilerinin haklarının geri iadesi konusunda çalışmalar yapıldığını, Kıbrıs'taki emlak-ı hümayun işleri için de Mösyö Layard'la görüşüleceğini ve Layard'ın yine bu konuda çalışmalar yaptığını belirttiğini bildirdi.[191]

Kostaki Musurus Paşa

Rusya'nın, Ayastefanos Antlaşması ile elde ettiği çıkarlardan dolayı, İngiliz Hükümeti'ni çok ağır bir şekilde eleştiren İngiliz kamuoyu, Kıbrıs'ın işgal edilmesi ile Başbakan Disraelli'ye destek verir hatta 16 Temmuz 1878'de Londra Sefarethanesi, Lord Beconsfield ve İngiliz delegelerin, Londra'ya dönüşlerinde büyük tezahüratlarla karşılandıklarını rapor eder.[192] Balkanlar'da büyük bir Slav Devleti kurulmasına göz yummayacağını her defasında Rusya'ya bildiren Avusturya-Macaristan ise Bosna-Hersek üzerinde egemenlik kurmak için Berlin Kongresi'nden önce Osmanlı Devleti ile bir antlaşma imzalamak istemiş bu istek geri çevrilmiştir.

Avusturya-Macaristan, Berlin Antlaşması'na dayanarak Bosna-Hersek'i 28 Temmuz 1878'de işgal etti. Burada bulunan Slavlar, Sırbistan ve Rusya'yı kendilerine daha yakın gördüklerinden, Avusturya-Macaristan'ı istemiyorlardı. Bu yüzden Rusya, buradaki halkı Avusturya'ya karşı kışkırtmıştı. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de buranın elden çıkmasını istemediği için halkı Avusturya'ya karşı kışkırtma politikası izliyordu. Avusturya, 1878 Temmuz'unda işgale başlayarak zorluklarla karşılaşınca da 1878 Şubat'ından itibaren, Osmanlı Devleti ile müzakerelere girişti ve 21 Nisan 1879'da Müslüman halkın ibadetlerine karışmamak, Yeni Pazar'da Osmanlı askeri bulundurmak ve Bosna-Hersek gelirlerinin yine Bosna-Hersek'e harcanması şartlarıyla bir antlaşma imzaladı. 3 Ekim 1878'de Bosna-Hersek'e asker gönderme işini, Avusturya Devleti yönlendirdi. Burada gaddarca hareket edince, Londra dâhil Paris, Berlin, Petersburg ve

[190] BOA., HR. TO. 131/91.
[191] BOA., HR. TO. 131/86.
[192] BOA., Y. PRK. HR. 3/17.

Roma Sefaretleri'ne gerekli yerlere malumat vermeleri söylendi.[193] Dört gün sonra da Londra Sefarethanesi gelen bilgileri, Lord Salisbury'e iletmiş.[194] Salisbury ise Bosna-Hersek için Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ile antlaşmasını belirtmiştir.[195]

Lord Beconsfield ise Londra'da Berlin Antlaşması ile ilgili çeşitli konuşmalar yapmaktaydı. Sefarethane de antlaşmanın dışına çıkılıp çıkılmadığını araştırıyordu.[196] Berlin Antlaşması ile Girit'e yeni bir statü de kazandırılmıştı. Yunanistan'ın burayı işgal teşebbüsleri, Lord Beaconsfield ile Musurus Paşa arasında görüşüldü. Paşanın raporuna göre 29 Temmuz 1878'de Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın oğlu Hasan da görüşme yapılırken oradaydı.[197] Hidiv'in,[198] Londra'daki temasları çok fazlaydı ve bu temaslar her zaman İngilizlerin, Mısır'a bir adım daha yaklaşmasına sebep oldu.

Bu dönemde Avam Kamarası'nda, Berlin Kongresi, 4 Haziran Mukavelesi ve Osmanlı Devleti'ne dayatılan ıslahatlar görüşülürken bunlar rapor edilmekteydi.[199] Paşanın, bu zamanda olan olaylar hakkında geniş bilgi vermesi isteniyordu. Bu nedenle de 14 Ağustos 1878'de de Musurus Paşa'nın, İstanbul'a gelmek ve daha geniş malumatlar vermek için izin istediği görüldü[200] ve bir hafta sonra da İstanbul'a geldi.[201] Paşa, İstanbul'a gelince önemli görüşmeler yapmış 1879 yılı Ocak ayı sonunda da Londra'ya geri dönmüştür.[202]

21 Ekim 1878'de de Anadolu için İngiltere'nin tavsiye ettiği ıslahatın bir an önce uygulanması ile Bab-ı âli'nin, Sırbistan ve Karadağ'a yönelik taahhüt ettiği icraatı geciktirdiğini söyleyen Lord Salisbury'nin, Londra Sefarethanesi'ne uyarıda bulunduğu

---

[193] BOA., Y. EE. 5/1.
[194] BOA., HR. TO. 130/103.
[195] BOA., HR. TO. 130/110.
[196] BOA., HR. TO. 130/43.
[197] BOA., HR. TO. 130/45.

[198] **Hidiv** (خِدِيوْ Hidīv Farsça: büyük vezir), *Hıdiv* olarak da yazılır, Kavalalılara mensup Mısır valilerine babadan oğula geçmek üzere 1867'de verilen resmi unvandır. Önceleri yazışmalarda sadrazamlar için büyük vezir anlamında kullanılan hidiv unvanı, 8 Haziran 1866'da, bir irade-i seniye ile (padişah izni) Mısır Valisi İsmail Paşa'ya sadaret payesiyle birlikte verildi. İsmail Paşa ilk Mısır hıdivi olurken, Mısır Valiliği'ne de Hidiviyet-i Mısır dendi. İsmail Paşa'nın oğlu Tevfik Paşa (hd 1879-1892) ile Abbas Hilmi Paşa da (hd 1892-1914) Abdülhamid'in fermanlarıyla Hidiv unvanını kullandılar. İngilizlerin 1914'te Mısır'ı işgal etmesinden sonra yerine amcası Hüseyin Kamil geçirildi ve Hidiv yerine Sultan unvanı kullanılmaya başladı. Bununla birlikte Osmanlı hükümeti Abbas Hilmi Paşa'yı 1922'ye değin Hidiv olarak tanıdı. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'yla Abbas Hilmi Paşa'nın hidivliği sona erdi.

[199] BOA., HR. TO. 130/51.
[200] BOA., HR. TO. 130/58.
[201] BOA., İ. HR. 277/16929.
[202] Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, nr. 0180, 5 S. 1296 (29 Ocak 1879), s.1, süt. 1.

görülür.[203] Kasım ayında da Kont Şovallof, Berlin Antlaşması'nın, Rusya'yı ilgilendiren maddelerinin bazıları için çeşitli temaslarda bulunmaya çalışmış o temaslarla uğraşırken, Londra Sefarethanesi de yapılan temasları rapor etmiştir.[204] 29 Kasım 1878'de Rusya Devleti'nin Doğu Rumeli ve Bulgaristan dışında bulunan arazinin boşaltılması hakkında Bab-ı âli ile bir anlaşma yapmak istediği ve Rusya'nın Londra Elçisi'nin, bu anlaşmanın bir suretini Salisbury'ye verileceğini söylediği Londra Sefareti'nden bildirilir.[205] Rusya, bu dönemde işgali altında bulunan bölgelerin boşaltılması hususunda Berlin Antlaşması'nın şartlarına uymamakta, vermiş olduğu teminatı geri istemektedir. İngiltere Hariciye Nâzırı da Osmanlı Devleti'ne iade edilecek arazilerde bulunan idarelerin tahliyesi gerçekleşene kadar, Rusya'nın şartlarına karşı çıkacağını ve bunu da Rus sefirine kabul ettirmeye çalışacağını söyler.[206] Aralık ayında ise Ahmet Muhtar Paşa'nın, Girit'teki yönetimi esnasındaki Girit Vilayeti İç Nizamnamesi, Lord Salisbury'e verilir. Salisbury de paşanın, buradaki yönetiminden memnun olduğunu ifade etmiştir.[207] 26 Aralık 1878'de de Kont Andrassy bir beyanat vermiş, bu beyanatında Rumeli'de isyan eden eyaletler ile Osmanlı arasında bir antlaşmanın temin edilmesi gerektiğini, bağımsız büyük bir Bulgaristan'ın oluşturularak, ıslahatların icrasının kontrol altında tutulmasını yazmıştır.[208]

Müşir Ahmed Muhtar Pasa

1979 yılı Ocak ayında Bulgaristan'da Doğu Rumeli krizi yaşanmaktadır. Duruma göre Berlin Antlaşması, Bulgaristan ile Doğu Rumeli için farklı statüler kabul etmiş. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı bir prenslik haline getirilmiştir. Askeri ve siyasi bakımdan Osmanlı egemenliğinde özerk bir eyalet statüsü verilen bu bölgede Osmanlı Devleti'nin asker bulundurmaması öngörülmektedir. Doğu Rumeli'ye ise Osmanlı Devleti, devletlerin onayı ile bir Hıristiyan vali tayin edecektir. Eyaletin yönetim esasları da yine devletlerin temsilcileri tarafından hazırlanacaktır. Bu

[203] BOA., HR. TO. 131/2.
[204] BOA., Y. PRK. HR. 3/76-77.
[205] BOA., HR. TO. 131/30.
[206] BOA., HR. TO. 131/29.
[207] BOA., Y. PRK. HR. 3/82.
[208] BOA., HR. SYS. 214/24.

yönde komisyon, 30 Eylül 1878'de çalışmalara başlar ve 495 esas, 637 ilave maddeden meydana gelen bir nizamname hazırlanır. Bu nizamnamenin de 15 Mayıs 1879 tarihinde Padişah II. Abdülhamid tarafından bir ferman ile ilan edilmesi sağlanarak, Rum Aleko Paşa bölgeye gönderilir.

Nizamnameye göre, Bulgar halkı, bir prens seçecektir ve bu seçim önce Osmanlı Devleti tarafından onaylanacaktır. Bulgaristan'ın bir meclisi olacak ve bu meclis bir anayasa hazırlayacaktır. Bulgaristan, bir Rus komiseri tarafından yönetilecektir. Bunun için verilen süre dokuz aydan fazla olmayacaktır. Bu maddelere dayanan Rusya Dundoukof'u Bulgaristan'a yollamış. O da fırsattan istifade ederek burada Rus nüfuzunu yerleştirmeye çalışmıştır. 5 Ocak 1879'da ise bu kişinin durumunu kontrol etmek için Musurus Paşa, Bükreş'e gider ve prens ile görüşür.[209] Aynı zamanda padişahın emriyle maliye işleri için de gerekli tedbir araştırması yapılmaktadır.[210]

Musurus Paşa, Romanya'da hürmet ile karşılanmış ve üç dört gün misafir edilmiştir. Romanya devlet adamlarının isteği, Musurus Paşa'nın, Romanya'nın istiklalini uygun bir dil ile İngiltere Hükümet yetkililerine anlatması, buranın uluslararası arenada İngilizlerin desteğini alma yolunda çaba sarfetmesidir. Nitekim kendisi de, Romanya Hariciye Nâzırı, Prens ve Prensesi'ne çeşitli vaatlerde bulunarak[211] Paris'e giderken, Bükreş'e de uğrayacağını ayrıca Fransa Devleti nezdinde de Romanya'nın isteklerini değerlendireceğini söylemiştir.

13 Şubat 1879'da Lord Beconsfield, Lordlar Meclisi'nde konuştuğunda politik işlerin istenildiği şekilde yürüdüğünü, Berlin'de imzalanan antlaşmanın tamamıyla uygulanacağını, bazı meselelerde ise düzenlenme yoluna gidileceğini söyler.[212] Aynı zaman içerisinde Lord Salisbury de Rusya, Doğu Rumeli'yi boşaltır boşaltmaz, Osmanlı askerinin, Balkan sınırını tutmak yolunda hızlı davranmasını, bunun için de çok iyi bir ordu oluşturulması gerektiğini sefarethaneye belirtmiştir. Sefarethane hem Beconsfield hem de Salisbury'nin sözlerini rapor ederken diğer yandan Rusların, Bulgarlara silah yardımı yapacağının da haberini verir.[213]

---

[209] BOA., HR. TO. 39/3.
[210] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y. PRK. EŞA.) 2/3.
[211] BOA., Y. PRK. HR. 4/13.
[212] BOA., HR. TO. 131/66.
[213] BOA., HR. TO. 131/74.

Yunanistan ile sınır meselesi, bu dönemde sefarethaneyi meşgul eden en önemli konudur. Bu mesele üzerine Padişah II. Abdülhamid tarafından çekilen bir telgrafnameyi, İngiltere Hariciye Nâzırı'na ulaştıran Musurus Paşa, Hariciye Nazırı'nın olası bir durumda, devletlerin Osmanlı Devleti'ne savaş açmayacaklarını söylediğini bildirir. Bu dönemde Yunanlılara karşı İngiltere'nin de desteği alınmaya çalışılmaktadır.

İngilizlerin ilgilendiği konulardan biri de İngiliz donanmasının, Marmara Denizi'nden çekilmesi konusudur. Bunun yanına Bulgaristan'ın ve Doğu Rumeli'nin boşaltılması da eklenince İngiliz memurlarının konu ile ilgili görüşmeleri sürekli olarak rapor edilmiştir.[214] Aynı zamanda Yunan sınır meselesi, Doğu Rumeli'de asker bulundurma, Rumeli Müslüman ahalisinin durumu, Rusların, Doğu Rumeli'den çekilmesi, vs. gibi konularda da gerek Salisbury gerekse Lord Beconsfield ile görüşmeler devam eder.[215] Osmanlı Devleti, durumu çok yönlü görmeye çalışır.

6. Bulgar Prensi Battenberg Sorunu

Doğu Rumeli'ye Rum Aleko Paşa, Osmanlı tarafından geçici olarak atanmıştı. Bulgarlar, 29 Nisan 1879'da Rus Çarı'nın yeğeni, aynı zamanda Avusturya ordusu subayı, Aleksandr Battenberg'i prens olarak seçtiler. Kont Andrassy, bu seçimden çok memnun kaldı.[216] Mayıs ayının sonunda da kraliçe tarafından davetli olarak Battenberg'in, Londra'ya geleceğini haber alan Kostaki Musurus Paşa'ya, Lord Salisbury ile Battenberg görüştüğünde, Salisbury'nin, Osmanlı lehinde nasihâtler etmesi için bazı telkinlerde bulunması söylendi. Musurus Paşa da bunu Salisbury'e beyan etti.[217] Bulgar Prensi, Haziran ayında Paris, Londra, Roma, en sonunda da İstanbul'u ziyaret etmeyi düşünüyordu.[218] Onun için bir Rus savaş gemisi bile tahsis edildi.[219] Çünkü Battenberg göreve başlar başlamaz, Rus Çar'ına bir mektup yazmış, bütün kalbi ile kendisine bağlı olduğunu bildirmişti.[220] Bulgarlar, Rusya'nın desteğini alarak sonuca

[214] BOA., HR. TO. 131/96.
[215] BOA., HR. TO. 131/99-100; 497/77; Y. PRK. HR. 4/42-32.
[216] BOA., HR. TO. 132/68.
[217] BOA., HR. TO. 132/98.
[218] BOA., YA. HUS. 161/41.
[219] BOA., HR. TO. 133/3.
[220] Armaoğlu, a.g.e., s.548.

ulaşmak istiyorlardı. Bu arada Battenberg'e, Londra ziyareti sırasında kraliçe tarafından bir de nişan verildi.[221]

7. Karadağ ve Arnavutluk Sorunu

9 Mayıs 1879'da bazı Arnavutların, Londra'da teşebbüslerde bulundukları rapor edildi. Bu kişilerin Lord Salisbury ile de görüşmeler yaptıkları[222] Paris'ten Londra'ya geldikleri ve Viyana'ya gidecekleri söyleniyordu.[223] 27 Mayıs 1880 de Arnavutlar, Çetine'ye kadar girdiler[224] Haziran ayında ise sefarethane, Gladstone'un kabinede Bulgaristan ve Doğu Rumeli hakkında yaptığı konuşmaları bildirdi.[225] Mr. Schimidt, Gladstone'a, 24 Haziran'da Osmanlı Devleti ile Müslüman ahalinin haklarını, Berlin Anlaşması gereğince İngiltere'nin savunup savunmayacağını sormuş ve Gladston'un cevabı ise olumlu olmuştu.[226]

21 Haziran'da da İngiliz Sefiri, padişahın huzuruna kabul edilerek kendisi ile Berlin Konferansı maddeleri, ekonomik işbirliğinin mümkünlüğü, Karadağ ve Arnavutluk meseleleri konusunda fikir alışverişi yapıldı.[227] İngilizler de Karadağ'ın durumu için Londra'da bulunan İtalya sefirine gizli gizli talimatlar veriyorlardı.[228] Sadece İngiltere değil diğer devletler de bu konuda acele etmekteydiler. Böyle olunca da 21 Temmuz 1880'de devletler tarafından bir donanma oluşturulacağı istihbaratı sefarethaneden gönderildi.[229] Karadağlılar ise Arnavutluk üzerine saldırıya geçmişler, Osmanlı da Londra ve Roma Sefarethaneleri aracılığıyla dış devletlere bu olayı bildirmiştir.[230] Sorun Karadağ meselesini tesviye etmek olunca da Bab-ı âli, ek süre talep eder. Fransa Hariciye Nâzırı da Londra ve Berlin Kabineleri'nin buna meyilli olduklarını ifade etmişti.[231]

---

[221] BOA., YA. HUS. 161/46.
[222] BOA., HR. TO. 132/89; HR. SYS. 126/56.
[223] BOA., HR. SYS. 126/55.
[224] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM.) 1/97.
[225] BOA., YA. HUS. 164/105.
[226] BOA., HR. SYS. 214/53.
[227] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y. PRK. TŞF.) 1/25.
[228] BOA., Y. PRK. BŞK. 3/43.
[229] BOA., YA. HUS. 165/21.
[230] BOA., YA. HUS. 165/44.
[231] BOA., HR. TO. 136/161.

1880 yılının Eylül ayında ise Sırbistan'a terk edilen arazide bulunup, Kosova'ya hicret eden Arnavutların, yerlerine geri gönderilmesi söz konusu olur.[232] 17 Kasım 1880'de de *Arnavutluk Cemiyeti İttihadiyesi* adında, Arnavutluğun tek bir idare yönetiminde toplanmasını sağlamaya çalışan bir cemiyet kurulduğu için cemiyetin yönetim ve askeri bölümleriyle ilgili istihbarat çalışmaları yapılır. 1884 yılının Eylül'ünde Makedonya ve Epir'deki Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Yunanistan'a bağlanmak için Avrupa devletlerine mektuplar gönderirler.[233] Haziran 1882 sonlarına doğru da Karadağ sınırının geri kalan kısmı hakkındaki statükonun yenilenmesi, Karadağ Prensi'nin Menagoş ve Ladina Köyleri'ni bırakmaya meyilli olması gibi konular üzerine yoğunlaşan sefarethane, Lord Granville'in bu fırsattan Osmanlı Devleti'nin yararlanmasını tavsiye ettiğini bildirir.[234]

8. Tuna Konferansı'nın İlişkilere Etkisi

31 Aralık 1882 tarihinde Berlin Anlaşması'nın içeriğinde bulunan ve Tuna Nehri'ndeki ticaret gemilerini ilgilendiren 54. ve 55. maddelerin hükümlerinin uygulanması konusunda bazı düzenlemeler yapılması için Tuna Konferansı'nın Londra'da yapılması düşünülüyordu. Bu maddelerden başka maddelerin görüşülmemesi yalnız Tuna Nehri üzerinde geçerli olan şartların görüşülmesi hatta konferans esnasında Ermenilerle ilgili konuların da görüşülmemesi için Osmanlı Hükümeti harekete geçmiş, konu ile ilgili olarak da teşebbüslerde bulunulmasını Londra Sefarethanesi'ne bildirmiştir.[235] Bu konferanstaki bir diğer sorun ise buraya uygun bir memurun gönderilmesidir.[236] Birçok isim bu dönem hafızalardan geçer. 10 Ocak'ta konferansta başka bir mesele konuşulmayacağı hususunda Lord Granville adına Lord Ficmoris garanti verince çalışmalara başlanır.[237] 15 Ocak tarihinde de Kara Todori Efendi'nin konferansa delege olarak katılması gündeme gelir.[238]

[232] BOA., Y. PRK. EŞA. 1/62.
[233] BOA., Y. PRK. TKM. 7/92.
[234] BOA., YA. HUS. 170/116.
[235] BOA., İ. HR. 336/21679; YA. HUS. 172/50.
[236] BOA., YA. HUS. 172/51.
[237] BOA., İ. HR. 336/21688.
[238] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y. PRK. PT.) 2/13.

2 Şubat 1883'de İngiltere'nin, Tuna Konferansı'na çok önem verdiği haberi gelince[239] bir gün sonra alınan kararla düzenlenecek olan konferansta Ermeni Meselesi'ne dair bir görüşme yapılıp yapılmayacağı karara bağlanıncaya kadar Osmanlı Devleti'nin bu konferansa katılıp katılmayacağının cevabının verilmeyeceği, gerektiği takdirde, Musurus Paşa'nın da bu konferansta Osmanlı'yı temsil edebileceği bildirilir.[240] 4 Şubat'ta da İngilizlerin, sadece Tuna Meselesi'nin konuşulmasını diğer devletlere teklif ettiği istihbarat edilmiştir.[241] İngilizler de bu tarihlerde gazetelere demeç vermekten çekinmezler. Örneğin; Lord Dufferin Debats gazetesinde konu ile ilgili bir yazı yazmış ve bu yazı Londra Sefarethanesi'nden hariciyeye gönderilmiştir.[242]

16 Şubat 1883 tarihinde Tuna Konferansı'na Musurus Paşa tayin edilerek karar kendisine bildirilir.[243] Konferansta, Bulgar Hükümeti'nin gönderdiği delegelerin yerine Bulgarların talebinin Musurus Paşa vasıtasıyla bildirilmesi gündeme gelince de bu olayı Bulgar Hükümeti protesto etmiş ve konferansa katılım dilekçesini geri çekerek bir kriz oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim konferans kararlarını, Bulgaristan Umur-ı Hariciye Müdürü Mösyö Stoylof, Bulgar Meclisi'nde okuyarak Bulgarlara tebliğ etmek zorunda kalır.[244] Bulgaristan Hükümeti daha önce de bazı konularda ilgisiz davranmıştır. Örneğin; 1883 yılı Ocak ayı sonuna doğru Varna Demiryolu'na dair Berlin Antlaşması'nın hükümlerinin yerine getirilmesi için tedbir almayan Bulgarlar ile İngilizler arasında bir kriz oluşmuş ve bunun için de İngiltere'nin diğer devletlere müracaat etmesi söz konusu olmuştur.[245]

31 Mart 1883 tarihinde Kara Todori Paşa, Tuna Komisyonu'na, Osmanlı komiseri olarak atanmış ve bu görev için de kendisine harcırah verilmiştir.[246] 1 Nisan tarihinde ise Bulgar memurlarının, müşavir sıfatıyla konferansa katılması gündeme gelir.[247] 5 Eylül 1883'de de Musurus Paşa ile diğer delegelerin Tuna Konferansı'nda imzaladıkları maddeler Hariciye'ye takdim edilmiştir.[248]

---

[239] BOA., Y. PRK. TKM. 5/48.
[240] BOA., İ. HR. 336/21686.
[241] BOA., Y. PRK. BŞK. 7/33.
[242] BOA., Y. PRK. TKM. 5/56.
[243] BOA., İ. HR. 288/18071.
[244] BOA., Y. EE. 127/35.
[245] BOA., Y. PRK. TKM. 5/44.
[246] BOA., İ. HR. 289/18098.
[247] BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 225/28.
[248] BOA., Yıldız Arşivi Resmi Evrakı (YA. RES.) 21/34; İ. HR. 337/21716.

2 Ekim'de de Rusya ile Avusturya'nın Tuna meselesinde ortak hareket ettikleri haber verilir. Kili Boğazı'nda Rusya ile Avusturya'nın çıkarları uyuşmaktadır ve iki devlet bu hususta ortak kararlar almaya çalışırlar.[249] Konferans'ta alınan kararlara Bulgaristan'ın tepkisi de gecikmez. O böyle davranınca kendisine Osmanlı Devleti tarafından bir nota verilir.[250] Bu nota ile ilgili olarak Bulgaristan ile Rusya'nın ilişkilerinin gerginleştiğine dair bazı haberler bile gelmiştir.[251]

9. Musurus Paşa'nın Yunan Sınırı Meselesi için Yaptığı Avrupa Gezisi

12 Ağustos 1879 da Yunan Kralı George'un, Yanya'yı, Yunanistan'a bağlamak maksadıyla, Berlin, Paris ve Londra'ya gideceği[252] Epir Komitesi Mebusu Mişel Molas'ın da İstanbul'a hareket ettiği haber verildi. 3 Nisan 1880 tarihinde gelen bir diğer istihbarat ise İngiltere'de liberal partinin nüfus kazandığını belirtiyordu. Liberal Parti, Osmanlı taraftarı olmayan partiydi.[253] Yeni Hariciye Nâzırı da Lord Granville olunca Musurus Paşa, 2 Mayıs'ta kendisi ile Yunan sınır meselesi için oluşturulacak komisyon hakkında görüştü.[254]

Osmanlı devlet adamları, özellikle de Padişah II. Abdülhamid, 1880 ortalarında Yunan sınırının düzenlenmesi için yapılacak bir konferans kararını benimsemiyordu. Bu nedenle İstanbul'a gelen Musurus Paşa'ya konu ile ilgili girişimlerde bulunması, İngilizleri konferansın yapılmaması için oyalaması söylendi.[255] Yani konferansa konu götürülmeden Osmanlı, İngiliz ve Yunan devletlerinin, kendi arasında meselenin halledilmesine çalışılacaktı.[256] Osmanlı, konferans yoluna gidildiğinde bu işten daha fazla zarar edilebileceğini önceden kestirdiği için padişah, bu yolu seçmişti. İngilizler de Osmanlı aleyhinde istihbarat çalışmaları yapmakta ve Yanya'da bulunan Osmanlı askerlerinin miktarının ne olduğuna hatta ellerinde kaç silah bulunduğuna varana kadar bilgi toplamaya çalışmaktaydılar.[257]

---

[249] BOA., Y. PRK. PT. 2/32.
[250] BOA., Ayalat-ı Mümtaze Kalemi Bulgaristan (A. MTZ. (04) 176/45.
[251] BOA., Y. PRK. TKM. 6/69.
[252] BOA., HR. TO. 8/7; Y.PRK. HR. 4/70.
[253] BOA., Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD.) 1/49.
[254] BOA., HR. TO. 498/21, 26.
[255] BOA., Y. EE. 111/11.
[256] BOA., Y. PRK. BŞK. 3/33.
[257] BOA., HR. TO. 360/115.

İstanbul'dan ayrılarak Londra'ya gitmek üzere izin isteyen Musurus Paşa[258] ise önce Viyana'ya sonra Paris'e ve en sonunda da Londra'ya gitmek için 10 Aralık 1880 tarihinde yola çıktı. Bu gezilerin sebebi, Berlin Antlaşması'ndaki Yunanlılar ile ilgili bazı maddelerin, Osmanlı Devleti lehine düzenlenmesine çalışılması görevinin verilmesiydi. Gezinin planı önce Viyana'ya giderek İmparator ile görüşmek, onu bu mesele için Osmanlı tarafına çekmekti ve aynı yöntem, Paris ile Londra'da da uygulanacaktı.[259] Viyana'ya giden paşa, imparator ile görüşemedi, onun yerine Hariciye Nâzırı ile görüşme yaparak işi halletmeye çalıştı. Musurus Paşa, verilen emirleri Hariciye Nâzırı'na iletmeyi seçerek onunla iki saat kadar bir görüşme yapmıştır.

Nazır ile görüşürken Musurus Paşa, ilk olarak gazetelerin, o günlerde yazdığı, devletlerin bir kurul oluşturarak, Osmanlı ve Yunanistan'ın haklarını savunacakları ile her iki tarafın kuruldan çıkan kararlara razı olacağı yolundaki haberlerin doğruluğunu sorar. Hariciye Nazırı da yazılanların gerçek olmadığı cevabını verir. Bu sözlere karşılık Musurus Paşa, Bab-ı âli'nin, Berlin Antlaşması'nı imzalamış olduğu için zaten Yunanistan'ı reddettiğini, hem hakem hem de taraf sıfatında bulunan devletlerin, Yunan meselesinde hakem olmalarını da Osmanlı Devleti'nin kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Bab-ı âli, Yunan meselesinde geçerli haklarını muhafaza ederek, Berlin Antlaşması'na bağlı devletlerin isteği üzerine Yunanistan'a terk edeceği arazinin son miktarını bildirdiğini, görüşmeler konusunda devletlerin, Bab-ı âli'nin teklifini kabul etmesini, Yunanlıların da savaş rüyalarından vazgeçirilmelerini, Osmanlı ile birleşmesi için de Atina Kabinesi'ne nasihatte bulunulmasını nazırdan istemiştir. Bab-ı âli'nin lehinde olan sebeplere hak vermekte olunduğu gibi meselenin halli için de çaba sarfetmeye niyetli ve paşanın konuşmalarını takdir eder gibi görünülerek, Yunan meselesinin istenildiği şekilde yürütülmesi için imparatorun yetkisi olduğu, kendisine konu ile ilgili bazı telkinlerde bulunulacağı, Bab-ı âli'nin ise daha önce verdiği sözleri tutması gerektiği nazır tarafından söylenir. Bu sözler üzerine Musurus Paşa, Bab-ı âli'nin kararlarını savunarak Yunanistan'a terk edilmesi teklif edilen arazinin onüçüncü protokolde yazılan yer olduğunu, önünde duran haritadan Hariciye Nazırı'na göstermiştir.[260] Musurus Paşa, İstanbul'a gönderdiği raporunda, nâzırın konuştuğu dile bakılır ise Viyana Kabinesi'nin tamamı Yunan meselesinde Osmanlı yanındadır

[258] BOA., Y. PRK. BŞK. 4/26.
[259] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/46.
[260] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/46.

demekte ve nâzırın, padişahın Yunan meselesine dair Osmanlı sefirlerine gönderdiği bildiriden de haberinin olmadığını, bu vesile ile Avusturya-Macaristan'ın, Selanik ile ilgili olan Berlin Antlaşması maddelerine tamamıyla bağlı olacağını bunun dışına çıkmak niyetinde de olmadıklarını anlatır.[261]

Daha sonra Paris'e geçen Musurus Paşa'yı, orada İsmet Bey karşılar ve onu Fransa Hariciye Nâzırı ile görüştürür. Yunan meselesine dair görüşen paşaya, nâzır; iki kez Yunan devleti ile görüşüldüğünü ancak netice alınmadığını, Bab-ı âli'nin son çağrısı üzerine, dış devletlerin Yunanistan ile görüşme yapmaya karar vermesinden de bir şey çıkmayacağını ifade ederek, iş çözümlenmek isteniyorsa İslam devletlerinden bir hakem kurulunun oluşturmasını, Osmanlı, Yunanistan ve Paris Kabinesi'nin de bu kurulun kararlarına saygı duymasını söyler. Musurus Paşa da bu sözler üzerine hakem devletin oluşturulmasına Rusya'nın razı olmayacağını söyleyerek Avusturya Hariciye Nâzırı ile yaptığı görüşmeyi anlatmış, hakem olacak devletin ne karar vereceğinin tahmin edilemeyeceğini, devletlerin konferans kararlarının, Osmanlı'ya bir nasihatten ibaret olacağını, 4 Ekim tarihindeki teklife bağlı olmak üzere devletlerin, Yunanlılarla görüşmesinin, Berlin Antlaşması'ndan daha yararlı olacağını belirtmiştir. Fransa Hariciye Nazırı ise Yunanlılarla görüşmenin daha yararlı olacağını söyler. Daha sonra Londra'ya geçen Musurus Paşa, kraliçe, prens ve Gladstone ile görüşemez. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Lord Granville ile görüşmeyi dener fakat onunla da görüşmeyince, Lord Granville yerine Yunan meselesinde, Osmanlı lehine düşüncelere sahip olduğunu düşündüğü Hariciye Müsteşarı ile bir görüşme yapar. Raporunda belirttiğine göre Londra Kabinesi'nin, Yunan meselesi hakkındaki incelemeleri kesin bir şekilde beyan edilemez ancak İngiliz basını ve kamuoyu İrlanda meselesi ile çok meşguldür ve bu da Osmanlı'nın işine gelmektedir.[262]

Bir ay sonra Musurus Paşa, Gladstone Kabinesi'nin kendi içerisinde çekişmeler olduğu için görevden el çekmelerinin mümkün olacağını, Ümit Burnu'nda, Karunser adlı bir kişinin bağımsızlık mücadelesi vermesi dolayısıyla İngiltere'nin dikkatinin burada toplandığını,[263] içinde bulunduğu durum nedeniyle de Osmanlı'ya karşı, Yunan meselesinde, aleyhte herhangi bir şey yapamayacağını bildirir. 1880 yılının Aralık ayı

[261] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/46.
[262] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/46.
[263] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/46.

sonlarında Yunanlılar savaş için tedbirler almaktadırlar. Onların deniz kuvvetleri üzerine aldıkları tedbirleri de Hobart Paşa istihbarat eder.[264] Almanya ile Osmanlı arasındaki münasebetlerde iyi gitmektedir. 20 Ocak 1881'de Yunanistan'ın sınır meselesi hakkında Bab-ı âli'nin istekleri, Prens Bismark'a iletilir. Çıkabilecek herhangi bir savaşta Sırbistan ve Yunanistan arasında yapılan gizli bir ittifak olduğu da gelen haberler arasındadır.[265]

Musurus Paşa, 29 Mart 1881'de Fransa ve İran sefirleri tarafından düzenlenen bir çay partisine katılmıştır.[266] İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Yunan sefirleri de orada bulunmaktaydı. Yapılan sohbet esnasında Rus Elçisi, Karadağ'ın haklarını savunarak; bize teslim yoktur, terk sözünü kullanmak kim bilir nelere sebep olacaktır. Göç etmek arzusunda olanlara arazi ve liman verileceği söylendiğinden Karadağ Hükümeti, er ya da geç bulunduğu toprağa yerleşecektir, dedi. Bu sözlere rağmen İngiltere Elçisi, Rus Elçisi'ni uyarmayınca daha da ileri giden Rus Elçisi, Balkanlar hususunda Berlin Antlaşması'nın Osmanlı'ya vermiş olduğu bazı hakların sadece tarafları gücendirmemek maksadıyla verildiğini, Rusya'nın cezalandırılmak istendiğini sözlerine ekledi. Musurus Paşa, antlaşmada Osmanlı'ya verilen hakların aslında Rusya tarafından Osmanlı'ya verilmesi gerektiğini belirtince, Rus Elçisi Karadağ'da asker bulundurmanın çok pahalı olduğunu, maddiyatın buna engel olacağı gibi kış mevsiminde barınacak yerlerin de olmadığını söylemiştir. Musurus Paşa da Yunan sınırı ve çeşitli mevkilerde bulunan askerler için harcanan paraların çok azının, Karadağ Bölgesi'nde de harcanabileceğini, mümkün olamayan bir şeyin anlaşmaya katılmasının devletlerin yüceliğine yakışmayacağını, Balkanlar maddesinin ise antlaşma içine konulan maddelerin en uygulanamayacak olanı olduğunun cevabını vermiştir. Fransa Elçisi, bu konuşmalar üzerine suskunluğunu korurken, Musurus Paşa'nın söylediklerine karşı çıkan Yunan Sefiri işler pek yolunda gidiyor, daha iyi olacaktır işte devletler İzmir ve benzeri yerleri zapt edeceklerdir, göreceksiniz diyerek, Yunanistan'ın, İzmir'i işgal planının 1881 öncesine dayandığını göstererek, 1881 yılından, 15 Mayıs 1919'a İzmir'in işgal edilmesine işaret etmiştir. İzmir sözünün konuşmada geçmesi üzerine Musurus Paşa çok şaşırır, İzmir gibi yerler zabt olunur mu? Yunanlılar asker mi

[264] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM.) 3/4.
[265] BOA., YA. HUS. 166/53.
[266] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/58.

gönderecekler, muharebe mi? yapacaklar, bu söylediğiniz çok gülünç bir şeydir diye karşılık verir. Yunan Sefiri ise göreceksiniz! diyerek sözünü bitirir.

Bu dönemde Yunan Sefiri'nin İzmir'i hedef göstermesi ise yine barış antlaşmasında imzalanan borcun, İzmir ve Suriye gümrük gelirleri ile ödenilebileceğinin tahmin edilmesinden ibarettir. Borç birkaç senedir ödenmeyip birikince meblağın alınması bahanesiyle böyle bir düşünceye sahip olunmuştur

Musurus Paşa, daha önce Yunan hükümeti ile yapılan anlaşma evraklarının Maliye Nezareti'nden getirilerek incelenmesini, borçların tahsil edilmesi nasıl ayarlanmış ise ona göre tedbir alınmasını, yapılan düzenlenmelerin de Osmanlı sefirleri vasıtasıyla, İngiltere ve Fransa'ya bildirilmesini, bu işin de gizli tutulmasını söyler. Orada bulunan yabancı sefirlerin hepsi Yunan meselesinde konferans kararları yüzünden, sınır belirleme konusunda da hiçbir şey yapamayacaklarından yakınınca Musurus Paşa, kontratta imzamız olması nedeniyle devletlerle beraber imzaladığımız anlaşma şartlarını tanımak lazımdır şeklinde konuşur. Onun bu sözüne karşılık buna hakkınız vardır, birçok devlet bu kararı vermiş olduğu halde nasıl olur demişlerdir. Paşa, öyle ise halka bakılmayıp çokluk azlık üzerine mi gidilecektir? diye sorunca altı devlet kararından vazgeçebilir mi? denir. Bu söz üzerine paşa, " devletin büyüklüğüne göre geri dönerlerse, korktular denileceğinden buna hak tanımak daha namuslu, daha şanlıdır." diye yanıt verir. Almanya elçisinin dostane davrandığını belirten Musurus Paşa, " İtalya Elçisi'nin Tunus'u vermeyip bu yollara düştünüz, hiç iyi yapmadınız dediğini, bu söz üzerine de kendisine elimizden geldi de değil, çaresiz kaldık da yaptık." cevabını verdiğini bildirir.[267]

Fransa elçisinin bu konuşmasının üzerinden çok geçmeden 11 Nisan 1881 tarihinde Osmanlı Hariciyesi'ne, Fransa'nın, Tunus'a asker sevk edeceği yolunda haber gelmeye başlar. Bu haberler üzerine konu araştırılmış, doğru çıkınca Paris ve Londra Sefarethaneleri'ne meseleye dair Tunus'tan gelen telgraflar iletilmiştir.[268] Daha önce İngiltere, Süveyş Kanal Şirketi hisselerini ele geçirerek 1878'de Kıbrıs'a yerleşmişti ve Doğu Akdeniz'de güçlü bir duruma gelmişti. Fransa'nın Hariciye Nâzırı Weddington, Kıbrıs Anlaşması'nı protesto edince İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Salisbury "

[267] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/58.
[268] BOA., YA. RES. 10/47

Kartaca'yı barbarların eline bırakmazsınız. Orada ne isterseniz yapınız. Bu bizi ilgilendirmez " diyerek Fransa'ya Tunus'u, Kıbrıs'a karşılık teklif etmiştir.[269]

10. İngilizlerin Mısır'ı İşgal Politikası Mısır ve Mısır Hidivliği Sorunları

Mısır Hidivi'nden Avrupa devletleri memnun değildi. Bu yüzden 1879 yılının Mayıs ayında Londra ve Paris Kabineleri, sadrazamın, hidivi azl edeceği sözünü senet kabul ederek, Osmanlı Devleti'ne teşekkür ettiler.[270] Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu da bu dönemlerde Avrupa ile yakınlaşmak amacıyla bazı şehirlerinde görüşmeler yapmaktaydı. Lord Salisbury ise 22 Haziran 1879'da Kostaki Musurus Paşa'ya, Mısır'ın, Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu kabul ettiğini fakat Hidiv İsmail Paşa'nın, hidivlik görevine devamının mümkün olmadığını, hidivlikten alınarak yerine oğlunun getirilmesini, aksi halde İngiliz ve Fransız devletlerinin, padişaha bu konuda baskı uygulayacaklarını[271] ve Mısır'da yabancı bir yönetici bulunmasını kabul ederek, hidivin azl edilmesine yardımda bulunacağını bildirdi.[272] Osmanlı'nın içine düştüğü mali sıkıntıları bilen İngilizler yine kendi çizgilerinde ilerlemesi karşılığında Osmanlı'ya yapacağı ıslahatlar için de mali destek sağlayacaklarını, Mısır ile Bulgaristan meselelerine yardım edeceklerini söylüyorlardı. Hatta Avusturya, Rusya, Almanya ve İtalya'nın kendi aralarında ittifak kurmalarına karşılık, İngiltere ile Fransa'nın kuracağı ittifaka Osmanlı'yı da dâhil edecekleri bildirilenler arasındaydı.[273]

Robert Cecil Marquess of Salisbury

Süveyş Kanalı, Fransa ile İngiltere'nin Mısır üzerindeki mücadelesini şiddetlendiren en önemli faktörlerden biriydi. Kanal 1869'da dünya trafiğine açıldığında İngiltere, kanalın hisselerinden almamıştı. Kanal Şirketi de bunun üzerine Fransız-Mısır ortak şirketi halinde kuruldu. İngiltere, Hindistan ile bağlantısı olan ve imparatorluk yolu üzerinde bulunan Süveyş Kanalı'nı, Fransızların almasını bir tehlike olarak

[269] Armaoğlu, a. g. e., s.356.
[270] BOA., HR. TO. 497/80.
[271] BOA., Y. EE. 116/25.
[272] BOA., Y. EE. 116/44.
[273] BOA., Y. PRK. BŞK. 2/26.

görünce de yapmış olduğu hatanın telafisi için fırsat kollamaya başladı. 1872 yılında Mısır'ın borçlarının, 100 milyon Mısır lirası olması, İngilizlerin bahanesi oldu ve harekete geçildi. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın, Habeşistan'a yapmış olduğu seferden sonra, Mısır Kanal Şirketi'nde sahip olduğu 176 bin hisse senedi 1875 yılı sonunda satışa çıktı. Başbakan Disraeli, dört milyon sterline bu hisselerin hepsini satın aldı. İsmail Paşa, vadesi gelen borçları ödeyemiyordu. Bu sebeple 1878 yılının Ağustos ayında Mısır'ın, İngiliz Kontrolörü Maliye Bakanı, Fransız Kontrolörü de Bayındırlık Bakanı olmuştu. Bununla birlikte iki devlet, Mısır'da egemen olmaya çalıştılar. 1879 yılının Haziran ayında ise II. Abdülhamid, İsmail Paşa'yı hidivlikten azl etti ve yerine oğlu Tevfik Paşa'yı getirdi. Atamanın ardından 19 Ağustos'ta Londra Sefarethanesi, İngiliz ve Fransız konsoloslarının, İsmail Paşa, Mısır'a geri gönderilmedikçe, Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'yı tanımayacaklarının istihbaratını verdi.[274] 15 Aralık'ta da Standard gazetesi, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin, Mısır konusunda kendi aralarında anlaşamazlarsa, İngiltere Hükümeti'nin, Fransa'nın isteklerini dikkate almadan kendi yoluna devam edeceğini yazdı.[275]

Mısır'da diğer sorun, 1880 yılının Kasım ayındaki Ahmed Arabî Paşa'nın muharebeleridir. Arabî Paşa, İsmail Paşa hidivlikten azledilince, halkı kışkırtması sonucu oluşan milliyetçilerin, ordudaki lideridir. Mısır, Mısırlılarındır düşüncesi ile yabancıların hâkimiyetine karşı gelmiş ve Mısır'da bulunan mevcut kuvvete karşı muharebeler yapmıştır. İsmail Paşa da İstanbul'a gelerek bazı temaslarda bulunmak için çeşitli şahıslarla bağlantı kurmaya çalışmıştır.[276] Amacı ise tekrar Mısır'ın başına geçmektir.

9 Ekim 1881 tarihinde Ajans Havas, Fransa ve İngiltere'nin Mısır'a birer zırhlı göndereceği yolunda bir haber yaptı. Londra ve Paris Sefarethaneleri'nden konu ile ilgili herhangi bir bilgi gelmediği için olayın üzerine gidilmedi.[277] Ekim 16'da ise Morning Post gazetesinin sahibi, Londra Sefarethanesi'ne çağrılarak konu ile ilgili olarak bilgi alınır. Mısır hakkında yazılan yazıların kendisine sorulması üzerine,

[274] BOA., Yıldız Sadaret Belgeleri (Y. PRK. A.) 2/50.
[275] BOA., Y. PRK. TKM 2/65.
[276] BOA., Y. PRK. HR. 5/48.
[277] BOA., YA. HUS. 168/78.

haberlerin tamamının sağlam kaynaklardan alındığı söylenince[278] Mısır için hemen harekete geçilmiştir.

1881 yılı sonlarında Osmanlı Hariciyesi'ne, yine Mısır Eski Hidiv'i İsmail Paşa'nın yeniden hidivliği elde etmeye çalıştığına dair haberlerin geldiği görülür. Bu haberlerin yanında, Umur-ı Ecnebiye Müdürü Vasıf Efendi'nin, İsmail Paşa tarafından Londra'ya gönderilerek silah temin ettirildiği bilgisi de gelmiş, durumun soruşturulması Londra Sefarethanesi'nden istenmiştir.[279] Yapılan ilk iş Vasıf Efendi'nin kim olduğuna dair bir araştırma olur.[280] 9 Ocak 1882 tarihinde de Fransa ve İngiltere, Mısır'ın yönetimine fiilen yardım edecekleri konusunda Mısır Hidivi Tevfik Paşa'ya birer nota yollarlar.[281] 18 Ocak'ta ise Fransa'nın Tunus'u işgali, İngiltere'nin Transval İstilası ve Mısır'da İngiliz-Fransız işbirliği konularında El-Cevaib gazetesi çeşitli yazılar yazar ve bu yazılar da tercüme edilerek gönderilir.[282]8 Şubat 1882 tarihinde Mısır'a dair gelen haberlerde, Lord Dufferin'in[283], Mısır Hidivi'nin himaye altına alınması yönünde fikirler belirttiği bildirilirken,[284] 22 Şubat'a gelindiğinde Mısır'daki milliyetçi ordunun kumandanı Arabî Paşa'ya, Ahmed Râtıp Paşa ve Mehmed Zâfir adlı kişiler, yapmak istediği ihtilale padişahın destek verdiğini belirten birer mektup yollarlar.[285] Sultan II. Abdülhamid, dışarıdan destek bulamayınca, Mısır'ın Arabî Paşa yönetimine geçmesi için içeriden destek verme yoluna gitmektedir. 24 Mart 1882'de Lord Granville[286], Mısırlı Arabî Paşa'nın, Fransızlarla iyi geçinmeye çalıştığı yolunda, Londra Sefiri Musurus Paşa'ya bir bildirimde bulunur. Meselenin doğruluğu Paris'e sorulmuş, bu hususta Paris'te hiçbir şeyin duyulmadığı cevabı alınmıştır.[287] 3 Nisan 1882'de de Lord Granville, Musurus Paşa ile görüşür, bu görüşme esnasında da Mısır meselesi, Bosna-Hersek isyanı, Avusturya ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklar hakkında konuşulmuş ve Granville'nin söyledikleri hemen Osmanlı hariciyesine iletilir.[288] 20 Mayıs 1882 tarihinde Osmanlı Hükümeti, İskenderiye'ye İngiliz askerlerinin çıkarıldığını öğrenmiş,

[278] BOA., YA. HUS. 168/90.
[279] BOA., Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM.) 486/87.
[280] BOA., YA. HUS. 169/15.
[281] BOA., Y. PRK. HR. 6/8.
[282] BOA., Y. PRK. TKM. 4/67.
[283] İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi.
[284] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ.) 5/14.
[285] BOA., Y. PRK. TKM. 4/74.
[286] Lord Granville, bu dönemde İngiltere'nin Dışişleri Bakanı.
[287] BOA., YA. HUS. 169/139.
[288] BOA., YA. HUS. 169/153.

bu askerlerin geri alınması için Londra ve Roma Sefirleri devreye sokularak, bazı girişimlerde bulunmaları istenmiştir.[289]

Bismark ise bu dönemde politika gereği Mısır meselesi konusunda fikir değiştirir. Osmanlı Devleti'nin tarafını tutmaktadır. 24 Mayıs'ta da kendisine, Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesinde hâkimiyet haklarını tanıdığını bildirdiği için teşekkür edildi.[290] Bismark, daha önce kurduğu Üçlü İttifak'tan dolayı Fransa'ya karşı sağlam bir yapı kurduğunu sanarak, Fransa'nın müttefiki İngiltere'nin aleyhinde Osmanlı'ya yanaşır. Bu nedenle Mısır meselesine Osmanlı lehinde bakar. Osmanlı Hariciyesi de İngiltere'nin bu konudaki fikirlerini öğrenmek istediğinden, 12 Haziran 1882'de Musurus Paşa, Lord Granville ile görüştürülmüştür. Bu görüşmeden önce padişah, Musurus Paşa'ya bir telgraf yollamış, paşa da telgrafı, Lord Dufferin'e vermiştir. Lord Dufferin'den telgrafı alan Lord Granville de telgrafa çok memnun kalmış, Mısır ile ilgili işlerde Osmanlı'nın müttefiki olmak istediğini, ortak olan düşünceleri bildiğini söylemiştir. Granville de ayrıca Osmanlı Padişahı'nın, Mısır üzerinde bulunan egemenlik haklarına saygı da duyduğunu, yakında Fransa'nın, Mısır'a bir komiser göndermesinin kendilerine dost olan devletlerden oluşan bir konferans kararı ile kabul edileceğinin haber alındığını ve bu hususta İngilizlerin, Fransa'yı desteklediklerini de belirtir.

Musurus Paşa da bu sözlere karşılık konferans fikrinin, Osmanlı tarafından pek hoş karşılanmayacağını, konferansın, Mısır'ın savunulmasından ibaret değilse faydasız olduğunu, padişah ile İngiltere birlik olursa Avrupa'nın oluşturacağı bir konferansa gerek kalmadan padişahın yayınlayacağı fermanlar aracılığıyla Mısır'da her türlü düzenlemeye gidilebileceğini söylemiştir. Lord Granville ise İngiltere'nin, Fransa'ya karşı uyguladığı politika ve Mısır işlerinde, Avrupa'nın askeri bir müdahalesine karşı konulacak herhangi bir maddenin, Mısır'ın meşru yönetimine ait olduğunu ifade etmiştir. Musurus Paşa, Lord Granville'nin bu konuşma esnasında Lord Dufferin'in de kendisiyle hem fikir olacağını belirttiğini de bildirir.[291] Sonraki günlerde alınan istihbaratlar ise yapılacak olan konferansa Osmanlı'nın da katılacağı, konferansın

[289] BOA., Y. EE. 126/8.
[290] BOA., Y. PRK. HR. 6/26.
[291] BOA., Y. PRK. EŞA. 3/24.

konusunun sadece Mısır ve Mısır yabancılarının güvenliği olacağı başka konunun konuşulmayacağı yolundadır.[292]

Lord Granville, 16 Haziran 1882 tarihinde Musurus Paşa'ya, Osmanlı ile büyük devletler arasında bir konferans yapılacağını, katılım davetiyelerinin de yakın bir zamanda gönderileceğini, kararların ise meclise bildirileceğini, konferansın oluşturulması fikrinin Fransa tarafından İngiltere'ye bildirildiğini, İngiltere'nin de bu görüşe katılarak konferansın, İstanbul'da yapılmasını teklif ettiğini söylemiştir. Musurus Paşa da İngilizlerin, Mısır üzerindeki hâkimiyetlerini onaylatarak, bu hâkimiyetlerini koruma arzusunda olduklarını ve konferansın en temel amacının da bu olacağını, bu yönde Fransa'nın herhangi bir teklifi olursa, İngiltere'nin Fransa ile birlikte hareket edeceğini söyledikten sonra, Lord Granville yerine Lord Dufferin'in, padişah ile gizli bir görüşme yapmasının yararlı olacağı yolunda hariciyeye telkinde bulunmuştur.[293]

13 Haziran 1882 tarihinde Prens de Galle adına, Rusya'nın Londra Sefarethanesi'nde bir balo düzenlenir. Bu baloya Musurus Paşa'da katılmış ve orada bulunan Lord Granville ile hidivin, İskenderiye'de bulunması hakkında konuşmuştur. Granville, baloda herhangi bir askeri müdahale olmadan İskenderiye'ye girilmesini tasdik eder gibi görününce Musurus Paşa, Mısır'daki mevcut durumun huzur ve emniyetini koruma hakkında tedbir alınması için konferansa gerek olmadığını söyler.[294] Osmanlı Devleti'nin bu konuda izlediği yol Mısır'ı en azından İngiltere ile birlikte yönetebilmek, başka bir yabancı devletin, bölgede etkili olmasına engel olmaktır. Bu balodan iki gün sonra yine Lord Granville ile görüşen Musurus Paşa, İngilizlerin, padişahın Mısır Hidivi'ne, Kahire'ye gitmesi için emir verdiğini, hidiv, Kahire'ye giderse de orada bir muhtıra yayınlanacağını düşündüklerini, rapor eder.

Lord Granville, konuyu Lord Dufferin'e danışmıştı ve paşayla konuşması sırasında, padişahın kendisine tekrar bir telgraf gönderip göndermediğini sordu. Musurus Paşa da bu soruya karşılık konu ile ilgili bir malumatı olmadığını, padişah, hidivi Kahire'ye gönderdiyse, hidivin iyiliği için olduğunu, onun hayatının korunmasının padişah için de önemli olduğunu belirtti. Lord Granville de Lord

[292] BOA., Y. PRK. HR. 6/30,31,34.
[293] BOA., Y. PRK. HR. 6/36.
[294] BOA., Y. PRK. HR. 6/36.

Dufferin'e cevap gelinceye kadar herhangi bir endişeye ya da telaşa gerek olmadığının cevabını verdi.[295] Musurus Paşa, Lord Granville'in konu ile ilgili olarak rahat göründüğünü de yazmaktaydı.[296] Musurus Paşa, sonraki günlerde gönderdiği raporunda da konferansın esası üzerine Londra ve Paris Kabineleri'nden bazı malumatlar alındığını, bu malumatlara göre Fransa'nın Mısır'a Osmanlı askerinin gönderilmesini teklif ettiğini, bu konunun da padişah ve hidive bildirileceğini ancak Lord Granville'in bu kararı onaylamadığını söylüyordu.[297]

19 Haziran 1882 tarihinden itibaren İstanbul'da Mısır hakkında bir konferans düzenleneceği yolunda haberler gelmeye başlar.[298] Osmanlı Hükümeti, toplanacak olan konferansı reddederek, Viyana, Londra, Paris ve Bükreş sefirlerine kararını bildirmiş[299] Musurus Paşa ise yoğun bir şekilde İngiltere Hariciyesi ile görüşmeye devam etmiştir. Aynı dönemde İngiltere'nin, Süveyş Kanalı'na asker sevk etmek amacıyla, Avrupa ve Hindistan'da tedbirler almaya çalıştığı da görülür. Padişah tarafından, İngiltere Hükümeti'ne güven verilmesinden dolayı Lord Granville'nin müteşekkir olduğu, Lord Dufferin'in de İngiltere Hükümeti'nin beyan edilen politikadan başka arzusunun olmadığını söylediği gelen haberler arasındadır.[300] Saffet Paşa da Londra'ya acil olarak bir fevkalade[301] elçi gönderilmesinin Almanya Devleti'nin müsaadesiyle güzel bir sonuç doğurup doğurmayacağını merak etmiş ve bunun gizlice, Bismark'a sorulmasını tavsiye etmiştir.[302]

28 Haziran 1882'de ise İngiltere'nin harp hazırlığı yapıp yapmadığına dair bazı telgraflar çekilir ve bilgi alınmaya çalışılır. Bunun nedeni de İngiltere'nin bu dönemde Mısır için bazı tedbirler alacağının hissedilmesidir.[303] İngilizler, Londra'da Mısır'da bulunan Arabî Paşa'yı kötüleyen çeşitli mitingler düzenlemekle birlikte Arabî Paşa aleyhine planlar da kurarlar. Lord Salisbury de bu kişilerin başında geldiği için konu ile ilgili söyledikleri sürekli rapor edilir.[304] Mısır meselesinin halledilmesi için bir

[295] BOA., Y. PRK. HR. 6/36.
[296] BOA., Y. PRK. HR. 6/36.
[297] BOA., Y. PRK. HR. 6/36.
[298] BOA., Y. PRK. HR. 6/37.
[299] BOA., YA. HUS. 170/107.
[300] BOA., Y. EE. 126/14.
[301] Murahhas orta elçi bazı yetkilerle donatılmış büyükelçinin bir alt kademesi.
[302] BOA., Y. EE. 43/49.
[303] BOA., YA. HUS. 170/121.
[304] BOA., YA. HUS. 170/135.

konferans oluşturulması düşünülmektedir ancak Osmanlı Hükümeti bu konferansı engellemeye çalıştığı gibi Londra Sefarethanesi de sürekli olarak Lord Granville'in oluşturulacak komisyonu desteklemediğini bildirmiştir.[305] Mısır meselesinde Padişah II. Abdülhamid, Hobart Paşa ile görüşmeler yaparak, Arabî Paşa'nın affedilmesi için girişimlerde bulunur.[306]

11 Temmuz'da da İngiliz Donanması'nın, İskenderiye'yi topa tuttuğu duyulur. Bu olay meydana gelince Musurus Paşa devreye sokularak İskenderiye'deki felaketin önlenilmesine çalışılmıştır. Musurus Paşa'yla görüşen Lord Granville, İskenderiye'yi topa tutan amiralin harekâtına müdahale edemeyeceğini söyler.[307] 16 Temmuz 1882'de Mısır'da güvenliğin tamamen sağlandığı, bundan dolayı İngiliz askerlerinin artık geri çekilmesi için Musurus Paşa'nın girişimlerde bulunması istenir.[308] Mısır askerinin İskenderiye'de yangınlar çıkardığı ve Arabî Paşa'nın, Kahire'yi ele geçirmek amacıyla hareket edebileceği de gelen haberler arasındadır.[309] 17 Temmuz'da, Süveyş Kanalı'nda bulunan kılavuzlarla, telgraf memurları yerlerini terk edip Port Said'e sığınırlar. Mısır vilayetlerinde ihtilallerin olduğu ve İngiliz Amirali Seymour'un bir bildiri yayınlayarak Mısır Hidivi'ne karşı gelenlerin kurşuna dizileceğini söylediği de haber verilir.[310]

20 Temmuz 1882'de padişah, sefarethane aracılığı ile Mısır'ın güçlü bir idareye muhtaç olduğunu, bunun için de Tevfik Paşa'nın yerine Halim Paşa'nın getirilmesinin, Lord Granville'e kabul ettirilmeye çalışılmasını istedi.[311] Aynı zamanda Arabî Paşa'nın da İngilizlerle anlaşma yapmaması konusunda çaba sarf edilmekteydi. 21 Ağustos'ta ise Mısır Hidiv'i Tevfik Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Londra'da olduğu bildirildi.[312] Bu gelişmeler yanında diplomasi trafiği yoğun bir şekilde sürerken İngilizler, durmadan Mısır'daki askerlerinin sayısını arttırıyorlardı. Ağustos ayı sonunda İngiltere Parlamentosu tatile girince, Musurus Paşa da İngiltere'nin Mısır politikası hakkında daha geniş bilgi vermek için İstanbul'a geldi.[313] Daha sonra Londra'ya dönmüş olan Musurus Paşa, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin bir askeri antlaşma imzalaması için

[305] BOA., YA. HUS. 170/149.
[306] BOA., Y. PRK. PT. 1/110.
[307] BOA., YA. HUS. 170/158.
[308] BOA., YA. HUS. 170/165.
[309] BOA., Y. PRK. PT. 1/112.
[310] BOA., Y. PRK. PT. 1/117.
[311] BOA., Y. EE. 126/9.
[312] BOA., YA. HUS. 171/51.
[313] BOA., Y. PRK. EŞA. 3/33.

Lord Granville ile mülakat yaptı.[314] 31 Ekim tarihinde Osmanlı Hariciyesi, Lord Dufferin'in, Mısır'a gideceğini öğrenir ve onun Mısır'a gitmesi uygun görülmediği için Londra Sefareti'nden bu işin engellenmesini ister.[315]

1882 yılının Kasım ayı başında yine Osmanlı Hariciyesi, Londra Sefarethanesi'ne, İngiltere'nin Mısır'ı işgali ile ilgili bazı sorular sormuş ve bu tarihte gizli bir telgraf ile Musurus Paşa bu sorulara cevap vererek, İngiliz taraftarı olduğunu belli etmiştir. Bu önemli belgenin içeriğinde Musurus Paşa, Bab-ı âli ile itilaf olma taraftarı olan Lord Dufferin'e rağmen, İngiltere'nin asıl isteğinin, Osmanlı Devleti'nin, Mısır'a bir komiser göndermemesi olduğunu söylemektedir. Aynı belgede Osmanlı Devleti'nin, İngiltere Devleti'ne Mısır ile ilgili konularda beraber hareket etme isteğini bildirdiğini fakat Lord Granville'in bile buna red cevabı verdiğini söyler ve bu cevaba etkisiz kalınmamasını sürekli telgraflar gönderilmesi gerektiğini belirtir. Osmanlı Hükümeti'nin dost olduğu sürece İngiltere'nin, padişahın egemenlik hukukunu onaylayacağını, İngiliz Kabinesi'nin fikirlerine itimat edilmesini, padişahın fermanı gereğince Mısır Hidivi'nin, huzur ve asayişi bahane ederek yabancı devlet adamları ile görüşme hakkına sahip olmadığını, bununla birlikte Mısır'a bir komiser tayin edilmesi konusunda da ısrar edilmeyecektir gibi bir cümlenin fermana eklenirse daha iyi olacağını söylemiş ve tam da bir İngiliz gibi isteklerde bulunmuştur.

Musurus Paşa, sözlerinin devamında Padişah II. Abdülhamid'in hâkimiyeti ve Osmanlı'nın kötü politikasını telafi etmek için bazı durumlara meydan vermesi, onun kendi hukukunu muhafaza etmesine yol açacaktır dedikten sonra İngiltere'nin, Mısır meselesi hakkında, Bab-ı âli'nin bir komiser göndermeye ısrar etmesi fikrinde olmadığını da söyler. Paşa, İngilizlerin, Mısır hakkındaki düşüncelerini kimsenin bilmediğini belirtir. Ancak İngiltere Hükümeti'nin bu konuda başarısız olacağını da düşünmemektedir. Söylediğine göre halk, Bab-ı âli'nin şimdiye kadar İngiltere'ye karşı aldığı dostça politikaya devam etmiştir. Bu politikaya bağlı olarak da Mısır'da İngilizlerle ortak bir askeri güç bulundurulması taraftarı olduğunu belirtir.[316] Musurus Paşa, bu birleşmenin İngiltere askerine haklı bir şekil vererek meydana gelecek üzücü olayların tesirini engellemek maksadıyla olması gerektiğini de söyler.

[314] BOA., YA. HUS. 171/90.
[315] BOA., Y. EE. 124/53.
[316] BOA., Y. PRK. HR. 6/61.

Musurus Paşa, bir ara geri çekmek amacıyla Mısır'a İngiliz ve Osmanlı askerinin yerleştirilmesini bunun Osmanlı ile İngiltere'ye Mısır'ın düzeni için bir görüşme sağlayacağını söylemiştir. Ayrıca dört devletin Mısır hakkındaki eğilimlerinde, kendilerine ne kadar güvenebileceğini bilmediği için de hiçbir sorumluluk kabul etmediğini, Almanya ile İngiltere'nin müttefik olup, Avusturya'nın da bu ittifaka katılması gerektiğini de belirtir.[317] Paşa, gönderdiği mektubunda İngilizlerin bir kere yerleştikleri yerden bir daha çıkmadıklarını unutmuştur. 11 Kasım 1882 tarihinde de her ne kadar engellenmeye çalışılması istense de Lord Dufferin'in, İngiliz menfaatlerini korumak ve idarenin yerleştirilmesi amacıyla Mısır'a gönderileceği bildirilir.[318]

Bu zamanda İngiltere'nin, Mısır'da himayesini oluşturması yönünde istihbaratlar geldiği gibi bunun tersi olarak İngiltere Parlamentosu'nun, Mısır'da himaye tesis etme gibi bir düşüncesinin olmadığı yolunda da haberler gelmektedir.[319] 22 Kasım 1882 tarihinde Osmanlı Hükümeti, hem Mısır'a bir komiser gönderme konusunda hem de Lord Dufferin'in, Mısır'da ne yapmak istediğini anlamak amacıyla Londra Sefareteni görevlendirmiş ve Musurus Paşa'dan, Lord Granville ile bu konuyu görüşmesi istenmiştir.[320] Bundan beş gün sonrasında da Londra Kabinesi'nin, Mısır için Bab-ı âli ile uyuşma politikasını tercih edeceği bildirilir.[321] Aralık ayı başlarında ise İngilizlerin desteğiyle Sudan'da Mehdiler isyan çıkartı. Olayın araştırılması ve tedbirler alınması için Osmanlı Devleti harekete geçti.[322] Ancak 11 Aralık 1882 tarihinde İngilizlerin, Şam'da halkı isyana teşvik ettikleri duyuldu.[323] 18 Aralık 1882'de ise Gladstone, İngiliz Parlamentosu'ndaki konuşmasında İngiliz askerinin Mısır'da geçici olarak kalması için İngiltere ile Mısır Hidiv'i arasında bir anlaşma yapılacağını söylemiş, Osmanlı Hariciye Nezareti de bu olay üzerine Londra Sefarethanesi'ne, Lord Granville'den kesin bir cevap alınması talimatını vermiştir.[324]

İngiliz vekillerinin de Mısır politikası hakkındaki konuşmaları, sefarethanenin takibindedir. Örneğin; Marki de Hartington'un, Blackborn'daki konuşmaları bu

[317] BOA., Y. PRK. HR. 6/61.
[318] BOA., Y. PRK. AZJ. 6/11.
[319] BOA., Y. PRK. HR. 6/69.
[320] BOA., YA. HUS. 172/7.
[321] BOA., YA. HUS. 172/18.
[322] BOA., Y. PRK. BŞK. 7/14.
[323] BOA., Y. PRK. TKM. 5/5
[324] BOA., YA. RES. 18/25.

zamanda rapor edilir.[325] 21 Mart 1883 tarihinde ise Lord Delaver, Mısır ile İstanbul'u ziyaret etmek, ziyaret esnasında da padişah ile görüşmek istemiş, bu isteğinden dolayı da Kostaki Musurus Paşa'dan kendisi hakkında bir tavsiye mektubu yazmasını rica etmiştir.[326] Musurus Paşa, Lord Delaver'in, Tunus ve Mısır hakkında Lordlar Kamarası'nda söylediklerinin bilindiğini, kendisinin muhafazakâr fırkasına mensup olduğu halde Mısır'da padişahın hukukunu çoğu arkadaşından daha çok düşündüğünü, Mısır üzerinde padişahın hukukunun devamının taraftarı olduğunu belirtir. Ayrıca Mısır'da yabancı devletlerin müdahalesini reddettiğini, dört devleti gücendirmeden Bab-ı âli sayesinde İngiltere'nin, Mısır'daki nüfuz politikasını ve ticaretini onaylayan Lord Palmerstone'un politikasına karşı olmadığını, Lord Delaver'in, Mısır'ın durumunu incelemek için gideceğini, Osmanlı'nın düşüncelerini anlamak için de padişahın huzuruna kabul edilmeyi bekleyerek, İstanbul'a gelmek istediğini, kendisinin ancak bu şekilde parlamentoda düşüncelerini savunabilmeye gücü olacağını söylemiştir. İngiltere'nin menfaatine bu şekilde hizmet edebileceğini zannettiğini, bu sebeple de kendisinden padişah ile görüşebilmesi için bir tavsiye mektubu istediğini yazmıştır.[327] 26 Ocak 1883'de ise hükümet çeşitli ülkelerdeki Osmanlı sefirlerinden, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki hakkına uygun hareket edilmesini, sağlamaya çalışmalarını ister.[328]

1883 yılının Temmuz ayı sonunda Musurus Paşa, eski Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın, Londra'da görüldüğünü ve bazı kişilerle görüşmeler yapmaya çalıştığını bildirdi.[329] İsmail Paşa, İngilizlerin, Mısır'ın durumu için yaptığı görüşmeleri takip etmek amacıyla Londra'ya gelmişti. Bu haber dışında, 31 Ekim 1883 tarihinde İngilizlerin, Mısır'da çıkan karışıklıklar sonucu, nota verme hazırlığında oldukları söylendi.[330] Hariciye Nezareti de bu tür haberler üzerine Paris, Viyana, Berlin, Roma ve Petersburg Sefaretleri'ne, Mısır meselesi hakkında bilgiler göndermekteydi.[331]

Daha sonra gelen haberler, Mısır'da hidivin asayişi sağladığı, Mısır sularındaki yabancı devlet donanmalarının halkı rahatsız ettiği, Fransa'nın, Mısır'da bulunan

[325] BOA., Y. PRK. TKM. 5/32.
[326] BOA., HR. SYS. 215/32.
[327] BOA., HR. SYS. 215/32.
[328] BOA., Y. PRK. TKM. 5/42.
[329] BOA., YA. HUS. 174/14.
[330] BOA., Y. EE. 124/32.
[331] BOA., Y. PRK. HR. 7/30.

tebaasını almak için bir vapur gönderdiği, Mısır meselesine dair Almanya Hükümeti'ne bir tebligat verildiği, Almanya'nın da Mısır'daki statükonun korunması taraftarı olduğu yolundaydı.[332] Bu arada İngiltere'nin, Suriye'de karışıklıklar çıkarmak istediği ve buraya Yahudileri iskân ettirmeye çalıştığı da biliniyordu.[333]

Hidiv İsmail Paşa

10 Kasım 1883'de Hidiv İsmail Paşa tekrar Londra'da görüldü.[334] Öncesinde olduğu gibi şimdi de hidiv, Avrupa başkentlerini dolaşarak siyaset yapıyordu. Eski Hidiv İsmail Paşa da İtalyanlarla görüşmek üzere Roma'ya gider ve iki ay sonra Londra'ya döneceği belirtilir.[335]

Gladstone'nin Londra Belediyesi'nin verdiği bir yemekte yaptığı konuşmanın Mısır'a ait olan bölümleri Osmanlı hariciyesine rapor edildi.[336] İngilizlerin ve Mısır ordusunun Sudan'da Mısır asileri tarafından kayıplara uğratıldığı da gelen haberler arasındaydı.[337] Bu haberler aynı anda İngilizler arasında da yayılınca, durum biraz karıştı. Musurus Paşa, İngiliz kamuoyunun, bu zamanda olayla ilgili düşüncelerini takip ederek bunları hariciyeye bildirmekle meşguldü.[338]

Aralık 1883 ortalarında Mısır Hidivi'nin, bizzat kendisinin, İngilizlerin, Mısır'a asker gönderileceğini söylediği görülür. Hidiv, bu bilgiyi hariciyeye bildirince talebinin karşılanması için İngiltere tarafından Mısır'a asker sevk edilip edilmeyeceği araştırılmıştır.[339] Sefarethane, İngiltere Hükümeti'nin, Mısır'ı doğrudan doğruya idaresi altına alacağına dair bazı gazetelerde çeşitli yazılar çıktığını ve yapılan görüşmelerden sonra haberlerin doğru olduğunu da yine Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.[340]

8 Ocak 1884 tarihinden hemen önce Sudan'ın, Mısır'dan ayrılmasına karar verildiği için Mısır Bakanlar Kurulu'nun istifa ettiğini öğrenen Musurus Paşa, konuyu

[332] BOA., Y. PRK. HR. 7/31.
[333] BOA., Y. PRK. HR. 7/23.
[334] BOA., YA. HUS. 175/8.
[335] BOA., YA. HUS. 175/94.
[336] BOA., YA. HUS. 175/12.
[337] BOA., Y. PRK. TKM. 7/13.
[338] BOA., Y. EE. 124/39.
[339] BOA., YA. RES. 22/21; İrade Eyalet-i Mümtaze (İ. MTZ. (05)) 23/1118.
[340] BOA., Y. EE. 126/15.

hemen İstanbul'a ulaştırır. Bunun üzerine ne gibi tedbirler alınabileceği yolunda Osmanlı Devleti harekete geçmiştir.[341] 13 Ocak 1884 tarihinde Mısır meselesinin çözüme kavuşturulması için Londra'ya olağanüstü yetkilere sahip bir sefirin gönderilmesi gündeme gelmiştir.[342] Londra'da yayınlanan Times gazetesi de bu dönemde sürekli olarak İngiltere'nin, Mısır'ı işgal etmesi ve emperyalist emelleri destekleyen makaleler yayınlar. Habeş Kralı'nın, Sudan'da baş gösteren Mehdilik İsyanı'nı bastırması karşısında, İngiltere ile Habeş Kralı arasında bir anlaşma da yapılmıştır.[343] Ocak ayı ortasında Hasan Fehmi Paşa, seçilerek Londra'ya özel vazife ile gönderilir. Paşanın gelişi ise İngilizler tarafından iyi karşılanmaz.[344] Çünkü Fehmi Paşa, Said Paşa Kabinesi tarafından hazırlanan, on beş maddelik bir talimat taşımaktadır ki bu talimat, İngiltere'nin, Mısır'ı boşaltması ile ilgilidir. Ayın 19'unda da Osmanlı Devleti, Sudan'a asker göndermek için özel bir komisyon eşliğinde çalışmalar başlatır.[345] Sudan sorununun boyutları bu dönemde büyümüş ve asiler Hartum'u ele geçirerek, İngiliz Gordon Paşa'yı, hükümet konağı baskını ile katletmişlerdir. Bu durum, Mısır'ın asayişini de tehdit edince[346] Mısır meselesi hakkında bir komisyon oluşturulmuş ve oluşturulan özel komisyon tarafından kaleme alınan bir mektup, Lord Granville'e takdim edilsin diye Musurus Paşa'ya gönderilmiştir.[347]

26 Ocak 1884 tarihinden öncesine dayanan bazı bilgilere göre de Mısır'a, İngiliz askerleri gönderilmektedir. Osmanlı Hariciye Nezareti, bu konuyu Musurus Paşa'ya iletmiş, paşa ise haberlerin yalan olduğunu bildirmiştir. İstihbaratlarına güvenen Hariciye Nezareti de bunun üzerine asker sevkiyatının devam ettiğini, bu tür olayların daha dikkatli bir şekilde incelemesini emreder.[348] İngiltere'nin, Mısır ve Sudan'a askeri saldırılar düzenlediği görülünce, Meclis-i Vükela tarafından olayların protesto edilmesi kararı alınır ancak Padişah II. Abdülhamid, bu kararı hemen onaylamaz ve Musurus Paşa'ya Sudan'a, Osmanlı askeri gönderilerek olayların yatıştırılması için Lord Granville ile görüşmesi talimatı verilir.

---

[341] BOA., Y. EE. 124/62.
[342] BOA., İ. MTZ. (05). 23/1127.
[343] BOA., Y. PRK. TKM. 7/24.
[344] BOA., Y. PRK. TKM. 7/25.
[345] BOA., Y. EE. 124/64.
[346] Gül Çağalı Güven, *Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt, Doğu Rumeli Meseleleri, Kamil Paşa'nın Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 1991, s.24.
[347] BOA., YA. HUS. 176/38.
[348] BOA., Y. PRK. BŞK. 8/31.

İngilizler ve Fransızlar, Sudan'daki Mehdi Hareketi'ni bastırmak amacıyla Osmanlı Devleti'ni devreye sokmak istiyorlardı. Aynı zamanda Rum Patrikhanesi ile de çeşitli görüşmeler yapılmakta ve Rumlara verilen imtiyazların devam ettirilmediği bahanesiyle patrikhane yetkilileri istifaya yeltenmekteydi.[349] Bu karışık dönemde Musurus Paşa'nın incelemelerine de çok güvenilir, zaman zaman onun inceleme sonuçları gelmeden herhangi bir karar alınmaması yönünde insiyatifin kullandığı bile olurdu.[350] Çünkü bu dönemde, İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde etkisi oldukça fazla idi.

Sultan II. Abdülhamid, Mısır için alınan kararları hemen onaylamayınca Sir Drummond Wolff, Abdülhamid'e İngilizler, Mısır'ı boşaltınca oranın asayişini sağlamak için, iki tabur Osmanlı askerinin, Mısır Hidiv'i maiyetine verilip verilmeyeceğini sordurdu. Sultan da Mısır'da sürekli Türk askeri bulundurmanın doğru olmadığını, bu askerlerin Mısır eğitim ve yaşam tarzını öğreneceklerini, döndüklerinde de kendi memleketlerinde anlatacaklarını, böylece halk arasında Mısır'dan yana bir akım oluşacağını ileri sürdü. Bir vilayetin asayişinin sağlanmasının o vilayetin askerine ait olduğunu, bu görevin başkasına verilmesinin de asker arasında huzursuzluk yaratacağını belirterek cevabının olumsuz olduğunu söyledi. Kamil Paşa da Mısır terbiyesi aldığı için Abdülhamid'in gazabına uğrarım düşüncesi ile ısrar etmemiş, padişahın sözlerini aynen Sir Drummond Wolff'a iletmiştir. Bu sefer de Wolff, Mısır Hidivi'nin Rumeli'den gönüllü Arnavut askeri talebine olumlu cevap alıp alamayacağını sordurur. Bu teklif de padişaha iletilir.

Padişah ise Rumeli'deki askerlik yükümlülerinin sayısının azalmasına yol açacağı gerekçesiyle bu tür uygulamaların asla caiz olmayacağının Wolff'a söylenmesini ister. Nitekim bir sözleşme hazırlanarak, Mısır asayişinin bozulması halinde, Osmanlı'dan asker sevkedilip, düzenin sağlanacağı, İngiltere'den de asker gönderileceği, Osmanlı Devleti asker göndermediği takdirde de İngiltere'nin tek başına asker sevkiyatını yapabileceği belirtilir. Ayrıca sözleşmede sevkiyatı gerektiren durum düzelir düzelmez, askerin geri çekileceği, bunlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin, Mısır'da bir komiser bulunduracağı gibi maddeler yazılarak Abdülhamid'in onayına sunulmuştur. İngiltere Kraliçesi'nin onaylamasına karşın sultan, bu sözleşmeyi, gerek

[349] BOA., Y. PRK. TKM. 7/31.
[350] BOA., İ. MTZ. (05). 24/1137.

Fransa Sefiri Kont de Montebello'nun, Fransa Devleti'nin İngiltere karşısında Osmanlı'ya sonuna kadar destek olacağını söylemesi yüzünden, gerekse Rusya Sefareti Tercümanı Mösyo Maksimof'un İngiltere'ye iştirak hakkı verildiğini, Rusya'nın da Erzurum'u işgal hakkı olduğunu, padişahın yakınlarına bildirmesi sebebiyle onaylamamıştır. Bu dönemde Yusuf Rıza Paşa'nın da Rusya'nın girişimlerinde parmağı vardır. Lord Salisbury, gerektiğinde Mısır'a asker sevki maddesinin kesinlikle egemenlik haklarının paylaşılması anlamına gelmediğini, Osmanlı Devleti'ne yardımdan ibaret olduğunu; Fransa ve Rusya'nın bu konuda müdahale ve yardıma yetkilerinin olmadığını belirten açıklamalarını padişaha göndermişse de padişahı ikna edememiştir.[351]

Mısır Meselesi'nin, Osmanlı Devleti tarafından dört bölüme ayrıldığı dördüncü bölümün de Londra'ya başka bir sefir tayin edilmesi olduğu görülür. Çünkü Mabeyn-i Hümayun'dan, 29 Ocak 1884'te Sadaret'e gelen bir tezkerede Londra'ya, Mısır Meselesi hakkında başka bir sefirin tayin edilmesi söz konusu edilmiştir.[352] Musurus Paşa ise beklenen incelemelerinin sonucunda yazdığı raporunda, Amiral Hot'un, Sevakin'e vali olarak tayin edilmesini, Mısır meselesi için de bir Osmanlı-İngiliz birleşmesinin olmasını tavsiye eder.[353] 20 Şubat'ta ise Mısır ve Sudan meselelerine ait özel bir komisyonun görüşmeleri Musurus Paşa'ya iletilir.[354] 26 Şubat'a kadar bu telgrafa cevap gelmeyince bunun Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak bir harekete vakit kazandırmak amacında olduğu yolunda bazı düşünceler gelişmiş,[355] Musurus Paşa da 28 Şubat tarihinde, Mısır meselesi hakkında gönderilen bilgiler doğrultusunda, Lord Granville ile görüşmüştür.[356]

6 Mart'ta da Paris ve Londra gazetelerinde, Cidde'de Bedevi isyanları çıktığı ile İngiltere'nin, Mısır'ı himayesine almak istediği şeklinde çeşitli haberler çıkınca yazılanların yalan olduğu, bu tür haberlere engel olunması sefarethaneye bildirilir.[357] Mart ayı ortasına doğru ise Mısır Hükümeti'nin, İngiltere'ye dört yüz seksen milyon sterlin borçlu olduğu ve borçlu olduğu ülkelerin, menfaatlerini garanti altına alan

[351] Güven, a. g. e., ss.26-27.
[352] BOA., Y. EE. 126/12.
[353] BOA., YA. HUS. 176/81.
[354] BOA., Y. EE. 124/67.
[355] BOA., Y. PRK. BŞK. 8/40.
[356] BOA., YA. HUS. 177/1-45
[357] BOA., İ. HR. 337/21749.

Tesviye-i Duyun Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması için, teşebbüslerde bulunulduğu söylenmiştir. Paris'in, Siecle gazetesi İngiltere'nin, Mısır'da zulümler yaptığını yazarken, Sen Petersburg gazetesi ise Osmanlı Devleti'nin, Mısır ve Sudan meseleleri ile ilgili olarak Avrupalı devletlerle yeniden görüşmek istediğini kaleme alır.[358] Hariciye Nezareti ise bu dönem Meclis-i Vükela'nın Mısır'la ilgili konularını kapsayan tutanaklarını örneğin; Kızıldeniz limanlarının işgali gibi konuları inceleyerek elde ettiği bilgileri, sistemli bir şekilde Londra sefarethanesine iletmektedir.[359]

Nisan ayı ortalarına doğru Mısır meselesi yüzünden Gladstone Hükümeti'nin şiddetli eleştiriler aldığı yolunda istihbaratlar gönderilirken aynı zamanda Ruslar da Orta Asya'da ilerlemektedirler. Bu da İngiltere'yi çok endişelendirir. Sudan'daki Mehdi ise kendisini " *Kordofou Sultanı* " olarak İngilizlere kabul ettirmiştir. Aynı zamanda İngiltere, İrlanda'daki karışıklarla da uğraşmakta, Fransa, El-Cezire meselesi ile meşgul olmaktadır. Amerika'da ise Mısır meselesi dikkatle takip edilmektedir. Almanya da Amerika'yı kendisinden uzak tutmaya çalışır.[360] Bu zamanda Mısır maliyesi yanında Mısır'ın bütünü sorun olarak algılanmış ve bu sorunun çözüme kavuşması için Londra'da yapılacak olan konferans, öne çıkarılarak tek konferansta Mısır'ı bitirme planları yapılmıştır.[361]

1 Mayıs 1884'ten itibaren Osmanlı Harbiye Nezareti'nin Sudan'daki Mehdi İsyanı'nı bastırmak amacıyla Arnavutları askere alacağının haberini yazan dış basın, Gladstone Hükümeti'nin de güvenoyu alarak, Sudan meselesi ile ilgili proje geliştirmeye çalıştığının bilgisini vermiştir.[362] Üç gün sonra da Mısır maliyesinin düzenlenmesi için İstanbul ya da Londra'da İngiltere Devleti'nin yapmayı düşündüğü konferans hakkında elde edilen bilgiler Musurus Paşa'ya gönderilerek, konu ile ilgili gelişmelerin takip edilmesi istenmiştir.[363] İtalya'nın bu dönemde İsmail Paşa'yı, tekrar Mısır Hidivi olarak seçtirmek istediği de gelen istihbaratlar arasında olmakla beraber,[364]

[358] BOA., Y. PRK. TKM. 7/37.
[359] BOA., Y. EE. 125/ 3-4
[360] BOA., HR. SYS. 58/23.
[361] BOA., YA. HUS. 177/106; HR. SYS. 58/29.
[362] BOA., HR. SYS. 58/26
[363] BOA., Y. EE. 125/11.
[364] BOA., Y. PRK. TKM. 7/58.

İsmail Paşa'nın, Londra'ya gelerek, yaz mevsimini burada geçirme planı yaptığı da söylenir.[365]

Musurus Paşa, Mayıs ayı ortasına doğru Lord Granville ile Mısır'ın, mali işleriyle ilgili konferansa, Osmanlı Devleti'nin katılması hakkında bir görüşme daha yapar.[366] Gönderdiği raporunda İsmail Paşa'nın tekrar hidivliğe gelmesi konusunu Granville sorduğunu, Granville ise bunu yalanladığını bildirmektedir.[367] Mayıs ayı sonunda ise İngiltere'nin, Bab-ı âli'yi, Londra'daki konferansa davet ettiği, bu konferansta sadece Mısır maliyesinin değil, Mısır meselesinin tamamının görüşülmesinin istendiği, Hartum Bölgesi'ne asker sevk etmenin planlandığı, Mısır idaresinin beceriksiz olmasından dolayı da halkın, isyan noktasına geldiği haber verilir.[368] 13 Haziran 1884'te Londra ve Paris Sefarethaneleri'nden gelen haberler, İngiliz askeri işgalinin 3,5 sene kadar süreceği ile diğer devletlerin Mısır maliyesi üzerindeki denetimlerinin hemen kaldırılması için İngiltere ile Fransa'nın kendi aralarında anlaştıkları yolundadır.[369] Bu zamanda yine Londra'da basılan Daily News gazetesinin, Mısır meselesi ile ilgili bir yazısında kullandığı esas-ı malume tabiri ilgi çekmiş ve sefarethanenin bu tâbiri araştırması da istenmiştir.[370] 26 Haziran'da da Mısır'ın durumu hakkındaki konferansa katılmanın Osmanlı Devleti'nin menfaati gereği olduğu düşünülerek, Musurus Paşa'ya bu yönde talimatlar verilmesi kararlaştırılmıştır.[371] Temmuz ayı ortalarına doğru ise Musurus Paşa, ortamı yumuşatmak ve gerekli bazı bilgileri elde edebilmek amacıyla düşünmüş olacak, diğer devletlerin sefirlerine ve İngiliz vekillerine bir ziyafet vermek istemiş, ziyafetin gerçekleştirmesi için de gerekli masraflar hususu kabul edilmiştir.[372]

Genel olarak Mısır üzerindeki, İngiliz-Fransız ittifakına Rusya destek vermiyor, Mısır'dan istifade etmek için fırsat kolluyordu. Almanya ise Mısır'ı, İngiltere yerine Fransa'nın işgal etmesini tercih etmekteydi. Aynı dönemde, Osmanlı askerleri olmadan Mısır'da güvenliğin sağlanamayacağı konusunda fikir beyan edenler de vardı.[373] 4

[365] BOA., YA. HUS. 178/14.
[366] BOA., YA. HUS. 178/30.
[367] BOA., YA. HUS. 178/30.
[368] BOA., Y. PRK. BŞK. 8/65.
[369] BOA., İ. MTZ. (05) 24/1173.
[370] BOA., Y. PRK. HR. 7/61.
[371] BOA., YA. RES. 24/22.
[372] BOA., İ. HR. 294/18528.
[373] BOA., Y. PRK. HR. 7/63.

Ağustos tarihinde Berberi bölgesinin işgal edildiği bildirilince, Lord Granville, bu işgal ile birlikte Zeyla bölgesi, Osmanlı Devleti tarafından işgal edilmezse İngilizlerin bölgeye asker sevketmeye mecbur kalacağını söyledi.[374] Mısır için yapılan konferansta Fransa delegelerinin bazı teklifleri, Lord Granville'i rahatsız edince de konferansın sonlandırılmasını sağlamış, onun bu hareketlerinin tepki görmesi düşünüldüğünden, devletlerin ne tavır takınacağı konusu, merak edilerek istihbarat bilgisi sağlanmaya çalışılmıştır.[375] Gazetelerdeki haberlerden yararlanıldığı gibi Musurus Paşa, tarafından kendisi ile de görüşülür ve yapılan görüşmelerde Granville'i, Osmanlı'ya daha önce verdiği teminatlarının aynen geçerli olduğunu belirttiği bildirilir.[376]

Osmanlı Devleti, Mısır Meselesi'nin Bab-ı âli ile İngiltere arasında çözülmesini istediğinden bu amaç doğrultusunda teşebbüslerde bulunuyordu. Londra Sefarethanesi de çalışmalarını bu yönde sürdürüyor[377] ve İngiliz askerlerinin Mısır'ı boşaltması için uğraşıyordu.[378] Bu dönemde Musurus Paşa'nın artık dış ilişkilere yetişemediği düşünüldüğünden olacak 25 Ağustos 1884 tarihinde Londra Sefirliği'nden alınması bile düşünüldü; fakat, bu fikirden vazgeçilmiş ve görev süresi uzatılmıştır.[379] Londra'da toplanan Mısır Konferansı'nın dağılmasından sonra, İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkilerde gerginlik olduğu görülür.[380] Sefarethane ise eski Hidiv İsmail Paşa'nın, Londra'da çeşitli gazetecilerle görüştüğünü,[381] hidiv olarak tayin edildiği takdirde, Mısır ve Sudan meselelerini halledeceğini, etrafa yaydığını bildirmiştir.[382] Lord Granville'nin Berberi bölgesi ile Somali sahillerinin, Osmanlı toprağı olduğunu tasdik ederek, buralarda Osmanlı bayrağının dalgalanmasına onay verdiği,[383] Prens Bismark'ın oğlunun, Paris ve Londra'ya giderek üç devletin Osmanlı Devleti aleyhinde ittifak yapması için girişimlerde bulunduğu gazetelerde yazılınca, Hariciye Nezareti, söylenenlerin doğruluğunun araştırılması için sefarethaneyi görevlendirir.[384]

[374] BOA., Y. EE. 125/7.
[375] BOA., İ. HR. 337/21774.
[376] BOA., YA. HUS. 179/59.
[377] BOA., İ. MTZ. (05) 24/1180.
[378] BOA., Y. PRK. TKM. 7/72.
[379] BOA., İ. HR. 294/18574.
[380] BOA., YA. HUS. 179/114.
[381] BOA., Y. EE. 130/17.
[382] BOA., Y. EE. 84/38.
[383] BOA., Y. EE. 118/45.
[384] BOA., İ. HR. 337/21783.

Mısır Meselesi'ni çözmek için gönderilen Fevkalade Sefir Hasan Fehmi Paşa ve beraberindekiler 1884 Ekim ayı sonunda geri çağrılmıştır.[385] 21 Ekim'de de Musurus Paşa, Lord Granville ile tekrar Mısır meselesi hakkında görüşmüş ve bu görüşme esnasında Granville, paşaya Mısır için talimat sahibi olmadığını, Sudan Harekâtı'nda da Gladstone'un padişahın haklarını savunacağını söylemiştir.[386] Kasım ayında Yemen İsyanı'na karşı, Osmanlı birlikleri faaliyet gösterirken, Osmanlı kuvvetlerinin Kızıldeniz üzerinden Mısır'a sevk edilmesi de düşünülmüştür.

İtalya Devleti, Mısır meselesinde İngiltere'nin yardımcısıydı; çünkü Londra Sefarethanesi'nden gelen habere göre İtalya'nın Londra Sefiri, Zeyla ve Kızıldeniz'deki Afrika Sahilleri'nin bir kısmına asker gönderebilmek için, Londra Kabinesi ile görüşmeler yapıyordu. Hatta bu amacında da başarılı olmuştu. Bu dönemde Sevakin'e de İtalyanlar, asker sevk etmekteydiler.[387] 1884 yılının Kasım ayı sonunda da İngiltere'nin Halep Konsolosu Mösyö Handerson'un, Halep'te İngiliz menfaatleri hususunda gizli görüşmelere giriştiği söylendi.[388] Aynı zamanda Almanya, Rusya ve Avusturya Macaristan devletlerinin bu yılda Skierniewice'de yaptıkları mülakatın yankıları sürüyordu.

Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti, yaptığı bazı incelemeler sonucunda Somali ile Berberi bölgelerinde padişahın egemenlik haklarına herhangi bir zarar gelmeyeceğinin teminatının alındığını, bu konunun Mısır meselesinden ayrı tutulmasının, Osmanlı için daha iyi olacağını, bildirmekteydi.[389] Ancak Osmanlı Devleti konunun bir an önce çözülmesini istiyor ve çalışmalarını bu yönde sürdürüyordu. Musurus Paşa, tatminkâr sonuçlar alamayınca Mısır meselesi için Sadrazam Said Paşa yeniden bir Fevkalade Sefir'in, Londra'ya gitmesi için görüş bildirdi.[390] Bu konu 30 Kasım'da İngilizler tarafından onaylanınca,[391] Meclis-i Vükela'dan görüş alındı.[392] Gönderilecek kişinin görevi ise Mısır meselesinin Osmanlı ile İngiltere arasında çözülmesini sağlamaktı. Padişah, işi sıkı tutuyor ve Osmanlı–İngiliz ilişkilerini düzenlemesi için Hobart Paşa'yı, kraliçeye gönderiyordu. En sonunda yine Adliye

[385] BOA., Y. PRK. BŞK. 8/87.
[386] BOA., Y. PRK. PT. 2/75.
[387] BOA., HR. TO. 61/20.
[388] BOA., Y. PRK. UM. 7/11.
[389] BOA., Y. EE. 118/38.
[390] BOA., Y. EE. 125/13.
[391] BOA., İ. MTZ. (05) 24/1184.
[392] BOA., YA. RES. 26/23.

Nâzırı Hasan Fehmi Paşa'nın Fevkalade (Özel) Sefir olarak Londra'ya gitmesi kararlaştırıldı.[393] Onun gidişi, 1885 yılının Ocak ayı başına kadar sürdü.[394] Fehmi Paşa'nın Londra'ya gitmeden önce Berlin ve Paris'e uğrayıp, buralarda hem politik, hem de mali konularla ilgili görüşmeler yapması yönünde de fikir belirtenler olmuştu.[395] Çünkü İngilizlerin yanında Fransa ile Almanya'nın da gücendirilmemesi isteniyordu. Fehmi Paşa, 10 Ocak 1885'te Berlin'e gitti.[396] 19 Ocak 1885'te ise Paris'e geçerek, Fransa Hariciye Nâzırı ile görüştü. Oradan da Londra'ya geçti.[397] Hasan Fehmi Paşa'nın, Londra'da Mısır ile ilgili görüşmeler yapması İslam âlemince de hoş karşılanmadı.[398] Paşa, Londra'da iken her gelişmeden haberdar edilmekteydi. Örneğin, Fransa'nın İngiltere'ye mali işler ile ilgili teklifleri,[399] İngilizlerin, Mısır'daki işgal hareketleri …vs.[400]

Fehmi Paşa, 14 Şubat'ta da Gladstone ve Lord Granville ile yaptığı görüşmelerin sonuçlarını rapor etti.[401] Musurus Paşa da Fehmi Paşa'nın işini kolaylaştırmak ile görevliydi. Görüşmeleri Musurus Paşa ayarlıyor, ona bir nevi kılavuzluk yapıyordu. Bu konu ile ilgili Fehmi Paşa'dan bir teşekkür mektubu bile aldı.[402] Hasan Fehmi Paşa'nın görüştüğü konulardan biri de Savakin'e Osmanlı askerinin sevk edilip edilmeyeceğiydi. Bu konuda İngilizlerin, Osmanlı askeri Sevakin'e girerse, kendi askerlerini çekmeyecekleri fikrinde oldukları belirtiliyordu.[403] Bu arada gazeteler yine yakın takipteydi, konu önemli olunca, bazı gazeteciler örneğin; İttihat gazetesi sahibi İbrahim, aleyhte ve yönlendirici yazılar yazmasın diye baskı altına alındı.[404]

İtalyanların, bu dönemde Kızıldeniz'deki bazı yerleri işgal etmek istedikleri duyulunca, sefarethaneden bu konunun da araştırılması istenmiştir. 25 Aralık 1884'te Lord Granville, İtalyanlarla görüşerek, İtalyanlara bu iş için padişah ile görüşmeleri

[393] BOA., HR. SYS. 59/4.
[394] BOA., İ. MTZ. (05) 24/1190.
[395] BOA., Y. PRK. BŞK. 9/21.
[396] BOA., YA. HUS. 180/90.
[397] BOA., YA. HUS. 180/99.
[398] BOA., Y. PRK. HR. 8/11.
[399] BOA., MV. 225/91.
[400] BOA., MV. 1/14.
[401] BOA., MV. 1/33.
[402] BOA., YA. HUS. 180/130.
[403] BOA., YA. HUS. 181/17.
[404] BOA., YA. HUS. 180/71.

yönünde telkinlerde bulunmuştur.[405] Bu gelişmeler bir yandan sürerken 11 Şubat 1885'te sömürge yarışında geri kalmak istemeyen İtalyanların, Masua'yı işgal ettiği haberi gelir.[406] Osmanlı Devleti, Mısır'ın İngilizlerden tahliyesi için uğraşıyorken, İtalya'nın İstanbul Sefiri'nin, 19 Mart 1885'te İngiltere'nin, İtalyanların, Kızıldeniz'e yaptıkları askeri teşebbüsü desteklediğini ve Sudan'daki İngilizlere de İtalya'nın destek vereceğini söylemesi, resmen bir İngiltere-İtalya ittifakı olduğunu açıkça ortaya koyar.[407] Fransa'nın İngilizlere yaptığı teklifler ise Süveyş Kanalı'ndan gemilerin serbestçe geçişinin sağlanması yolundadır. İngiltere de Fransa ile aynı görüşü paylaşır.

Hasan Fehmi ve Musurus Paşalar, Londra'da yaptıkları girişimlerden Mısır maliyesinin düzenlenmesi için yapılan sözleşmenin, mutlaka imzalanması gerektiği hakkında görüş çıkarırlar. Onlara göre 22 Mart'ta daha önce yapıldığı gibi, sözleşmenin şartlarından doğacak muhtemel bir zarar üzerine, Osmanlı Devleti dört ayrı davranış şekli belirlemeli ve bunlara göre hareket edilmelidir.[408] 25 Nisan 1885'de ise Mısır'dan İngiliz askerlerinin tahliye edilmesi için Lord Granville ile bir görüşme daha yapılır.[409] Yine Zeyla Bölgesi'nin İngilizlerden tahliye edilmesi ile Osmanlı'nın buradaki hukuku hakkında da çalışmalar yapılmaktadır.[410] Avrupa barışı ve Osmanlı'nın tutumu, çalışmaların esas konusu olur. Süveyş Kanal Komisyonu'nda, İngiliz ve Fransız memurları tarafından bazı tasarılar da kaleme alınmış, Osmanlı Devleti, Londra, Berlin ve Viyana sefirleri aracılığıyla kendi menfaatlerinin korunması için yapılması gereken değişiklikleri belirlemiştir.[411] 7 Mayıs'ta da Hasan Fehmi Paşa, İstanbul'a geri çağrılır.[412]

Hasan Fehmi Paşa'nın Londra'dan dönmesi üzerine, Musurus Paşa'ya Kızıldeniz sahillerinden İngilizler çekilince, Osmanlı tarafından buraların himaye edilmesinin sağlaması için gerekli görüşmeleri yapması yolunda talimat verildi.[413] Ağustos sonlarına doğru Gladstone Kabinesi'nin istifa edebileceğine dair bazı haberler alınınca, yine Musurus Paşa'ya hem bu haberin hem de eski Mısır Hidiv'i İsmail

[405] BOA., YA. RES. 27/7.
[406] BOA., Y. PRK. BŞK. 9/26.
[407] BOA., İ. HR. 337/21804.
[408] BOA., MV. 2/25.
[409] BOA., Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN.) 2/35.
[410] BOA., Y. PRK. HR. 8/19.
[411] BOA., MV. 3/56.
[412] BOA., İ. HR. 337/21808.
[413] BOA., MV. 3/82.

Paşa'nın, Lord Salisbury, Lord Churchill ve Mösyö Smith ile görüşeceğinin haber alındığı söylenerek, bu konuların doğruluğunu, güvenilir kaynaklardan araştırması ve acilen bildirmesi istendi.[414] Bu emir üzerine İsmail Paşa hakkında araştırma yapan Musurus Paşa, araştırma sonunda İsmail Paşa'nın İtalya'da olduğunu, İngilizlerin de bu kişinin tarafını tutmayıp onun tekrar Mısır Hidivi olmasına karşı olduklarını bildirdi.[415]

Ağustos ayında ise İngiltere'de kabine değişmiş, Salisbury Kabinesi göreve gelmişti. Kabinede bulunan Sir Henry Dolef'in, Mısır'da incelemelerde bulunmak için görevlendirildiği, Mısır'a gitmeden önce de İstanbul'a uğrayacağı söyleniyordu.[416] Sir Drummond Wolff'un ise Londra'dan hareket ederek İstanbul'a geleceği öğrenilince bu kişinin Viyana'ya uğrayıp uğramayacağı ayrı bir merak konusu oldu.[417] Lord Salisbury de 15 Ağustos 1885'de Musurus Paşa'ya, Sir Drummond Wolff'un, Mısır meselesini görüşmeye memur edildiğini bizzat bildirdi.[418]

11. Fransa'nın Tunus'u İşgali ve Değişen Statüko

Almanya ve İngiltere'nin kendisine destek vermesi ile 1880 yılı sonunda Başbakanlığa Fransız sömürgeciliğinin mimarı sayılan, Jules Ferry gelince Fransa, Tunus konusunda harekete geçmiştir. Tunuslu kabileler kışkırtılarak Cezayir topraklarına sokuldu ve yağmalarda bulunuldu. Çıkan olaylar üzerine önce 1881 Mart'ında daha sonra da Mayıs ayı başında Fransa tarafından Tunus'a asker çıkarılarak Tunus Bey'ine bir ultimatom verildi. Bu ultimatom ile birlikte Fransa'yla bir himaye antlaşması yapılması istenir.

17 Nisan 1881'de de Londra Sefareti, İngiltere Hükümeti'nin konu ile ilgili herhangi bir karar vermediğini bildirdi.[419] Aynı gün Fransa ve İngiltere'nin menfaatlerinin bu işten ne olduğunun ve Tunus Valisi Mehmet Sadık Paşa'nın suskunluklara bir itirazının olup olmadığının Lord Salisbury tarafından şikâyet edildiği haberi üzerine, konunun doğru olup olmadığının, Londra Sefarethanesi'nden

[414] BOA., İ. HR. 337/21815; İ. MTZ. (05) 25/1219.
[415] BOA., YA. HUS. 182/57.
[416] BOA., İ. MTZ. (05) 25/1220.
[417] BOA., YA. HUS. 182/69.
[418] BOA., YA. HUS. 182/76.
[419] BOA., Y. EE. 103/14.

araştırılması istendi.[420] Sefarethane'den gönderilen bilgi, Lord Granville'in Londra'da bulunmadığı, ayın 25'inde Londra'ya geleceği, İngilizlerin de Tunus işi hakkında bir mektup yazmakta olduğu yolundaydı.[421] Musurus Paşa, ancak 12 Mayıs 1881'de Lord Granville ile görüştü.[422] Nitekim Granville yukarıda belirttiğimiz cevabı tekrar söyledi. 30 Haziran 1881 tarihinde Musurus Paşa, Lord Granville ile tekrar görüştü ise de sonuç ve verilen cevaplar yine değişmedi. 11 Temmuz 1881 tarihinde ise Fransa'nın Trablusgarb sularına gemi göndereceği haberi gazetelerde yer aldı. Osmanlı Hariciyesi de bu olayın Tunus olayına benzemesinden çekindiği için Londra ve Roma sefarethanelerine konuyla ilgili istihbarat toplamalarını bildirdi.[423]

Köşeye sıkıştırılan Tunus Beyi Mehmet Sadık Paşa da 12 Mayıs 1881'de Fransa ile Kassar Said (Bordo) Antlaşması'nı imzaldı. 10 maddeden oluşan bu anlaşmaya göre Fransızlar ve Tunuslular birlikte ülkede güvenliği sağlayınca Fransa, Tunus'tan çekilecektir. Fransa, İngiltere'yi taklit etmektedir. Altıncı maddeye göre Tunus'un dış ilişkilerini Fransa yönetecek, diğer ülkelerdeki Tunuslular ile Tunus'un çıkarlarını Fransa koruyacaktır. Sekizinci madde ile belirli limanlardan Tunus'a silah ve savaş malzemesi sokulması yasaklanmıştır. Osmanlı Devleti de 16 Mayıs 1881'de Tunus Bey'ine Fransa himayesinin zorla kabul ettirildiğini bildirmiş,[424] bu antlaşmayı ve işgali tanımadığını belirtmiştir. Çünkü Berlin Antlaşması'nın altmış üçüncü maddesi ile Osmanlı devletinin toprak bütünlüğü korunmaktadır.

Otto Von Bismark

Konu ile ilgili Avrupa devletleri nezdinde de teşebbüslerde bulunulur, fakat sonuç alınamaz. Fransız Hariciye Nâzırı, Osmanlı Devleti'nin 16 Mayıs protestosunu aldığında " *gerekirse cevap veririz* " demiş ve protestoyu önemsememiştir. Almanya ve İngiltere, Fransa'yı Tunus'a yönelten iki devlettir. Bismark, İngiltere'ye olayın artık bir oldubitti olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne de bu şekilde telkinler yapılmasını söylemektedir. İngiltere Hariciye Nâzırı Granville ise Musurus Paşa'ya aynı şekilde

[420] BOA., Y. EE. 103/10.
[421] BOA., Y. EE. 103/69.
[422] BOA., YA. HUS. 167/68.
[423] BOA., YA. HUS. 168/15.
[424] BOA., Y. EE. 103/76

cevap vererek, Fransa'nın Tunus üzerinde Osmanlı Hükümeti'ni kabul etmediğini belirtir. Avusturya-Macaristan da Tunus karşısında sessiz kalmış ve Tunus'ta gözü olan İtalya Dışişleri Bakanı Mancin, "Almanya'nın Fransa'ya onay vermesi ve devletlerin tavrı karşısında İtalya'nın yapacağı bir şeyin olmadığını" söylemiştir.[425]

İtalya bundan sonra yalnız kalmamak için ittifak arayışına girer ve Almanya ile görüşmeler yapılır. Bismark da Fransa'ya karşı Avusturya-Macaristan'ı yanına çekmiştir ve 20 Mayıs 1882'de İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında üçlü bir ittifak antlaşması imzalanır. Bu ittifaka göre " *taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğünü koruyacak, birbirlerini ilgilendiren siyasi ve ekonomik sorunları yine birbirlerine danışacaklardır. Fransa, İtalya'ya saldırırsa bu iki devlet İtalya'ya yardım edecektir. Fransa, Almanya'ya saldırırsa yine iki devlet Fransa'ya saldıracaktır. Avusturya- Macaristan'a Rusya saldırırsa İtalya bu madde ile bağlı değildir. Bu bir Alman-Rus savaşı olmuşsa da durum aynıdır. Taraflardan biri, iki veya daha fazla ülke ile savaşırsa bu iki devlet yardıma gelecek olur da bir devlet güçlü bir devlet ile savaşırsa tarafsızlık politikası izlenecektir."*[426]

İtalya, 22 Mayıs 1882 tarihinde bir bildiri yayınlayarak, ittifakın İngilizlere işlemediğini belirtti. Böylece iki devletin yardımını alarak kuvvetlenmişti. Bismark ise Avusturya'nın askerinin ziyan olmasını önlemiş ve Fransa'yı da yalnız kalmaya itmişti.

12. İngiltere ile İtalya'nın Yakınlaşma Teşebbüsleri

15 Mayıs 1883 tarihinde Lord Dufferin'in, Ermeniler hakkında teşebbüslerini Avrupa ülkelerinde kabul ettirmek için faaliyette bulunduğu bildirilince Osmanlı Hükümeti, mümkün olduğu sürece sefarethane tarafından Lord Dufferin'in faaliyetlerine mani olunarak, kendisinin yakın takibe alınması emrini verdi.[427] Bunun üzerine ayın 23'ünde Lord Dufferin ile İtalya Sefiri Kont Kortnik'in görüştükleri, İtalya vekillerinin istifa ettiği, İngilizlerin de bu dönemde Fransızlara karşı İtalyanlarla yakınlaştığı, Londra Sefarethanesi'ne bildirilmiş ve bu konular hakkında araştırma yapılması istenmiştir.[428] İngilizler, İtalyanlarla bu zamanda yakınlaşmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla da Lord Dufferin ile Koni Kortnik girişimlerde bulunuyordu. İngilizlerin,

[425] Armaoğlu, a. g. e., s.357.
[426] Armaoğlu, a. g. e., ss.359-360.
[427] BOA., Y. PRK. HR. 7/1.
[428] BOA., İ. HR. 336/21707.

İtalya'ya yanaşmalarının sebebi, Fransa'nın, İngiliz sömürgelerine göz dikmesiydi. Bu olay anlaşınca, Osmanlı Hariciyesi, ikisinin de yaptıkları icraatların takip edilerek bildirilmesini istedi.[429] Lord Dufferin'in, Mısır Hidiv'i ile de görüştüğü, sefarethane tarafından biliniyordu. Aynı zamanda Mısır'ın idaresi hakkında da görüşmekten çekinmiyordu. Haziran ayının başına doğru bir taraftan Dufferin'in, Viyana ve Paris'e gideceği yolunda bilgiler gelmeye başlarken aynı zamanda gazetelerde padişahın, Mısır'ın mevcut durumundan dolayı, Lord Dufferin'e teşekkür ettiği yazılmaktaydı.[430]

13. İngiliz Rus Çatışması

İngiltere, Orta Asya'ya özellikle de Afganistan üzerine yönelince bölgede çıkarı olan Rusya, bu durumdan rahatsız olmuş ve iki devlet Afganistan'da karşı karşıya kalmıştır. İngiliz faktörü, Berlin Antlaşması'ndan sonra, Rusya ile Almanya'nın yakınlaşmasına sebep olduğundan, Rusya tarafında olan Almanya ile de ilişkiler bozulma noktasına gelir. İngiltere 1878'den itibaren izlediği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk ettikten sonra, Osmanlı sınırları içerisindeki milliyetçi hareketleri destekleyerek kendisine bağlı devletler oluşturma peşine düşmüş, birçok İngiliz devlet adamı, Ermenilere gizli gizli destek vermiştir. İngiltere, Kıbrıs'a yerleşmiş, Mısır'ı işgal etmiş ve Rusya'ya karşı tedbirler almaya çalışmıştır. Musurus Paşa'nın, Lord Dufferin ile bazı görüşmelerinde, 1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne yeni yorumlar getirmesi de İngiltere'nin Rusya politikası gereğidir. Örneğin; 25 Ocak 1884 tarihinde Lord Granville, 1841 yılındaki esaslara bağlı kalacağını Musurus Paşa'ya bildirmiştir.[431] 1841'e göre boğazların kapalılığı konusunda alınmış olan taahhüdün sadece Osmanlı Devleti'ne karşı alınmış bir taahhüt olduğunu ileri sürerek, Osmanlı Devleti ile anlaşıp boğazlardan, Karadeniz'e gemi geçirmeyi ve bu şekilde Rusya'yı tehdit edebilmeyi kastetmiştir. 9 Mart 1885'te İstanbul'a Rusya ile İngiltere'nin, Afganistan meselesi yüzünden hala gergin oldukları, bu arada İngiltere ile Almanya'nın yakınlaştığı yolunda haberler de gelir.[432] Bu haberler duyulunca da yine harekete geçilerek, haberin doğruluğunun araştırılması istenmiştir.[433]

[429] BOA., İ. HR. 336/21707
[430] BOA., Y. PRK. TKM. 6/19.
[431] BOA., YA. HUS. 176/38.
[432] BOA., Y. PRK. BŞK. 9/31.
[433] BOA., İ. HR. 337/21801.

Almanlar da bu dönemde sömürge yarışına katılmıştır. Hatta asıl amacı sömürge meselesini görüşmek olan Venol Goine'in, 9 Mart'ta Londra'ya, İngiliz ve Alman sömürgelerinin sınırlarını tespit amacıyla gittiği ve bu konuda bazı görüşmeler yaparak, amacına muvaffak olduğu bile bildirilir.[434] Bu kişinin hemen ardından da Bismark'ın oğlu Kont Herbert Bismark'ın, Londra'ya doğru yola çıktığı istihbarat edilmiştir.[435] Almanya bu dönemde İngiltere ile de yakın ilişki içerisindedir. 24 Haziran tarihinde, İngiltere ile Almanya'nın, Afrika'daki koloniler ve sömürge durumunda olan Yeni Gine'de, her iki devlete ait olan sömürge sınırlarının belirlenmesi konusunda " *Afrika ve Yeni Gine* " adında iki ayrı antlaşma yaptıkları bildirilir.[436]

7 Nisan 1885'de ise iyice gerginleşen İngiliz–Rus ilişkilerinin sonucunda, İngiltere'nin Rusya'ya bir ultimatom verdiği, bu iki devlet arasında savaş çıkma ihtimalinin de yüksek olduğu, gazeteler tarafından yazılmış, durumun doğruluğunun araştırılması içinse, sefarethanelere emir verilmiştir.[437]

2. 14. Aleyhte Basın Faaliyetleri ile Mücadele

Sultan II. Abdülhamid döneminde gazetecilik, insanı geçindirebilen bir meslek değildi. Gazetecilerin hemen hepsi memurluk, hocalık gibi ikinci bir meslek de icra ediyordu.[438] Bu yüzden Londra Sefarethanesi de sadece siyasi işler ile uğraşmıyor, aynı zamanda devleti ilgilendiren diğer konularda da aracı olma görevi üstleniyordu. Bu görev bazen yabancı gazeteciler ile görüşerek, onları Osmanlı lehinde yazılar yazmaya ikna etmekti. Bu sebeple, En- Nahle gazetesinin sahibi, 1881 yılının Şubat ayında Londra'da, *Gayret* adında yeni bir gazete çıkarınca, bu gazeteye yardım ederek, Osmanlı tarafına çekmenin uygun olacağı yönünde görüş bildirildi.[439] 11 Ocak 1877'de ise Mösyö Larof'un, üç aylık izin alarak yazmaya çalıştığı *Correspondance de London* adlı yazısının süresinin, tekrar üç ay daha uzatılması için sefarethane aracı oldu.[440] Padişahın konu ile ilgili düşüncesi, bazı gazeteleri destekleyerek, kendi tarafına çekmek, kendi aleyhindeki yazılanları da yasaklayarak tesirsiz bırakmaktı. Bu politika gereği de

[434] BOA., HR. TO. 61/34.
[435] BOA., HR. SYS. 16/19.
[436] BOA., HR. SYS. 16/24.
[437] BOA., İ. HR. 337/21806.
[438] Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c. 1 (1888-1918).
[439] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/54.
[440] BOA., HR. TO. 59/17.

Baron de Wolfers ile temas kurulmuş ve o da Avrupa'da çıkan Osmanlı aleyhindeki yazılara karşı bir makale yazarak, basılması için masrafının karşılanmasını, talep etmiştir.[441] 1883 yılının Ocak ayında da Osmanlı için yapacağı yayınların masraflarının karşılanması için, her ay 1000 (bin) Frank ücret belirleyerek, bu paranın hesabına yatırılmasını istemiş ve şartları kabul görürse lehte yazılarına devam edeceğini söylemiştir. [442]

İngiliz Lordlar Kamarası içerisinde Osmanlı Devleti tarafında olan, bazı İngilizler de vardır. Örneğin; 8 Şubat 1877'de Lord Gran adlı kişinin kamarada, Osmanlı lehinde konuşma yaptığı sefarethane tarafından Osmanlı Hariciyesine bildirilmiştir.[443] Gazete haberleri ile ilgili soruşturma yapmak da sefarethanenin görevidir. 15 Ocak 1877 tarihinden önce Londra'daki, *Hilafet* gazetesine, Lord Salisbury bir demeç verince bunun araştırılması işini sefarethane yapmıştır.[444] 29 Mart 1877'de ise Politische Correspondence gazetesinin, Şark meselesi hakkındaki yazısı[445] ile 11 Temmuz 1877'de Londra'da çıkan Redhous'un, İslamiyet ile ilgili yazısı [446] eksiksiz bir şekilde rapor edilmiştir. Gazeteler; günlük takip edilir, sefarethane çalışanları, yabancı gazeteleri incelerler ve bunların arasında Osmanlı Devleti, Şark ya da İslamiyet ile ilgili bir yazı olursa, bunu aynen Hariciye'ye bildirirlerdi. Sadece Londra'daki gazeteler değil, Viyana, Paris, Petersburg, Berlin vs. gibi şehirlerdeki Osmanlı Sefarethaneleri de bu görev ile yükümlüydüler.[447]

1 Eylül 1880'de Londra Sefarethane'sinden gelen raporda, Londra'da, En- Nahle adında Arapça olarak yayınlanan gazete hakkında *Osmanlı Devleti ve İstiklal Meselesi* başlıklı bir yazı yayınladığını, Arap yarımadasında padişahın aleyhinde fikirler beyan edildiği bildirilir.[448] Bu gazete dışında İstanbul'da basılarak Londra'ya giden *El-Cevaib* adında aynı amaca hizmet eden bir gazete daha vardır.[449] Bu arada En-Nahle gazetesi,

[441] BOA., Y. PRK. TKM. 5/3.
[442] BOA., Y. PRK. TKM. 5/9.
[443] BOA., HR. TO. 125/39; 518/ 36.
[444] BOA., Y. PRK. AZJ. 1/56.
[445] BOA., HR. SYS. 183/13.
[446] BOA., HR. TO. 519/22.
[447] BOA., Y. EE. 17/63.
[448] BOA., Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y. PRK. MK.) 1/25.
[449] BOA., HR. TO. 60/6.

Müslümanları, zararlı yazılarla etkilemeye çalışınca, Suriye'ye sokulması yasaklanmıştır.[450]

1880 yılının Ekim ayında da Londra'da basılan *İnglander* adlı gazete, takibe alınarak, gazetenin, Osmanlı aleyhinde olan bazı haberleri tercüme edilip, Hariciye'ye gönderilmiştir.[451] 1881 yılının Şubat ayında *En-Nihle* adında başka bir gazete Londra'da çıkar. Bu gazetenin sahibi ise Diyarbakırlı Sabuncu'dur. *En-Nihle* ve *Hilafet* gazeteleri bu kişiye aittir. Mart ayının sonlarına doğru bu gazetelerin, Osmanlı aleyhinde yazılar yazdığı öğrenilince, etkisiz bırakılması için sefarethane tarafından girişimlerde bulunulur.[452] *İstikbal* adında bir gazete de bu dönemde takibe alınmış, gazetenin Osmanlı aleyhinde yazdığı yazılar yüzünden yurda girişi yasaklanmıştır.[453] 1882 yılının Mayıs ayı içerisinde Londra'da çıkan *Şark* gazetesi de takibe alınır.[454] 28 Şubat 1884'de de *Times* gazetesi'nin Osmanlı aleyhine yazdığı yazıları aynen alıp, yazan *El Cevayip* gazetesinin kapatılması hususunda girişimlere başlanmış,[455] 15 Kasım 1884'te de İngiliz gazeteci Oliphant, Hayfa çevresindeki Osmanlı halkının sosyal yapısıyla ilgili bir yazı kaleme aldığı için takibe alınmıştır.[456]

15. Sefarethane Dışında İstihbarat

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti ile ilgili olsun ya da olmasın, her türlü gelişmeden haberdar olmak isterdi. Bu nedenle Paris, Londra, Berlin, Moskova vs. gibi şehirlerde padişahın jurnalcileri sürekli bilgi peşindedir. Kamuoyunun nabzı tutulur, yabancı devlet adamlarının düşünceleri öğrenilirdi. Örneğin 3 Ocak 1877 tarihinde Oryan Efendi, İstanbul Konferansı'nın teklifleri kabul olunmazsa, Osmanlı Devleti'nin, Londra ve Paris halkı gözünde itibar kaybedeceğini bildirmiş, Mösyö Tir adlı kişinin, Osmanlı Devleti aleyhinde çalıştığını istihbarat etmiştir.[457] Kaynaklarda sadece Oryan Efendi'nin adı geçmez bunun gibi birçok ismin de Osmanlı Devleti adına istihbarat amaçlı çalıştıkları görülür. Bu kişiler, Avrupa şehirlerinde, sefirlerden ayrı padişahın gözü ve kulağı vazifesini görmektedirler. İşler yolunda olmadığında, padişahı uyaran bu

[450] BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.) 1333/82.
[451] BOA., HR. TO. 523/34.
[452] BOA., YA. HUS. 166/133.
[453] BOA., Y. PRK. E.ŞA. 2/54.
[454] BOA., HR. TO. 389/18.
[455] BOA., İ. MTZ. (05) 24/1151.
[456] BOA., HR. SYS. 59/1.
[457] BOA., HR.TO. 554/41.

görevliler, bazen Müslümanlardan da seçilmez. Bunlar istihbarat amacıyla para da alırlar. Örneğin; Oryan Efendi, Londra'da bulunan jurnalciler ile bizzat görüştüğünü bildirerek, yedi milyonluk kaime talebinde bulunur.[458] Bu olay ile Osmanlı Devleti'nin yurtdışında bulunan jurnalcilere para transferi yaptığı, yalnız imparatorluk elçiliği aracılığı ile değil, bu kurumdan ayrı olarak, bazı sivil kişilerle de istihbarat işini yürüttüğü anlaşılır.

Dış borçlanma hususunda da bu tip kişiler aracı rolündedir, çünkü 20 Ocak 1877'de Londra Sefarethanesi, Garazyan Efendi, vasıtasıyla yüz altmış bin İngiliz lirası tutarında borç alınması işini rapor eder.[459] Üç gün sonra da Garazyan Efendi'nin, Londra sarrafları ile 160 bin İngiliz lirası tutarındaki anlaşmayı yaptığı ve bu paranın altmış bin lirasının Hamidiye Fırkateyni için harcanacağı bildirilir.[460] Yine Paris'te bulunan Vahan Efendi,[461] ıslahatların uygulanması hakkında, Fransa Dışişleri Bakanı ile görüşüp ondan aldığı bilgileri Osmanlı Hariciyesi'ne bildirmektedir.[462] Kendisi, Osmanlı Dışişleri'nde etkili bir isimdir ve üst düzeyde görüşmeler yapmaktadır. Örnein; 1 Mart 1877 tarihinde Londra'ya gelerek Dışişleri Bakanı Lord Derby ile görüştü.[463]

Osmanlı Devleti ve özellikle de padişahın, gerek kendi lehinde kamuoyu oluşturup hükümetlere baskı yapmak, gerekse halkın içerisinde olanı biteni öğrenmek üzere sivil diplomasi ağı kurduğu, bunun sonucunda da sivil kişilerin rüşvet ya da maaş karşılığı istihbarat bilgisi sağladığı açıktır. Devlet memurları çerçevesinde siyasi istihbarat ağı kurmuş olan Osmanlı, bu türlü istihbaratlar için genelde Londra Sefarethanesi'ni görevlendirmştir. Sivil toplum arasında olan biteni ise, kimi zaman adı gizli kişilerle, kimi zamanda devlet memurları vasıtasıyla, maaş ya da rüşvet karşılığı sağlardı. Sadece dış ülkelerin topraklarında bulunan memurlar hükümeti uyarmazlar, aynı zamanda devletin kendi kurumları da sefarethaneleri bilgilendirmektedir. Örneğin; Yunanlıların, zararlı düşünceler yaydığından endişe eden Osmanlı Hariciye Nezareti, sefarethanelerin hepsini bilgilendirmiş ve bu bilgilendirme üzerine Londra Elçisi

[458] BOA., HR.TO. 554/42.
[459] BOA., HR. TO. 125/2.
[460] BOA., HR. TO. 125/31.
[461] Kalemden yetişip Ticaret Mahkemesi'ne aza sonra da üçüncü, ikinci ve birinci meclis reisliği yapmıştır. (H. 1285) 1868\1869'da Mahkeme-i Temyiz Aza'sı olur. Bir iki sene de Adliye Müsteşarlığı yapar. (1306) 1888\1889 yılında vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmani, c. VI., s.1821.
[462] BOA., HR. TO. 554/47.
[463] BOA., HR. TO. 125/44; YA. HUS. 159/4.

Kostaki Musurus Paşa, konu ile ilgili olmak üzere İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Derby ile görüşmüştür.[464]

16. Musurus Paşa'nın Büyük İhmalkârlığı

1880 yılının Mayıs ayı ortalarında, İngiltere'nin İstanbul Elçiliği'ne, Henry Layard'ın yerine kısa süreliğine, Mösyö Goschen'in tayin olması gündeme geldi. Musurus Paşa bu konu hakkında Hariciye Nâzırı Lord Granville ile görüştürüldü ve lord da Goschen için bazı teminatlar verdi.[465] Goschen ile aynı zamanda Londra'da bulunan Romanya Sefiri Bratyano da görüştü. Kendisine, Osmanlı'nın hukukunu ihlal edecek davranışlardan çekinmesini öğütledikten sonra bunu da Musurus Paşa'ya bildirdi.[466] Musurus Paşa ise bu ay içinde İstanbul'a da gelmişti[467] ve bunun nedeni ise bazı suçlamalara cevap vermekti. Kostaki Musurus Paşa, 1880 yılının Mayıs ayında bir Osmanlı devlet adamı tarafından ihmalkârlıkla suçlanır. Sefirliği ve izlediği politikanın şikayet konusu olması, George Joachim Goschen (1831-1907) isimli İngiliz elçinin İstanbul'a tayin edilmesiyle ilgilidir. Bu kişi, 1876'da Kahire'ye, İngiltere'yi temsilen delege unvanıyla, Mısır'ın borçlarıyla ilgili düzenlemeler yapmak üzere gönderilmiştir. Osmanlı devlet erkânınca ismi duyulur ve Goschen'in, Mısır'da devlet otoritesini sarsan borçlar idaresinde görev yapması, Bâb-ı âli nezdinde olumsuz imaja sahip olmasına sebep verir. Goschen'in bu geçmişi ve bir diğer iddiaya göre, Mısır'da Osmanlı Devleti ile ilgili olumsuz açıklamalar yapmış olması da kaygı ve güvensizliğin asıl sebeplerindendir.

Osmanlı Hükümeti, yeni elçinin kim olduğunu ancak İngiltere, resmen bildirince öğrenmiştir. Kural gereği, Londra'da Osmanlı Devleti'ni temsil eden Musurus Paşa'nın önceden bilgi vermesi gerekmektedir. Bu nedenle paşadan açıklama yapması istenmiş, Musurus Paşa ise Goschen'in ne parlamentoda ne de başka bir yerde Osmanlı Devleti aleyhine bir söz söylemediğini ve İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, bu şahıs için teminat verdiğini belirtmekle yetinip Goschen'i savunmuştur. Onun bu cevabı tatmin edici bulunmaz. Bâb-ı âli, özellikle niçin Goschen'in tercih edildiğini merak eder. Mabeyn Baş Kâtibi Ali Rıza Mümtaz Paşa'nın (1857-1901) Londra'da yaptığı araştırmalar

[464] BOA., İ. MTZ. (01) 16/504.
[465] BOA., Y. EE. 138/1.
[466] BOA., Y. PRK. EŞA. 2/16.
[467] BOA., İ. HR. 282/17425; Y. PRK. EŞA. 2/17.

sonunda da Goschen'in, İstanbul'a özel görevle gönderilmesinden Musurus Paşa'nın haberdar olduğu ortaya çıkar. İngiliz Dışişleri tarafından Musurus Paşa'ya resmi tebligat gönderilmiş, mesele aynı zamanda Lordlar ve Avam Kamarası'nda da dile getirilmiştir. Bunu öğrenen Ali Rıza Mümtaz Paşa, Musurus Paşa'nın, Goschen'in İstanbul'a gönderilmesini gizlediğini, hakikati saklayarak işi ehemmiyetsiz göstermesinde, iç veya dış hangi nüfuzdan etkilendiği hususunu padişahın takdirine bıraktığını, İngiliz politikasının önemini hafife alarak gafil davranmanın mahzurlarını düşündükçe son derece huzursuz olduğunu ifade eder ve paşayı, resmen ihmalkârlık ve gafillikle suçlar.

Bâb-ı âli ise Goschen'i istememesine rağmen İngiltere nezdinde bir girişimde bulunmaz ve Goschen İstanbul'a gelir. Mesele kapanır. Goschen meselesinden bir süre sonra, yani 1880 yılı Mayıs ayı sonunda Musurus Paşa, İstanbul'a gelmiş ve Sultan II. Abdülhamid ile görüşmüştür. İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkında iyi ve dostane faaliyetler içinde olduğunu, bu devletten herhangi bir şüphe ve rahatsızlık duyulmaması gerektiğini söyler. Abdülhamid de Başbakan Gladstone ve Dışişleri Bakanı Lord Granville'e izledikleri dostane politikayı takdir ettiğini belirten telgrafları Musurus Paşa'ya verir. Bu telgraflar da Musurus Paşa kanalıyla ulaştırılmıştır. Gladstone ve Granville de cevap yazılarında, sultana karşılık vererek, Osmanlı Devleti sınırlarının Berlin Antlaşması'nda belirtilenden küçülmemesinin, İngiltere'nin temennisi olduğunu ifade ederler. O dönemde Osmanlı Devleti'nin temel uğraşı, devletin bütünlüğünü muhafaza etmektir. İngiltere de buna yönelik bir mesaj göndermeyi tercih eder. Bâb- ı âli'nin, Goschen'den duyduğu rahatsızlıktan olsa gerek 1881 yılında G. J. Goschen'in yerine İngiliz Büyükelçiliği'ne Frederick Temple isimli bir diplomat getirilmiştir.

Kostaki Musurus Paşa, İstanbul'dan Londra'ya dönerken vapurda Goschen'in de yolcu olarak bulunduğunu öğrenince, onunla birlikte aynı vasıtada seyahat etmek istemez ve seyahat tarihini erteletir. Dengeleri gözeten Abdülhamid, yetişmiş ve güvenilir eleman azlığından ya da paşaya saygısından olsa gerek, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklık içinde, Londra'da kabul görmüş ve İngiliz siyasilerini iyi tanıyan, Musurus Paşa'yı bilgi saklamasına rağmen görevden almayı uygun bulmamıştır. Suçlamalardan bir yıl sonra da paşanın kızı atiyye ile ödüllendirilir.[468] 4

[468] Şafak, a. g. t., ss.168-170.

Eylül 1880'de de Musurus Paşa'ya padişah tarafından bir Osmanlı nişanı hediye edilmiştir.[469]

17. Kostaki Musurus Paşa'nın Görevden Alınması

13 Ekim 1885'de Avrupa devletlerinin de desteğini alan birkaç yüz Bulgar, Filibe'de bulunan hükümet konağını basarak, buradaki valiyi hapsettiler. Bu olaydan sonra Bulgar Prensi Battenberg, Osmanlı Hükümeti'ne, Doğu Rumeli Bölgesi'nin artık Osmanlı hâkimiyeti altında olmayacağını, kendisinin idaresi altında bulunacağını bildirdi. Said Paşa da bu olay üzerine yapılan toplantıda derhal asker gönderilerek, engel olunmasını, meselenin de anlaşmalı devletlere bildirilmesini istedi ve bu isteği Heyet-i Vükela'da kabul edildi. Padişah Abdülhamid ise bunu onaylamadı ve 25 Eylül 1885 Cuma günü Said Paşa, Bab-ı âli'ye giderken, Karaköy civarında yaver tarafından, Mabeyn'e götürülerek huzura çıkarıldı. Filibe'ye asker gönderme teklifinin padişahı tahtdan indirmeye yönelik olduğu düşünüldüğü için bir saat kadar süren konuşma ve azardan sonra dışarı çıkarak beklemesi emredildi. Akşama kadar bekletilen paşa, padişah tarafından tekrar huzura alınarak, kendisinden mühür istendi ve bir odada ertesi güne kadar hapsedildi.[470]

Said Paşa, sadrazamlık görevinden Bulgaristan üzerine asker göndermek istemesi fikriyle alınmıştı. Sultan Abdülhamid, Doğu Rumeli'deki Osmanlı'nın egemenlik hakkını savunmak için herhangi bir kuvvetin olmadığını, o sıralar bu mesele için Filibe'ye asker göndermenin hem güç, hem de tehlikeli olduğunu, 93 Harbi'nin perişan ettiği ordunun, daha toparlanamadığını, hazinenin boş olduğunu, askerin ihtiyaçlarının karşılanması, memurların aylıklarının verilmesi için bile güçlükle para bulunabildiğini düşünerek sonu karanlık ve meçhul olan bir savaşa girmeyi tehlikeli görmüştür. Savaşa girilirse, Bulgarlarla Sırplar, müttefik olacaktır ve Doğu Rumeli meselesini değil, Makedonya meselesini de beraber halledeceklerdir. Bulgarların Doğu Rumeli'ye saldırısı üzerine, Balkan dengesinin bozulduğu iddiasıyla, Alasonya hududunda yığınak yapan Yunanlıların da, Yanya havalisi ve Adalar için birleşecekleri bellidir. İşkodra'ya inmeyi amaç edinmiş Karadağ da bu fırsattan yararlanacaktır. Bu

[469] BOA., İrade-i Dahiliye (İ. DH.) 812/65588.
[470] http://www.mavieksp RES. com/index.php?topic=425.50;wap2. 06. 07. 2010. saat. 17:19.

nedenle padişah, Osmanlı Devleti'nin yıkılacağı düşüncesi ile Filibe'ye asker göndermeyerek bu fikirde olan herkesi de görevden alır.

Said Paşa'nın devleti çok kötü zarara uğratacak fikri benimsemesi kendisi ile birlikte bazı devlet adamlarının da görevden alınmasına yol açar. Bu kişilerden biri de Kostaki Musurus Paşa'dır. 15 Ekim 1885 tarihinde Filibe Hadisesi'nin batılılar tarafından kınandığı yolunda haberler gelirken[471] 17 Ekim 1885 tarihinde Musurus Paşa emekli edilir. Daha sonra 15 Kasım'da da yerine Rüstem Paşa tayin edilmiş ve Musurus Paşa dönemi sonlandırılmıştır.[472] Onun Londra'daki görevinden bu sebeple ayrıldığını Abdülhak Hamid Tarhan da hatıratında şu cümlelerle ifade eder:

> *"Bulgaristan prensinin Filibe'ye ansızın taaruzu ortaya çıkmış sadaret değişimi vuku bulmuş, Filibe'ye asker sevki fikrinde olan Said Paşa çekilerek işi siyaseten bitirmek fikrinde olan Kamil Paşa sadrazam olmuştu. Said Paşa gibi sevk-ı asker fikrinde olduğu için Londra sefir-i piri Musurus Paşa'nın sefaretine son verilerek, onun yerine Kamil Paşa'ya tabii olarak siyasi harb ile bir işi mümkün mertebe iyi kötü yürütme taraftarı görünen ve Lübnan Mutasarrıflığı'ndan irtibatını kesmiş olan Rüstem Paşa tayin olunmuştu. Londra kabinesi Bab-ı âli'nin asker sevkinde hak sahibi ve bu hususta her sebeple serbest olduğunu teslim ile beraber meselenin, devletlerarası müzakere ile hal ve görüşülmesinin barış için lazım olacağı görüşünde bulunduğu halde nezdindeki devlet-i aliyye sefirinin buna taraftar olmaması sadrazama uymak için midir? Yoksa istiklal fikrine ve kendi zannımca o fikrin isabetine mi yahut kalbindeki Bulgar husumetine mi yüklemek lazım geleceği bilinmez"*[473]

Abdülhak Hamid Bey de yukarıda görüldüğü gibi Kostaki Musurus Paşa'nın, Said Paşa gibi düşünmesine hayret etmekte ve bunun sebebinin istiklal fikri olabileceğini dile getirmekteydi. Gerçekten de o dönemde batılı devletler ve Osmanlı Devleti sorunu barışçı yolla çözmek isterlerken, Osmanlı'dan bazı kişiler, savaş yoluyla sorunu çözmek bir yana Osmanlı'yı tehlikeye atmak istemişlerdi. Bunu zamanında çok iyi gören II. Abdülhamid ise müdahale ile bazı olayları geciktirir. Sonraki yıllarda

[471] BOA., Y. PRK. PT. 2/102.
[472] BOA., İ. HR. 299/18942.
[473] *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, Haz: İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, ss.169-170.

padişah, Doğu Rumeli meselesinde mevcut bulunan kuvvetlerden istifade etmemekle suçlanacaktır fakat dönemi incelediğimizde devletin mevcut durumunun hiç de iç açıcı olmadığı görülür.

14 Ekim 1885 tarihinde Rüstem Paşa'nın, Londra Sefarethanesi'ne tayin edilmesi hususu İngiltere'nin İstanbul Sefiri vasıtasıyla kraliçeye sorduruldu. Olumlu yanıt alınınca daha önce Lübnan Mutasarrıflığı yapmış Rüstem Paşa'nın bu göreve tayini gerçekleşti ve kendisine Musurus Paşa'nın emekli edilmeden hemen önce, aldığı maaşı oranında ücret bağlandı.[474] 17 Kasım 1885 tarihinde Rüstem Paşa, Londra'ya giderek göreve başladı.[475] Londra Sefarethanesi'ne sefir tayin edildiği zaman kral ya da kraliçeye bazı nâmeler yazılarak bildirimde bulunulurdu. Rüstem Paşa'nın namesi de 16 Kasım 1885'te yazıldı[476] ve Musurus Paşa'nın görevine son verildiği bir mektupla İngiltere Kraliçesi'ne bildirildi.[477] 19 Kasım 1885 tarihinde de Musurus Paşa, kendisine emekli maaşı bağlanmasından dolayı teşekkür ederek, Rüstem Paşa'nın Londra Sefareti'ne tayinin Londra'da müsait karşılandığını yazdı.[478]

18. Emekli olduktan Sonra da Görev Alan Kostaki Musurus Paşa

21 Ağustos 1886'da Kostaki Musurus Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne yapması gereken ıslahatlar için verdiği muhtıra hakkında bir arıza sundu. Bu olay ile birlikte Kostaki Musurus Paşa'nın emekli edildikten sonra bile ihtiyaç halinde bilgilerinden faydalanıldığı anlaşılır. Kostaki Musurus Paşa, muhtırayı dikkatlice incelemiş, bu muhtırada ıslahatların yapılmasının, Osmanlı'nın kendi arzusuna bırakıldığını, böyle bir metnin tam da kabinenin yeni işe başlar başlamaz verilmesinin, dikkat çekici olduğunu, asıl maksadın, Rusya, Asya'da bazı yerleri işgal ederse, İngiltere'nin bu devlet ile savaşı göze alamadığından, kendi menfaatleri gereğince Berlin Anlaşması'nda karar alınan ıslahatların, Osmanlı tarafından uygulanmadığını öne sürmek ve kendisini haklı çıkaracak bazı nedenler aramak olduğunu iddia etmiştir. Paşaya göre bu muhtıra açıkçası bir oyundur. Çünkü Osmanlı ne yaparsa yapsın yeterli görünmeyecektir. Gönderilen metinde de bu açıkça

[474] BOA., İ. HR. 299/18942.
[475] BOA., HR. TO. 61/83.
[476] BOA., İ. DH. 968/76521.
[477] BOA., HR. TO. 529/55.
[478] BOA., YA. HUS. 185/64.

bellidir. Çünkü Osmanlı tarafından ne yapılması, nasıl bir şekilde ıslahat uygulanması belirtilmemiştir.

Musurus Paşa, muhtıranın dostane bir şekilde yazıldığını da söyler. Herhangi bir mezhep, millet ya da memleket hakkında ıslahat talebinin bu muhtırada bulunmadığını, Rumeli ve Osmanlı toprakları hakkında padişahın, fikir ve niyetlerinin İngiltere Kabinesi'nde kabul olduğunun belirtildiğini, İngiltere için Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin zaten birçok alanda ıslahat yaptığını, daha fazla şey yapmanın masraftan öte bir şey olmayacağını İngilizlere dostça bir şekilde bildirilmesini ve İngiltere'nin ağzının kapatılmasını söyler.[479] 25 Şubat 1890 tarihinde de Londra'dan gelen bir mektup Musurus Paşa'ya verilir ve incelenmesi istenir. Musurus Paşa, görevden alındıktan beş sene sonra bile, hala kendisine fikir danışılmaktadır.

[479] BOA., Y. EE. 95/33.

İKİNCİ BÖLÜM
RÜSTEM PAŞA

A. Rüstem Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler

Rüstem Paşa, İtalyan asıllı Françesko'nun oğludur. Anne ve babası Almanya'da seyahatte iken Hamburg'da 1230 (1814) yılında dünyaya geldi. (H. 1250) 1834 yılında

Trablusgarb'a memur olan Mustafa Necip Paşa'nın, tercümanlığını ve kâtipliğini yapar.[480] Bu kaynaklarda geçen ilk görevidir. (H. 1252) 1836'da Varna'ya tercüman ve kâtib oldu. (H. 1255) 1839'da İstanbul Pasaport Kalemi memurluğu görevine atandı. (H.1257) 1841 yılında Bab-ı âli Tercüme Odası Hülefası olmuş ardından da Kurşunlu Mağaza'da yeni tesis edilen Pasaport Kalemi Müdürlüğü'ne memur olarak atanmıştır. (H. 1259) 1843 yılında Derya Tercümanlığı'na geçmiş ve bu memuriyet kendisinde bulunduğu halde (H.1260) 1844 yılında Tunus'a memuriyetle giden Sultan Abdülmecid'in Ser kurenası[481] Selim Bey'in, ardından da (H. 1261) 1845'de Mısır'a gitmiş olan Ser kurenadan Vezir Hamdi Paşa'nın, yabancı dil kâtipliğini yapmıştır.

(H.1262) 1845\1846 yılında Sultan Abdülmecid'in seyahatinde onunla birlikte Rumeli'ye gider. (H. 1263\1264) 1847\1848'de Fuad Paşa'nın Memleketeyn'e gidişinde, onun yabancı dil sır kâtipliği görevini üstlendi. (H.1267\1268) 1851\1852 yılında Hariciye Nezaret-i Celilesi Tahrirat-ı Ecnebiye Müdürü (H.1269) 1853 yılında da Yanya ve Tırhala sancaklarına gelerek, Yunan hududuna memur oldu. (H. 1271) 1855'de ikinci defa Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne atandıktan sonra (H. 6 Cemaziyyelevvel 1273) 2 Ocak 1857 tarihinde de Torino'ya maslahatgüzar olarak gönderildi.[482] Rüstem Paşa'nın, 1857 yılının Ocak ayında Torino'ya elçi olarak atandığı, o atanmadan önce de burada Kostaki Musurus Paşa'nın kardeşi Yanko

---

[480] *Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciye*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1306, s.594, 595.
[481] Kurenâ; Akraba demektir. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s.528.
[482] *Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciye*, 1320, s.105.

Musurus'un görev yaptığı bir başka kaynakta zikredilir. Kaynağa göre Yanko Musurus 1855 yılının Temmuz ayında buraya elçi olarak atanmış, 1857 yılının Ocak ayında da görevden alınarak yerine Rüstem Paşa getirilmiştir.[483] Rüstem Paşa, (H. 1278) 1862 senesinde de burada mukim elçilik ünvanı almıştır. Aynı yıl Papa Hükümeti nezdinde görev almıştır. (H. 27 Rebiülevvel 1279) 22 Eylül 1862'de İtalya Devleti kurulunca buraya Ortaelçi olarak tayin edilmiştir.[484] 15 Cemaziyelevvel 1287 (13 Ağustos 1870)'de ise kendisine bâlâ rütbesi verilerek Petersburg Büyükelçisi olarak ataması yapıldı. (H. 1289) 1872'de ise memuriyet ile İsveç ve Norveç Krallığı'na gönderilmiş ve (15 Zilhicce 1289) 13 Şubat 1873'te vezirlik rütbesi ile Cebel-ü Lübnan Mutasarrıfı olmuştur. (H. 4 Recep 1300) 11 Mayıs 1883'de ise bu görevden ayrıldı. (H. 8 Safer 1303) 15 Kasım 1885'de Büyükelçi sıfatıyla Londra'ya atandı.

22 Aralık 1885 tarihinde Kostaki Musurus Paşa, İngiltere Kraliçesi'ni ziyaret eder. Rüstem Paşa'nın güven mektubunu kraliçeye takdim eden Musurus Paşa, bu ziyaretinde kendisine Kraliçe Viktorya tarafından bazı değerli porselen eşyaların hediye edildiğini belirtmiştir.[485] Nitekim Lord Salisbury de Rüstem Paşa'yı aynı zamanda gayr-i resmi elbiseler içerisinde Vindsor Sarayı'na götürerek kraliçeye takdim eder.[486]

Rüstem Paşa, 22 Kasım 1895 (4 Cemayizelahir 1313)'te vefat etmiş cenazesi İstanbul'a getirilmiştir. 63 senelik hizmeti vardır. Bazı kaynaklar Osmanlı milliyetçisi olduğunu, Türk olmadığı fikrini de kabul etmediğini söylerler.[487] Elçiliklerde bulunmuş ve Müslüman olarak Ahmet adını almış olan, 1934 yılında da vefat eden meşhur Alfred Rüstem Bey, Rüstem Paşa'nın oğludur.[488]

B. Osmanlı İngiltere İlişkilerindeki Rolü

1. Batum Limanı Meselesi'nin İlişkilere Etkisi

31 Temmuz 1886 tarihinde Lord Rosebery, İngiltere'nin, Batum ile ilgili Rusya'ya bir nota verdiğini belirterek nota metninin kopyasını Rüstem Paşa'ya yolladı. Bu metinde, 3 Temmuz'da Rusya'nın Londra elçisinin, kendisine Çarın, bir tahriratını

[483] Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, s.118.
[484] *Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciye*, 1320, s.105.
[485] BOA., YA. HUS. 186/61.
[486] BOA., YA. HUS. 186/61.
[487] Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* (*Türkiye'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi*), c.9, s.45.
[488] Gövsa, a. g. m., s.330.

getirdiği, bu tahrirata ilişik olan mektupta ise Rus Çarı'nın, Berlin Anlaşması'nın, Batum ile ilgili olan elli dokuzuncu maddesinin, yeniden düzenlenmesini talep ettiği yazılıydı. Çar, Batum'un ticaret limanı olarak kalmasını istiyordu. Lord Rosebery ise 1871 Londra Protokolü'ne imza atan devletlerden bir tanesinin onayı eksik olsa Berlin Antlaşması'nın zerre kadar değiştirilemeyeceğini, Fransa'nın Batum ile olan ticaretinin Avrupalı devletlerin ticaretinden daha önemli olduğunu, Osmanlı'nın ticaretinin ikinci, İngiltere'nin ticaretinin ise ilk sırada olduğunu söylemişti. Ayrıca buradaki herhangi bir durum en çok İngiltere'ye dokunur demişti. Avrupalı devletlerin ne dereceye kadar bu işe katılacaklarının bilinmediği, yine İngiltere Hükümeti'nin de buna katılmaya hiç niyetinin olmadığı yazılanlar arasındaydı.[489]

Rusya'nın girişimleri sebebiyle Rüstem Paşa, başvekil seçilen Lord Salisbury ile de 12 Ağustos 1886'da görüştü. Lord Salisbury, Lord Roseberry'nin, Rusya'ya, Batum Limanı'na ait maddenin kaldırılması konusunda isabetli bir mektup gönderdiğini, anlaşma maddesine uyulmadığı zaman, tedbir alınma yoluna gidilebileceğini, alınacak tedbirlerden birinin; Batum'daki limanın, İngiliz donanmasına açık hale getirilmesi olacağını söyledi. Böyle olunca Rusya'nın herhangi bir teşebbüste bulunmaya çekineceğini de iddia ediyordu. Salisbury, Üç İmparator Ligi'nde, Almanya ve Avusturya devletlerinin üzerinde, İngilizlerin nüfuzunun bulunduğunu, bu devletlerin Osmanlı ve İngiltere Devleti'ne karşı herhangi bir yanlış karar almayacaklarını da söyleyince, Rüstem Paşa, Rusya'ya yeni bir mektup yazıp yazmayacaklarını sordu. Lord Salisbury göreve yeni gelmesinden dolayı, aklında henüz böyle bir şeyin olmadığını ifade edince, Rüstem Paşa gözlemlerine dayanarak, Batum hakkında herhangi bir karar vermenin Salisbury'nin fikrine uymadığını belirtti.[490]

17 Ağustos 1886 tarihinde Rüstem Paşa, Batum Limanı ile ilgili olmak şartıyla Lord Salisbury ile tekrar görüştü. Bu görüşmede Heyet-i Vükela'nın, Batum meselesi hakkındaki fikirlerini Salisbury'e iletti. Lord Salisbury, Rusya'nın hareketlerinin Berlin Antlaşması'nı ihlal ettiğini anlamanın zor olduğunu, anlaşmanın Batum'u içeren maddelerinin böyle bir durumda kuvvet kullanılmasına imkân verdiğini, Rusya'nın bunu kaldırabileceğini, söylemesinin de anlaşılamadığını, Bab-ı âli ile İngiltere'nin Rusya'yı protesto ettiğini söyledi. Ayrıca Ruslar, böyle bir münasebete sebep vermez,

[489] BOA., YA. HUS. 193/97.
[490] BOA., Y. PRK. EŞA. 5/53.

teşebbüsler büyütülür ve özellikle de arazi istilası için bir plan yaparlarsa, işin şeklinin değişeceğini, Rus kabinesi'nin az bir zaman sonra durumunun ortaya çıkacağını, eğer maksatları saldırı politikası izlemek ise, o zaman İngiltere Hükümeti'nin buna engel olmak için kararlar almayı vazife edineceğini belirtti. Böyle bir durumda, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin boğazlar meselesi üzerine anlaşmaya çalışacaklarını, İngilizler, Osmanlı'yı korumaya çalışacaklarsa, bu korumanın ancak Karadeniz'de gerçekleşebileceğini, bu vesile ile de boğazların kendisine açık tutulduğundan emin olmasını, alınan malumatlara göre Rus Hükümeti'nin, boğazların İngiliz donanmasına kapatılması için Berlin ve Viyana Kabineleri'ni, İstanbul'u etki altında tutmaları konusunda kışkırttığını da iddia etmekteydi.

Rüstem Paşa'ya göre Salisbury'nin ima ettiği bir şey daha vardı. Eğer Osmanlı, İngiltere ile kendisine uyarıda bulunduğu esaslar üzerinde bir ittifak yaparsa, bu Osmanlı'nın emniyetinin teminatıydı. Ancak Rus Devleti, böyle bir ittifakın olacağını anlamıştı. Rusya Kabinesi'nin bu işe cevap verip vermeyeceğini sorduğunda ise Salisbury, bu yolda herhangi bir şeyi, Rus Kabinesi'ne beyan etmediğini ve meseleye yönelik yazılanları da bir neticeye vardıracak halde görmediğini söyledi. Ardından şimdilik yapılanın, işi zamana bırakmak ve bazı durumlarda alınacak tedbirleri, şimdiden birleşerek kararlaştırmak olduğunu, teşebbüslerin ise hep vaktinde hazır olmak için yapıldığını söyledi.[491]

2. İtalya ile İngiltere'nin Ortadoğu Emelleri ve Mısır Meselesi Sorunu

Kostaki Musurus Paşa'nın son döneminde olduğu gibi Rüstem Paşa'nın Londra'ya sefir olarak atandığı ilk dönemlerde de İngiltere'nin Mısır'ı işgali konusu çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biriydi. Mısır için birinci görev, Osmanlı ile İngiltere arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışmaktı.[492] Rüstem Paşa göreve gelir gelmez, İtalya Hükümeti'nin, Trablusgarb'a asker sevk edip, etmeyeceğini de araştırdı. Bu konuda İtalya'nın Londra Sefiri Mösyö Freycinet ile görüştüğünde, Freycinet, Berlin ve Londra Kabineleri'nin bu olaya inanmadıklarını söyledi, ancak Rüstem Paşa,

[491] BOA., YA. HUS. 194/73.
[492] BOA., Y. PRK. HR. 9/8.

söylenenlere inanmamış ve İtalyanların Masua için askeri hazırlıklar içerisinde olduklarını bildirmişti.[493]

7 Aralık 1885 tarihinde Musavva bölgesi, İtalya tarafından işgal edilince Roma Kabinesi'ne iki protesto çekildi. İşler gittikçe karmaşık bir hal alırken, hükümet bu işte de bir İngiliz entrikası olduğunu düşünüyor, Londra Sefiri'ne bilgiler ulaştırılarak, İngilizler aleyhinde gerekli yerlere teşebbüste bulunması isteniyordu.[494] Bunun üzerine Salisbury ile görüşen Rüstem Paşa'ya, Salisbury, İtalya tarafından Musavva'da yapılan hareketin, Osmanlı hukukunu açıktan açığa ihlal ettiğini belirterek, iyi bir ilişki sürdürmek teşebbüsünün padişahın, kendi kararına bağlı olduğunu söyledi. Rüstem Paşa da göndediği raporunda İtalya Hükümeti, Kızıldeniz'in bazı yerlerini işgal için İngiltere Hükümeti'nin oyunu istediği zaman İngiltere Kabinesi'nin memleketin hükümdarı olan padişah ile İtalya'nın anlaşmasını tavsiye ettiğini belirtti. Ayrıca kendisinden önceki elçilerin bu meseledeki düşüncelerine tamamen katılsa da Avrupalı devletlerin meseleye ne gözle baktıklarına dair bilgi almadan önce, bir gün karar için bekleyerek neticesini bildireceğini yazdı.[495]

Üç gün sonra İtalya Generali'nin, Musavva'daki Osmanlı bayrağını indirerek, yerine İtalyan bayrağı çekip, resmi daireleri ve depoları istila ettiği bildirildi. Bu olayın Osmanlı hukukunu ihlal ettiği, Hariciye Nezareti ve Meclis-i Hass-ı Vükela kararlarıyla birlikte Londra, Paris, Viyana ve Petersburg Sefaretleri'ne bildirilerek, Osmanlı sefirlerinin gerekli hükümetlere girişimlerde bulunmaları istendi.[496] 1886 yılının Mart ayı başında ise Mısır Askeri Kuvvetleri'nin, İngilizlerden arındırılması için girişimlerde bulunuldu.[497] 2 Mart 1886'da da Rüstem Paşa'ya Lord Rosebery, yeni kabinenin oluşmasının 2-3 güne kadar belli olacağını, Mısır'ın hal ve mevkisi, incelendikten sonra İngiliz Komiseri'ne gerekli emirlerin verileceğini söyledi. Rüstem Paşa, konuşmanın bu noktasında alınacak kararlara itiraz edilebileceğini, İtalya Hükümeti'nin Kızıldeniz sahillerine bazı saldırılarda bulunduğunu eğer İngiltere Hükümeti, Osmanlı yanlısı bir politika izlerse, İtalya Hükümeti'nin de bu hareketlerine mani olunabileceğini söyledi. Buna karşılık olarak da Lord Rosebery " *İtalya'nın bu tür şeyler yaptığından asla*

[493] BOA., YA. HUS. 183/4.
[494] BOA., İ. MTZ. (05) 33/1904.
[495] BOA., Y. EE. 118/59.
[496] BOA., Y. EE. 118/60.
[497] BOA., Y. PRK. MK. 2/34.

haberim yoktur Mısır konusunda da malumatları inceleyeceğim, ancak gelişmelerden sonra ne yapılacağı anlaşılacaktır. Şimdilik izahatte bulunamıyorum. " demiştir.[498]

1886 yılının Nisan ayı başında da İngiltere'nin, Mısır Komiseri Sir Drummond Wolff'un, Londra'ya geleceği haber alındı ve bu haberin gerçek olup olmadığı Rüstem Paşa tarafından Lord Roseberry'e soruldu. Lord, haberin doğru olmadığını söylüyordu.[499] Nubar Paşa da 1886 yılının Haziran ayında İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Rosebery ile Mısır Hidivi'nin talep ettiği para meselesini görüşmek amacıyla Londra'dadır.[500] Sıkı takip altındadır ve attığı her adım hakkında istihbarat bilgileri Hariciye Nezareti'ne gönderilir.[501] Mısır Hidivi'nin çocuklarının İngiltere'ye bu dönemde seyahat ettikleri ve bu seyahatin içeriğiyle ilgili araştırmaların sonuçlarına kadar da her şey bildirilmektedir.[502] Örneğin; 13 Temmuz 1886 tarihinde Mısır Hidivi'nin çocukları olan Abbas ve Mehmet Ali'nin Londra'ya geldikleri, Prens dö Gal'e kendileri ile görüşmesi için mektup yazdıkları, prensin de bu görüşmeyi dikkate almayarak mektubu, Osmanlı Sefarethanesi'ne gönderdiği rapor edilir.[503] Mısır Hidivi'nin oğullarının Prens tarafından kabul edilmemesi üzerine, Londra Sefarethanesi devreye girer ve bu kişilerin İngiltere Kraliçesi'ne takdim edilmesi için arabuluculuk da yapılmıştır.[504]

Fevkalade Komiser olarak Mısır'da bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Ağustos 1886'da İngiltere'ye bir mektup yazarak, Mısır'da bulunan İngiliz askerinin geri çekilmesi gerektiğini belirtti. Bunun üzerine Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile görüştükten sonra Salisbury, görevde olmadığı bir zamanda mektubun yazılmasından dolayı, konu ile ilgili detaylı bilgisinin olmadığını söylediğini, asıl niyetinin ilerde konuyu araştırmak olduğunu belirttiğini bildirdi. Ahmet Muhtar Paşa mektubunda Mısır'da kuvvetli bir Mısır ordusunun bulunmasının huzur ve asayişi sağlamaya yardımcı olacağını da yazmış, Rüstem Paşa da Salisbury karşısında bu tezi savunmuştur. Muhtar Paşa, Salisbury'e İngiltere'nin askeri bakımdan Mısır'a çok fazla

[498] BOA., YA. HUS. 188/149.
[499] BOA., YA. HUS. 190/19.
[500] BOA., HR. TO. 62/19.
[501] Nubar Paşa, Hıristiyandır, Mısır'da Heyet-i Müdiran ve Nüzzar'da bulunup Reis-i Nüzzar olmuştur. (12 Recep 1290) 15 Eylül 1873 tarihinde vezir rütbesi alır. (Ramazan 1316) Ocak ya da Şubat 1899'da vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c.VI., s.1815.
[502] BOA., Y. PRK. EŞA. 5/39.
[503] BOA., YA. HUS. 193/28.
[504] BOA., YA. HUS. 193/51.

masraf ettiğini ve bu masrafını karşılamak için de hükümetin başka yerlerden tasarrufa gittiğini söyler. Eğer uygun olursa İngiliz-Mısır ortak kuvveti oluşturulmasını ya da Sudanlılardan oluşturulacak bir kuvvetin, Mısır'da bulundurulmasını ister. Salisbury de Muhtar Paşa'ya cevaben, böyle bir şey olursa Avrupalı devletlerin, Mısır'a müdahale edeceklerini, bu yüzden de işten kaçınılması gerektiğini, Mısır'daki İngiliz askerlerinin çekilmesinin bir zorunluluk olup ancak bunun Mısır'da asayiş sağlandıktan sonra gerçekleşebileceğini belirtir. Salisbury, Mısır'dan İngilizler çekildikten sonra buraya başka bir yabancı devletin geleceğini söyleyince Rüstem Paşa, Osmanlı Devleti'nin amacının Mısır'da hiçbir yabancı devletin olmaması olduğunu kendisine bildirmiştir.[505]

1886 yılının Ağustos ayında Nubar Paşa, Avrupa'dadır. Onun ardından Eylül ayı başında Mısır Hidivi de Londra'ya gelir. Mısır'da bulunan Ahmet Muhtar Paşa da bu durumdan şüphelenerek, hidivin ne amaçla Londra'ya gittiğinin bilinmediği yolunda bir haber gönderir.[506] Bu haberden sonra hidivin takibine başlanmış, onun hareketlerinde dikkat çeken bir şeyin görülmediği yolunda bilgi verilmiştir.[507] Hidiv ile beraber Londra'da olan Nubar Paşa, Avrupa'ya gitmeden iki ay önce Ahmet Muhtar Paşa ile görüşmüştür. Londra'ya gitmek istediğini, İngilizlerin, Mısır içişlerine ne derece müdahale etmeye niyetli olduklarını araştıracağını söyler. Bu konuşma üzerine Padişah II. Abdülhamid'e bir malumat olarak fikir belirtilir, ancak Nubar Paşa, Londra'ya hareket edeceği gün, bir şekilde konuşmaları ile oraya gitmeyeceğini Ahmet Muhtar Paşa'ya ima etmiştir. Bu arada İngiltere'nin Mısır Komiseri, Almanya'da iken İngiltere Hariciye Nezareti'nden gelen bir telgraf üzerine Nubar Paşa'ya bir telgraf gönderildiğini, paşanın Londra'ya gitmek ve görüşmelerde bulunmak için Londra Kabinesi'nden izin istediğini fakat başarılı olamadığını söylemiştir. Ahmet Muhtar Paşa da Londra'ya 20 Eylül'de Nubar Paşa'nın ulaşacağını ve oraya vardığında, sefarethanenin, paşayı kontrol etmesi gerektiğini bildirmiştir.[508]

5 Ekim 1886 tarihinde de Rüstem Paşa, İngiliz Hariciye Nâzırı ile görüşür. Nâzır, Osmanlı ile İngiltere'nin, Mısır hakkında son bir karar vermesinin zamanının geldiğini, Lord Salisbury'nin iki hafta sonra Londra'ya geleceğini, söyleyerek Mısır

[505] BOA., Y. EE. 51/27.
[506] BOA., Y. EE. 130/61.
[507] BOA., YA. HUS. 194-2/28.
[508] BOA., Y. EE. 130/13.

meselesi hakkında Salisbury ile görüşmeye söz verir.[509] Bir hafta sonra da Mısır meselesinin neden geciktirildiği sorularak, Sudan'ın durumu ile ilgili bir tahrirat yazılmış ve Rüstem Paşa uyarılarak, tahriratı nâzıra iletmesi istenmiştir.[510] Lord Salisbury de Kasım ayının ilk haftası Londra'ya dönünce İngiltere Meclisi'nin, Mısır meselesi ile ilgili olarak görüşmelere başlamasını ister. Fransız gazetelerinin, Mısır meselesi hakkında yazdıkları yazılar da İngiltere'de tepki çekmektedir.[511]

6 Kasım 1886 tarihinde Rüstem Paşa, Mısır meselesinin İngilizleri çok meşgul ettiğini, Mısır'da işler tamamlandıktan sonra İngiliz askeri bırakılmasından yana olunmadığını, bu iş için Avrupalı devletler nezdinde girişimlerde bulunulmaya çalışıldığını yazar.[512] Aynı tarihte İngiliz Hükümeti'nin, fikir ve niyetlerini, Londra Osmanlı Sefarethanesi'ne bildirdiği, İngiltere'nin İstanbul Sefiri Sir William White'a da bazı tebligatlar yapıldığı yolunda istihbaratlar gelmektedir.[513] Lord Salisbury bu dönem Londra Belediye Başkanı'nın verdiği bir yemekte konuşmuş ve konuşmasının Mısır ile Bulgaristan meselelerine temas eden noktaları İstanbul'a rapor edilmiştir.[514] Mısır Anlaşması'nı görüşmeye memur edilen Sir Henry Drummond Wolff da bu zamanda Londra'ya gelerek Osmanlı Sefarethanesi ile bir görüşme yapar.[515] 1887 yılı Ocak ayı başında ise İngilizlerin, Mısır'ı, Fransızlardan tahliye ederek yönetimi ele geçirmeye çalıştıkları bildirilmiştir.[516]

15 Ocak 1887 tarihinde de Salisbury'nin, Vekiller Heyeti'ne gelerek, Mısır meselesini görüşeceği, Mısır Komiseri Sir Henry'nin de Bab-ı âli ile müzakereye memur edildiği bildirilir. 24 Ocak 1887'de İngiltere Parlamentosu'nun açılışı gerçekleşmiş ve açılış oturumunda Bulgaristan ve Mısır meselelerine dair Salisbury'nin politikalarının konuşulduğu rapor edilmiştir. Parlamento, akşamüzeri toplanarak gece yarısına kadar sürdü. İngiliz askerlerinin Mısır'da bulundurulmaları konuşulmuş, kimi üyeler, Mısır'ın tahliyesi taraftarıyken, kimilerinin de bu işin daha zamanının olduğunu savundukları bildirilmiştir. Osmanlı'nın Mısır üzerindeki haklarının kabul edilip bazı ıslahatları Osmanlı'nın yerine getirmemesinden dolayı kimi üyelerin etraflıca bir

[509] BOA., Y. EE. 51/33.
[510] BOA., YA. HUS. 195/66.
[511] BOA., YA. HUS. 196/17.
[512] BOA., Y. EE. 51/34.
[513] BOA., YA. HUS. 196/34.
[514] BOA., YA. HUS. 196/60.
[515] BOA., YA. HUS. 197/90.
[516] BOA., Y. PRK. MYO. 6/1.

İngiliz-Osmanlı fikir alışverişinin oluşmayacağı düşüncesinde oldukları da söylenir.[517] Şubat ayının başında da İngiliz Komiseri Sir Henry Drummond Wolff, Nubar Paşa ile görüşür ve ona İstanbul'a gideceğini söyler[518]

Sir Wolff, Rüstem Paşa'ya Mısır ile ilgili bir mektup yazarak İngilizlerin, kendi askerleri yerine Mısır'da başka devletin askerlerinin bulundurulmasını kabul etmeyeceklerini bildirmiştir. Ayrıca kendileri dışında oluşturulacak düzene, İngiltere'nin karşı olduğunu, Osmanlı Padişahı'nın talepleri değerlendirilse bile, Mısır'ın iç ve dış barışı sağlanmadıkça, boşaltılmasının mümkün olmadığı ve Mısır'ın güvenliği için lazım olan emirlerin verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sir Wolff, İngilizler Mısır'dan çekilirse orada bir kargaşa yani bir fetret devri oluşursa, Avrupalı devletlerin huzur ve asayiş için buraya müdahale edecekleri, bu yüzden de bir miktar İngiliz askerinin Mısır ordusunda bulunmasının düşünüldüğünü söylemiştir. Sir Wolff, İngilizlerin, Mısır'ın tarafsız olmasını istediklerine de değinince Rüstem Paşa, Mısır ordusunun çekilmesi konusundaki padişahın arzusu ile hukuka saygı göstererek, İngiliz askerini bölgeden çekmenin ancak Sir Drummond'un yazdığı bazı şartlar düşünüldükten sonra mümkün olacağı yolunda görüş belirtmiştir.

Paşaya göre Mısır ordusunun başlıca kaderi İngiliz Hükümeti'nin eline kaldıkça, bazı İngiliz askerleri, Mısır ordusuna yerleştirildikçe, bölgeye tahliye edilmiş gözüyle bakılamayacaktır. İngiliz askerinin Mısır'a gitmesi teklifi bile memnun olunacak bir şey değildir. Hiçbir devletin Mısır'a müdahale hakkı bulunmadığı halde, Sir Drummond Wolff'un böyle fikirleri gündeme getirmesi hoş karşılanmamış, Osmanlı Devleti, Mısır üzerindeki hakkını hiçbir devlete devredemeyeceğinden, Avrupa devletlerinin böyle bir konuda hiçbir şey talep edememeleri ihtimaldendir demiştir. İslam ahalisi tarafından da böyle bir durumun arzu olunmadığını belirterek, Avrupa devletlerinin, İngilizlere bu konuda mani olamadıklarını, Osmanlı Devleti'nin Mısır'ın İngilizler tarafından boşaltılması için bir tarih istediğini ve Sir Drummond'un tekliflerinin tekrar gözden geçirilerek düzeltilmesinin talep edildiğini de bildirmiştir.[519]

1887 yılı Mart ayı ortalarında Avusturya, Almanya ve İtalya devletleri arasında yapılan ittifakın, Londra'da nasıl karşılandığı sorusuna cevap aranır. Ay sonunda

[517] BOA., Y. EE. 51/42.
[518] BOA., Y. PRK. MK. 3/26.
[519] BOA., Y. EE. 127/1.

Rumların, Makedonya'da ihtilal hazırlığı yaptığı haber verilirken, Mısır'da padişahın gücünün günden güne arttığı, Mısır Hidivi'nin de Avrupa'da seyahate çıktığı bildirilmiştir.[520] Bu arada Sir Drummond Wolff, İstanbul'a gelir. Burada bulunduğu süre içerisinde Mısır'ın boşaltılması konusunu görüşmesine rağmen, Osmanlı Devleti'ni, o dönem Mısır'dan daha fazla meşgul eden Bulgaristan meselesini konuşmaz.[521] Eski Mısır Hidivi İsmail Paşa da Nisan ayı içerisinde, Mısır Islahatı'na yönelik bir mektup kaleme almış, Londra ve Paris Sefarethaneleri'ne göndermiştir.

İtalyanların, Mayıs ayı sonuna doğru Masua bölgesinin bir tarafını abluka altına almaları üzerine, İngilizlerin bu işteki tutumunun ne olduğu merak konusu olur. Bu sebeple de Rüstem Paşa'nın, Lord Salisbury ile görüşmesi istenir.[522] Rüstem Paşa ise emri Hariciye Nezareti'nden aldığını söyleyerek, İngiltere ile Fransa'nın, Kızıldeniz sahilleri hakkında ne tür görüşmeler yaptığını Salisbury'e sormuş, Salisbury'i de bir zamandan beri Fransızların, İtalyanların elde ettiği bölge nüfusunu elde etmeye çalıştıklarını, bu yüzden de İngiltere ile Fransa'nın, İtalyanlara engel olma fikrinde birleştiklerini ifade etmiştir. Osmanlı'nın hakkı olan bölgelerde, Osmanlı Devleti, yabancı bir devletle anlaşma yaparsa ya da mesele ertelenirse, İngiltere'nin bu hakkı inkâr etmeyeceği, buralardaki bölgelerde asayişin korunmasına kendilerinin mecbur kılındığı da söylenir.[523]

1887 yılının Haziran ayının ilk haftasında ise daha önce imzalanan Mısır Mukavelesi'nin beşinci maddesi olan ve Osmanlı ile İngiltere'nin ortaklaşa Mısır'a asker sevkine yetki veren maddesinin değiştirilmesi için Sir Wolff, İngiltere'nin İstanbul Sefiri ile kabinenin onayını almaya çalışır. Bu esnada İstanbul tarafından Londra Kabinesi'ne teşebbüslerde bulunması için Rüstem Paşa'ya talimatlar verilmiş[524] gönderilen bilgilerde mukavelenin imzalanmasının, Londra'da müsait karşılandığı bildirilmiştir.[525] 10 Haziran'da Mısır Mukavelesi'nin beşinci maddesinin düzenlenmesi için Rüstem Paşa, tekrar Lord Salisbury ile görüşür. Bu görüşmede kendisine gönderilen telgrafı Salisbury'e okuyan paşa, bir kopyasını da kendisine takdim eder. Lord Salisbury de paşaya, bahsedilen maddenin mukaveleyi değiştireceği gibi bunu büsbütün iptal de

[520] BOA., Y. PRK. TKM. 10/27.
[521] BOA., Y. EE. 127/1.
[522] BOA., Y. EE. 51/46.
[523] BOA., Y. EE. 51/47.
[524] BOA., İ. MTZ. 26/4282.
[525] BOA., YA. HUS. 203/42.

edebileceğini söyler. Ayrıca İngiliz askerinin yapacağı her harekette bizzat Osmanlı'nın menfaatlerini düşüneceğini, talep edilen maddenin düzeltilmesinin yine mukavelenin ihlal veya iptal olmasını düşündürerek buna göre İngiltere'yi bağımsız kılan sonuçların, Bab-ı âli'ce teessüf ile karşılanmasının, yardımı olacak yeni bir politikaya da mani olacağını söylemiştir.

Lord Salisbury, Osmanlı'nın hiçbir hükmü olmayan bir takım şeylerin peşine düştüğünü, Fransa ve Rusya sefirlerinin buna zemin hazırladıklarını iddia ederek, İngiltere'nin Osmanlı hukukunu himaye etme arzusunda olduğunu, beşinci maddenin düzenlenmesi yerine padişahın nüfuzunun takviye edilmesi gerektiğini söyler. Ayrıca Fransa'nın, Tunus'ta yapmaya muvaffak olduğunu, Mısır'da da yapmaya teşebbüs edeceğini, İngilizlerin serbestliğini engelleyecek bu türlü düzenlemelerin mesuliyetinin, yine Osmanlı'ya ait olduğunu iddia da eder ve açıkça tehditte de bulunur. Rüstem Paşa ise İngiltere'nin, mukavele ile bir taarruza kalkışmayarak, İslam ahalisinin fikir ve hayatını dikkate alması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Lord Salisbury de, maddenin taarruz içeren kısmını konuşmayarak, maddelerin incelenmesini münasip görmediğini, padişahın isteklerini mümkün mertebe dikkate alacaklarını, Osmanlı veya İslam ahalisini gücendirmeğe kalkışmayacaklarını, mümkün olan her şeyi yapması için Sir Drummond Wolff'a izin verildiğini, Rus ve Fransız sefirlerinin müdahalesiyle Osmanlı'nın dış politika izlediğini, bunun da Osmanlı-İngiliz ilişkilerini bozacağını böyle giderse İngiltere'nin başka türlü bir politika izleyeceğini söylemiştir.[526]

1887 yılının Haziran ayında, Nubar Paşa, Kraliçe'yi tebrik için Londra'da bulununca, Mısır Hidivi'nin ayrıca bir memur bulunduramayacağı, Osmanlı'ya hala tâbi olduğu konusunda Lord Salisbury uyarılır.[527] Çünkü bu tür merasimlerde memur bulundurmak, devletlere has bir şey olarak algılanmaktadır. Mısır'dan Nubar Paşa'nın Londra'ya bu amaçla gittiğinin belirtilmesi, Osmanlı Hükümeti tarafından tepki görmüş ve iki devlet arasındaki ilişkileri zora sokmuştur. Tepki üzerine de Reis-i Nüzzar Nubar Paşa ile İngiliz Konsolosu Sir Evelyn Baring'in, Lord Salisbury'nin daveti üzerine geldikleri açıklaması yapılır.[528] Bu tarihlerde Salisbury, Fransa'nın Londra Sefiri'nin kendisine ve Paris'teki İngiltere Sefiri'ne, Fransa Hariciye Nâzırı'nın hiçbir şey

[526] BOA., YA. HUS. 203/59; 204/18.
[527] BOA., HR. TO. 62/68.
[528] BOA., Y. PRK. MK. 3/53.

söylemediğini, bundan Fransızların, Mısır meselesine ciddi bir mesele rengi vermek istemediklerinin anlaşıldığını ifade etmiştir.[529]

Osmanlı Devleti tarafından Ali Nizami Paşa da bu dönem kraliçenin ellinci yıldönümünü tebrik için Londra'ya gönderilir. Yalnız kendisine diplomatik bir ünvan verilmemiştir. 19 Haziran tarihinde Ali Paşa'ya Fevkalade Murahhas Elçi unvanı verilir ancak bu ünvan diplomasi formalitesi icabındandır.[530] Nubar Paşa'nın da durumu daha sonra değerlendirilir ve Osmanlı Sefareti maiyetindeki seremonilere katılmasına padişah tarafından izin verilir.[531] 29 Haziran'da da Mısır Büyükelçisi Ahmet Muhtar Paşa'nın İngiltere'ye verilen tavizleri öne sürerek istifa etmek istediği haberi gelir. Aynı zamanda İngiltere'nin, Rusya ve Fransa'ya teklif ettiği Mısır Mukavelesi de iki devlet tarafından reddedilmiştir.[532]

4 Temmuz 1887'de Bab-ı âli'ye gelen Rus sefiri, Padişah II. Abdülhamid'e Mısır Mukavelesi uygulanırsa Kars'ta bulunan Rus askerlerinin bir kısmının Karadeniz'e, diğer kısmının da Fırat Vadisi'ne sevk edileceği tehdidini savurdu.[533] Temmuz ayı başında da Osmanlı Devleti, Mısır Mukavelesi'nin süresinin uzatılmasına çalışırken Salisbury, sürenin uzatılmayacağına dair beyanat verdi.[534] Bu ay içerisinde Kızıldeniz sahillerinin kontrolü için İtalya ile İngiltere'nin ittifak ettikleri söylentileri üzerine Hariciye Nezareti, Roma ve Londra Sefaretleri'nden durumu sormuş fakat bu iki sefaretin cevapları birbirine zıt göründüğü için tekrar Londra Sefareti'ne dönüp aynı soruya bir daha cevap vermesi istenmiştir.[535]

1887 yılı Haziran ayında İngiltere Kraliçesi Victoria'nın kaleme aldırdığı Mısır Mukavelesi, padişah tarafından tasdik edilmedi. Bu yüzden bazı Avrupa devletleri Osmanlı'ya karşı tavır takındılar.[536] Padişahın, mukaveleyi tasdik etmemesinin sebebi mukavelede yer alan bazı maddelerin üzerinde değişiklik yapılmasını istemesiydi. Bu istenen değişikler daha sonra Londra Sefiri vasıtasıyla İngiltere Hükümeti'ne teklif edildi. Fransa ve Rusya sefirlerinden de kendi devletlerinin mukavele ile ilgili itirazları

[529] BOA., YA. HUS. 203/67.
[530] BOA., YA. HUS. 203/68.
[531] BOA., YA. HUS. 203/70.
[532] BOA., Y. PRK. TKM. 10/57.
[533] BOA., YA. HUS. 204/40.
[534] BOA., Y. PRK. HR. 10/34.
[535] BOA., YA. HUS. 204/59.
[536] BOA., Y. PRK. TKM. 10/61.

neyse bunları da yazılı ve imzalı olarak beyan etmeleri istendi.[537] Mukavele için İngiltere Kabinesi, Mösyö White'a talimat vermeye çalışırken, 19 Temmuz 1887 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından kendisine verilen emirleri harfiyen yerine getirmez ve bu işe iyi bir netice vermeye zaman ayırmaktan zerre kadar kusur ederse Rüstem Paşa'nın görevinden alınacağı yolunda kendisine bir telgraf çekildi.[538] 20 Temmuz'da da Masua ve Reis-i Kassar bölgelerinde İtalya'nın teftiş yapmasına izin verildiği haberi Londra Sefareti'ne bildirilerek, bu durumun Lord Salisbury'e sorulması istenmiştir. Rüstem Paşa da bu işin nedenini sorunca Salisbury, Mısır ve İtalya'ya ait birçok geminin, bu bölgelerde kaçakçılık ve esir ticareti yapmalarına bağlı olarak böyle bir şeye izin verildiğini iddia etmiştir.[539]

Rüstem Paşa, Mısır Mukavelesi için uyarılınca 22 Temmuz günü Salisbury ile konu hakkında görüşür ve Lord Salisbury'e hem Osmanlı menfaatlerine hem de İngiltere'nin menfaatlerine dokunmayacak şekilde mukavele yapılması için, İngiltere'nin İstanbul Elçisi'ne izin verilmesini rica eder. Salisbury ise imzalanmış olan mukavelenin tekrar değiştirilemeyeceğini, padişahın, görüşmelere devam edilmesi isteğine de, gücünün yetmediği için üzgün olduğunu, ileride belki görüşmelerin tekrar başlatılabileceğini fakat şu anda bunu yapmanın mümkün olmadığını, yalnızca Sir William White'a, Osmanlı Hükümeti'nin isteklerini değerlendirmek için yetki verilebileceğini, başka bir şey de yapamayacağını söylemiştir. Rüstem Paşa da bu sözler üzerine daha iyi bir neticeye ulaşamadığını, elinden geleni yaptığını, Lord Salisbury'nin ise kötü niyetli olmayıp, görüşmelere girişmenin kabinenin tepkisini çekeceğinden korktuğunu, aradan belirli bir zaman geçtikten sonra tekrar görüşme yapılabileceğini ima ettiğini bildirir.[540] Bu olay üzerine Rüstem Paşa'nın ikinci bir mukavele imzalatmaya muktedir olmayacağı düşünüldüğü için, kendisinin yerine o sırada Paris'te elçi olan Esad Paşa'nın getirilmesi gündeme gelmiştir.[541] Bu olaydan sonra Rüstem Paşa'nın sıkıntısı Ağustos'un ilk haftasına kadar sürdü. Bu tarihlerde padişahtan kendisine bir selam gönderildi. Bu da paşanın görevine devam edeceği yolunda bir işaretti.[542] Nitekim bu konu Esad Bey tarafından da bilinmekteydi, kendisi haberler

[537] BOA., İ. MTZ. (05) 33/1911.
[538] BOA., İ. MTZ. (05) 26/1302.
[539] BOA., YA. HUS. 204/68.
[540] BOA., YA. HUS. 205/4.
[541] BOA., Y. PRK. BŞK. 11/81.
[542] BOA., YA. HUS. 205/37.

yayılınca, Londra'nın nemli havasının sağlığına iyi gelmeyeceğini, Paris veya İstanbul'da görev yapması gerektiğini söyleyerek aynı görevine devam etmek istediğini bildirdi.[543]

Ahmet Muhtar Paşa, İngilizlere tanınan imtiyazlardan dolayı istifa etmek istemişti. Ancak 12 Ağustos tarihinde İngilizlerin, Ahmet Muhtar Paşa'dan rahatsız olması sebebiyle Mısır'dan getirilmesi söz konusu oldu.[544] Rüstem Paşa, 18 Ağustos 1887 tarihinde Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın, Londra'ya geldiğini haber vermiştir. İsmail Paşa'nın ziyaretinin sebebinin anlaşılamadığı fakat kaldığı otelden pek fazla dışarıya çıkmadığı ara sıra bazı İngilizlerle görüştüğü, gelişinin bir politikaya bağlı olmadığı ancak Maliye Nâzırı'na varana kadar birçok İngiliz'in evine misafir olduğu, İran Sefiri'ne ise bir kart bırakarak görüşmeye çalıştığını istihbarat etmiştir.[545]

Rüstem Paşa, 8 Ekim 1887 tarihinde Lord Salisbury'nin, bir süreden beri Londra'da olmadığını rapor etti. Ayrıca İtalya Başvekili'nin, Prens Otto von Bismark ile görüşmek için Almanya'ya gittiğini, bu olayın Avrupa'da bazı etkiler yarattığını, Londra'da ise bilgi alabilecek hiç kimsenin bulunmadığını yazdı. Bu iki kişinin görüşmesinin iyi niyetle olmadığını da belirten paşa, Almanya, Avusturya ve İtalya arasında olan ittifakın sebebinin, bir Fransız-Alman savaşına engel olmak olduğunu, barış için bunun gerekli olduğunu, iki milletin de böyle bir savaşı istemediğini söylemiştir. Daha önce Bab-ı âli'den aldığı bir emir üzerine giriştiği bir tahkikat sonucu bazı Fransız gazetelerinin yazılarından, İtalyanların, Mısır, Arnavutluk ve Trablusgarp taraflarında bulunan topraklar üzerinde serbest hareket etmek için bu ittifaka katılma amacı güttüğünü bildirdikten sonra da İngiltere'ye henüz böyle bir haberin gelmediğini bildirir.[546]

11 Ekim 1887 tarihinde Ahmet Muhtar Paşa, Nubar Paşa'nın Londra'dan memnun olmayarak döndüğünü yazmıştır. Mısır Hükümeti ile İngilizlerin, Mısır'a müdahale noktasında gerginliklerin arttığını, İngilizler, Sudan'a saldırıda bulunsa bile Sudan'ın, İngilizlere taarruz etmeyeceklerini bildirmiştir.[547] Ekim ayı sonuna doğru da Londra'daki bazı gazetelerin, Süveyş Kanalı meselesi görüşmelerinin uzaması sonucu

[543] BOA., Y. PRK. EŞA. 8/39.
[544] BOA., Y. PRK. TKM. 11/8.
[545] BOA., Y. EE. 51/48.
[546] BOA., Y. EE. 51/49.
[547] BOA., Y. EE. 129/80.

iki devlet arasında ittifak yapıldığı yolunda asılsız yazılar yazdıkları bildirilir.[548] Yine Kasım ayı başında İtalya Başbakanı da devreye girerek, Süveyş Kanalı meselesinin İtalya'yı da ilgilendirdiğini söyler.[549] 3 Aralık 1887 tarihinde de İngiltere'nin, Almanya, Avusturya ve İtalya ittifakına katıldığı yolunda haberler gelmekteyken[550] 6 Aralık 1887'de İngilizlerin, Mısır'daki askerlerinden bir kısmını geri çekeceği bildirilmiştir.[551]

1888 yılı Şubat ayında Mısır'da işler karışır. Hidiv ve Nubar Paşa, İngiltere ile Mısır'ın arasını açmış bu yüzden de Mısır Hariciye Müsteşarı Giran Paşa, Lord Salisbury'e izahat vermek için Londra'ya gönderilmiştir.[552] Dört gün sonra Osmanlı Devleti tarafından Süveyş Kanalı hakkında bir mektup yazılarak Bab-ı âli'nin meseleyi düzenlemeye çalışmak istediği, Paris ve Londra Sefarethaneleri'ne bildirildiği ancak bu meselenin İngiltere ile Fransa arasında görüşüldüğü ve neticelenmediği rapor edilmektedir.[553] 7 Mart'ta ise Mısır'daki Ahmet Muhtar Paşa, Dikran Paşa'nın, Salisbury ile görüşmek üzere gittiği Londra'da iyi karşılandığını yazar.[554]

Nisan ayında Masua'daki İtalyan askerlerinin bir kısmının Süveyş'e gönderileceği hakkında bilgi alınmış, bu bilgi doğrultusunda Londra ve Roma elçilerinden tahkikat yapılması istenmiştir.[555] 13 Nisan tarihinde de Lord Salisbury, Mısır meselesinin düzeltilmesi hakkında kendi oğlu vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin yaptırdığı tebliğe cevap olarak Rüstem Paşa'ya daha önce Sir Henry Drummond'un hazırladığı düzeltme suretinin Osmanlı tarafından kabul edilmemesi yüzünden, İngiltere'nin üzgün olduğunu, büyük bir devlet için ağır gelecek ikinci bir başarısızlık tehlikesine uğramak istemediğini beyan eder.[556] 25 Nisan 1888'de Fransız Sefiri'nin Süveyş Kanalı Mukavelesi'ne, Osmanlı Devleti'nin yapmak istediği düzenlemelerin Rüstem Paşa vasıtasıyla yapılması gerektiğini ifade ettiği[557] haberi üzerine altı gün

[548] BOA., YA. HUS. 207/82.
[549] BOA., Y. PRK. TKM. 11/42.
[550] BOA., HR. TO. 62/101.
[551] BOA., Y. PRK. MK. 3/85.
[552] BOA., YA. HUS. 211/23.
[553] BOA., YA. HUS. 211/43.
[554] BOA., Y. EE. 129/112.
[555] BOA., YA. HUS. 212/87.
[556] BOA., YA. HUS. 213/1.
[557] BOA., YA. HUS. 213/41.

sonra Süveyş Kanalı Mukavelesi'nde, Kızıldeniz sahillerinin doğu tarafına muhtariyet verilmesiyle ilgili düzenlenmenin yapılması için Rüstem Paşa'ya talimat verilmiştir.[558]

15 Mayıs 1888 tarihinde Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile Mısır meselesi hakkında tekrar görüşmüş[559] 22 Haziran 1888'de Novye Vremya gazetesinde Muhtar Paşa'nın, Mısır'dan geri çekilmesi için İngiltere Hükümeti'nin teşebbüslerde bulunduğu yazılmıştır.[560] 10 Kasım'da da Rüstem Paşa, Londra Belediye Başkanı'nın, İngiliz devlet adamlarına bir ziyafet verdiğini, bu ziyafette Lord Salisbury'nin İngiltere'nin iç ve dış politikasına dair konuştuğunu rapor eder. Bu rapora göre Lord Salisbury, Avrupa devletleri tarafından dikkatleri toplayacak herhangi bir durumun söz konusu olmadığını belirterek söze başlar ve İngiltere'nin Mısır'a asker sevkiyatı yaptığını inkâr etmez. İngiliz çıkarları için Sevakin'de sonuna kadar olaya devam ederek, Mısır kuvvetlerinin kendilerini koruyabilecek duruma gelecekleri güne kadar, İngilizlerin, onları korumaya devam edeceklerini söyler. Mısır etrafında dolaşarak esir ticaretini bahane eden yabancı devlet gemilerinin, oralarda olmalarının sebebinin, İngiltere Devleti'nin görevini yeterince yerine getirememesi olduğunu, İngiltere Hükümeti'nin, Mısır'da huzur ve asayiş için çok çalıştığını, ancak bunun gerçekleşmediğini, diğer devletlerin askeri güçlerinden de İngiltere'nin geri kalmaması gerektiğini ifade eder.[561]

1888 yılının Kasım ayı sonunda Sudanlıların, Sevakin'e saldırdıkları, bu yüzden de Graniki Paşa'nın, İngiliz askeri yardımı için İngiltere'ye müracaat ettiği bildirilir.[562] 2 Aralık'ta ise Sevakin'e Mısır süvari alayının gönderildiği, İskoçya Alayı ile İngiliz askerlerinin de oraya hareket edeceği haberi gelmiş[563] aynı zamanda Londra Kabinesi de İngiliz askerinin gönderilmesi için karar alarak parlamentoya işi götürmüştür.[564] Aralık ortasında da İngiliz ticari gemilerinin, Osmanlı ve Mısır limanlarına uğrayarak tayfa almalarının engellenmesi yolunda Londra Sefareti'ne bilgi gönderilmiştir.[565]

[558] BOA., YA. HUS. 213/60.
[559] BOA., Y. EE. 51/92.
[560] BOA., Y. PRK. TKM. 12/16.
[561] BOA., HR. TO. 63/47.
[562] BOA., Y. PRK. MK. 4/43.
[563] BOA., Y. PRK. TKM. 13/65.
[564] BOA., HR. TO. 63/56.
[565] BOA., DH. MKT. 1888/32.

Bu olaylardan sonra Sevakin'in Osmanlı idaresine terk edilmesi için temaslar başlamıştır.[566] 9 Ocak 1889 tarihinde Kamil Paşa'nın padişahın hoşuna gitmek amacıyla İngilizleri, Mısır'dan çıkaracağını iddia ettiği, bunun için de İngiltere'ye bir nota çektiği haberi yayılmış[567] Sudan'da ise Sunusi, Mehdi ve Habeşiler arasında çatışmalar yaşanmıştır.[568] 1889 yılı Mayıs ayı başında Hudeyde'de birkaç İtalyan savaş gemisi manevra yapar. Bu olayın İngiltere'de nasıl değerlendirildiğinin Rüstem Paşa'dan sorulması üzerine paşa, Salisbury ile görüşmek istemiş fakat Salisbury, müsait olmadığını öne sürerek bir sonraki haftaya randevu vermiştir.[569] 6 Mayıs'ta da kraliçe tarafından Windsor Sarayı'na çağırılan Lord Salisbury'nin dönüşünün ardından yapılan görüşmede Salisbury, İngiltere ile İtalya'nın, Akdeniz ve Kızıldeniz'de tedbirli davranılması için ortak bir karar aldıklarını, İtalyanların, bu tür hareketlerinden dolayı İngilizlerin üzgün olduğunu, bu harekete de şiddetle karşı olduğunu söylemiş, Hudeyde'de bir mesele çıkarılmaya çalışıldığını bildirmiştir.[570] Lord Salisbury, sonraki zamanda Avrupa devletlerinin, Hudeyde'de olanlara hayret ettiğini de söyleyerek eğer İtalya Devleti bu tür hareketlerine devam ederse pişman olacağını da söylemiştir.[571]

1889 yılı Temmuz ayında Osmanlı Hariciyesi Mısır meselesini çözüme kavuşturmak için çalışmalara devam etmektedir. Bu meselede padişahın arzusuna uygun olarak bir anlaşma yapılması amacıyla durumun önce İngiltere'nin İstanbul Elçisi'ne açıklanması sonra da Lord Salisbury'e tebliğ edilmesi için Rüstem Paşa'nın görevlendirilmesine karar verilmiştir.[572] Bunun üzerine 17 Temmuz'da Rüstem Paşa, gönderdiği raporda Lord Salisbury ile padişahın istekleri doğrultusunda bir Mısır Mukavelesi'ni görüştüğünü, Salisbury'nin daha önce Sir William White'a ve Sir Drummond Wolff'a bu konuda bir teklifin yapıldığını söylediğini ancak Mısır'da devam eden bazı durumlardan dolayı bunun mümkün olamayacağını belirttiğini bildirir. Paşa, hiç olmazsa padişahın haklarına zarar getirmeyecek bir anlaşmanın yapılmasını teklif etmişse de Salisbury, Mısır kuvvetlerinin, yabancı güçlerden oluşturulmasının, Osmanlı'nın menfaatine uygun olacağını söylemiştir. Rüstem Paşa da bundan sonra

[566] BOA., Y. PRK. MK. 4/45.
[567] BOA., Y. PRK. TKM. 14/22.
[568] BOA., Y. PRK. TKM. 14/35.
[569] BOA., Y. EE. 51/58.
[570] BOA., Y. EE. 51/59.
[571] BOA., Y. EE. 51/62.
[572] BOA., YA. HUS. 227/42.

Osmanlı menfaatlerinin şimdilik bekleme safhasında olduğu yolunda fikir beyan etmiştir.[573] 1889 yılı Temmuz ayı içerisinde Londra Belediyesi bir ziyafet daha vermiş, burada bulunan Salisbury, Mısır'ın boşaltılma zamanının gelmediğini söylemiştir.[574]

Ağustos 1889'da gelen bir başka istihbarat haberine göre de İngilizler, Mısır'ı boşaltmayacaklardır.[575] Bu haber üzerine 30 Ağustos'ta Lord Salisbury ile Rüstem Paşa'nın görüşmesi istenir, fakat paşa, Salisbury'nin, Fransa'da olduğunu parlamentonun da tatilde olduğu için kimsenin Londra'da bulunmadığını bildirmiştir.[576] Rüstem Paşa'nın, Lord Salisbury ile Mısır meselesi hakkında görüşmesi, 21 Ekim 1889 tarihinde gerçekleşir.[577] 28 Mart 1890 da ise Mısır meselesinin, Osmanlı tarafından arzu edilen sonuca ulaşması amacıyla hazırlanan anlaşmanın hukuka ait söz ve cümlelerinin düzeltilmesi için, İngiliz Hükümeti nezdinde görüşmelere yine Rüstem Paşa görevlendirilir.[578] 6 Nisan'da da Rüstem Paşa, Mısır anlaşmasının düzeltilmesi işinin paskalya yortularından dolayı sekteye uğrayacağını, bu işe yortulardan sonra başlanacağını bildirmiştir.[579] 25 Nisan'da Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilen ve Mısır'ın tahliyesi hakkında yazılan talimatın Lord Salisbury'e verildiği, Salisbury mukaveleyi İngiliz Parlamentosu'nda incelettirdikten sonra cevap vereceğini söylediği rapor edilir.[580] 1890 yılı Haziran ayının başında ise Fransa Hükümeti'nin Mısır'ı işgal etmeyi planlamadığı hususunda bir teminatname istenmesi gerekli görülmüş, Lord Salisbury ile Rüstem Paşa tarafından hazırlanan mukaveledeki Osmanlı'nın Mısır'a asker sevk etmemesi durumunda İngilizlerin, kimseden izin almadan kendi askerlerini sevk etmesi maddesinin düzeltilerek, Osmanlı Devleti'nden alınması şekline dönüştürülmesi istenmiştir.[581]

13 Haziran 1890'da Rüstem Paşa ile Salisbury arasında Mısır meselesi ile ilgili görüşmeler yapıldığı ve bu görüşmelerde İngiltere'nin Mısır'ı tahliye etse bile herhangi bir durumda tekrar işgal hakkı istediği haber veriliyor.[582] Haziran ortasında Salisbury ile

[573] BOA., Y. EE. 51/70.
[574] BOA., Y. PRK. TKM. 5/34.
[575] BOA., Y. PRK. AZJ. 15/79.
[576] BOA., Y. EE. 51/74.
[577] BOA., Y. EE. 51/77.
[578] BOA., İ. MTZ. (05) 33/1913.
[579] BOA., YA. HUS. 234/133.
[580] BOA., YA. HUS. 235/9.
[581] BOA., İ. MTZ. (05) 33/1915.
[582] BOA., Y. PRK. EŞA. 11/28.

bir görüşme daha yapan Rüstem Paşa'ya Salisbury, Fransa Dışişleri Bakanı'nın, Mısır meselesine dair Fransa Meclisi'nde bazı konuşmalar yaptığını, bu konuşmasında Mısır'dan, İngiliz askerinin çıkarılması için zorla kuvvet uygulanması taraftarı olduğunu söylediğini, onun bu sözlerinin de gazetelerde çıktığını söyler. Rüstem Paşa da bu gazeteleri görüp görmediğini lorda sormuştur. Salisbury, gazeteleri gördüğünü ancak Fransız gazetelerine az güvendiğini belirtir. Ona göre konuşmalar dostça değildir. Bu sözler üzerine Rüstem Paşa, İngiltere'nin yabancı bir müdahale görmeğe meydan kalmaksızın Mısır'ın tahliyesi hakkında Osmanlı Devleti'yle İngiltere'nin konu ile ilgili bir çare bulmaları için zamanın pek müsait olmadığını ifade etmiştir. Salisbury, bu sözleri tasdik edince de Rüstem Paşa, İngiltere Devleti'nin, Mısır'da meydana getirdiği durumu hiçbir zaman terk etmeyeceğini, Mısır'dan İngilizlerin çekilmesi için ilk önce Osmanlı Devleti'ne tebliğ edilecek şartların yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[583]

17 Haziran'da ise İngilizlerin, Mısır'ı yeniden işgal etmesinin Osmanlı Devleti'nce kabul olunamayacağı haber verilirken[584] 23 Haziran'da İngiltere ile Almanya arasında bir anlaşma yapıldığı, İngiltere'nin Doğu Afrika'da, Helgoland Adası'nı, Almanya'ya bıraktığı buna karşılık Almanya'nın da Zengibar, Witu ve Somali'yi himaye hakkından vazgeçtiği istihbarat edilir.[585] 1890 yılının Temmuz ayında Mısır meselesi işini halletmek üzere Rüstem Paşa'nın tekrar Lord Salisbury ile görüşmesi için de karar alınmıştır.[586] Bu tarihlerde Sevakin'in, İtalya'ya terk edilmesi hakkında İngiltere ile İtalya arasında bazı görüşmelerin başladığı da sefarethane aracılığıyla duyulur.[587] Bu arada İngiltere ile Fransa arasında ise Afrika Mukavelesi imzalanmıştır. Rüstem Paşa, 19 Ağustos 1890 tarihinde Lord Salisbury ile görüşerek İngiltere ile Fransa devletleri arasında Afrika ile ilgili bir sözleşmenin yapılıp yapılmadığını sormuştur. Bu sözleşme olayı doğru çıkınca Salisbury, mukavelenin yapıldığını ancak Trablus dolaylarında Osmanlı hukukuna aykırı davranılmaması için gereken maddenin bizzat kendisi tarafından sözleşmeye eklendiğini belirttiği bildirilir. Bu görüşmede Rüstem Paşa, Salisbury'e şimdiye kadar kendisine verilen işlerde başarılı olduğunu, fakat Mısır meselesinde başarısız olduğunu düşündüğünü söyleyince Salisbury, " siz değil gökten bir melek bu işe nazır olsa yine muvaffak olamazdı " diye

[583] BOA., Y. PRK. EŞA. 11/22.
[584] BOA., Y. PRK. TKM. 17/55.
[585] BOA., HR. SYS. 18/20.
[586] BOA., Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Tasnifi (Y. EE. KP.) 3/287.
[587] BOA., YA. HUS. 237/14.

cevap vermiştir. Ayrıca hiçbir vekil heyetinin, İngiltere'nin fikirleri aleyhine hareket edemeyeceğini, birkaç sene öncesine göre şimdilik İngiltere'nin fikirlerinin değiştiğini, Osmanlı'nın tekliflerinin isteyerek reddedilmediğini, sadece İngiliz fikirleri gözetildiği için buna mecbur kalındığını, kendisinin yerinde kim olursa olsun bu işin sonucunun aynı olacağını söylemiştir. Paşaya göre Salisbury, kendisini de bu işten sorumlu tutmamaktadır.[588] Bir gün sonra da Salisbury'nin Times gazetesinde Avrupa devletlerinin Afrika Kıtası'nda yürüttükleri siyasi ve ticari faaliyetleri öven konuşmalarının tercümeleri gönderilir.[589]

28 Ekim 1890 tarihinde Rüstem Paşa, Londra'ya yeni gelen Salisbury ile İtalya'nın Trablusgarb'ı işgali konusunda bir görüşme yapar. Bu görüşmede Salisbury, İtalyanların Trablusgarb'ı işgal niyetlerinin olmadığını, halen konu ile ilgili görüşmelerin sürdüğünü, Mısır'a ait olarak görülen bir toprağı İtalyanların işgale asla hakkının da olmayacağını, ayrıca işgal için İngiltere'nin desteğini istese bile, ne bu devlet nede başka bir devletin, bu işe cesaret edemeyeceğini söyler.[590] 12 Kasım 1890'da da Salisbury'nin, yine İtalyanlar için Kasale taraflarına ilerlemek niyetinde olmadıklarını belirttiği rapor edilmiştir.[591] 1891 yılı başında da Afrika'da İtalyanların, bazı işler çevirdiği haberleri gelmeye başlamış, bunun üzerine durumu Salisbury ile görüşen Rüstem Paşa, lorda İngiliz halkı üzerindeki konu ile ilgili görüşleri ve bu yolda çıkan haberlerin anlamlarını sormuştur. İlk soru Mösyö Crispy'nin, İngiltere ve Fransa Hükümetleri'ne birer nota hazırlayarak, İtalya tarafından Trablusgarb'ın işgaline zemin oluşturulup oluşturulmadığıdır. Lord, Fransa gazetelerinin yazdıkları bu olayın gerçek olmadığını, İngiltere Hükümeti'nin de bu işe dair hiçbir nota almadığını ancak Fransa Kabinesi'ne, İtalyanların herhangi bir nota verdiklerini de temin edemeyeceğini belirtir. Bunun üzerine paşa, İtalyanların Kasale bölgesine doğru hareket ettikleri yolundaki telgraf haberlerine değinip, bu yönde bilgi almak ister. Salisbury de telgrafları gördüğünü inkâr etmeyerek, herhangi bir bilgi vermeyeceğini, Mısır İngiliz Konsolosluğu'nun bu olay hakkında bir ihbarda bulunmadığını, konsolosluğun ihbarı olmadığı için de, işin gerçek olmadığını düşündüğünü söylemiştir. Bu görüşmede İngiltere ile İtalya nezdinde nüfus oluşturma veya arazi paylaşımı konusundaki yeni bir

[588] BOA., Y. EE. 51/109.
[589] BOA., Y. PRK. TKM. 19/3.
[590] BOA., YA. HUS. 240/36.
[591] BOA., YA. HUS. 240/112.

olayın gelişmediği, ancak Lord Salisbury'nin, Kasale'nin işgaline yönelik görüşmelerin kesilmesinden bu yana kendisine bu meseleden bahsolunmadığını beyan ettiği de yazılır. Rüstem Paşa, Habeşistan Kralı ile İtalya Hükümeti arasında meydana gelen uyuşmazlık hakkındaki konuyu açınca da Salisbury, böyle bir uyuşmazlığın olduğunu doğrular.[592] Bu arada 7 Mart 1891 de Almanya, Fransa ve Rusya'nın, Mısır'da yerli bir mahkeme kurulması için bazı teşebbüslerde bulundukları görülür.[593]

25 Mart 1891 tarihinde de Mısır'da Tokat bölgesini işgal ettiği için, İngiltere Kraliçesi'nin, Mısır Askeri Kumandanı Grankil Paşa'yı tebrik ettiği haber verilmiş, Fransa'nın Londra Elçisi'nin de Avrupa devletlerini, Mısır ile ticari ilişkiler kurmaya davet etmesinden dolayı Salisbury'nin bunu iyi karşılamadığı Londra Sefaretinden bildirilmiştir.[594] 21 Nisan 1891'de Cambridge Dükü'nün Sudan bölgesine asker sevki için bazı girişimlerde bulunduğu, Salisbury'nin de bu işe sıcak baktığı haber verilir.[595] Lord Salisbury, Haziran ayında yine bir yemek esnasında konuşma yapmış, bu konuşmasında Mısır'ın ve Bulgaristan'ın kuvvetlenmesinin Şark Meselesi'nin halledilmesini sağlayacağını söylemiştir. İstanbul'da bu haber duyulunca Rüstem Paşa'dan bu işi izah etmesi istenir.[596] 19 Temmuz 1891'de de Rüstem Paşa, Mısır meselesini görüşmek için Lord Salisbury'ye başvuruda bulunur. Salisbury, Fransa'ya gideceğini beyan ederek, Londra'ya dönmeden önce hiçbir şeyin yapılamayacağını söylemiştir.[597] Osmanlı'nın Mısır'ın tahliyesi konusunda Londra Kabinesi ile yaptığı görüşmelere Fransa'nın hiçbir itirazının olmadığını Fransa Sefiri'nin belirttiği de bu dönemde bildirilir.[598]

4 Ağustos 1891 tarihinde Rüstem Paşa, Mısır meselesi ile ilgili olarak Salisbury ile görüşeceğini şifreli bir şekilde Hariciye Nezareti'ne bildirmiş[599] ve 6 Ağustos tarihinde görüşme gerçekleşir. Rüstem Paşa, Salisbury'e Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile Mısır konusunda bir antlaşma yapmak istediği belirtilmişse de cevap olarak Salisbury, Mısır işlerinin istenilen yönde geliştiğini, İngiliz Kabinesi ile de görüşmeden

[592] BOA., YA. HUS. 242/41.
[593] BOA., Y. PRK. TKM. 20/45.
[594] BOA., Y. PRK. MK. 5/21.
[595] BOA., Y. PRK. TKM. 21/4.
[596] BOA., YA. HUS. 249/108.
[597] BOA., YA. HUS. 249/49.
[598] BOA., Y. EE. KP. 4/336.
[599] BOA., Y. EE. 51/130.

her hangi bir şey söylemenin yanlış olduğunu belirtir.[600] İki gün sonra da Lord Salisbury'nin, Mısır ve Bulgaristan hakkında tekrar konuştuğu, Şark Meselesi'nin bu iki memleket sayesinde çözümleneceğini söylediği, Mısır'ın, Arabistan'a, Bulgaristan'ın da Edirne'ye kadar düzenleneceğinden bahsettiği bildirilir.[601]

Mısır Meselesi, Rüstem Paşa'nın daha önce Salisbury'ye belirttiği gibi hayatının meselesidir. Kendisini bir tek bu konuda başarısız saydığı için o kadar üzülmektedir ki artık İngilizlerin iki devlet arasındaki sırları açığa vurduğunu düşünür ve bu zamanda sağlığının gitgide bozulduğu hakkında Sadrazam Kamil Paşa'ya bir mektup yazar.[602] Standard gazetesi de İngiltere ile Mısır meselesi çözülmediği için padişahın çok üzüntü duyduğunu haber yapmıştır.[603] Ağustos ayı sonuna doğru da Mısır Hidivi'nin oğlu, İngiliz donanmasını ziyaret etmiş, Mısır Hidivi de İngiliz askerleri ile Amiral Lord Valderger'e bir ziyafet vereceğini açıklamış ve onun bu açıklamaları Daily News'te yayınlanmıştır.[604]

28 Ağustos 1891'de İngiltere Devleti'nin İskenderiye'yi topa tutarak Mısır'ı işgal ettiği ve Kıbrıs'ı da ele geçirdiği yazılmaya başlar.[605] İngilizlerin, Araplara silah dağıttığı, Yunanlıların Makedonya'yı ele geçirmek istedikleri de aynı dönemde gelen haberler arasındadır.[606] 28 Ekim 1891 tarihinde ise Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile Mısır meselesi'ni tekrar görüşerek kendisine iki devlet arasında herhangi bir anlaşmanın olacağına dair padişahın bir delil istediğini belirtir. Salisbury ise zaman içerisinde fikirlerin değiştiğini, daha önce yapılacak bir anlaşmanın parlamento ile halka kabul ettirilebilecekken, şimdi durumun zamana bağlı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Mısır'a yapılan taarruzların İngiliz askerleri tarafından değil, birkaç Mısır taburu tarafından yapıldığını, Mısır'ın tahliyesi emrinin şimdilik verilemeyeceğinden dolayı üzgün olduğunu belirterek daha münasip bir zamanda Mısır konusunun görüşülmesini istemiştir. Salisbury, padişahın hukuku konusunda da her zaman girişimlerde bulunmaya hazır olduğunu ifade ederek Rüstem Paşa'yı oyalar.[607]

---

[600] BOA., YA. HUS. 249/107.
[601] BOA., Y. PRK. EŞA. 14/35.
[602] BOA., Y. EE. KP. 4/350.
[603] BOA., Y. EE. 127/59.
[604] BOA., Y. PRK. TKM. 22/15.
[605] BOA., Y. PRK. TKM. 22/19.
[606] BOA., Y. PRK. TKM. 22/22.
[607] BOA., YA. HUS. 252/93.

İngiliz politikasının 1891'de birden bire değiştiği muhakkatır. Buna sebep olarak Salisbury Kabinesi'nin baskılara dayanamaması ya da Osmanlı'nın, Almanya ile yakınlaşması sebep olarak gösterilebilir. Aynı tarihlerde Mısır Hidivi'nin, Osmanlı aleyhine faaliyetlere giriştiği ve Londra'da Osmanlı aleyhine yazılar yazdırdığı haberleri İstanbul'a gelmesi üzerine hükümet gereken önlemleri almaya çalışır.[608] 7 Kasım 1891'de Rüstem Paşa, Lord Salisbury'nin, William White'a gizli bir şekilde padişah ile Mısır meselesini görüşme emrini verdiğini bildirir. Gelen yazıda Avrupa devletlerine, bu meseleyi görüşmeye açmanın, meselenin şeklini değiştirebileceğinin Salisbury tarafından belirtildiği de söylenmektedir.[609] Bu arada İngilizlerin, Mısır'ı boşaltması konusunda Fransa'nın tarafsız kalacağı yönünde bazı haberler de vardır.[610] 16 Kasım 1891 tarihinde ise Rüstem Paşa, Salisbury'e, Sir William White'ın üçüncü bir kişi ile Mısır meselesini müzakere etmesini sorar ve görüşmelerin ne esasa bağlı olduğu önceden bilinmedikçe buna onay vermeyeceğini kendisine söyler.[611]

7 Ocak 1892'de Mısır Hidivi Tevfik Paşa'nın ölüm haberi alınmıştır. Yerine Abbas Hilmi Paşa'nın atanması münasip görülür. Abbas Paşa tayin olunca da durumun Lord Salisbury'e iletilmesi Rüstem Paşa'dan istenerek, o sıralarda Viyana'da bulunan Paşa'nın, Mısır'a gitmesinin sağlanması istenir.[612] Lord Salisbury'e bu dönemde özel bir telgraf da yazılmış, kendisinden Mısır hükümet işlerinin idaresi hakkında bazı açıklamalar yapması istenmiştir.[613] Osmanlı Hariciyesi ve hükümet, Mısır konusunda İngiltere'ye sormadan hiçbir adım atmamaktadır.

23 Ocak 1892 tarihinde de Aden Valisi'nin bir kıt'a asker ve birkaç Harita Mühendisi ile Nevah-i Tisa'nın harita sınırlarının keşfini bahane ederek, Osmanlı'nın imzaladığı protokollere uygun olmayan davranışlar sergilediği, bu davranışların da sınır tecavüzü anlamına geldiği Rüstem Paşa'ya bildirilmiştir. Bu nedenle emniyet ve asayişin bölgede geri kazanılması için İngiltere'nin, İstanbul Elçisi'ne durumun bildirileceği belirtilerek Rüstem Paşa'nın Lord Salisbury'ye bu yönde sorular sorup bilgi alması istenmiştir.[614]

---

[608] BOA., Y. PRK. SRN. 3/12.
[609] BOA., Y. EE. 51/131.
[610] BOA., Y. PRK. TKM. 23/23.
[611] BOA., Y. EE. 51/134.
[612] BOA., İ. MTZ. (05) 27/1432.
[613] BOA., İ. MTZ. (05) 27/1433.
[614] BOA., İ. DH. 1261/99047.

1892 Şubat ayı başında Lord Salisbury'nin, Mısır Hidivi değiştiği için İngiltere'nin, Mısır'da işgale devam etmesi mecburiyetinin ortaya çıktığını iddia ettiği ve bu hususta da Avrupa devletlerine birer tahrirat gönderdiği gazetelerden öğrenilir. Fakat bu olayın doğru olmadığı yönünde Londra sefareti'nden bilgi verilmiştir.[615] Şubat ayı ortalarına doğru Mısır meselesi hakkında İngiltere'nin, Bab-ı âli ile görüşmelere hazır olduğu da gelen haberler arasındadır.[616] Bu çerçevede İngiltere Hariciye Nâzırı'nın, İstanbul'daki İngiltere Elçisi'ne, Mısır konusunda talimat verileceğini de ifade ettiği söylenmiştir.[617] Mısır'da hidiv değişikliği dolayısıyla, İngiltere Konsolosu'nun güven mektubu şeklinde Londra'dan bir mektup getirip hidive verdiği, bunun hidivi, hükümdar ilan etmek olacağını Ahmet Muhtar Paşa'nın bildirdiği belirtilmiştir. Konu İngiliz Elçisi'ne sorulur ve durum Rüstem Paşa'ya bildirilir.[618]

22 Şubat 1892 tarihinde Yemen'deki bazı İngilizlerin, Nevah-i Tisa'nın İngilizlere ait olduğunu bölge halkına göstermeye çalıştıklarına dair istihbarat alınır. Bu konunun Rüstem Paşa tarafından Lord Salisbury'e bildirilmesi ve ondan bilgi alınması istenmiştir. Rüstem Paşa ise konuyu Salisbury'e sormuş, Lord Salisbury de bu konudan haberinin olmadığını söylemiştir.[619] 1892 yılı Mart ayı ortalarında ise İtalya'nın Mısır ve Fas meselelerinde İngiltere'ye göz yummaya hazır olduğu haberi alınmış, bu konu ile ilgili olarak da Londra, Paris ve Roma Sefaretleri'nden bilgi sağlanması istenmiştir.[620]

26 Mayıs 1892'de Londra Sefareti, Lord Salisbury'nin, Yemen hududuna tecavüz edilmediğini, Aden'deki İngiliz memurunun da bu sınır tecavüzünü inkâr ettiğini beyan ettiği ancak işin takibinde olunduğunu rapor eder.[621] 1892 yılı Temmuz ayının başlarında Osmanlı'nın, Londra ve Paris sefirlerine Almanya kaplıcalarına gitmeleri için izin verdiği, fakat Fas'ta işler karışınca geri çağırdığı görülmüştür. Rüstem Paşa'nın geri çağırılma sebebi, Salisbury'den Şark'ta izlenecek politikayı sorup bu yönde araştırma yapmasının istenmesidir.[622] Sir Charles Dilge'nin, Mısır'ın tarafsız olmasını istediği de Standard gazetesinden öğrenilince Rüstem Paşa, bu konuda da bilgilendirilmiş, bunun doğruluğunun araştırılarak, hükümetin Salisbury'e bir tebligat

[615] BOA., Y. PRK. HR. 15/37.
[616] BOA., Y. PRK. TKM. 24/13.
[617] BOA., HR. TO. 65/77.
[618] BOA., YA. HUS. 256/75.
[619] BOA., YA. HUS. 256/94.
[620] BOA., YA. HUS. 257/60.
[621] BOA., Bab-ı ali Evrak Odası (BEO.) 9/657.
[622] BOA., YA. HUS. 263/86.

yollaması söz konusu olmuştur.[623] 22 Ağustos 1892 tarihinde İngiltere Meclis-i Azası Mösyö Dalek tarafından İngilizlerin, Mısır'ın tahliyesini ve Mısır'ın tarafsızlığını teklif edeceği bildirildi.[624] Ancak 3 Eylül 1892 tarihinde Lord Rosebery ile görüşen Rüstem Paşa, Rosebery'nin, Mösyö Dalek'in ortaya atacağı teklifi, İngiltere Meclisi'nin 1893 Mart veya Nisan ayından evvel görüşemeyeceğini söylediğini ifade etmiş[625] ve 1892 yılı Aralık ayı sonuna doğru da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'nin, Mısır'ın boşaltılması konusunda görüşmelere yanaşmadığı haber alınmıştır.[626]

29 Aralık 1892'de Fransa'nın Londra Elçisi Weddington'un, Mısır meselesi hakkında Gladstone ile görüşmek istediği ancak Lord Rosebery'nin bu işe muhalefet ettiği Londra Sefarethanesi'nden bildirilmiştir.[627] 1893 yılının Ocak ayı sonuna doğru da İngiltere'nin, Mısır'ı tahliye etmediği, üstelik Mısır'daki asker sayısını da arttırdığı öğrenilmiş, ve bunun üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti, Londra ve Paris Sefarethaneleri'nden konunun izahatını istemiştir.[628] Yine bu dönemde Fransa'nın Londra Sefiri Weddington'un, İngilizlerin Mısır'daki hareketlerini protesto ettiği de rapor edilmiştir.[629]

6 Şubat 1892 tarihinde İngiltere'nin, Mısır'daki işlerinin bütününün Sudan ile ilişkili olduğu, Sudan'ın İngilizler tarafından Mısır'dan ayrılmasının düşünüldüğü, Londra Sefarethanesi'nden bildirilmiş ayrıca Mısır'daki İngiliz askerlerinin güvenliğinin sağlanması amacıyla da Nil Vadisi'nde toplattırılması şartına İngiltere Hükümeti'nin olur gözüyle bakmadığı istihbarat edilmiştir. Lord Rosebery'nin dolaylı bir telgraf gönderdiği ve bu telgrafında Osmanlı'nın İngiltere ile birlikte hareket etmesini istediği de duyulmakla birlikte[630] Rüstem Paşa'ya göre Lord Rosebery, Fransa ile İspanya sefirlerine birlikte hareket etmeleri yolunda talimat vermiştir. Bu talimat aynı zamanda Fransa Hükümeti'ne de iletilmiştir.[631] Mart ayı sonuna doğru da Mösyö Lombardo adlı kişi Fransız ve İtalyanları, İngiltere'nin Mısır meselesi için kendi

[623] BOA., İ. MTZ. (05) 28/1515.
[624] BOA., Y. PRK. MK. 5/84.
[625] BOA., YA. HUS. 264/61.
[626] BOA., Y. PRK. EŞA. 16/69.
[627] BOA., YA. HUS. 268/48.
[628] BOA., İ. HR. 436/12.
[629] BOA., YA. HUS. 269/20.
[630] BOA., Y. EE. 127/9.
[631] BOA., YA. HUS. 269/98.

tarafına çekmek istediğini yazar. Bu kişi de Londra Sefareti tarafından takip edilerek yaptığı işler hariciyeye rapor edilir.[632]

Mayıs ayı başında Fransızların bir donanma ile Mısır sahillerini ziyaret ettiği bildirildi. Mısır'ın, İngilizler tarafından terk edilmesi hakkında İngiltere Parlamentosu'nun bu tarihte aldığı bir de karar vardı. Mösyö Dalek adlı üye bu konuyu Parlamento toplantısı'nda dile getirmişse de Gladstone, Mısır'daki güvenliği ve ıslahatları bahane ederek İngilizlerin, Mısır'dan çekilmeyeceğini söylemişti. İngiliz gazeteleri Fransız donanmasının, Mısır'a gittiğini yazarak bu olayın, İngiltere'nin Mısır politikasına gölge düşüreceğini ve ayrıca Fransızlara bölgede aşırı hürmet gösterildiğini, bölgede kalmalarının ileride bir antlaşmaya sebep vereceğini söylemekte ve işin Osmanlı açısından yararlı olabileceğini öne sürmekteydiler.[633]

15 Eylül 1893 tarihinde Rüstem Paşa, Lord Rosebery ile birkaç kez görüştüğünü, bu görüşmelerde Rosebery, bir Mısır mukavelesi yapılacaksa bir an önce hızlı bir şekilde yapılması gerektiğini, beklenirse dış müdahalelerin olabileceğini söyleyerek mukavelenin sınırlı maddeler üzerine olacağını, maddeler üzerine de görüş birliğine varıldığı takdirde parlamentoya sunabileceğini ifade ettiğini belirtti. Paşa, İngiltere böyle bir antlaşma yaparsa birkaç sene daha zaman kazanacaktır dedikten sonra Rosebery'in, anlaşma görüşmeye konulursa kendi arkadaşlarına bu işe yardımcı olmaları konusunda emir vereceğine, Osmanlı kabul ettiği takdirde de kabineye anlaşmayı kabul ettireceğine dair söz verdiğini söylüyordu.[634] Bu teklife hemen cevap verilmediği için 21 Eylül tarihinde Lord Rosebery, Rüstem Paşa aracılığıyla gönderdiği teklife cevap verilmediği için tekliften vazgeçeceği beyanında bulundu.[635] 25 Eylül 1893 tarihinde ise Rusya'nın, Londra Elçisi'ne, Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetinde olduğunun bildirildiği haber verilerek, Osmanlı Devleti'nin bu zamanda Cidde'ye asker sevk etmesinin yerinde olduğu söylenmiş, askerlerin İngilizlerden önce Sevakin'e ulaşması gerektiği, Rus Prensi Loyakof tarafından bildirilmiştir. Rusya'nın gerektiği zaman Osmanlı'ya yardımdan geri kalmayacağı da Hariciye Nezareti'nden bildirilerek tedbirli davranılması talimatı da gecikmedi.[636]

[632] BOA., Y. PRK. BŞK. 29/103.
[633] BOA., Y. EE. 140/31; YA. HUS. 273/81.
[634] BOA., Y. EE. 127/10.
[635] BOA., Y. PRK. HR. 18/18.
[636] BOA., Y. EE. 127/11.

Eylül ayında Lord Rosebery'nin, İskoçya'da olduğu hafta sonuna doğru geleceği bildirilerek, kendisinin Mısır'a dair teklifine iyi ya da kötü bir cevap verilmemesinin üzüntüye neden olacağını, bizzat Rüstem Paşa bildirir.[637] Bu konu ile ilgili baskılar artınca Osmanlı Hariciyesi 9 Ekim tarihinde Lord Rosebery'nin teklifine ancak, İstanbul'daki İngiliz Elçisi ile görüşüldükten sonra cevap verileceğini belirtmiştir.[638] 1894 yılı Ocak ayı içerisinde Mısır Hidivi'nin, İngiliz askerlerini ağır bir şekilde tenkit ettiği duyulur. Bu olay diplomatik gerginliğe sebep olmuş, nitekim olay duyulunca, hidivin bir beyanname yazması gerektiği, İngiliz Hariciye Müsteşarı tarafından Rüstem Paşa'ya bildirilmiştir.[639] Mayıs ayı ortasında Londra Sefarethanesi, Mısır borçlarının tahvilleri hakkında Mısır Hidivliği tarafından bir mektup gönderildiğini, bu mektubun da İngiltere Hükümeti tarafından kabul olduğunu haber verir.[640] Mısır Hidivi'nin ise Avrupa'ya seyahat yapacağı Paris ve Londra'da bulunacağı rivayet edilince Mısır meselesi henüz çözüme kavuşmadığı için hidivin yapacağı bu seyahatin önlenmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması düşünülür.[641] 14 Haziran'da Mısır Hidivi'nin Avrupa'ya yapacağı seyahatten vazgeçeceğinin Londra'ya bildirildiği görülmüştür.[642] Temmuz ayı içerisinde Mısır Hidiv'i Abbas Hilmi Paşa'nın, İsviçre'ye gitmesi söz konusu olmuş fakat bu seyahat de padişahça uygun görülmemiştir.[643]

Temmuz ayında, Aden Valisi'nin, Yemen'e bağlı Taiz Sancağı'nın Nevahi-i Tisa bölgesine, İngiliz askerleri ile tecavüzü iki ülkenin ilişkilerini aşırı derecede gerginleştirir. İngilizler, Vadi-i Ulya'ya bayrak çekerler. Londra Sefarethanesi de bu hareketin yanlış olduğunu, İngilizlere iletmek için bazı girişimlerde bulunur.[644] 19 Ağustos'ta Hartum'un da İtalya ve İngiltere tarafından işgal edileceği haberi alınmış ve bu durum da Rüstem Paşa'ya sorulmuştur. Paşa ise gönderdiği raporunda böyle bir meselenin İngiltere Hükümeti'nce asla düşünülmediğini söyler.[645] Ekim ayı sonunda Osmanlı Devleti'nin Roma ve Londra Sefarethaneleri, Afrika hakkında İtalya ile İngiltere arasında herhangi bir anlaşma yapılmadığını bildirir. Özellikle Londra

[637] BOA., YA. HUS. 281/23.
[638] BOA., YA. HUS. 281/94.
[639] BOA., YA. HUS. 289/20.
[640] BOA., İ. MTZ. (05) 29/1590.
[641] BOA., İ. MTZ. (05) 34/1960.
[642] BOA., İ. MTZ. (05) 34/1964; YA. HUS. 302/72.
[643] BOA., Y. PRK. TKM. 32/4.
[644] BOA., İ. MTZ. (05) 29/1608.
[645] BOA., YA. HUS. 306/85.

Sefarethanesi, İngiltere'nin, Osmanlı'ya en ufak bir zarar verme düşüncesinde olmadığını söylemiştir.[646] İtalyanlar ile İngilizlerin hırsları karşısında hedef olarak bulunan Osmanlı Devleti'nin zarar göreceğini bile bile bu türlü istihbaratların gelmesi normal bir durum değildir.

5 Kasım 1894'de İngiltere'nin, Mısır'daki yabancı imtiyazları kaldıracağı duyulmuş, Rüstem Paşa'ya konu ile ilgili inceleme yapması emredilmiştir. Paşa da gönderdiği raporunda Lord Kimberley ile görüştüğünü ve Kimberley'in, İngiltere'nin Mısır'daki yabancı haklarını kaldırmak niyetinde olmadığını, bu yöndeki beyanatların ise yalan olduğunu söylediğini iletir. Hatta Kimberley bu görüşmede Japonya ile yapılan anlaşmayı örnek göstererek antlaşmada beş sene sonra ne şekilde davranılacağının bile baştan belirlendiğinin örneğini vermiştir. Rüstem Paşa, bu zamanda Trablusgarb ile Sudan bölgesinde İngiltere ve İtalya'nın istila yaptıkları haberinin doğru olup olmadığını araştırır ve ne Rosebery'nin ne de Kimberley'in böyle bir niyette olmadığını söyler. Lord Kimberley de Rüstem Paşa'ya padişahın haklarına her zaman saygılı olduğunu söylemektedir.[647] Sonrasında da görüleceği gibi İngiliz politikacılar amaca ulaşmak için sınır tanımayacak, padişahın hakları hep hiçe sayılacaktır. 1895 yılı Nisan ayı başında Mısır Hidivi ile bakanları arasında bazı güçlükler yaşandığı için İngiltere Hariciye Nazırı'yla görüşen Rüstem Paşa, Hariciye Nazırı'nın her işin dostça halledileceğini söylediğini belirtmiştir.[648] Haziran ayında Afganistan Prensi Nasrullah Londra'dadır. Bu kişinin İstanbul'a gelmek istediği öğrenilince talebi reddedilir.[649] Reddedilme sebebi olarak da o sırada Mısır Hidivi'nin İstanbul'da olacağı durumun münasip olmayacağı söylenmiş ve Prens Nasrullah'ın fikrinden vazgeçirilmesi Rüstem Paşa'dan istenmiştir.[650] Rüstem Paşa'da bu iş için Lord Salisbury'e müracaat etmiş fakat bunun mümkün olamayacağı cevabını almıştır.[651]

[646] BOA., YA. HUS. 311/91.
[647] BOA., Y. EE. 51/142.
[648] BOA., YA. HUS. 323/38.
[649] BOA., YA. HUS. 331/103.
[650] BOA., YA. HUS. 333/13.
[651] BOA., YA. HUS. 333/47.

3. Balkanlar ve Bulgaristan Prensliği Sorunu

18 Ekim 1885'de Doğu Rumeli'deki isyan hakkında Meclis-i Vükela'da alınan ve Londra Sefarethanesi'ne bildirilen kararların, İngiltere Hariciye Nezareti'ne bildirildiği görülmüştü.[652] 13 Kasım'da Almanya'nın Londra elçisi, Doğu Rumeli için oluşturulacak konferansta, İngiltere ve Fransa sefirleri muhalefet olursa, bu muhalefetliklerinin Bulgaristan üzerinde önemli etki oluşturacağını söyledi. Bunun kendisinin lehine olacağını düşünen Osmanlı Hariciyesi de hemen Londra ve Paris sefirlerine konu ile ilgili olarak teşebbüslerde bulunmaları talimatını verdi.[653] Rüstem Paşa'nın görevlerinden biri de daha önce Musurus Paşa'nın yaptığı gibi Lord Salisbury'i adım adım takip etmekti.[654] Nitekim 18 Kasım 1885 tarihinde, Lord Salisbury ile Rüstem Paşa, Sırbistan ve Bulgaristan meseleleri üzerine bir görüşme yaptılar. Paşa, Kral Milan tarafından Bulgaristan'a savaş ilan edildiğini Lord Salisbury'ye iletince Salisbury, " *Her ne kadar işin tehlikesini merak etmekte isem de Bab-ı âli desteklerse anlaşma sağlanarak muharebenin olmasına engel olunabileceği kanaatindeyim.*" dedi. Rüstem Paşa'ya göre Salisbury, bu konuda hem barış taraftarıydı hem de Bulgaristan arazisine taarruz yapılırsa, Prens Aleksandr'ın askerleri ile beraber Doğu Rumeli'den çıkarılmasını destekliyordu. Bu suretle Salisbury, paşaya Doğu Rumeli Müslümanlarının bölgeden ayrılmasını kolaylaştıracağını da söylemişti.[655]

Bulgaristan Prensi'nin Filibe'ye yürümesinin, Osmanlı Devleti içerisinde fikir çatışmalarına sebep olduğunu, Musurus Paşa'nın da görevden alınmasının bu konu ile ilgili olabileceğini belirtmiştik. 21 Kasım 1885 tarihinde Bulgaristan Prensi'nin Filibe'den Sofya'ya çekilmesi, askerlerini de Bulgaristan'a çekmesi üzerine, Doğu Rumeli'nin idaresi için oraya bazı memurların gönderilmesi gündeme geldi. İstanbul'da düzenlenen konferansa gönderilecek memurların halkın kabul edeceği kişilerden seçilmesi istenmekteydi.[656]

2 Aralık'ta Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile Doğu Rumeli meselesi ve İngiltere halkının bu konu ile ilgili tutumu hakkında bir görüşme yaptı. Salisbury bu görüşmede Osmanlı Devleti'nin hukukunu tamamiyle korumak niyetinde olduğunu, bundan dolayı

[652] BOA., Y. PRK. HR. 9/4.
[653] BOA., YA. HUS. 185/22.
[654] BOA., YA. HUS. 185/26.
[655] BOA., YA. HUS. 185/55.
[656] BOA., İ. MTZ. (04) 28/1796.

kendisinin zor bir durumda bulunduğunu belirterek, İstanbul'da Rusya tarafından icra edilen neticelerin incelenmesi ile Osmanlı Hükümeti'nin bu işlemlere muhâlif hareket ettiğini zannettiğini, konferansta cereyan eden görüşmelerin ve iddiaların neticesinin, Osmanlı tarafından Doğu Rumeli'ye bir memur gönderilerek bildirilmesini uygun bulduğunu, ancak Bulgarların kararlara itaat göstermemeleri sonucunda oluşabilecek herhangi bir durumda Osmanlı askerinin, Bulgarları cezalandırmasının tarafında olduğunu söylüyordu. Ayrıca Rusların, Bulgarları, Osmanlı aleyhinde himaye etmesi sonucu, savaş çıkması ihtimalinden de söz eden Salisbury, bu konulardan ayrı olarak İngiltere'de muhalefetin Bulgaristan meselesinde ekonomiyi göz önünde bulundurması sebebiyle, kendisinin Millet Meclisi'ne karşı cevap vermeye mecbur olduğunu, İngiltere'de nefretle karşılanacak bu hallerin karşısında, Osmanlı Devleti'ni desteklemeyeceğini, Prens Aleksandr ile Osmanlı Devleti'nin anlaşmasını da bir tedbir olarak gördüğünü ifade ederek, Osmanlı'nın Balkanlar'daki sınır hukukunun bu söyledikleriyle daha iyi bir hale geleceğini ifade ediyordu.[657]

8 Ocak 1886 tarihinde Rüstem Paşa ile Lord Salisbury tekrar Bulgaristan meselesini görüşür. Bu kez Salisbury, Rüstem Paşa'yı davet etmiştir ve Rusya'nın, Bulgaristan Prensi'ne, bazı fikirler aşıladığını, Osmanlı'nın, prens ile bir an evvel anlaşarak işi sonuçlandırması gerektiğini söyler.[658] Salisbury, söyledikleri yapılmazsa meselenin gittikçe büyüyeceğini, muallâkta kalırsa da Selanik'e sıçrayarak bir isyan hareketi meydana getirebileceğini de bildirir. Rüstem Paşa bunun üzerine Salisbury'nin, Prens Aleksandr'a ölçülü davranması konusunda telkinlerde bulunduğunu, Yunanlıların, hareketlerine mani olunmasının daha esaslı olacağını belirttiğini, söylenenler yapılamazsa da kendisinin Yunan Kabinesi'ne fazla etki edemeyeceğinin sinyallerini verdiğini rapor eder.[659]

18 Ocak 1886'da ise İngiltere Devleti'nin, Bulgaristan meselesinin halledilmesi işini Osmanlı Devleti'ne bıraktığı bildirilir.[660] 8 Şubat'ta Lord Salisbury'nin istifasının gündemde olduğu rapor edilirken, bu zamanda Osmanlı Hariciye Nezareti de Rüstem Paşa'ya Salisbury'nin görevden ayrılmadan önce Akdeniz'deki İngiliz Amirali'ne Yunanlılar, Girit veya Osmanlı'nın diğer sahillerine saldırırlarsa, engellenmeleri emrini

[657] BOA., Y. PRK. EŞA. 4/90.
[658] BOA., Y. PRK. EŞA. 4/95.
[659] BOA., Y. PRK. EŞA. 4/95.
[660] BOA., Y. PRK. TKM. 9/15.

verdiğini yazarlar. Fakat Gladstone'un bu emrin üzerinde bir emirle, bunların engellenmeyerek, beş yüz torpido destek verilmesini, kendilerinin de korkutulmayıp sadece nasihat edilmesini emrettiğini belirtir ve konunun araştırılmasını ister.[661] 2 Mart 1886'da Rüstem Paşa, Gladstone ve Lord Rosebery ile Doğu Rumeli ve Mısır meselesi hakkında görüşür. Gladstone, paşaya Osmanlı hakkında gayet dostça şeyler düşündüğünü söyledikten sonra, Lord Salisbury'nin Kabinesi'nin fikirlerini devam ettireceklerini, barışı koruma taraftarı olduklarını, Akdeniz'deki İngiliz Amirali'ne verilen emir hakkında, kendisinden önceki selefinin verdiği emirlerin, kabineye atanır atanmaz geçerli olacağını söylemiş ve Osmanlı'nın tarafında olduğunu ima etmiştir. Rüstem Paşa ise İngiltere Kabinesi'nin, bu konuda bir düzeltme yapmadığının cevabını verir. Lord Roseberry ile hükümet işleriyle ilgili görüşen paşaya, Roseberry, hükümeti meşgul eden işin, Doğu Rumeli meselesi olduğunu, bu meseleyi, Osmanlı ile Bulgaristan'ın süratli bir şekilde aralarında anlaşma yoluyla çözmelerini desteklediklerini bildirmiş, alınan malumatlara göre, iki tarafın anlaşmasında karşılıklı askeri yardımlaşma yapılması gerektiğinden bahsetmiştir. Lord Rosebery, padişahın bu madde üzerinde ısrar etmemesinin büyük bir hata olacağını, bu madde ayrılınca da diğer maddelere etkilerinin olacağını iddia eder.[662]

12 Mart 1886'da İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Rosebery, Bulgaristan için İngiltere Devleti'nin yaptığı teşebbüslerin geçersiz kaldığını, Osmanlı Devleti'nin gerekli ilgiyi gösterdiği zaman Bulgaristan'ın karşı çıkışlarının dikkate alınmayarak protokolün imzalanmasına çalışılmasını İngiltere'nin İstanbul elçisine tembihlediğini, yapılan düzenlemelere Bulgaristan Prensi katılsa da katılmasa da anlaşma metninin imzalanacağını, Almanya elçisine de aynı şekilde bildirimde bulunulduğunu, Rusya'nın da bu işe şiddetle karşı çıkacağını söyler ve ayrıca Osmanlı'nın, İngiltere ile beraber politika izlemesine Rusya Devleti'nin bir dereceye kadar güceneceğini belirtir. Rosebery'e göre Osmanlı Devleti bu meselenin düzeltilmesi için ne kadar geç kalırsa, oluşacak şiddetten İngiltere sorumlu tutulmayacaktır.[663]

[661] BOA., İ. MTZ. (01) 17/625.
[662] BOA., YA. HUS. 188/149.
[663] BOA., İ. MTZ. (04) 10/544.

1886 yılı Haziran ayında Prens Aleksandr'ın kral olması için Londra Kabinesi'nin hiçbir teşebbüste bulunmadığı haber verilir. [664] 30 Haziran 1886 tarihinde ise Osmanlı Devleti'nin Petersburg Elçisi'nin, Prens Aleksandr için girişimlerde bulunduğu bildirilir. Rüstem Paşa da bu bildirimlerden sonra İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Rosebery ile görüşmüş ve ona bazı sorular sormuştur. Lord Rosebery de Rusya'nın, İngiltere Kabinesi'ne Prens Aleksandr ile ilgili bir girişimde bulunmadığını, bu dönemde genel durumu ihlal edecek gücünün de olmadığını, Rus Elçisi'nin girişimlerinin ise önemsenmediğini söylemiş ve Osmanlı'nın, Prens Aleksandr için nasıl hareket edeceğini sormuştur. Rosebery, hükümetin davranışlarını da takdir ettiğini söyleyerek konuşmasının devamında bir takım zorluk çıkaracak olaylara sebebiyet verilmemesini, Prens Aleksandr'a bazı şeyleri tavsiye edeceğini, prensin krallık tesis etmek için İngiltere'de bazı teşebbüslerde bulunduğunun da yalan olduğunu, Londra Kabinesi'ne de bu yönde herhangi bir müracaatın olmadığını da ifade eder. Rüstem Paşa da bunun üzerine gönderdiği raporunda yorum yaparak, görüşmede İngiltere Devleti'nin, Bulgaristan meselesinden rahatsız olduğunu, Rusya'nın teşebbüslerinin dikkate alınmayarak, zorluk çıkmaması amacıyla Prens Aleksandr için gerekli önlemlerin alınacağını iletir.[665]

22 Ağustos 1886 tarihine gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefarethanesi, İngiltere'nin Berlin Elçisi'nin, Londra'dan döndüğünü, bu esnada kendi devletinin, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma azmi içinde olduğunu söylediğini, bununla birlikte Avrupa'da barışın sağlanabilmesi için Londra, Berlin ve Viyana Kabineleri'nin birleşmiş olduklarını ifade ettiğini rapor eder.[666] Rüstem Paşa, 18 Eylül 1886 tarihinde Bulgaristan olayından beri Osmanlı'nın, İngiltere ile beraber hareket ettiğinden yola çıkarak, İngilizlerin bunu hep hatırladıklarını, şimdi ise harp gemisi ve bu gemilerin levazımını tedarik etmekle meşgul olduklarını bildirir.[667]

5 Ocak 1887 günü, İngiltere Başvekili Lord Salisbury'nin evine giden ve orada iki gece kalan Rüstem Paşa'ya Salisbury, Prens Aleksandr'ı Rusya'nın kendi tarafına çekmeye çalıştığını, bu olayın da gün geçtikçe mesafe aldıklarını söyler. Ayrıca Doğu Rumeli meselesinin, ilkbahardan önce mutlaka çözülmesini eğer çözülmezse bu

[664] BOA., YA. HUS. 192/112.
[665] BOA., Y. PRK. EŞA. 5/40.
[666] BOA., YA. HUS. 194/95.
[667] BOA., Y. EE. 51/32.

meselenin Selanik'e sıçrayarak bazı isyan hareketlerine meydan verebileceğini hatta bir muharebenin olmasına bile sebep olacağını iddia etmiştir. Prens Aleksandr'ın da savaş çıkararak ciddi bir hareketten kendini alıkoyması konusunda uyarıldığını, Yunanlıların da şimdiye kadar birçok kez uyarıldıklarını ancak hala savaş hazırlıklarının devam ettiğini de söyleyen Salisbury, Yunanlıların böyle davranmasının Doğu Rumeli sorununun halledilmemiş olmasından kaynaklandığını da söylemiştir.[668]

11 Ocak 1887'de Rüstem Paşa, İngiltere Devleti'nin, Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ı Osmanlı aleyhinde ittifak yapmak için tahrik ettiği istihbaratını alır, ancak İngiliz Kabinesi'nden gerekli izahatları aldıktan sonra bu konu ile ilgili bilgi vereceğini yazmıştır.[669] Bu dönemde gelen haberler arasında Balkan devletlerinin kendi aralarında ittifak yapacaklarına yönelik bilgiler vardır. Bu haberler ulaşınca Osmanlı Hükümeti, ittifakın kendisine yönelik olup olmayacağını sorgular. Bunun için de 15 Ocak 1887'de Salisbury'e Balkan ittifakı konusu sorulur. Salisbury'i de bu soruya Balkan hükümetlerinden oluşan birleşik bir heyetin oluşturulmasının, Osmanlı Devleti'ne karşı bir fikre dayanmadığını, İngiltere'nin de böyle bir fikre katılmayacağını, söyler.[670] 20 Ocak 1887 tarihinde Bulgar mebusları, gayr-i resmi bir surette Londra Sefarethanesi'ne giderler. Bulgaristan için bir prens kabul etmeyi düşünmektedirler ve bu kişiler Paris, Roma ve İstanbul'a da görüşme yapmak için uğrayacaklardır.[671] 24 Ocak 1887'de gönderilen raporda Salisbury'nin, Rusya'nın, Bulgaristan'a müdahalesinin engellenmesini, Berlin Antlaşması imzalandığından beri Bulgaristan meselesinin hallolması gerektiğini söylediği belirtilir. [672]

1 Şubat 1887'de iki İngiliz zabitinin, Belgrad, Bükreş, Sofya ve Karagoyuvaç'da bazı temaslarda bulundukları ve sonra da Londra'ya döndükleri istihbarat edilir.[673] İngiliz ajanları da faaliyettedirler ve İngilizler, bu dönemde Bulgar meselesini çözmeye kararlıdır. Bu uğurda her türlü teşebbüsten geri kalınmamakta, bilgi toplanmaktadır.[674] 1887 yılı Mart ayı başında Rüstem Paşa, Kraliçe'nin Windsor Sarayı'nda verdiği yemeğe katılır. Burada Avusturya ve Fransa sefirleri ile önemli bazı şahsiyetler de

[668] BOA., Y. EE. 51/36.
[669] BOA., İ. MTZ. (04) 12/654.
[670] BOA., HR. SYS. 215/48.
[671] BOA., YA. HUS. 198/63.
[672] BOA., Y. EE. 51/42.
[673] BOA., YA. HUS. 199/27.
[674] BOA., Y. PRK. MK. 3/27.

bulunmaktadır. Bulgaristan meselesi hakkında kraliçenin bazı sözler söylediğini rapor eden Rüstem Paşa, kraliçenin " *eğer istemiş olsaydık Bulgaristan'a bir Prens bulabilirdik.* " dediğini bildirmiştir.[675]

6 Nisan 1887'de Rüstem Paşa, Bulgaristan'a ait bir heyetin, artık meseleye son vermek amacıyla, Avrupa'da bazı girişimlerde bulunduğunu, aldığı istihbarata göre de bu heyetin, Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin Osmanlı'dan irtibatının kesilmesine çalıştığını, buraları birleştirerek Prens Aleksandr'ı da kral tayin ettirmeye uğraştıklarını, söylemiştir. Ancak Paşa'ya göre bu politikanın devam ettirilmemesi konusunda Londra ve Berlin tarafından Prens Aleksandr'a nasihatlerde bulunulur. Rüstem Paşa, bu dönemde İngiltere Devleti'nin İrlanda üzerine yoğunlaştığını, bu yüzden de İngilizlerin ne Osmanlı vilayetlerinde ne de Bulgaristan'da, herhangi bir mesele istemediklerini söyler.[676] Bir hafta sonra da Bulgaristan'da bir kısım halkın, Prens Aleksandr de Battenberg'i, prens tayin etmek için ayaklanma çıkardıkları yolunda haberler gelir. Rus Sefiri Mösyö Nelidof'un, Rumeli ve Bulgaristan'ın durumu hakkında padişahla mülakat ettiği de görülmüştür.[677] 16 Nisan 1887'de de Rus askerlerinden Yüzbaşı Nobokof ve Keslesky'nin Bulgaristan'a geçerek burada karışıklık çıkarmak için çeteler oluşturdukları yolunda Daily Telegraph gazetesi bir haber yayınlar.[678]

Padişah II. Abdülhamid Bulgaristan meselesini sıkı tutmakta, Bulgar Fırkaları arasında anlaşma sağlamayı düşünmekteydi. Bu meseleye Komiser Rıza Bey'i memur etti fakat Rıza Bey, başarılı olamayınca görevden azledildi. Aynı zamanda Rusların, Bulgaristan'da olduğu gibi Selanik'te de ayaklanma çıkarmaya çalıştıkları, Rus askerlerinin, Reny bölgesinden, Bulgaristan'a geçmek için hazır oldukları yolunda haberler geliyordu.[679] 1887 yılı Mayıs ayı başında Karadağ Hükümeti'nin harp malzemesi aldığı, Hudut bölgesine asker yerleştirdiği, Arnavutluk'ta da karışıklıklar çıktığı duyuldu.[680] 12 Ağustos 1887 tarihinde Arnavutlarla, Karadağlıların çatışmalara giriştikleri haber verilmekteydi.[681] Bulgaristan'ın yine bu zamanda İngilizlerden borç

[675] BOA., Y. EE. 51/44.
[676] BOA., Y. EE. 31/45.
[677] BOA., Y. PRK. TKM. 10/34.
[678] BOA., Y. PRK. TKM. 10/36.
[679] BOA., Y. PRK. TKM. 10/35.
[680] BOA., Y. PRK. TKM. 10/43.
[681] BOA., Y. PRK. TKM. 11/11.

para aldığı da duyulurken[682] Novosti gazetesi de bu haberlerin yanında Osmanlı'nın, Balkanlar'da çıkan karışıklıklar neticesinde hazırlıksız, yakalanmamak için Makedonya ve Bulgaristan hududuna asker sevk ettiğini yazdı.[683]

4 Aralık 1887'de Rüstem Paşa, Almanya, Avusturya ve İtalya ittifakına yönelik olarak, İngiltere'nin tutumu hakkında görüş bildirdi. Salisbury'nin, birkaç gündür bu durum ile ilgili gazetelerin yazılar yazdığını, inkâr etmediğini, İngiltere'nin bu konuda hiçbir mukavele imzalamadığını, bu ittifaka katılmaya da gücünün olmadığını, barışın korunması için böyle bir ittifakın olmasının onaylandığını yine ileride bu barışın bozulması halinde, İngiltere'nin icap edecek her teşebbüsü yapacağını, bu üç devletin Rusya eğer Bulgaristan'a saldırırsa, İngiltere'nin de bu saldırıya karşı ittifak yapan devletlere saldırmayacağını düşündüklerini söylüyordu.[684] Üç gün sonraki görüşmede de yine Salisbury, bu sözlerinin yanında Bulgaristan'ı Prens Ferdinand'ın terk etmesi için Almanya Devleti'nin, Avrupalı devletler nezdinde teşebbüslerde bulunduğunu, belirterek, bunların dışında şarkta statükonun korunması için elden gelenin yapılmasının istendiğini ifade etti.[685]

1888 yılı Temmuz ayında Alman İmparatoru ile Rus Çarı, bir araya gelerek, Bulgaristan meselesini bir karara bağlamaya çalıştılar. Eylül ayında da yoğun olarak Rusya ile Avusturya devletlerinin kendi aralarında toprak bölüştürerek, ittifak yaptıkları gazetelerde yazıyordu.[686] Rusya'nın bu dönemde Doğu Rumeli'deki bazı emellerinden vazgeçmemesi ve boğazları işgal etmek istemesi savaş beklentilerini de gitgide arttırmıştı.[687] 9 Ocak 1889 tarihinde ise Prens Ferdinand'ın İstanbul'a gelmek için padişahtan izin beklediği duyuldu.[688] Ocak ayı sonunda da Prens Aleksandr de Battenberg'in, Bulgaristan'a dönmesi şartıyla İngiltere Devleti'nin Rusya ile anlaşabileceği söylenmekteydi.[689] 7 Mayıs 1889'da Kamil Paşa'ya bir mektup gönderen Rüstem Paşa ise Bulgaristan meselesinde, Bulgarların sadece Rusya'ya uymadıklarını sürekli olarak kendilerine yakın gördükleri her devlete yanaştıklarını söyledi ve Bulgar meselesinin, Rusya ile birlikte müttefikane bir şekilde çözüme kavuşturulması

[682] BOA., Y. PRK. TKM. 10/42.
[683] BOA., Y. PRK. TKM. 10/51.
[684] BOA., Y. EE. 51/50.
[685] BOA., Y. EE. 51/51.
[686] BOA., Y. PRK. TKM. 13/45.
[687] BOA., Y. PRK. TKM. 14/36.
[688] BOA., Y. PRK. TKM. 14/22.
[689] BOA., Y. PRK. TKM. 14/39.

konusunda görüş belirtti.[690] Temmuz ayında da Sırbistan'ın, hududunu eşkıyalardan korumak bahanesiyle askerini Vuziç'e sevkedeceğini Bab-ı âli'ye bildirdiği, Kral Milan'ın, Rus desteği ile birlikte Belgrat'a gireceği, Osmanlı'nın da üçlü ittifaka dâhil olduğu yolunda yabancı gazetelerde bazı haberlerin yayınlandığı rapor edildi.[691] 13 Haziran 1890 tarihinde ise Bulgar Prensi Ferdinand'ın yerine başkasının getirilmesi konusunda, Almanya ile Rusya'nın fikir birliği yaptığı duyulur.[692]

1890 yılının Ağustos ayı başında Makedonya'ya üç Bulgar Psikoposu'nun görev için gönderilme meselesi baş gösterir. Bu kişiler, Osmanlı Devleti'nce görevlendirilmedikleri halde, sanki öyleymiş gibi atanınca, olay Rüstem Paşa tarafından Salisbury'e, sorulmuştur. Salisbury de devletlerin Osmanlı'ya rağmen verdikleri bu kararın, hem politikalara hem de adalet namına gülünç olduğunu söylemiş, Yunanistan ile Sırbistan'da meydana gelen işlerin, gerek Yunan devlet gazetelerinin, gerekse Atina politikalarına isnat olunan endişeli durumun karşısında, Osmanlı Devleti'nden biraz iyi niyet gösterilmesini istemiştir.[693] Aynı tarihlerde İngiltere Parlamentosu'nda Sir James Ferguson'un da Makedonya meselesi konusunda sıkıştırıldığı, ancak kendisinin elde olan bilgilerin yetersiz olduğunu öne sürerek açıklama yapmaktan kaçındığı haberi gelir.[694]

18 Temmuz 1891 tarihinde ise Paris'te yazılan bir haberin, Londra gazetelerince yayınlandığı bildirilir. Bu haberde Fransa Millet Meclisi üyelerinin, Ruslar ile görüştüğü, Peterburg'ta yapılan bir görüşmede de Çanakkale ile Karadeniz'in, Rus ve Fransız savaş gemilerine açılıp diğer devletlerin gemilerine kapatılmasının, Osmanlı'dan isteneceğinin konuşulduğu, bu şart karşılığında da Osmanlı'yı dış taarruzlara karşı koruma fikrinin görüşüldüğü yazılmıştır. Bulgaristan'da, Prens Ferdinand'ın Hükümeti'nin kabul edilmesi için, Bulgarların, Rus İstanbul Elçisi ile irtibata geçip, onun aracılığıyla padişaha baskı yapmaya çalıştıklarından başka Alman İmparatoru'nun, İngiltere'yi ziyaret etmesinin sebebi olarak, Avrupa devletlerinin barışçıl politikaları terk ettiklerinin düşünülmesi gösterilmiş. Rüstem Paşa'nın

[690] BOA., Y. EE. KP. 3/217.
[691] BOA., Y. PRK. TKM. 13/62.
[692] BOA., Y. PRK. TKM. 18/4.
[693] BOA., YA. HUS. 237/58.
[694] BOA., Y. PRK. TKM. 18/35.

Almanya'daki kaplıcalara gideceği de haber yapılmıştır.[695] Dikkat edilirse Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın, Almanya İmparatoru'nun İngiltere ile ittifak yapmak istediği bir zamanda kaplıcalara gidişi gerçekleşir.

30 Temmuz 1891'de Lord Salisbury, Londra Belediyesi'nin verdiği bir akşam yemeğinde, İngiltere'nin dış politikasını değerlendirerek, Fransa ve Almanya ile olan ilişkileri açıklamış, Bulgaristan meselesinde ise Bulgarların istekleri doğrultusunda hareket edileceğini, doğuda olan meselelerin medeni ve insani bir şekilde gelişmesini ümit ettiğini ifade etmiştir. O sırada kaplıcada olan Rüstem Paşa'nın da acil olarak Londra'ya dönmesi emredilir. Bu emir Mısır Meselesi'nden dolayı verilmiş Reuther Ajansı da bunu haber yapmıştır. Paşa, Londra'ya geldikten sonra Mısır meselesi görüşülmeden önce herhangi bir teklifin Lord Salisbury'e kabul ettirilmesinin zor olduğunu söyler.[696] 7 Ağustos'ta ise Standard gazetesi, Fransızların, Ruslar ile ittifak içerisinde olduklarını, padişahın bir Rus-Fransız ittifakına meyilli olduğunu, Prens Ferdinand Hükümeti'nin de onaylandığını ya da onaylanacağını yazar.[697]

31 Mayıs 1892'de ise Prens Ferdinand'ın, İtalya'ya oradan Viyana'ya daha sonra da Londra'ya giderek Avrupa'yı siyasi bir maksat için dolaşacağı sefarethane tarafından bildirilmiştir.[698] Bu zamanda Londra'ya gitmeden önce Prens'in, Kont Korniky ile görüştüğü de gelen haberler arasındadır.[699] 10 Haziran 1892'de Londra Sefarethanesi tarafından bildirilen raporda, Londra Belediyesi'nin Prens Ferdinand adına bir ziyafet vereceği ancak Avusturya, Rusya, Fransa ve İtalya sefirlerinin bu yemek davetini kabul etmedikleri, bu haberin de kendilerine Lord Salisbury tarafından bildirildiği yemeğe Ferdinand'ın prens sıfatıyla[700] davet edildiği anlaşılınca, Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın davete katılmaması emredilmiştir.[701] Daha sonra ziyafetin içeriği hakkında biraz yumuşama olur ve Rüstem Paşa, Ferdinand ile görüşür. Paşanın bildirdiğine göre Ferdinand, Osmanlı Devleti'ne bu görüşmede bağlılığını bildirmiştir.[702]

---

[695] BOA., Y. PRK. EŞA. 14/8.
[696] BOA., Y. PRK. EŞA. 14/17.
[697] BOA., Y. PRK. EŞA. 14/34.
[698] BOA., BEO. 11/821.
[699] BOA., HR. TO. 114/1.
[700] BOA., YA. HUS. 261/114.
[701] BOA., YA. HUS. 261/117.
[702] BOA., Y. PRK. EŞA. 15/100.

24 Haziran 1892'de ise Ferdinand'ın, İngiltere Kraliçesi ile görüşmek için geldiği Londra Belediyesi'nin ziyafetinde, Belçika Sefiri ile bazı Avrupa sefirlerinin bulunmadıkları hatta Salisbury'nin bile mazeret belirterek gelmediği, Rüstem Paşa tarafından bildirildikten sonra paşa, Salisbury ile görüşmüş, Ferdinand'ın Bulgaristan Prensi sıfatıyla yemek davetine katılmasını hak etmediğini, kendisine belirtmiştir. Paşanın raporuna göre Salisbury, bu konuyu onaylar ve bu işte hükümetin asla bir müdahalesi olmadığını, belediye reisinin bu davetten önce Osmanlı Hükümeti adına sefarethane ile görüşmemesinden üzüntü duyduğunu söyler. Belgede yazılanlara göre Londra Belediye Başkanı, Ferdinand'ı yemekte övmüş, kendisinin beş yıldır ülkesini çok iyi yönettiğinden bahsetmiştir. Ona bir prens gibi davranılmasından da Ferdinand'ın çok mutlu olduğu belirtilmiştir.[703]

Rüstem Paşa, Ferdinand'ın sefarethaneye de geldiğini bildirerek, takma isimle kendisine bir kart bıraktığını ve kendisinin de kartın üzerinde yazılı olan adrese gidip Ferdinand'ı ziyaret etmek istediğini belirtir. Yazdığına göre adresi verilen otele gittiğinde, Ferdinand'ın, Paris'e gittiği kendisine söylenmiş, 2-3 gün sonra paşa ile görüşen Avusturya Sefiri de, prensin otelde bulunmayışından dolayı özür dilemiştir. Prensin ne zaman otele geleceği sorulduğunda da kendisinin Belçika'da olduğu ifade edilmiştir. Rüstem Paşa'ya, Ferdinand'ın, prens olduğu yolunda bazı sözler içeren yani Ferdinand'ı öven bazı yazılarla birlikte davet edilirse, paşa ile görüşebileceği de söylenince, paşa bu tür hareketlerin Osmanlı Hükümeti tarafından iyi karşılanmayacağı yolunda tavırlar sergiler ve kendisine gönderilen kağıtlarda yazılan sözlerin de düzeltilmesini ister. Bu olaylar geliştikten sonra Ferdinand'la görüşen Rüstem Paşa, onun kendisini çok iyi karşıladığını, bu görüşmede de padişaha bağlılığını bildirdiğini rapor etmiştir.[704] 1892 yılının Temmuz ayında Ferdinand'ın, Londra'da bir Bulgar Ajansı kurduğu duyulmuş, sefarethaneden bu haberin araştırılması istenmiştir.[705] 26 Eylül 1892'de ise Ferdinand'ın, İstanbul'a geleceği haber alınır. Rüstem Paşa yine bu konuda Lord Rosebery ile bir görüşme daha yapar.[706]

1895 yılında bölgedeki en büyük sorunlardan biri de Bulgar çetelerinin, Osmanlı sınırlarına yaptığı saldırılardır. Bu saldırılar sıklaşınca ve şikâyetler artınca, Bulgar

[703] BOA., YA. HUS. 261/155.
[704] BOA., YA. HUS. 261/155.
[705] BOA., BEO. 28/2090; 28/2058.
[706] BOA., HR. TO. 93/55.

Emareti'ne lazım gelen uyarıların yapılması için Rüstem Paşa'dan, İngiltere Hariciye Müsteşarı'na gerekli bilgilendirmenin yapılması görevi verilir.[707] Bab-ı âli, 1895 Ağustos sonlarına doğru, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de bazı Müslümanların katl ve tehdit edildiğinin haberini alınca da bu olayların oralarda bulunan Müslüman halkı göç etmeye zorlayacağının, Salisbury'e iletilmesini Rüstem Paşa'dan, istemiştir.[708] Ağustos sonlarına doğru da Lord Salisbury, Osmanlı Devleti, gereken ıslahatları yapmazsa çok zor durumda kalacaktır demiş ve bu sözlere açıklık getirmesi yine Rüstem Paşa'dan istenmiştir. Yapılan görüşmede Salisbury, bunun doğru olduğunu ancak padişahın dostane hislerini bildiğini, Osmanlı'nın kötü duruma düşmesini de İngiltere'nin asla istemeyeceğini söyler. Bu raporunun sonunda Rüstem Paşa hastalandığını belirterek padişahtan özür dilemiştir. Nitekim birkaç ay sonra da vefat edecektir. [709]

4. Girit Meselesi

12 Ocak 1886'da Osmanlı Hariciyesi, İngiltere'nin İstanbul Elçisi'ne, Yunanlıların, askerlerini dağıtmaları için zorlanmalarını telkin etmişti. Fakat İngiliz Elçisi, bu meseleyi İngiltere Hükümeti'ne bildirmedi. Bunun üzerine de Osmanlı Hariciyesi, Rüstem Paşa'nın, İngiltere Hariciye Nâzırı ile konuyu görüşmesini istedi.[710] 8 Şubat 1886'da Londra Sefarethanesi, Lord Salisbury'nin istifasının gündemde olduğunu rapor ediyordu. Osmanlı Hariciye Nezareti de Gladstone başa geçtikten sonra Rüstem Paşa'ya Salisbury'nin Akdeniz'de bulunan İngiliz Amirali'ne Yunanlılar, Girit veya Osmanlı'nın diğer sahillerine saldırırlarsa engellenmelerini emrettiğini, Gladstone'un ise bu emri iptal edip, Yunanlıların engellenmemesini, kendilerine beş yüz torpido desteği verilmesini, korkutulmaları bir yana sadece nasihat edilmesini emrettiğini bildirdi ve bu konunun araştırılmasını istedi.[711]

Gladstone'un başa geçmesinin Londra'da kötü etkiler uyandırdığı, bazı tepkiler sonucunda da halkın galeyana gelerek, mitingler düzenleyip, bazı mağazaların yağmalandığı da, gelen haberler arasındaydı.[712] Rüstem Paşa ise verilen talimat doğrultusunda Lord Rosebery ile görüştü ve bu görüşmede Rosebery, kendisine

[707] BOA., YA. HUS. 333/84.
[708] BOA., YA. HUS. 335/22.
[709] BOA., YA. HUS. 335/57.
[710] BOA., İ. MTZ. (01) 17/616.
[711] BOA., İ. MTZ. (01) 17/625.
[712] BOA., HR. TO. 61/108.

İngiltere'nin dostluk politikasını temin ile dâhil olduğu kabinenin, Osmanlı'ya karşı dostça bir politika izlediğini, Lord Salisbury'nin politikasının devam edeceğini, Akdeniz'deki İngiliz Amirali'ne kötü talimatlar verilmediğini, Salisbury Kabinesi tarafından amirale verilen talimatların da düzeltildiğini, Gladstone Kabinesi'nin bu düzeltmeleri onayladığını söylemiştir. Doğu Rumeli meselesi'ne gelince Osmanlı ile Prens Aleksandr arasında olacak herhangi bir antlaşmanın devletlerin muhalefetine izin vermeyecek bir şekilde olmasını, yeni kabine'nin Mısır'daki hal ve şekli tasdik ederek, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin Mısır'da kendilerine ait olan bir devletin teminini istediklerini söyledi ve Gladstone Kabinesi'nin bu iş için Osmanlı ile beraber hareket edeceğini ifade etti.[713]

20 Nisan 1886 tarihinden önce Lord Rosebery, İngiltere Kabinesi'nin, Yunan meselesine dair bazı kararlar aldığı yolunda açıklamalar yapmıştı. Lord Roseberry'den sonra bu işe Fransızlar da karıştı ve Yunanistan meselesinin çözülmesi için Avrupa devletlerinden oluşan bir komisyona meseleyi havale etmeye çalıştılar. Bu dönemde Avrupa'nın hatta Fransa'nın, Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmaya çalıştığı da bilinir. Yine Lord Roseberry, Rüstem Paşa'ya Osmanlı sınırındaki Yunanlılar, saldırılarda bulunsalar dahi Osmanlı kuvvetleri taarruzda bulunmasın demiş, Rüstem Paşa da Rosebery'e Osmanlı Devleti'nin, Yunanistan'a bir karış yer terk etmek niyetinde olmadığını kesin ve net bir şekilde söyleyerek, bu sözün Avrupa devletlerinin sefirlerine iletilmesini istemiştir. Paşanın raporunda belirttiğine göre Lord Roseberry, Girit Valisi'nin de bölgede kendisine destek topladığını, bu kişiye İngiltere'nin birçok kez nasihat ettiğini, valinin bu nasihatleri dinlemediğini, Osmanlıların da bu kişi hakkında sabırlı davranmaması gerektiğini belirtir, çünkü lordun düşüncesine göre, Girit Valisi giderse, yerine aynı düşüncede başka biri gelecektir. Yine lord tarafından Londra Kabinesi'nin asayişi sağlamak bahanesiyle, Sude Limanı'nda donanma bırakmak niyetinde olduğu, Osmanlı sahillerinde saldırıyı önleme bahanesiyle toplanmış olan, Bahreyn'deki yabancı donanmaların ise Yunan meselesinin çözülmesiyle birlikte dağılacakları da bu görüşmede Rüstem Paşa'ya iletilir.

Osmanlı Hariciyesi, Yunan meselesinin bitmesinden sonra bile İngiltere'nin Sude Limanı'nda bir kısım donanma bulunduracağını öğrendiği için İngilizlerin

[713] BOA., HR. TO. 61/102.

buralardan ayrılmak niyetinde olmadıklarını sezmiş olacak, bu olayın maksadının ne olacağının, Rüstem Paşa tarafından araştırılmasını ister ve Girit'in satın alınması için İngiltere'nin bir niyetinin olup olmadığı soruşturulur.[714] 1 Mayıs 1886 tarihinde Rusya, Avusturya ve İtalya Sefaretleri'nin, Girit hakkında yayınlanan bildirileri aldıkları ve Yunanlıların tarafını tuttukları hakkında da bir takım bilgiler gelmektedir.[715] Tabii bu sırada sefarethaneler, Girit meselesi hakkında yazılan makaleleri de tercüme ederek, Osmanlı Hariciyesi'ne bildirmişlerdir. Örneğin; Bükreş'te basılan Etval Romen gazetesindeki makale hemen tercüme edilip Hariciye'ye gönderilir.[716] Mayıs ayı sonunda da Rusya'nın boğazları istila planı yaptığı, Ayasofya'ya haç takma niyetlerinin olduğu yolunda gelen haberler üzerine, Hariciye Nezareti'nin ve dış devletlerdeki sefirlerin teyakkuz halinde bulunması istenmiştir.[717] 5 Haziran 1886 tarihine gelindiğinde ise Yunanistan'a uygulanan ablukanın, kaldırılmasının büyük devletler tarafından kabul edildiği duyulur.[718]

Londra Sefareti, 14 Ağustos 1886'da İngiltere Kraliçesi'nin Edinburg Dükü olan İkinci oğlu ve idaresi altındaki iki donanmanın, Osmanlı sularında dolaştığını, bu gezintinin de siyasi bir anlam taşımayıp, sadece Anadolu Limanları ile Yunan Sahilleri'nin gezilmesi maksadı ile yapıldığını haber verir.[719] Bir yıl sonra yine Ağustos ayında gelen, Girit hakkındaki haberler de Selanik'ten buraya asker gönderildiği yolundadır.[720] Haziran ayı başında Avusturya'nın, Bosna-Hersek'i işgal etmesinden dolayı Rusya, Avusturya yanında bulunan Almanya'ya düşman kesilmiş[721] Yunan Kralı Veliahdı'nın, İtalya'ya, ondan sonra da Londra'ya gideceği, ayrıca Yunan Kraliçesi'nin de Almanya kaplıcalarına gideceği, istihbarat edilmiştir.[722] Buradaki kaplıcalara bazı sefirler ve devlet adamları da gitmektedir. Bu ise tam da Osmanlı ile dış devletlerin gergin ilişkileri dönemine denk gelir. Bu kişilerden biri de Rüstem Paşa'dır. Girit'in Yunanistan'a katılması fikri gittikçe gelişirken, Arnavutluk ve Karadağ'da

[714] BOA., İ. MTZ. (01) 17/649; YA. HUS 190/94.
[715] BOA., Y. PRK. PT. 2/121.
[716] BOA., Y. PRK. TKM. 9/25.
[717] BOA., İ. HR. 338/21839.
[718] BOA., Y. PRK. A. 4/46.
[719] BOA., YA. HUS. 194/44.
[720] BOA., Y. PRK. TKM. 10/42.
[721] BOA., Y. PRK. TKM. 10/50.
[722] BOA., HR. TO. 11/41.

huzursuzluklar yaşanır.[723] Yunanistan Hükümeti de bu karışık dönemde 100 milyon frank borç almak için Londra ile ilişki içerisine girmiş[724] Mayıs 1887'de de Londra Sefarethanesi İngiltere Kraliçesi'nin tahta çıkışının ellinci senesi münasebetiyle bir ziyafet düzenlemekle meşgul olmuştur.[725]

1889 yılının Ocak ayında Yunanlıların, Rusya'nın boğazlara egemen olmak istemelerinden dolayı, rahatsızlık duydukları, bununla birlikte Bulgaristan'ın da Rusya tarafından işgal edilmesinden korktukları bildirilirken,[726] Haziran ayı Girit'in durumunun, Salisbury tarafından düşünüldüğü bir zamandır. Lord Salisbury'nin, Girit'in herhangi bir devlete katılmasını yalanladığı da bu dönemde bildirilir.[727] Girit'e, Mahmud Celaleddin Paşa'nın komiser tayin edildiği, Giritlilerin, Mahmud Paşa'yı vali olarak istemediği, Yunanistan ve Girit halkının hadiseler çıkmasına karşı oldukları, yabancı devletlerin tahriklerine kapıldıkları, hep bu dönem yazılanlar arasındadır.[728] 1889 yılı Temmuz ayı içerisinde Londra Belediyesi'nin verdiği bir yemekte bulunan Salisbury, Girit'teki karışıklıkların abartıldığını söyler.[729] Temmuz ayı sonunda da yabancı gazeteler, Girit'in İngilizlere değil, Yunanistan'a bırakılmasını, Osmanlı'nın da Rusya ile iyi ilişkiler kurması, gerektiğini yazarlar.[730] Rüstem Paşa'da 1 Ağustos 1889'da Salisbury ile Girit hakkında görüşür. Salisbury ise Osmanlı Hükümeti, her ne harekette bulunacaksa seri bir şekilde hareket etmesini, barış yapmak ve asayişi sağlamak niyetinin ise bir an önce devreye sokulmasının, siyaset gereği olacağını Rüstem Paşa'ya belirtir.[731]

Yunan Hükümeti de Ağustos 1889'da Girit Meselesi hakkında yabancı devletlere tehditkâr bir mektup yollar. Bunun üzerine de Salisbury, Yunan Hükümeti'nin Girit işlerine karışmaya hakkı olmadığını, mektupta bulunan tehdidin de çirkin göründüğünü, Trikopis'e söylemiştir.[732] 12 Ağustos'ta ise Rüstem Paşa, Bab-ı âli tarafından, Girit'in durumuyla ilgili gönderilen belgeyi Lord Salisbury'e ulaştırmış,

[723] BOA., Y. PRK. TKM. 10/51.
[724] BOA., YA. HUS. 203/37.
[725] BOA., İ. HR. 306/19470.
[726] BOA., Y. PRK. TKM. 14/34.
[727] BOA., Y. PRK. PT. 5/20.
[728] BOA., Y. PRK. TKM. 15/25.
[729] BOA., Y. PRK. TKM. 5/34.
[730] BOA., Y. PRK. TKM. 15/37.
[731] BOA., Y. EE. 51/71.
[732] BOA., YA. HUS. 228/65.

Osmanlı'nın Girit hakkında ne yönde tedbirler alacağı Salisbury'e bu şekilde iletilmiştir. Lord Salisbury de Rüstem Paşa'ya, Girit'de asayiş ve emniyetin sağlanması için seri bir şekilde şiddet kullanılmasını yine beyan edince; paşa, Salisbury'nin asayiş ve emniyet sağlanmazsa, yabancı devletlerin buraya müdahale edebileceğini düşündüğü için, bu yönde fikir belirttiğini rapor etmiştir.[733] 2 Eylül'de de Girit'te Müslümanlar ile Hıristiyanların birbirine saldırdıkları haberleri gelir. Bu haberlerde Hıristiyanları şikâyet etmek için, padişaha gitmek isteyen Müslümanların da Şakir Paşa, tarafından engellendiği söylenmektedir.[734]

Daha önce Yunan Hükümeti'nin Girit için, Avrupa devletlerine ağır dilli bir nota gönderdiğini belirtmiştik. Bu tavır Kasım ayına kadar sürünce, 19 Kasım 1889 tarihinde Yunanistan'ın sert tavrı karşısında ne yapılması gerektiği konusunda Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile tekrar görüştü. Salisbury bu görüşmede, Yunanistan'da şimdilik fikri bir hareketi sağlayacak durumun olmadığını, ancak bir durum meydana gelirse de icap edecek herhangi bir tedbirin alınması yoluna gidileceğini söyler.[735] Salisbury bu şekilde görüş belirtedursun Kasım ayı sonunda Yunanistan'ın askeri hazırlıklara giriştiği haberleri gelmeye başlar.[736] İngiltere'deki gazeteler 1889 yılının sonlarına doğru işi o kadar çok abartırlar ki; padişahın şahsına yönelik hakaret dolu yazılar bile yazılır. Bu tür olaylar gerçekleşince de sefirler vasıtasıyla hariciye müsteşarlarına şikâyette bulunulmuş, hiç olmazsa gazetelerin bu kişiler tarafından ayıplanması sağlanmıştır. Örneğin; Aralık ayı başında Daily News gazetesi, İngiliz Hariciye Müsteşarı tarafından aynı sebepten dolayı kınanır. Bu tarihte Londra Belediyesi'nin verdiği bir yemek daha olur. Salisbury de konuşmasında Girit olaylarını isyan olarak değil fırka kavgaları olarak nitelendirmiştir.[737]

Aralık 1889'da Gladstone ile Rüstem Paşa bir görüşme daha yapar. Bundan bir gün sonra da Girit'teki İngiliz savaş gemileri komutanlarından birinin, İngiliz Parlamentosu'nda bir rapor okuduğu, bu raporun da Girit hakkındaki iftira ve suçlamaları bertaraf ettiği, İngiliz Hariciye Müsteşarı tarafından bildirilir.[738] 19 Şubat 1890'da da İngiltere Parlamentosu'nun bir toplantısında Gladstone, Girit işlerine dair

[733] BOA., Y. EE. 51/73.
[734] BOA., Y. PRK. TKM. 16/3.
[735] BOA., YA. HUS. 230/76.
[736] BOA., Y. PRK. TKM. 16/26.
[737] BOA., YA. HUS. 231/13.
[738] BOA., YA. HUS. 231/19.

bir konuşma daha yapmış, onun Osmanlı Devleti hakkındaki düşünceleri, kayda değer bulunduğundan rapor edilmiştir. Gladstone, Girit'in ileride daha büyük problemlere yol açacağını söyler. Osmanlıların doğudaki yönetimlerinin kaldırılması taraftarı olmadığını, istikrarlı bir yönetimin kurulması için, mahalli hukuk tedbirleri münasip bir şekilde yerine getirilirse, bu durumun çöküş halindeki bir devlette bile çöküşü durdurabileceğini iddia eder.

Konuşması esnasında daha da ileri giderek, Osmanlı Devleti'nde mahalli idare hukuku cömertçe bahşedildiği takdirde, hem padişah ile Bab-ı âli'nin, hem de bölge halkının hakkında olumlu neticeler doğuracak hiçbir yer olmadığını da söylemiştir. Eğer İngiltere Hükümeti'nin, ilkbaharda Girit'te çıkan ve Osmanlı Devleti'ne zararı dokunan ihtilalleri hatırlatacak derecede ciddi karışıklıklar meydana gelmeyeceğini temin edebilirse, kendini çok bahtiyar sayacağını sözlerine eklemiştir. Gladstone aldığı bilgilerin kendisinde telaş ve korku uyandırdığını eğer, Girit'te daha önceki durum meydana getirilmeye çalışılırsa, Girit'in, Osmanlı Devleti'nden ayrılacağını, ne doğuda, ne de başka bir yerde karışıklık çıkmasına sebep vermek düşüncesinde olmadığını ve padişahın, izlediği politikayı genel olarak eleştirmediğini söyler. Daha sonra memnuniyetle hatırlatacağı iki olaydan birinin, Doğu Rumeli meselesi, diğerinin ise bu vilayetin Bulgaristan'a katılması hususu olduğunu ifade eder. Padişah ve Bab-ı âli'nin verdikleri sözü tereddütsüz ve adil bir şekilde yerine getirdiklerinin bilindiğini, gözden uzak tutulmaması gereken bir noktanın da, Osmanlı'nın bu davranışına karşılık olarak diğer memleketlerde zulüm ve haksızlık yaparak, İngilizlerin üzülmesine sebep olduğunu ifade eder. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin işlerinde herhangi bir değişiklik meydana gelirse, bu değişikliğin Avrupa menfaatleriyle ilgili bir mesele halini aldığında, meseleyi dikkate almamanın İngilizlerce mümkün olmadığını da açıklar. [739]

Mart 1990'da ise Girit hakkında yabancı gazeteler, son zamanlarda bazı mahallerde Hıristiyanlardan para alındığını, para alınamayan kişilerden senet istendiğini, bu senetler alınmadıkça da, tutuklanan kişilerin serbest bırakılmadıklarını, paranın niçin alındığının bile bilinmediğini, Yunanistan'da bulunan Giritlilerin, muhabereye hazırlanmakta olunduklarını, yazmaktadırlar.[740] Bu ayın sonunda da Yunanlıların, Osmanlı sınırında askeri manevra yapmaktan vazgeçtikleri, Sırp ve

[739] BOA., YA. HUS. 233/79.
[740] BOA., Y. PRK. EŞA. 10/81.

Bulgarların münasebetlerinin de gerginleştiği haberleri gelmeye başlar.[741] 8 Nisan'da da Yunan Başvekili Trikopis, Atina'da bulunan, ancak Girit'e gitmek isteyen muhacirlere gitmelerini tavsiye edeceğini açıklamış, Osmanlı Devleti de Avrupalı devletlere bu konu ile ilgili tebligatlar göndermiştir.[742]

1890 yılının Temmuz ayında, İngiltere ile Almanya'nın donanmalarının serbest seyretmesi için anlaşma yaptıkları, Sırbistan ve Yunanistan'ın Osmanlı'ya Girit konusunda notalar verdiği, Rusya'nın da Avrupa devletlerine Bulgaristan için bir nota hazırladığı bilgileri gelir.[743] 5 Kasım 1890 tarihinde ise Londra Sefarethanesi, İngiltere Hükümeti'nin durumunu rapor etmiş ve bu raporda Lord Salisbury'nin İngiltere'ye yeni geldiği, diğer vekillerin de Kasım ayı içinde İngiltere'ye gelecekleri belirtildikten sonra, İngiltere'nin dış politikasında endişe edilecek bir durumun olmadığı söylenmiştir. İngiltere Devleti'nin Afrika üzerinde İtalya ve Almanya ile anlaşma yaptığı, bu arada Girit meselesinin unutulduğu, Ermeni meselesinin ise gittikçe önemini kaybettiği bildirilmiştir. Ermenilerin, İngiltere'de bazı olaylara karışmalarının, İrlanda'daki ihtilal taraftarlarının hareketlerine mani olduğu için nefrete sebebiyet verdiği, Salisbury Kabinesi'nin ise eskisi gibi iç ve dış konularda, serbestlik politikası güttüğü, Gladstone, politikadan çekilmeye mecbur olursa, Salisbury Kabinesi'nin bazı tehlikelerden kurtulabileceğinin düşünüldüğü bildirilir.[744] 20 Ekim 1891'de de Yunan Meclis Başkanı Trikopis, Londra'dadır ve Osmanlı aleyhinde konuşmalar yapar bu kişinin Osmanlı aleyhindeki faaliyetleri rapor edilir.[745]

7 Kasım 1891'de Yunanlılar, Akdeniz'de zırhlı gemiler dolaştırırlar.[746] On gün sonra Trikopis'in Londra'da yaptığı konuşmaların, Salisbury üzerinde etkisinin olup olmadığı öğrenilmeye çalışılmış, Rüstem Paşa, konuyla ilgili kendisi ile tekrar bir görüşme yapmıştır. Lord Salisbury de Trikopis'in Londra'da bulunduğu süre içinde, kendisiyle görüşmeyi çok istediğini ancak, kısa bir zaman görüşmeye fırsat bulduğunu, bu kısa görüşmede bile Trikopis'in hoşa gitmeyecek bazı şeyler söylediğini, ancak Yunanlıların düşmanca bir harekette bulunacaklarına kanaat getirmediğini belirtmiştir. Yunanlılar, herhangi bir durum söz konusu olursa kendilerine yapılacak uyarıları

[741] BOA., Y. PRK. TKM. 17/14.
[742] BOA., YA. HUS. 234/136.
[743] BOA., Y. PRK. TKM. 18/25.
[744] BOA., YA. HUS. 240/70.
[745] BOA., HR. TO. 65/38.
[746] BOA., YA. HUS. 253/31.

dikkate almayacaklardır demiştir. Bu söz üzerine Rüstem Paşa da lorda, Yunanlılar, Girit'e saldırırsa, Osmanlı'nın Yunanistan'ı işgal edeceğini söyler. Salisbury ise bu söz üzerine Osmanlı'nın hakkı olduğunu ifade etmiştir.[747] 25 Temmuz 1892'de de Tripkopis'in, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'da Osmanlı aleyhinde faaliyetlere giriştiği, Girit'in, Yunanistan tarafından ele geçirmek istendiğini söylediği, bildirilir.[748]

23 Ekim 1892 tarihinde ise Lord Rosebery, Rahib Gladies adlı bir kişinin Londra'ya giderek Gladstone'u Girit hakkında harekete geçireceğini söylediğini bildirir.[749] Aynı zamanda Girit Komitesi de Rahib Gladies'in, Londra'da iyi karşılanması için bazı teşebbüslerde bulunmaktadır, fakat gereken tedbirlerin alındığı, söylenir.[750] Kasım ayı başında da, Rahib Gladies'in tesirsiz bırakılması için, Londra Sefarethanesi'ne gerekli tebligatlar yapılmış,[751] 8 Aralık'ta da Rüstem Paşa, Rahib Gladies hakkında Gladstone ile görüşmüştür.[752] 25 Aralık 1892 tarihinde ise Lord Rosebery'nin, Gladstone ile Gladies'in görüşmesine değinerek, Gladstone'un, Girit için ihtilal teşvikinde bulunmayacağını, iyi bildiğini ifade ettiği rapor edilir.[753] 16 Ekim 1894 tarihinde ise İtalya'nın Trablusgarb'ı, İngilizlerin, Girit'i işgal etmek için görüştükleri duyulduğundan, bu iki haberin kaynağının İngiltere Kabinesi olduğu söylenmiştir.[754]

5. Almanya ile Yakınlaşma Teşebbüsleri

21 Mayıs 1889'da Daily Chronicle gazetesi, Alman İmparatoru'nun, İstanbul'a geleceğini yazdı.[755] Ağustos sonuna doğru da İngiltere'nin, Almanya'ya bazı teklifler sunduğu, Almanya'nın da İngilizleri üçlü ittifaka sokmak istediği gelen bilgiler arasındaydı.[756] 26 Kasım 1889'da Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, Padişah II. Abdülhamid'i ziyareti gerçekleşti. Bu ziyaretin, Osmanlı Devleti'ni üçlü ittifaka dâhil etmek amacıyla olduğu, Avrupa gazeteleri tarafından yazılmaktaydı.[757] Rus Çarı

[747] BOA., YA. HUS. 253/79.
[748] BOA., Y. EE. 86/103.
[749] BOA., YA. HUS. 266/3.
[750] BOA., YA. HUS. 266/40.
[751] BOA., YA. HUS. 266/57.
[752] BOA., YA. HUS. 267/81.
[753] BOA., YA. HUS. 268/26.
[754] BOA., YA. HUS. 310/28.
[755] BOA., Y. PRK. TKM. 15/14.
[756] BOA., Y. PRK. AZJ. 15/85.
[757] BOA., Y. PRK. TKM. 16/21.

Aleksandr da Alman İmparatoru'nun neden Osmanlı Padişahı'nı ziyaret ettiği hususunda, Osmanlı Petersburg Sefareti'ni ziyaret ederek konu ile ilgili bilgi almıştı.[758] 1890 yılında Rüstem Paşa da sürekli hastalığı sebebiyle Almanya'daki kaplıcalara gidiyordu.[759] Örneğin; 25 Ağustos 1890 tarihinde Gastin Kaplıcaları'na tedavi için gitmesine müsaade edildiği görülmektedir.[760] Sadece 1890'da değil 19 Mayıs 1891'de de Rüstem Paşa, Almanya kaplıcalarına gitmek için, izin aldı.[761] Rüstem Paşa'ya bu iznin, İngiliz Parlamentosu'nun tatil olması nedeniyle verildiğini belirtelim. Çünkü diplomasinin aktif devam ettiği zamanlarda, sefirlere herhangi bir izin verildiğine rastlanmamıştır. 4 Eylül 1891'de[762] Haziran 1892'de[763] 6 Temmuz 1894'de Kisingen ve Costayin Kaplıcaları'na[764] gitmek için paşa izin talebinde bulundu. Bu talepleri de büyük oranda kabul edilmişti. Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinin Almanya'yı ilgilendiren hassas konularında, Londra sefirlerinin, Almanya kaplıcalarına gitmek istedikleri sürekli görülüyordu.

7 Ağustos 1890'da ise Rüstem Paşa, Kraliçe Victoria'nın Alman İmparatoru'na bir ziyafet verdiğini ve bu ziyafete kendisinin de katıldığını bildirdi. Burada imparatorun kendisine gayet iyi davrandığını, padişaha iyi niyetlerini bildirdiğini yazan paşa, davete katılanlar arasında Prens Henry ve Almanya'nın Londra Elçisi'nin de bulunduğunu söylemekteydi.[765] Paşa, Alman İmparatoru'yla bu davette görüştü ama Osmanlı Hariciyesi tarafından gönderilen bir telgrafı, bizzat imparatora veremedi. O da dolaylı yoldan Almanya'nın Londra Sefiri'ne bildirimde bulundu.[766]

1891 yılının Haziran ayında, Osmanlı Devleti, Almanya ile daha yakındı. Alman İmparatoru, Londra Sefarethanesi aracılığı ile padişaha iyi niyet ve selamlarını gönderince, padişah bu iyi niyete aynı şekilde karşılık verdi[767] ve 6 Temmuz'da Sefir Radoviç ile temasa geçilerek onun vasıtasıyla gizlice Almanya'nın desteğinin sağlanması, bunun da Rüstem Paşa vasıtasıyla Salisbury'ye bildirilmesi istendi.[768]

[758] BOA., Y. PRK. TKM. 16/22.
[759] BOA., HR. TO. 64/60.
[760] BOA., YA. HUS. 238/43.
[761] BOA., İ. DH. 1226/96050; Y. EE. 51/126.
[762] BOA., YA. HUS. 250/70.
[763] BOA., İ. DH. 1279/100662.
[764] BOA., Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y. MTV.) 99/16.
[765] BOA., Y. EE. 51/103
[766] BOA., Y. EE. 51/104.
[767] BOA., Y. EE. 51/127.
[768] BOA., İ. MTZ. (05) 33/1922.

Sultan II. Abdülhamid, Almanya ağırlıklı dış politika takip etmesine rağmen, diğer büyük devletleri de gücendirmek istemiyordu. Bu sebeple çok dikkatli şekilde izlediği politikası hakkında kızı Ayşe'ye de şunları söylemişti;

> "*Ben Alman politikasına çok önem vermekle beraber, öteki büyük devletleri de gözden kaçırmaktan ve gücendirmekten daima sakındım. Politikamı daima teraziyle tarttım. İmparatorla (II. Wilhelm) şahsî dostlukta devamlı beraber, Rusya İmparatoru'na da fırsat düştükçe dostluk gösterdim... Ben hiçbir devlete söz verip bağlanmadım. İngiltere ve Fransa'nın gözleri daima Şark'ta idi. Bilhassa Müslümanlarla aramızda nifak çıkarmak emelleri idi. Kuvvetimizi bu suretle kırmak istiyorlardı. Halifelik politikasıyla bunu önlemek istiyordum*."[769]

16 Temmuz 1891'de ise Sinekli'de Alman demiryolu personeli, bir şekilde eşkıya tarafından kaçırıldı. Bu olayın da Alman İmparatoru'na, Londra'daki Almanya Sefiri tarafından yanlış aksettirildiği öğrenilince, bunun sebeplerinin derhal araştırılması Rüstem Paşa'dan istendi.[770] Aynı zamanda Almanya Başvekili ile Avusturya ve İtalya Hariciye Nâzırları'nın, Lord Salisbury ile görüşecekleri öğrenilince bunun doğru olup olmadığı da soruşturuldu.[771] Rüstem Paşa 1891 yılı Eylül ayı başında Alman Dışişleri Bakanı ve Almanya Sefiri ile görüşmeler yaptı.[772] 24 Ağustos 1894'te de Alman İmparatoru ile Lord Rosebery'nin görüşmeler yaptığı haberleri gelirken[773] 5 Eylül tarihinde de Rüstem Paşa tedavi amacıyla gitmiş olduğu Almanya kaplıcalarından olayları izlemesi ve rapor vermesi için derhal geri çağrıldı.[774]

6. Fao Hadisesi

19 Mart 1890 tarihinde Fao adı verilen bölgede İngiliz filolarına ateş açıldığını, İstanbul'daki İngiliz sefiri beyan edince,[775] bu iş için Rüstem Paşa devreye sokuldu. İki gün sonra da işin incelemesi başlatıldı. İngilizler, Fao hadisesine bir şekil verilmesini, istiyordu. Osmanlı Devleti de İngiliz gemilerinin zarar gördüğü, bahane edilerek, ağır

[769] Ayşe, Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, Konya 1986, s.54-55.
[770] BOA., Y. EE. 51/128.
[771] BOA., YA. HUS 249/42.
[772] BOA., Y. PRK. EŞA. 14/47.
[773] BOA., Y. PRK. TKM. 32/44.
[774] BOA., YA. HUS. 308/51.
[775] BOA., YA. HUS. 234/80.

bir harekette bulunulmasın diye Fao'da bulunan ve bu işle sorumlu tutulan Yüzbaşı Hüseyin Ağa'nın ve bir çavuşun, rütbelerinin alınacağını Rüstem Paşa vasıtasıyla İngiltere Hükümeti'ne bildirdi.[776]

23 Mart 1890 tarihinde de Fao Bölgesi'ni gezmek ve orada olanları incelemek üzere, müsaade isteyen, İngiliz polislerine izin vermenin uygun olacağı düşünüldü.[777] Ertesi gün de Rüstem Paşa, Lord Salisbury'e bu yolda bir tebligatta bulundu ancak Salisbury'nin cevabı Bahriye Nezareti'yle görüştükten sonra bazı cevaplar vereceği yönündeydi.[778] 25 Mart tarihinde ise Fao hadisesiyle ilgili gelişmelerin iyiye gitmesinden dolayı Padişah II. Abdulhamid, Rüstem Paşa aracılığıyla Lord Salisbury'e teşekkürlerini bildirmiş Salisbury'e de buna karşılık memnuniyet dileklerini iletmiştir.[779] İki gün sonra da Rüstem Paşa, Osmanlı Hariciye Nazırı'na, Salisbury'nin, İngiliz gemisi üzerine atış yapmanın dostça bir hareket olmadığını söylediğini, İngiliz askerinin raporlarında gemilerden asla ateş edilmediğini, Osmanlı askerinin havaya değil doğrudan İngiliz gemisinin istikametine atış açtığını, kurşunların İngiliz askerinin üzerinden geçtiğini söylediğini, bildirir. Rüstem Paşa'nın tatmin edici konuşmaları sonunda durum yumuşamıştır. Paşa da bu işin sorumlularının cezalandırılmasını ve İngiliz askerlerine araştırma için izin verilmesinin işi, düzelteceği düşüncesinde olunduğunu ifade eder.[780]

1890 yılı Aralık ayı sonunda da Fao Boğazı'nda, bazı İngiliz hareketliliği gözlemlenmiş ve buraların haritasının çıkarıldığı fark edilmiştir. Hal böyle olunca konu derhal Salisbury'ye sorulur. Salisbury'e de Rüstem Paşa'ya diğer olaylarda olduğu gibi bundan da haberinin olmadığını, hiçbir harp gemisinin izinsiz buralarda iş yapmayacağını, böyle hareketler var ise, bunlara da son verileceğini söyler.[781]

7. Değişen İngiliz Politikası

25 Temmuz 1893 tarihinde Lord Rosebery'nin, Osmanlı'ya karşı davranışlarında son günlerde olumsuz gelişmeler görüldüğü, rapor edilir. Rapora göre Rosebery, Osmanlı Devleti'nin İngiliz menfaatlerini dikkate almadığını, hal böyle devam ederse,

[776] BOA., YA. HUS. 234/84.
[777] BOA., YA. HUS. 234/92.
[778] BOA., YA. HUS. 234/90.
[779] BOA., Y. EE. 51/91.
[780] BOA., YA. HUS. 134/100.
[781] BOA., YA. HUS. 242/32.

İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı'ya karşı izlediği politikayı değiştireceğini, her meselede Osmanlı Devleti'nin, mutlaka şikâyet edecek bir şey bulduğunu, İngiltere'nin ise dostça düşüncelerinin olduğunu, ancak Osmanlı'nın bunu dikkate almadığını söyler. İngilizlerin bu durumdan hoşnut olmadığı ve hoşnut olunmayan sorunlardan başında Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilmesi (antlaşmalarla geçişlerin düzenlenmesi) hususu ve Osmanlı'nın bu konuda İngiltere'ye güvenmemesi konusu gelir. Aynı şeyin Karadeniz için de geçerli olduğu belirtilir. Yine Karadeniz'in ve İstanbul'un, Rusya'ya karşı korumasız bir durumda olduğunu düşündüklerinden ve Ruslara, Karadeniz tarafından saldırılır ise İngilizlerin yardıma gitmesine meydan vermeyecek karar alınana kadar, İstanbul'un işgal edilebileceği düşüncesinde olduklarını da, Lord Rosebery açıkça konuşur ve İngiltere'nin asıl niyetlerini ortaya koyar.

Lord Rosebery'nin beyan ettiği bir diğer sorun ise Osmanlı'nın, Fransa ve Mısır'daki bazı gazetecilere para vererek, bu gazetecilere İngiltere aleyhinde yazılar yazdırılmasıdır. Görüşmede bu da ortaya konulur ve durumun İngiliz Hükümeti'nin hoşuna gitmediği, belirtilir. Lord Rosebery, Mısır'da çıkan bir gazetede İngiltere aleyhine şiddetli makaleler yazdığı için " *Tekala* " adındaki bir gazeteciden bahsetmiş, bu gazeteciye büyük bir nişan verildiğini söylemiştir. Osmanlı'nın son zamanlarda, mahkeme kararıyla idam edilen Ermenilerin bile İngiltere'de farklı düşüncelere sebep olduğu, gönderilen raporda görülür.[782] Lord Rosebery, Mısırlı bir gazeteciye Osmanlı'nın nişan vererek, İngiltere aleyhinde kışkırtıldığını söyleyince, bundan rahatsızlık duyan hükümet de, aynı dönemde Mısır'da " *El Mukataam* " gazetesinde her gün Osmanlı aleyhinde yazılar yayınlandı. Bu arada İstanbul Hükümeti, " *Bosphor Egyptien* " gazetesinin sahibine, padişah tarafından nişan verilmesinin neden göze battığı ile buna başka manalar yüklenmesinin hoş karşılanmadığının, İngiliz Hükümeti'ne, Rüstem Paşa tarafından bildirilmesi talimatını verdi.[783]

8. Modern Silah Arayışı

1887 yılı Nisan ayı içerisinde sefarethanenin, Osmanlı ordusu için tüfek arayışı içinde olduğu görülür. Dış tehditlerin yoğun olduğu bir dönem olması nedeniyle, ordunun modernleştirilmesi ve eksiklerin tamamlanması amacıyla olacak, sefarethane

[782] BOA., Y. PRK. EŞA. 17/74.
[783] BOA., YA. HUS. 279/122.

tarafından mavzer tüfekleri incelenmiş ve bu tüfekler hakkında bazı malumatlar sunulmuştur.[784] Bu dönemlerde Rusya'nın Bulgaristan'da yapabileceği bir harekete karşı, Avusturya ve Macaristan'ın sürekli hazırlık yaptığını Times gazetesi yazarken, diğer bazı gazeteler de Osmanlı Devleti'nin, Almanya'daki Krupp adlı fabrikadan silahlar sipariş ettiğini, haber yaparlar.[785]

Alman silah firmalarının, Osmanlı Devleti'ne silah satışlarının tarihi, 1860'lara kadar gider. 1861'de denenmek amacıyla, Alman Krupp firmasına ilk top siparişleri verilmiş, bunu 1863'de 48 ve 1864'de de 64 batarya sahra topunun, yine Krupp'a siparişleri izlemiştir. 1869'dan sonra, firmanın İstanbul'da temsilciliği açılır ve Krupp toplarının, Osmanlı pazarına girişi hızlandırılır. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Alman-Türk siyasî ve ekonomik işbirliğinin artması ile birlikte, firmanın Türkiye'ye top ihracı daha fazla artacak ve bunu Schwaben'deki Oberndorf Mauser ve Berlin Lutwig Loewe gibi diğer büyük Alman silah firmalarının silah ve cephane ihraçları izleyecektir. Bu dönemde Alman silah sanayinin Türk pazarına girmelerindeki etkenlerden birisi, 1870 Prusya-Fransa Savaşı öncesi ve esnasında kendi ülkeleri için ürettikleri silahların, savaşın bitimi ile ellerinde kalmasıdır.

Bunların kısa sürede ülke dışına ihraç edilmesi gerekliydi. Osmanlı Devleti de, ordusunun vuruş gücünü yükseltmek için bu silahlara ihtiyaç duymaktaydı. Bu amaçla 1773 yılında Osmanlı Hükümeti; ordu, donanma ve boğazların tahkimi için Krupp'a 1.000.000 (18,5 milyon Mark) Osmanlı Lirası değerinde 500 top sipariş etti. Ayrıca 1873'ten sonra kıyı ve gemi topları siparişleri de yapıldı. O zamanlardan beri hükümetin Almanlara eğilimi vardı ve bu devlete askeri anlamda çok güveniliyordu. II. Abdülhamid döneminde ise hem Goltz Paşa ve diğer Alman rütbelileri, hem de İstanbul'daki Alman diplomatları, Krupp firmasının Türkiye'deki gayri resmî ticarî temsilcileri gibi çalıştılar. Bu çabaları, ticarî, askerî, ekonomik vb. imtiyazlar şeklinde Almanlara geri dönmekteydi. Bundan askerî anlamda en çok da Krupp silah fabrikası yararlanmaktaydı.[786]

[784] BOA., YA. HUS. 201/87.
[785] BOA., Y. PRK. TKM. 10/38.
[786] Mehmet Beşirli, " II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları ", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.121-139.

Osmanlı Devleti, İngiltere'den de silah satın alıyordu. Mavzer fabrikasına ait tüfekler satın alınınca, gazeteler vasıtasıyla İngiltere ordusunun silahlarının daha iyi olduğu yazılmış, bu yazı üzerine de durumun incelenmesi sefarethaneden istenmiştir.[787] Bu dönemlerde, Osmanlı Devleti için kullanılan hasta ve güçsüz adam tabiri de yanlıştır. Çünkü devlet her türlü uygulamada İngiltere'yi örnek almakta ve onun ordusuyla aynı güçte olmaya özen göstermektedir. 12 Haziran 1890 tarihinde, İngiliz askerlerinin otomatik ve seri atışlı silahlar kullanmaya başladığı istihbarat edilince, Rüstem Paşa, yaptığı girişimler sonucu bir tane silahın kendisine verilebileceğini ve bu silahı da alır almaz hemen göndereceğini bildirir.[788] 30 Haziran 1890 tarihinde de paşa, kendisine söz verildiği gibi İngilizlerin icat ettiği seri atışlı tüfeklerin gönderildiğini, bu tüfeklerin, kendisi tarafından denendiğini, söyler. Paşaya göre tüfeklerin mermileri bakırdan yapılmıştır ve bundan sonra da icat edilecek tüfeklerin mermilerinin de, bakırdan yapılması düşünülmektedir. Rüstem Paşa ayrıca bu tüfeklerin incelenmesi için birkaç numune de, İstanbul'a gönderecektir.[789]

1891 yılı Kasım ayında Rüstem Paşa'ya, Henry Martiny tüfeklerine mahsus iyi bir cins barutun üretilip üretilmediğinin, İngiltere'deki fabrikatörlere gizlice sorması emredilir.[790] Temmuz 1892'de Gazban Efendi'nin başka bir kişi ile birlikte Osmanlı'nın alması gereken iki zırhlı korveti satın alması sonucu işin dava yolu ile çözülmeye çalışılması da sefarethaneden istenmiştir.[791] 1894 yılı Ekim ayı içerisinde Osmanlı'nın barut ihtiyacını İstanbul'da imal etmek için Ferit İzzet Paşa, Avrupa fabrikalarını gezmek amacıyla görevlendirilir. Ferit İzzet Paşa bu işi Rüstem Paşa ile yürütmüştür.[792]

9. Sir Clare Ford'un Elçilik Görevinde Kalması için Yapılan Girişimler

16 Kasım 1893 tarihinde Sir Clare Ford'un, İstanbul Sefareti'nde kalması için, Osmanlı Hükümeti baskı uygulamaya çalışmış, bu amaçla da Rüstem Paşa, İngiliz Hariciye Nazırı ile görüştürülmüştür. Nazır, bu konuda açıklama yaparak, böyle bir şey için kraliçenin imzasının gerektiğini, onun da bunu asla istemeyeceğini, çünkü İtalya

[787] BOA., Y. PRK. BŞK. 13/19.
[788] BOA., Y. EE. 51/95.
[789] BOA., Y. EE. 51/97.
[790] BOA., Y. EE. 51/136.
[791] BOA., İrade-i Maliye (İ. ML.) 1/1310. S. 29 1310. S. 21.
[792] BOA., Y. EE. 51/141.

Kralı'nın, Sir Clare Ford'u istemediği hatta elçinin kendisinin dahi istirahata çekilerek, İtalya'ya gitmek istediğini söylemiş, bu işin mümkün olmadığını bizzat Rüstem Paşa'ya ifade etmiştir.[793] Osmanlı Hükümeti de bu dönemde İngiltere'nin İstanbul Elçisi, değişirse hiç olmazsa kendisine yakın birinin, bu göreve gelmesini istemektedir. Sir Clare Ford'un görevde kalamayacağı anlaşılınca, Lord Cromer'den yana tercih kullanılır ancak her defasında İngiltere olmadan adım atmayan Osmanlı Hükümeti'ne, 17 Aralık'ta Rüstem Paşa, Lord Cromer'in, İstanbul Sefareti'ne gelmesinin de zor olduğunu bildirir. Lord Rosebery'nin İngiltere Hariciye Müsteşarı Sir Philiph Currie'yi teklif edebileceği ve bu kişinin de Türk-İngiliz ilişkilerine yardım edebileceği hakkında da bazı bilgiler verilirken,[794] İngiliz Kraliçesi fikir değiştirmiş olacak, 20 Aralık'ta, Sir Philiph Currie'nin, İstanbul Sefareti'ne tayinine kraliçenin sıcak baktığı ve bu haberin de gazeteler yoluyla duyurulacağı Lord Rosebery tarafından Rüstem Paşa'ya ifade edilir.[795] Ocak 1894'de Sir Philiph Currie'nin, İngiltere'nin İstanbul Elçisi olarak tayin olduğu duyulur.[796]

10. Aleyhte Medya Faaliyetleri ile Mücadele

Memleketin idaresini, Bab-ı âli'den, Yıldız Sarayı'na taşıyan Sultan II. Abdülhamid, hükümete iyice hâkim olurken, istibdat ile birlikte mevcut idareyi beğenmeyenleri kontrol altında bulundurmak amacıyla kurulan, hafiye teşkilatının üyelerinin artması, siyasi muhalefeti meydana getiren sebepler arasındaydı. II. Abdülhamid idaresine karşı çıkan, siyasi muhalefetin önemli bir sebebi de basına koyulan sansürdü. Yapılan baskıların artması sonucunda önceleri İstanbul'da günlük altı gazete çıkarken bu sayı 1891 yılından sonra üçe inmişti.[797] Sadece yurtiçi değil, yurt dışındaki gazetelerde engellenmeye çalışılıyordu. Çünkü Osmanlı Devleti kendisine yönelik, aleyhte yazılan her yazıya karşı savaş ilan etmiş durumdaydı.

Rüstem Paşa'nın, görevde olduğu 1886 yılının Aralık ayında, Fransız Başvekili'nin, Osmanlı Devleti ile ilgili bazı sözler söylediği haber alındı. Fransa

---

[793] BOA., Y. PRK. EŞA. 18/86.
[794] BOA., YA. HUS. 286/63.
[795] BOA., YA. HUS. 286/87.
[796] BOA., YA. HUS. 288/69.
[797] Özcan Mert, " II. Abdülhamid Devri'nde Siyasi Muhalefet ", *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (14 Mayıs 2005) *Bildiriler Makaleler*, Hazırlayanlar: A. Yaşar Ocak, Mehmet Öz, Ferhat Berber, Fatih Yeşil, Hacettepe Üniv. Yayınları, Ankara 2006, s.131.

gazeteleri de bu dönemde bazı yayınlar yapmaktaydı. Bu yayınların yapılması da işleri daha karmaşık bir hale getiriyordu.[798] Konu hassas olunca da sefirler nezdinde, zararlı yayınlar takip edilmiş, Peşte'de basılan Ejtirtes ve Londra'da basılan James Bodcet gazetelerinin, Osmanlı topraklarına sokulmasının yasaklandığı, yabancı devlet sefirlerine bildirilmiştir.[799] 21 Ocak 1887 tarihinde de Morning Post gazetesinin sahibi, Osmanlı Devleti aleyhindeki bazı yazılardan dolayı özür diler ve Londra'ya gider gitmez, bu yazıları düzelteceğine söz verir.[800] 11 Ekim 1887'de de daha önce Osmanlı hakkında aleyhte yazılar yazan Daily Telegraph gazetesinin sahibine uyarıda bulunulur ve bu kişinin de Londra Sefarethanesi'ne bundan böyle aleyhte yazılar yazmayacağına dair söz verdiği bildirilir.[801]

1888 yılı Şubat ayı başında Paris'te yazılıp, Londra'da İngilizceye tercüme edilerek basılacak olan Mal de l' Orient adlı Osmanlı Devleti'nin aleyhinde yazılan kitap gündeme gelir. Bu kitabın basımının engellenmesi için İngiltere Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunmak gerektiğinden, görev Londra Sefareti'ne verilmiş, Rüstem Paşa da kitabın basımının yasaklanmasının, hükümet nezdinde mümkün olmadığını öğrenince işin soruşturulmasına girişilmiştir.[802] 22 Şubat tarihinde de Londra'da yayınlanan Hınçak adlı gazete sakıncalı yazılar yazdığı için takibe alınır.[803] Bu olaydan bir gün sonra da Musul Hahambaşı'nın, Londra Cemiyeti İsrailiye'ye yardım bahanesi ile yazdığı yazının tahkikatının sonucu gönderilerek, Hahambaşı'nın kötü bir insan olmadığı sadece yardım toplamak için aleyhte yalan söylediği belirtilir.[804]

1888 yılını Osmanlı aleyhinde dünyanın her yerinde gazete ve dergilerde yazıların çıktığı bir yıl olarak adlandırabiliriz. Bu kez Avrupa'da değil bir Asya toprağında, Hindistan'ın Pencap Eyaleti'nde, hilafet aleyhine yazılar çıkmaya başlamış, Pencap Times gazetesinin de, bu dönemde engellenmesi için Rüstem Paşa vasıtasıyla, Salisbury'e bir teklif sunulmuştur. Lord Salisbury ise bu hususta hiç bir şey yapılamayacağını, kendisinin bile buna gücünün yetmediğini ileri sürer.[805] 28 Nisan 1888'de de Osmanlı Hariciyesi, Londra'da basılan Revo Konto Newyork adlı risalenin,

[798] BOA., Y. EE. 51/35.
[799] BOA., DH. MKT. 1384/62.
[800] BOA., YA. HUS. 198/68.
[801] BOA., YA. HUS. 207/56.
[802] BOA., YA. HUS. 210/51.
[803] BOA., HR. TO. 531/62.
[804] BOA., DH. MKT. 1488/84.
[805] BOA., YA. HUS. 211/53.

Hicaz, Yemen, Trablusgarb, Bingazi ve İzmir'e girişinin yasaklanması girişiminde bulunur.[806] Mayıs ayında Osmanlı Devleti'nin zararlı yayınların yurda sokulmasına engel olunması için alınan önlemleri, bir kat daha arttırdığı görülür. Neredeyse devletin ilgili kurumları seferber edilmiştir. 10 Ağustos 1888'de ise New-York Sun gazetesi muhabirinin, padişah ve hükümet hakkında düşmanca tavırlar sergilediği rapor edilir.[807] Eylül ayında Financial News, Ornik Post ve Paris'te çıkan Le Kalodoir, Newcaste Dily Le Avr gazeteleri, aleyhte yazılan yazılar yüzünden Osmanlı vilayetlerinde yasaklanmıştır.[808] Belirttiğimiz gazetelerin yanında Londra'da Osmanlı aleyhinde olan Ayazdan ve Troth adlı Ermeni gazetelerinin de basımının yasaklanması için İngiliz Hükümeti'ne teşebbüslerde bulunulur.[809]

Prof. Dr. Arminius Vamberry'de sürekli takiptedir. 16 Kasım 1888'de Vamberry'nin Osmanlı aleyhinde yazılar yazdığı, bu yazıları da İstanbul'da yaptığı ilmi araştırmalara güçlük çıkarıldığını bahane ettiğinden dolayı kaleme aldığı, vazgeçmeye ise meyilli olduğu bildirilmiştir.[810] Bir ay sonra da Mösyö Vamberry'nin kaleme aldığı yazılar için 200 lira istediği, bunu da Viyana Osmanlı Sefiri'ne söylediği, eğer bu para kendisine verilmezse Londra'ya giderek orada yazılar yazmaya devam edeceği gelen haberler arasında yer almıştır.[811] 17 Mayıs 1889'da Rüstem Paşa'yı kraliçe Windsor Sarayı'na davet ettiğinde de, hem bazı meseleler hakkında konuşulur hem de Mösyö Wamberry'nin konusu görüşülür. Kraliçe, paşaya bu kişiyi tanıyıp tanımadığını sorunca, paşa, şark ile ilgili bazı bilgileri bu kişiden aldığını söylemiştir. Yine kraliçe ile Londra'daki Ermeni faaliyetleri de konuşulunca, Rüstem Paşa, iki ülkenin dostane politikasına bağlı olarak bu konuda mümkünse beraber hareket edilmesini kraliçeden rica eder.[812] 1889 yılının Haziran ayı sonuna doğru da İngiltere Parlamentosu'nda, Mösyö Vamberry'nin, İngiltere Hariciyesi tarafından bir memuriyetle İstanbul'a gönderip gönderilemeyeceği Salisbury'ye sorulmuş, bu olayı duyan Osmanlı Hariciyesi, Rüstem Paşa'dan konu ile ilgili malumat istemiştir. 22 Haziran'da Rüstem Paşa yazdığı bir telgrafta Vamberry'in böyle bir göreve getirilmediğini, Lord Salisbury'nin

[806] BOA., DH. MKT. 1500/4.
[807] BOA., HR. SYS. 59/40.
[808] BOA., DH. MKT. 1547/105; 1548/25.
[809] BOA., Y. PRK. EŞA. 8/55.
[810] BOA., HR. SYS. 184/76.
[811] BOA., YA. HUS. 220/32.
[812] BOA., Y. EE. 51/63.

parlamentoda söylediğini bildirir.[813] Kasım ayı başında da Wambery'nin, Osmanlı ve Ermeni meselesi hakkında yazdığı yazılardan dolayı, Times gazetesiyle arasının açıldığı, ifade edilmiştir.[814]

14 Mayıs 1889'da ise İngiliz Pall Mall gazetesi, padişaha suikast yapılacağı yolunda bir yazı yazar. Bu yazı hakkında padişahın, İngiltere'nin İstanbul Elçisi ile görüştüğü de iddia edilir.[815] 21 Temmuz 1905 tarihinde Padişah II. Abdülhamid Cuma namazından çıktıktan hemen sonra, suikaste uğramıştır. 12 Ağustos'ta da Rüstem Paşa, yine Londra'da çıkan Fortnightly Review adlı İngilizce bir dergide İngiltere, Fransa, İtalya vs. devletlerin aralarındaki rekabete son vererek, Osmanlı'yı kendi aralarında bölüşmeyi amaçladıkları yolunda, bir makale yazıldığını söyler.[816] 13 Ağustos 1889 tarihinde İngiltere Hükümeti tarafından yayınlanan resmi bir gazetenin içeriği ile ilgili bilgi verilmiş, Hıristiyanların haksızlığa uğradıkları, Nasturilerin ve Kürtlerin birbirinden şikâyetçi oldukları, yabancı devletlere yapılan şikâyetlerin asılsız olduğu gibi, bazı haberler bulunduğu belirtilerek, gazetenin hem Osmanlı'nın lehinde, hem de aleyhine olduğu yazılmıştır.[817]

1890 yılı Londra gazetelerinin, Alman İmparatoru'nun, İstanbul'u ziyareti hakkında yazdıkları kötü yazılar ile başlar. Bu tür yazılar yazan gazetelerin en önde gelenleri Daily News ve Reform'dur.[818] Ocak 1890'da Rüstem Paşa'ya, Daily News gazetesinin kapattırılması için emir verildiği de görülür.[819] Ocak ayında yazılan yazılar hakkında gönderilen telgrafların şaşırtıcı etkisi bir yana, Mithat Paşa taraftarlarının Londra'da Genç Osmanlılar adı altında, komite kurdukları, Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar yazdıkları, bununla da kalmayıp, yazılarına devam edecekleri bildirilmiş, acil önlem alınması için, bu dönemde uyarılarda bulunulmuştur.[820]

20 Ocak 1890 tarihinde Londra'da, Yeni Osmanlılar adıyla komite teşkil eden kişilerin kimler olduğunun araştırılması, hariciyeye gerekli bilgilerin gönderilmesi

[813] BOA., Y. EE. 51/66.
[814] BOA., Y. PRK. TKM. 16/20.
[815] BOA., Y. EE. 15/70.
[816] BOA., Y. EE. KP. 3/226.
[817] BOA., HR. SYS. 1939/61.
[818] BOA., HR. TO. 97/99.
[819] BOA., Y. PRK. EŞA. 10/51.
[820] BOA., İ. HR. 338/21916.

Rüstem Paşa'dan istenir.[821] Kanun-ı Esasi'nin rafa kaldırılması ve Mebusan Meclisi'nin tatil edilmesi olayı, Kanun-ı Esasi'yi ve I. Meşrutiyeti getiren Genç Osmanlıların, çeşitli memuriyetlerle başkentten uzaklaştırılmaları, bunların yanında Mithat Paşa'nın, Çadır Köşkü Mahkemesi tarafından yargılanması ve mahkûm edilmesi ile 1884 yılında Taif'te boğularak öldürülmesi gibi hareketler, II. Abdülhamid idaresine karşı siyasi bir muhalefetin doğmasına yol açan sebeplerdir.[822] Bunlarla yetinmeyen padişah, yenileşme hareketlerini uygularken, mevkiisini kuvvetlendirip, hürriyetçiler ile meşrutiyetçileri takip ve kontrol etmeyi kolaylaştıracak olan haberleşme ve ulaşım alanlarındaki yeniliklerden faydalanarak baskısını arttırmıştır.[823]

Şubat ayında Rüstem Paşa tarafından Selim Faris de izlenmektedir. Londra'ya üç saat mesafede olduğu bildirilen Faris'in, ara sıra Londra'ya geldiği, bu kişinin hal ve hareketlerinin takip edildiği de söylenmiştir.[824] Üç gün sonra da Selim Faris, Osmanlı aleyhinde bazı yazılar yazdığı için görüşmeye çağrılır. Rüstem Paşa, görüşmeden sonra bu kişinin olanları inkâr ettiğini, hiçbir şeyden haberinin olmadığını söylediğini bildirmişse de Londra'da yazılan makalenin ardını takip ettiğimde Selim Faris'ten başkasına rastlamadım diye, raporuna bir not düşer.[825] 25 Şubat 1890 tarihinde de sefarethane, Selim Faris'in, diğer sefarethanelere bir mektup gönderdiğini haber almış ve bu mektubun peşine düşmüştür.

1890 yılının Mart ayı sonunda Rüstem Paşa'nın Avrupa ve Amerika'da bulunmuş olan, Osman Seyfi adında birini araştırdığı görülür.[826] 8 Mayıs 1890 tarihinde de Rüstem Paşa, Osmanlı aleyhindeki yazılan yazılara karşı, bazı İngilizlerin cemiyetler kurduğunu ve desteklenmeleri gerektiğini, bu cemiyetlerin sadece yazılan yazılara karşı oluşturulmamış olduğunu, aynı zamanda aleyhte yapılacak girişimleri de önlemeyi amaç edindiklerini bildirmiştir.[827] Osmanlı Hükümeti'nin zaman zaman bazı aleyhte mektupların yazarlarının ya da doğruluklarının araştırılmasına da girişmekteydi. Bu dönem başka bir mektup daha ortaya çıktı ve bu mektup için de gerekli araştırmaların yapılması işine memur edilen Rüstem Paşa, 12 Temmuz 1890'da Osmanlı

[821] BOA., Y. PRK. BŞK. 17/24.
[822] Mert, a. g. m., s.130.
[823] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK. Yay., Ankara 1970, s.185.
[824] BOA., Y. EE. 51/85.
[825] BOA., Y. EE. 51/86; Y. PRK. EŞA. 10/64.
[826] BOA., Y. EE. 51/90.
[827] BOA., Y. EE. 51/93.

Hariciyesi'nden gönderilen bilgi üzerine, İngiliz Parlamentosu üyelerine, mektuptan haberlerinin olup olmadığını sordu. Bu sorgudan sonra Paşa, böyle bir mektuptan kimsenin haberinin olmadığını belirttikten sonra mektubun bir kopyası gönderilirse hangi matbaada basıldığının bulunabileceğini de söylüyordu.[828]

18 Temmuz'da Rüstem Paşa, yaptığı tahkikat üzerine Hariciye Nezareti'nin gönderdiği mektubun yazarının Osman Seyfi Milincir olduğunun sanıldığı yolunda istihbarat verdi.[829] Rüstem Paşa daha sonra Osmanlı aleyhine yazılan mektubun peşini bırakmamış Osman Seyfi Milincir'in yanında Selim Faris'e de temas etmiştir.[830] Paşa, bu olayın dışında Hariciye Nezareti'nin emri üzerine Hz. Muhammed adıyla Londra'da oynatılmak istenen bir piyesin, soruşturularak yasaklanması işini de üstlenir.[831] Rüstem Paşa aldığı emir üzerine Hz. Peygamber adına oynatılmaya çalışılan piyesin, soruşturulmasına girişince, bunun yazarının da Osman Seyfi Melincir olduğunu anlar ve İngiliz Hükümeti yetkilileri ile görüştükten sonra, bu piyesin yasaklanmasının İngilizlerce müsait karşılandığını rapor eder.[832] 26 Ekim 1890 tarihinde de Hz. Muhammed adıyla, Londra'da oynatılacağı işitilen tiyatro oyununun engellenmesinden dolayı, Liverpool İslam Cemiyeti'nin teşekkür mektubu Rüstem Paşa'ya ulaşır.[833]

1890 yılı Ağustos ortalarına doğru Osmanlı ile ilgili Mavi Kitap adında bir kitap daha hazırlatıldığı haber alınır. Bunun araştırılması için de sefarethaneye emir verilmiştir. Fakat sefarethane tarafından böyle bir kitabın hazırlatıldığı haberinin yalan olduğu, İngiliz Dışişleri'ne de bu konuda herhangi bir yazının gelmediği bildirir.[834] Bu dönemde Paris Sefarethanesi de, Osmanlı aleyhine yazılan bir yazının peşine düşmüş, bu yazının Selim Faris adlı kişinin yazısı olduğunu kanıtlamak için deliller aramıştır.[835] Nihayet 18 Eylül 1890 tarihinde Selim Faris'in, Londra'da yapılan aleyhte yayınların teşvikçisi olduğunu itiraf ettiği bildirilir.[836] Aynı tarihte Daily News gazetesinin yazdığı yazılara engel olması için gönderilen emre cevap olarak Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile Dışişleri Müsteşarı'nın İngiltere'de bulunmadıklarını, ancak Dışişleri Bakanlığı'nın

[828] BOA., Y. EE. 51/100.
[829] BOA., Y. EE. 51/101.
[830] BOA., Y. EE. 51/102.
[831] BOA., YA. HUS. 237/16; HR. SYS. 216/14.
[832] BOA., HR. SYS. 216/15.
[833] BOA., Y. EE. 51/113.
[834] BOA., HR. SYS. 216/16.
[835] BOA., YA. HUS. 298/27.
[836] BOA., HR. TO. 84/26.

itibarlı memurlarından olan, Osmanlı Devleti'ne ilgisi ve sevgisi bulunan, Sir Thomas Sanderson ile görüştüğünü yazar.

Bu görüşmede Sanderson, Lord Salisbury, Sir James Ferguson ve Sir Philph Currie'nin defalarca verdikleri cevaptan farklı bir cevap vermez. İngiliz gazetelerinin, Osmanlı'ya saldırılarından Dışişleri Bakanlığı'nın üzüldüğünü, hükümetin bu gazetelere engel olamayacağını, kişisel görüşlerine göre söz konusu saldırıların İngiltere Hükümeti'nin aleyhinde olduğunu ifade etmektedir. Sanderson'a göre Osmanlı Devleti, Daily News ile aynı yolu izleyen diğer önemsiz gazetelere üzülmemeli, Ermenileri, Kürtlerden korumalıdır. Bu kişinin, Parlamento açık olsa bu gazeteyi kınayacağı da yazılır. Rüstem Paşa bu raporunda ayrıca, diğer gazetelerin maddi imkânlarının olduğunu, para ile Osmanlı tarafına çekmenin mümkün olmayacağını, İngiltere Hükümeti'nin, bunun üzerine gitmeye korktuğunu, bu hareketin tepki çekeceği düşünüldüğü için de, tavrın yumuşatıldığını, muhalefetin saldırılarına vesile olmamak düşüncesinin hâkim görüş olduğunu yazar. Aynı raporda Paşa, geçen yıldan da bahsederek Dışişleri Bakanı Müsteşarı olan Sir Julian Pauncefote'a kendisinin isteği ile Haiasdan gazetesi hakkında bir tahkikat yaptırdığını, bir polisin, gazetede yazı yazan Ermeni'nin evine gitmesinin bile telaşa sebep olduğunu, Muhalefet Partisi gazetelerinin de, o dönemde bu olayı kullanarak İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı Büyükelçiliği hizmetine girdiğini yazdıklarını belirtir.[837] Rüstem Paşa, Osmanlı'nın, İngiliz Hükümeti'nden bir şey beklememesini açıkça vurgulamaktadır.

14 Aralık 1890 tarihinden önce Daily News gazetesi, Kıbrıslılardan oluşan bir heyet ile Yunan Veliahdı'nın, Prenses Viktoria tarafından kabul olunup, bu kabul esnasında da prensese Kıbrıs haritasının hediye edildiğini haber yapar. Bu haberin doğruluğu da Rüstem Paşa tarafından Lord Salisbury'e sorulmuş, Salisbury de böyle bir olaydan haberi olmadığını, konu ile ilgili olarak Kont Garçakof ile meseleyi görüşeceğini belirtmiş ve " *Osmanlı Devleti ile İngiltere var olduğu sürece Kıbrıs'ın asla Yunanlılara ait olmayacağını "* söylemiştir.[838] 29 Aralık 1890 tarihinde Paris'te çıkan Tan ve Londra'da çıkan Rewiev İnternatiol gazetelerinin İstanbul ve Selanik'in İngiliz donanması tarafından zaptedileceğini yazdıkları duyulur. Hariciye Nezareti, 5 Ocak 1891'de sefarethaneye bu haberi bildirmiş. Sefarethane'den gelen raporda ise

[837] BOA., HR. SYS. 2823/30; 2821/64.
[838] BOA., YA. HUS. 242/3.

İngiliz istihbaratlarının, Mısır'ın işgaline diğer devletleri hazırlamak için yazılar yazdıkları, Fransız gazetelerinin de İstanbul'dan Hindistan'a bir ticaret yolu açılacağı konusunu gündeme getirdikleri, bildirilerek bu tür yazıların önemsiz olduğu söylenmiştir.[839]

Ocak ayı ortalarına doğru da Fransızların Trablusgarb'ı işgal etmek için hazırlıklar yaptığı, Roma'dan haber verilir. Malta Adası'na, İngilizlerin mühimmat sevk ettikleri de bu dönemde haber alınmış, Giritlilerin, Fransa gazetelerini kendi yanlarına çekmek için, girişimlerde bulundukları söylenmiştir.[840] 1891 yılı Haziran ayı başında Ahmet Muhtar Paşa, daha önce Osmanlı lehine çalışan ancak parasızlık yüzünden yayınını durduran, Er-Riyadül Mısırriye gazetesinin sahibi Muhammed Hasan Sultan'ı İngilizlerin, kendi yanına çektiğini ve İslam dini aleyhinde olmak üzere En-Nezir isminde bir gazete çıkarılmak istendiğini bildirir ve bu kişinin memnun edilip, bu işten vazgeçirilmesini talep eder.[841] 20 Eylül 1891 tarihinde ise Abdulhak Hamid Bey, sadrazama, Selim Faris hakkında bilgi göndererek, Yusuf Mitran imzasıyla bir telgraf aldığını bu kişinin Selim Faris'in ikametgâhını kendisine bildirdiğini, fakat kaynağa güvenmediği için bazı araştırmalar yapıp sonunda Selim Faris ile görüştüğünü belirtir. Hamid Bey, Selim Faris'in yerini kendisinden öğrenememiş, İngiltere içinde seyahat edeceğini ve Londra'ya geldiğinde tekrar kendisiyle görüşeceğini bildirmiştir.[842]

Eylül ayında yine aleyhte görülen birçok gazetenin ve yayının, Osmanlı topraklarına sokulması yasaklanır. Örneğin; Observer, Zadkiyeles, Oldmors, Standard, Korreo, Manchester Guardian, Daily Chronicle, Messagery, Athenes, Svet, Efimeris vs. bu yayınlar, Osmanlı'ya zararlı oldukları düşünüldüğü için yasaklanmıştır. 25 Eylül tarihinde Lord Salisbury hakkında Rüstem Paşa'nın bilgi vermesi istenir.[843] Eylül sonunda da Ayestefanos Antlaşması için padişah aleyhinde bazı yayınlar yayınlandığı öğrenilince, Londra nezdinde girişimlerde bulunulması düşünülür.[844] Kasım 1891'de Ziya-ül Hafikin gazetesinin sahibi Mösyö Solomon'un, Osmanlı Hariciyesi'ne bir

[839] BOA., Y. EE. 82/40.
[840] BOA., Y. PRK. TKM. 20/10.
[841] BOA., Y. EE. 129/116.
[842] BOA., Y. EE. 15/62.
[843] BOA., YA. HUS. 251/133.
[844] BOA., Y. PRK. A. 6/85.

telgraf gönderdiği bildirilerek, niyetinin anlaşılması için Rüstem Paşa'nın, Solomon ile görüşmesi emredilmiştir.[845]

1892 yılı içerisinde de yoğun bir şekilde dış basının Osmanlı ülkesine girişi yasaklanmıştır. Paris'te çıkan Le France, Londra'da çıkan, Daily News, Morning Post, Daily Chronicle, Daily Telegraph, La Turquie Libre, Berlin'de çıkan Delokra, Viyana'da çıkan Pers ve Ekstra gazeteleri bunlardan sadece bir kaçıdır.[846] 28 Ocak 1892'de ise La Turguie Libre adlı gazetenin, Paris'te yayınına başlayacağı bir Osmanlı vatandaşının bu gazete için girişimlerde bulunduğu, gazetenin Paris'te oluşturulduğu gibi, Londra'da da basılacağı ve Morengo adlı bir kişi tarafından bu iddiaların ortaya atıldığı rapor edilir.[847] La Turquie Libre adlı gazete, bu dönemde Osmanlı aleyhine yazdığı yazıları yoğunlaştırmıştır.[848] 22 Mart tarihinde de, Eastern and Western gazetesi sahibi Anthony Solomone, kendi gazetesinde Osmanlı lehinde yazılar yazmak için para isteyerek, şantajla para koparmaya çalışır.[849] Bu dönemde Osmanlı lehinde yazılar yazarak para koparmak modadır.

12 Mayıs 1892'de daha önce de belirttiğimiz Selanik'in işgal olayına benzer bir olay daha meydana gelir. Bu olay her kesimin halen hatıralarından silinmemiş, sanki dün olmuş gibi akıllarda kalan Çanakkale Muharebesi'dir. 12 Mayıs 1892 tarihinde bir İngiliz gazetesindeki " Black and White " adlı makale istihbarat olunmuş. Makalede Çanakkale Boğazı'ndan geçen İngiliz donanmasının resmedilerek, hayali bir savaş tasvir edilmiştir. Yazılana göre boğazdan geçen gemiler, İstanbul'u işgal edeceklerdir ve gazetede çizilen resimde gemiler boğazı geçmiş gibi tasvir edilir. Bu olaydan tedirgin olan Hariciye Nezareti, gazetedeki yazının anlamının araştırılmasını isteyince, Rüstem Paşa, bu yazının ve resimlerin amacının halkı eğlendirmek olduğunu söyler ve sözlerine dayanak olarak da daha önce Lord Beconsfield'in, Fransızlar aleyhinde aynı şekilde gazetelerde yazdığı yazıları ve resimleri örnek gösterir. Paşaya göre amaçlardan biri de İngiliz askerlerine terbiye vermektir.[850] Daha önce İstanbul ve Selanik'in işgali işlendiğinde bildirdiğimiz gibi, bu yazıdan yirmi üç sene sonra İngiliz donanması

[845] BOA., Y. EE. 51/137.
[846] BOA., DH. MKT. 8/64; 9/9; 3/20; YA. HUS. 272/18.
[847] BOA., YA. HUS. 255/70.
[848] BOA., Y. PRK. DH. 5/27.
[849] BOA., Y. PRK. TKM. 24/40; Y. PRK. BŞK. 26/10; Y. PRK. HR. 15/83.
[850] BOA., Y. PRK. EŞA. 15/87.

Çanakkale'ye dayanmış resim gerçek olmuştur. Halkı eğlendirme aynı zamanda uygulanacak olan plana taraftar toplamaktır.

Mayıs ortalarına doğru da Times gazetesinin, Padişah'ın sağlığının bozuk olduğu yolunda haberler yayınladığı görülür. Bunun üzerine de olayın araştırılması Rüstem Paşa'dan istenir.[851] Bu haberlerin Sadrazam tarafından iddia edildiği de zannedilmektedir.[852] Daha önce de birçok gazete, padişaha suikast yapılacağı yolunda haberler yapmıştı, bir nevi psikolojik harp sürdürülmektedir. Bu kervana Prag'da çıkan Politik gazetesinin de katıldığı bilinir.[853] Padişahın hastalığı hakkında çıkan haberin peşine düşülerek, Baron Reuter ile de görüşülmüş, Baron ise bu hususta elinden geleni esirgemeyeceğini belirtmiştir.[854] 26 Mayıs 1892 tarihinde de Mısır'da Riyadu-l Mısıriyye adında gazete çıkaran Mehmet Hasan Selatani'nin, İngilizler tarafından kaçırıldığı, Osmanlı Devleti ve İslamiyet aleyhinde yazılar yazmaya zorlandığı, gelen haberler arasındadır.[855]

21 Şubat 1893 tarihinde ise Konstantin Alfred Morengo'nun, La Turguie Libre adlı gazetede, yazdığı kötü yazılardan dolayı Danimarka'dan ihraç edildiği haberi verilmiş, bu haber bildirildikten sonra da, Danimarka Hükümeti'ne, Osmanlı tarafından teşekkür edilmiştir.[856] 14 Mart'ta da Selim Faris'in, Standart gazetesinde, Fransızların imtiyazları hakkında, Osmanlı aleyhine yazılar yazdığı haber konusudur ve bu yazıların engellenmesi için de Londra Sefarethanesi'ne girişimlerde bulunulması emredilir.[857] Alfred Morengo'nun, İngiltere'den uzaklaştırılması bu dönemde istenmişse de, 21 Mart 1893'de bunun mümkün olmadığı, Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.[858]

22 Haziran 1893'de de siyasi spekülasyonun merkezinin, Reuter Ajansı olduğu rapor edilerek, bu ajans ile Osmanlı Hükümeti arasında bir sözleşme yapılmasının gerekli olduğu yolunda görüş bildirilir.[859] Anlaşılacağı gibi ajans Osmanlı yanına çekilmeli ve aleyhte yazılara izin verilmemelidir. Ağustos 1893'de Reuther Ajansı, Anadolu'da isyan çıkarılacağı haberini yayınlamış, zaten hassas olan bu dönemde iyice

[851] BOA., YA. HUS. 259/83.
[852] BOA., YA. HUS. 259/81.
[853] BOA., Y. PRK. TKM. 24/61.
[854] BOA., YA. HUS. 260/44.
[855] BOA., Y. PRK. MK. 5/67
[856] BOA., Y. PRK. HR. 16/68.
[857] BOA., Y. PRK. EŞA. 17/13.
[858] BOA., YA. HUS. 272/18.
[859] BOA., Y. PRK. PT. 9/14.

bunalan Sultan II. Abdülhamid böyle bir şey meydana gelirse bu durumdan İngilizlerin sorumlu tutulacağını açıklamıştır.[860] Aynı ay içerisinde Paris'teki Jön Türkler de bazı yayınlarına devam ederek padişahı kötülemektedirler.[861] Osmanlı Hükümeti'nin hem devletlerle hem de bu devletlerin hükümet adamlarının politikalarına alet olan küçük ama etkili cemiyetlerle de başı derttedir. 1893 yılının Eylül başında, yine Ermenilerin şiddetli bir şekilde basın yoluyla Osmanlı aleyhinde saldırıya geçtiği belirtilerek, Londra Sefarethanesi'ne icab ettiği kadar para sarfetme izni verilir.[862]

Hükümet, Ermeniler ile uğraşılmasının tamamıyla maddiyata dayandığının farkındadır. Ekim ortalarına doğru da Jön Türklerin, II. Abdülhamid hakkında yazdıkları aleyhte yazılardan alıntılar yaparak bazı gazeteler yazılar yazarlar. Böyle olunca da savunma amaçlı mektuplar yayınlatılarak, Londra'nın büyük gazetelerinde basılması Osmanlı Hariciyesi tarafından istenir.[863] Aynı zamanda Osmanlı aleyhinde Ermeni meselesi hakkında yazılar yazan Christian Common Wealth gazetesinin sahibiyle de Rüstem Paşa, bir görüşme yapmıştır ve bu mülakat gazetede yayınlanırsa, İngiltere'nin Osmanlı aleyhindeki peşin hükümlerinin değişeceği yolunda açıklamada bulunmuştur.

1893 yılının Ekim ayı sonuna doğru Hz. Muhammed'e nispet olarak tekrardan, tiyatro düzenlemesi gündeme geldi. Bu tiyatronun tekrar edilmemesi için gerekli teşebbüslerde bulunulması da yine Londra Sefarethanesi'ne bildirildi.[864] 24 Ekim 1893'de ise Commonwealth gazetesinin, Ermenilere zulüm yapıldığı hakkındaki dedikoduları reddettiği belirtiliyordu.[865] 6 Kasım tarihinde Rüstem Paşa, Londra'daki Gaiety Tiyatrosu'nda Padişah II. Abdülhamid'in, Don Juan rolünde canlandırılacağını öğrendi ve Lord Rosebery'e konu ile ilgili şikâyette bulundu.[866] İki hafta sonra da Padişah II. Abdülhamid hakkında yapılacak olan tiyatroya engel olunduğu haberi verildi.[867] 27 Kasım'da da yine Morning Advertiser gazetesi muhabirlerinden biriyle

[860] BOA., HR. SYS. 2819/34.
[861] BOA., HR. SYS. 2752/72.
[862] BOA., YA. HUS. 279/129.
[863] BOA., HR. SYS. 2753/5.
[864] BOA., YA. HUS. 282/105.
[865] BOA., YA. HUS. 282/101.
[866] BOA., HR. SYS. 26/70.
[867] BOA., YA. HUS. 284/74.

görüşen Rüstem Paşa, bu gazetenin Ermeniler aleyhinde ve Osmanlı lehinde bazı makaleler yazdığını bildirdi.[868]

1894 yılı Ocak ayının başında Londra'da bir gazete çıkacağı haber alınmış bu gazetenin adının Aks-ı Sada olduğu bildirilmiştir. Zararlı olacağı düşünülen bu gazetenin çıkarılması da engellenmeye çalışılacaktır.[869] Londra Sefareti, aynı tarihlerde Selim Faris'in tekrar aleyhte yazılar yazacağını ancak kendisine, altmış üç İngiliz lirası verilirse yazısını basacak olan matbaacının bu işten vazgeçeceğini de öğrenir.[870] Ocak ayı sonunda ise Londra'dan, padişah ve hükümet aleyhine makaleler yazan Selim Faris'in kesinlikle bu hareketlerinden vazgeçmeyeceğini Londra Sefarethanesi Müsteşarı Morel Bey'e ifade ettiği haberi gelmiştir.[871] Şubat başında ise Aks-ı Sada adıyla yayın çıkaracağı haber alınan gazetenin sahibi Habib Anton Salomon'un iflas durumunda olduğu, menfaat teminine çalıştığı istihbarat olmuştur.[872]

7 Mart 1894 tarihinde Londra'da basıldığı söylenen Hürriyet gazetesinin tahkikatı yapılmaya başlanır.[873] Diğer zamanlarda olduğu gibi dış basına sansür bu dönemde de devam eder. Beş gün sonra Hürriyet gazetesinin yazılarının arkasından Selim Faris'in çıktığı görülür. Sefarethane, gazete basımının olmaması için araştırmalara başlar.[874] 16 Nisan 1894'te Hürriyet gazetesinin Osmanlı topraklarına sokulduğu ve üzerinde İngiliz posta pulu olduğu anlaşılmış, olay diplomatik bir krize yol açmıştır. Rüstem Paşa'nın telkinleri ile İngiltere Hariciye Nazırı'nın, matbaacıyı gazeteyi basmaktan vazgeçirmek için İstanbul'daki İngiliz Sefiri'ne talimat vermesi sağlanır. Yine gazetenin postanelere kabul edilmemesi de yapılan tembihler arasındadır.[875] 1894 yılı Nisan ayı sonunda Hürriyet gazetesinin basımına engel olduğu için Lord Kimberley'e, Rüstem Paşa aracılığıyla teşekkür edilir.[876] Hürriyet gazetesi engellemeye engellenmiştir fakat Sefar Burg adlı kişinin, Hürriyet gazetesinin devamı

[868] BOA., YA. HUS. 285/37.
[869] BOA., İ. HR. 436/28.
[870] BOA., YA. HUS. 288/3.
[871] BOA., YA. HUS. 289/39.
[872] BOA., YA. HUS. 289/60.
[873] BOA., Y. MTV. 91/81.
[874] BOA., YA. HUS. 292/14.
[875] BOA., YA. HUS. 294/32.
[876] BOA., YA. HUS. 295/21.

şeklinde bir gazete çıkaracağı, bunun içinde bazı müracaatlar yaptığı duyulmuş, Rüstem Paşa'nın bu gazeteye de müdahale etmesi istenmiştir.[877]

Temmuz ayında Selim Faris, yine aktif bir şekilde Osmanlı aleyhindeki yazılarına devam eder ve ay sonuna doğru bu kişinin sahte telgraflarla, gazetelerde yazı yazdığı görülür.[878] Ağustos ayında da İngiliz gazetelerinin, kötü yazılarına engel olmak için Osmanlı Devleti tarafından çalışmalar yapan Woods Paşa bazı raporlar gönderir.[879] 9 Mart 1895 tarihinde ise Rüstem Paşa, Sir Smith Bartlet'in, İngiltere Parlamentosu'nda ve İngiliz gazetelerinde, Osmanlı Devleti'ni savunduğu ve Daily Telegraph gazetesinde çıkan telgrafların sahte olduğunu, ispat edecek bazı delilleri, Rüstem Paşa'nın kendisinden istediği bildirilir.[880]

1895 yılının Mart ayında yine İngiliz basını Girit ve Kıbrıs hakkında yazılar yazar. 24 Mart'ta bazı İngiliz gazetelerinin, Girit'in, İngiltere'ye terk edilmesi halinde, Kıbrıs'ın Osmanlı Hükümeti'ne iade olacağını, 12 Milyon İngiliz lirası verilmesi hakkındaki yazıların da tamamen hayal ürünü olduğunu, Sir Thomas Sanderson'un, Rüstem Paşa'ya ifade ettiği bildirilmiştir.[881] Aynı tarihlerde New York Herald gazetesinin, Viyana muhabirinden de Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olan entrikaların kendi gazetesi vasıtasıyla, hükümsüz bırakılmasına yardımcı olması istenir.[882]

11 Nisan tarihinde Lord Kimberley'e, Gladstone şikâyet edilmiş, Ermeniler lehinde bazı konuşmalar yaptığı ve taraftar topladığı söylenmiştir. Ancak Lord Kimberley bu soruya cevap olarak bu tarihte Gladstone'un böyle bir şey yapacağını zannetmediğini ifade eder.[883] Nisan ayında Londra gazetelerinin bazı muhabirlerine kolaylık sağlanması, Londra Sefarethanesi'nden istenir. Örneğin; Morning Post gazetesi muhabiri için Rüstem Paşa, bu kişiye bir teklif yapılacak olursa yararlı olacağını söyler.[884] Yine bu dönemlerde, bazı yabancı gazeteciler de Osmanlı aleyhindeki yayınların önlenmesine çalışır. Bunlardan biri de Mösyö Casimisti'dir. Onun, Anadolu'da Rus hududuna kadar giderek, incelemelerde bulunacağı Rüstem Paşa

[877] BOA., YA. HUS. 296/60.
[878] BOA., Y. PRK. EŞA. 20/6.
[879] BOA., Y. PRK. MYD. 15/28.
[880] BOA., YA. HUS. 321/92.
[881] BOA., YA. HUS. 309/78.
[882] BOA., A. MKT. MHM. 217/5.
[883] BOA., YA. HUS. 324/24.
[884] BOA., A. MKT. MHM. 717/6.

tarafından bildirilince, kendisinin hoşnut tutulması söylenir.[885] Ayrıca Casimisti'ye harcırah da verilmiştir.[886] 20 Nisan'da ise Reuther Telgraf Şirketi'nin, Anadolu, Kafkasya ve Tiflis'te dolaşan muhabirinin Londra'daki bazı gazetelere, bir mektup gönderdiği, mektupta Avrupa'da ve Kafkasya'da bulunan Ermenilere silah temin edildiğini, bu silahların da Anadolu'daki Ermenilere dağıtılacağını, Rüstem Paşa, istihbarat etmiştir.[887] 22 Nisan'da da Hintli Müslümanların yapacakları mitinge, para yardımında bulunulması gündeme gelmiş[888] aynı tarihlerde Amiral Commerel'e, Osmanlı lehinde mitingler yapması için, bin lira verilmesi düşünülmüştür.[889] 1895 yılı Kasım ayında da Selim Faris'in susturulması için, bir vaatte bulunulması belirtilir.[890]

11. Ermeniler ile Mücadele

1885 yılının Ekim ayında, Agopyan adlı kişinin, Ermenilerin vekili sıfatıyla Londra'da Times gazetesinde, bazı mektuplar yayınladığı bildirildi.[891] Bir ay sonra da Times gazetesi, Osmanlı aleyhinde yayınladığı yazılardan dolayı, yurt içinde yasaklandı.[892] 17 Nisan 1886 tarihinde Agopyan'ın, İngiliz bakanları ile görüşmelere başladığı, Said Paşa tarafından, Rüstem Paşa'ya rapor edildi. Rüstem Paşa da bunun üzerine Lord Rosebery ile Agopyan hakkında görüşerek, onun Londra'da sade bir lisan öğretmeni olduğunu, Anadolu'da ne makamının ne de etkisinin olmadığını, referans olarak gösterdiği kişilerin bile kendisini tanımadığını söyledi ve bu kişinin hareketlerine karşı da Lord'u uyararak, söylediklerini ispat etmek için 1885 yılının Ağustosu'nda, Ermeni Patriği'nin, Osmanlı büyükelçilerine gönderdiği telgrafı gösterdi. Lord Rosebery ise Paşa'ya Agopyan adını hiç duymadığını, onun varlığından bile haberdar olmadığını söylüyordu[893] fakat aynı tarihte İtalya'da çıkan Dritto gazetesi, Agopyan'ın İstanbul Ermeni Gençleri Komitesi adına, Lord Salisbury ve Lord Rosebery'ye birer tebrikname verdiğini yazmaktaydı.[894]

---

[885] BOA., YA. HUS. 324/56.
[886] BOA., YA. HUS. 324/97.
[887] BOA., Y. MTV. 118/57.
[888] BOA., YA. HUS. 325/62.
[889] BOA., İrade-i Hususi (İ. HUS.) 36/1312 L. 073 1312 L. 26.
[890] BOA., Y. PRK. EŞA. 23/20.
[891] BOA., DH. MKT. 1348/31.
[892] BOA., DH. 970/76658.
[893] BOA., HR. SYS. 2751/22.
[894] BOA., YA. HUS. 190/63.

1887 yılının Ağustos ayı başında Ermeniler, Osmanlı topraklarındaki Kürtlerin, kendilerine taarruz ettiklerini iddia ederek, Lord Salisbury ve diğer devletlerarasında görüşmeler yaptılar.[895] 25 Şubat 1888'de ise Rüstem Paşa, Ermeni Vatansever Komitesi adında bir komitenin kurulduğunu söyleyerek, bu komitenin nasıl oluştuğu ile maksadının ne olduğunun anlaşılmaya çalışıldığını bildirdi. Rüstem Paşa'ya göre bu komite ehemmiyetli olmadığı gibi, kurucu olarak da Agopyan görünmektedir. Bu kişinin maddi yönü zayıf olduğu için Hindistanlı olan ve son günlerde vefat eden birinin parasını kullanır. Bir kaç İngiliz subayına, Türkçe dersi vermiştir ve öğretmen namını kullanmaktan çekinmez, bazı seyyahlara da fikirler aşılar. Chelsea'de de bir rahip başkanlığında toplantı düzenlenmiş ve Chesson adlı kişi, toplantıda İstanbul ve Boğaziçi hakkında bazı bilgiler verip, Ermenilere idari muhtariyet ile Kürtlere karşı himaye istemiştir.

Paşanın belirttiklerine göre, Agopyan ile beraber bazı önemli kişiler de vardır. Gladstone Kabinesi'nde, Hariciye Nezareti Müsteşarlığı yapan Mösyö Bryce, bu kişilerden sadece biridir. Mösyö Bryce, Gladstone Kabinesi iktidardan düşmeden önce, Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi hakkında bir mektup yazmak için, Lord Rosebery'den izin almış, bu mektubu uygun bir fırsat çıktığında Bab-ı âli'ye tebliğ etmesi için de, İstanbul Elçisi Sir Edward Thornton'a göndermiştir. Elçi, Gladstone Kabinesi çekilince Lord Salisbury'den alınacak talimatı beklemeden mektubu, Bab-ı âli'ye verince de görevden alınmıştır. Mösyö Bryce, Agopyan'ı kendi düşüncelerine ortak görmekte ve desteklemektedir. Komite ise şimdilik gazetelerde, düzensiz yazı yazarak, toplantılar yapmakta, halkı kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır.[896] 26 Şubat 1888'de ise Osmanlı aleyhinde Ermenice olarak Marsilya'da basılan "*Ermenia*" gazetesi ile Londra ve Rusya'da basılan bazı gazetelerin, Batum ve Trabzon yoluyla, Osmanlı topraklarına sokulduğu istihbarat edilir[897]

Mart ayı sonuna doğru Rüstem Paşa, Agopyan'ın ortalığı karıştırma amacı ile hareket ettiğini, bu kişinin engellenmesi gerektiğini, vatandaşları adına konuşmaya hakkı olmadığı gibi, yaptıklarının da Ermeni Patrikliği tarafından beğenilmediğini, İngiltere Hariciye Nezareti'ne bildirir. İngiliz Hariciyesi, olaydan üzüntü duyduğunu,

[895] BOA., Y. PRK. TKM. 11/5.
[896] BOA., HR. SYS. 2822/28.
[897] BOA., HR. TO. 341/41.

hiç önemi olmayan bu tür hareketlerin önlenmesi için, gerekli güce sahip olmadığını bildirince, Rüstem Paşa, ne zaman dışişleri memurları ile konuşsa, İngiltere'de konuşma ve toplantı yapma hürriyetinin, basın özgürlüğü derecesinde olduğunun söylendiğini, Agopyan'ın, suç işlemediği sürece, olayların yanlış aksettirilmesinin, kanunen suç sayılmadığını, bu sebeple de hareketlerine en ufak bir müdahalede bulunmanın, ya da engel olmanın, mümkün olmadığının bildirildiğinden yakınmış, Agopyan'ın, siyasi kışkırtma ve vatanı için, şahsi menfaat peşinde olduğunu yazmıştır.[898]

4 Nisan 1888 tarihinde Londra'daki Ermeni Komitesi tarafından Osmanlı Hükümeti aleyhinde bazı şikayetler içeren bir mektubun, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na verildiği bildirilir. Rüstem Paşa, bu mektubun bir kopyasının gizli olarak kendisine verilip verilmeyeceğini, Dışişleri Müsteşarı Sir Julin Pauncefote'a sormuşsa da müsteşar, bu iş için, Lord Salisbury'den izin alacağını söylemiştir, fakat komite, mektubu Times gazetesinde yayınlatır. Mektupta, Ermenilerin sözde acıklı duruma düştüklerinden, fesat çıkararak, haince hareketlerde bulunmakla itham edilen bazı kişilerin tutuklanmalarından bahsedilerek, 1885´den 1888´e kadar tutuklanan kişilerin isimlerini gösteren uzun bir liste mektuba eklenmiştir.

Rüstem Paşa, mektubu sadece Sir Julin Pauncefote'un aldığını, mektubun içerdiği maddeler arasında Osmanlı Hükümeti'ne tebliği uygun olacak bazı noktaların bulunup bulunmadığını anlamak üzere, rapor düzenlemesi için de, Sir William White'a göndereceğini, komiteye vaadettiğini bildirir. Paşa, Sir Pauncefote'a, Dışişleri Bakanlığı'nın cevap yazısını da sormuşsa da, Sir Pauncefote, bakanlığın kendisine verilen dilekçelere her zaman olduğu gibi cevap verdiğini, bundan da hiçbir sonuç çıkmayacağını söylemiştir. Rüstem Paşa, Agopyan'ın kendisine asla önem verilmemesi gerektiğini de tembihler. Pauncefote ise, Sir William White'ın söz konusu mektubu, Bab-ı âli'ye tebliğ etmekle değil, sadece kendi görüş ve düşüncelerini belirtmekle görevli olduğunu söyler. Bunlardan başka Rüstem Paşa, bu mektubun altında "Agopyan", "Petrus Aganor" ve "M. Sevasly" adlı kişilerin imzalarının bulunduğunu da bildirmiştir.[899] Gelen bilgiler üzerine Hariciye Nezareti, Agopyan ve adamlarının kışkırtıcı hareketlerine engel olunup, güçsüz bırakılmaları ve Londra'dan uzaklaştırılmaları konusunda, Rüstem Paşa'ya talimat vererek, adı geçen gazetenin

[898] BOA., HR. SYS. 1904/25; 1904/20.
[899] BOA., HR. SYS. 2822/33.

mektubunu içeren nüshasının, yabancı postalara kabul edilmemesi için, yabancı büyükelçilere tebliğlerde bulunmuş, Osmanlı topraklarına, bu gazetenin girişinin engellenmesi için de gerekli işlemleri başlatmıştır.[900]

1888 yılı Nisan ayı sonunda, Osmanlı Hariciye Müsteşarı Artin Efendi, Ermeni Komitesi'nin mektubunu alır almaz, Ermenilerin, hareketlerine engel olmak amacıyla, ne gibi önlemler alınması gerektiğini padişahla görüşür. Artin Efendi'ye göre "*Ermeni Fesadı*" denilen şeyler, bazı yabancıların tahriklerinden ötürü ortaya çıkan bir durumdur. Bu konuda Osmanlı Hükümeti'ne, her zamanki gibi kovuşturma yapmak yerine, konunun önemi sebebiyle özel bir kurulda, Ermeni lider ve ileri gelenlerinden gerekli olanları bulundurarak, meselenin incelenip görüşülmesiyle, ortaya çıkacak görüş ve kararlara göre, karışıklığın önlenmesine başlanması düşmektedir. Ermenilere düşmanlığı sebebiyle, Müslüman olan Ali Şahbaz Efendi de Ermeni fesatçıları hakkında yapılacak incelemelerde, hazır bulunmalıdır ki, bu Ermeniler arasında çeşitli tepkilere yol açacaktır. Artin Efendi'nin görüşü doğrultusunda bir kurul oluşturulması işe özel bir önem kazandıracağından, düşünülmeye değer bulunur.

Bunun yanısıra Ermeni fesatçılarının eğitim kurumları aracılığıyla, yeni yetişen Ermenileri zararlı milliyetçi maksatlarına hizmet edecek şekilde eğiterek, ihtilal heveslerini çoğaltma girişiminde bulundukları da yapılan yayınlardan anlaşıldığı için, Maarif Nezareti'nce Ermeni okullarının devamlı denetim altında tutulması kararlaştırılmıştır. Uygulanacak olan emirlere göre, Ermenilerin oturdukları vilayetlerde, fesatçıların hal ve hareketleri, mülki görevliler ve zabıtalar tarafından dikkatle kontrol edilecek, yaptıkları teşebbüslerden dolayı suçlu olarak sorgulananların, yargılanma sürecinin uzatılmamasına, bir an önce haklarında gereken işlemlerin yapılıp, sonuçlandırılmasına ve başkalarına ibret olmasına da, Adliye Nezareti özen gösterecektir. Ermenilere nefretle bakılmaması, itaatkâr ahali gibi, onlara da iyi davranılması vilayetlere bildirilir. Avrupa'da bulunan Ermeni Komiteleri'nin Osmanlı elçileri aracılığıyla izlenerek zararlı teşebbüslerinin, sonuçsuz ve etkisiz bırakılmasına da Hariciye Nezareti'nin özen göstermesi istenmiş, Artin Efendi'ye gelen belgenin de,

[900] BOA., YA. HUS. 212/62.

Londra'daki komite liderinin Lord Salisbury'e yazdığı mektubun kopyası olduğu bildirilmiştir.[901]

6 Mayıs tarihinde de Paris Sefiri Esat Paşa, Havass Ajansı vasıtasıyla İngiliz Hükümeti'nin, Ermenilerden bir dilekçe aldığını öğrenir. Konu ile ilgili Fransız bakanlarından açıklama istemeli miyim? diye sorar. Bunun üzerine Sait Paşa, bir gün sonra Esat Paşa'dan, Paris'teki Fransız devlet adamlarını Ermeniler konusunda uyarmasını istemiş, Paşa da bu emir üzerine Fransız Dışişleri Bakanı Goblet'le görüşmüştür. Bakan, Ermeni Heyeti'ni kabul etmediğini söyler fakat onlardan bir dilekçe aldığını da inkâr etmeyip, dilekçeyi henüz incelemediğini belirtir. Bunu nakleden Esat Paşa'nın görüşü de Fransızların, Ermenilerle görüşmeyeceği yolunda olmuştur.[902]

13 Mayıs 1888 tarihinde ise, Londra Sefiri Rüstem Paşa, İngiliz Parlamentosu'nun 3 Mayıs'ta toplantı yaptığını, bu toplantıda bulunan Mösyö Bryce'ın, Ermeni Patriği ve birkaç Ermeni ile birlikte, Reuter Telgraf Şirketi'ni aracı kullanıp, bazı şikâyetleri parlamentoya bildirdiklerini rapor eder. Paşa, Mösyö Bryce'ın tarih öğretmeni olduğunu, Gladstone Kabinesi zamanında Dışişleri Müsteşarlığı'nda bulunduğunu, Osmanlı Devleti'ne karşı da kötü niyet beslediğini söyledikten sonra, Bryce'ın Ermeniler aleyhinde yapılan zulüm ve adaletsizlik ile Ermeni kiliselerinin şimdiye kadar sahip oldukları imtiyazları ortadan kaldıracak davranış ve hareketler hakkında İstanbul'dan gelen ve Ermeni Patriği tarafından Bab-ı âli'ye yapılan tebliğlerle ilgili telgraflar konusunda, İngiltere Hükümeti'nin dikkatinin çekilip çekilmediğini söyleyerek, şikâyet edilen hareketler gerçeğe yakın görünüyorsa, İngiltere Hükümeti'nin, Ermeni kilise ve milletinin tepkisinden doğabilecek ciddi sonuçları ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan taahhütleri dikkate alıp, bu şikâyetleri gidermek ve Ermeniler aleyhine yapılan yolsuzluklara son vermek için, Bab-ı âli nezdinde nüfuzunu kullanıp kullanmayacağını, Dışişleri Müsteşarı Sir James Ferguson'a sorduğunu yazmıştır. Sir James Ferguson ise bu sorulara karşılık Ermenilerin şikâyetlerine sebep olan durumlara ilişkin mektupların, İngiltere Hükümeti tarafından bilindiğini, fakat söylenen olayların, doğruluk derecesi hakkında şimdilik bir karar verilemeyeceğini, İngiltere Hükümeti'nin, bu konuda Berlin Antlaşması

[901] BOA., YA. HUS. 213/62.
[902] BOA., HR. SYS. 2748/6.

hükümlerine imza koyan diğer devletlerle ortak sahip olduğu haklar dışında, bir hakka sahip olmasa da doğruluğu anlaşılacak bütün şikâyetlerin giderilmesi için nüfuzunu kullanacağını, fakat işin icraatını uygun bir zamana bırakacağını, bölgede ikamet eden İngiliz memurlarının görüşüne göre de, bu konuda başarı sağlanmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemiştir.[903]

14 Mayıs tarihindeki parlamento toplantısında Gladstone Kabinesi'nde Ticaret Başkanlığı'nda bulunmuş Mösyö Mundello'nun, Sir James Ferguson'a Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde bulunan Hıristiyanların, uğradığı zulüm ve adaletsizlikleri anlatmak, Van vilayetinin güney ve doğusunda bulunan kasabaların Hıristiyan ahalisinin, söz konusu zulüm ve adaletsizliklerden dolayı, yavaş yavaş memleketlerini terk etmeye mecbur olduklarını göstermek üzere, Ermeni Vatanperver Cemiyeti tarafından yayınlanan bir belge hakkında hükümetin dikkatinin çekilip çekilmediğini, Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde ikamet eden İngiliz konsoloslarının, bu belgede belirtilen olaylardan haberlerinin olup olmadığını, bazı nahiyelerdeki hapishanelerde tevkif edilen ve çoğunluğu papaz olan Ermenilerin, bazılarının el, ayak ve boğazlarından zincirlerle karanlık, soğuk ve rutubetli bodrum katlarında çarmıha gerildiklerini ve kırk saat süreyle aç susuz bırakıldıklarına ilişkin söylentilerin olduğunu söyleyerek, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereği Osmanlı Devleti'nin, Hıristiyan tebaasının durumunu düzeltmeyi ve memlekette gerekli ıslahatı yapma taahhüdünü sormuş, İngiltere Hükümeti'nin, Bâb-ı âli'ye bu konuda uyarılarda bulunup bulunmadığını öğrenmek istemiştir.

Sir James Ferguson da belgenin bir kopyasının Hariciye Nezareti'ne tebliğ edildiğini söyleyerek, söz konusu olaylar hakkında İngiliz konsolosları tarafından, herhangi bir bilginin aktarılmadığını, Ermeni Vatanperver Cemiyeti tarafından verilen lâyihanın, Sir William White'a gönderildiğini, ancak kendisinin cevabında bu lâyihanın birçok maddeler içerdiği ve anlatılan olayların doğru olup olmadığını araştırmak için yeterli vasıtalara sahip olmadığını belirttiğini, bu konuda bir lâyiha yazılması için de biraz zaman istemeye mecbur olduğunu bildirdiğini sözlerine eklemiş, Osmanlı Hükümeti'nin, Berlin Antlaşması'nın 61.maddesinde yer alan taahhütlerinin, bütün devletlerle birlikte kararlaştırıldığını ve Bab-ı âli tarafından yapılacak resmî tebliğlerin

[903] BOA., YA. HUS. 214/6.

diğer hükümetlerle birlikte yerine getirilmedikçe ve lâyıkıyla ispatlanmış olaylara dayanmadıkça, faydalı bir sonuç elde edilemeyeceğini söylemiştir.[904]

Büyükelçi Sir Willam White da aldığı talimatlar doğrultusunda, İngiliz Hariciye Nezareti'ne, 26 Mayıs 1888 tarihinde bir yazı verir. White'ın amacı, Ermeni meselesi ile ilgili olarak üç yolda hareket etmektir. İlk olarak, Londra Ermeni Komitesi tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilen şikâyetler cetvelini, Anadolu vilayetlerindeki İngiliz konsoloslarına havale edecek, daha sonra söz konusu cetvel veya lâyihada yer alan olayların doğru olup olmadığını araştırmak için, ilgili yerlere birer görevli gönderecektir. En sonunda da bahsedilen olaylarla alâkalı, Osmanlı Hükümeti'nin vereceği bilgi veya açıklamalara dayanarak, Lord Salisbury'e bir rapor gönderilmesini mümkün kılmak için, söz konusu lâyihayı Osmanlı Hükümeti'ne özel olarak arz etmeyi düşünür. O sırada İngiliz büyükelçisi, özel olarak, padişahın huzuruna çıkma şerefine erişmiş olduğundan, kendisince izlenmesi gereken üç hareket tarzını arz etmiş, bunların ilk ikisi sebebiyle ortaya çıkacak sakıncaları, yani konsoloslara müracaat edilmesi durumunda işlerin daha da karışacağını ve bir İngiliz memurunun gönderilmesi konusunun çeşitli yorumlara yol açacağını, Ermenilerin de boş yere ümitlendirileceğini ifade etmiştir. Padişah, elçinin değerlendirmelerini gerçekten takdir ettiğini söyleyerek durumu Bâb-ı âli'ye havale etmek konusundaki niyetinden dolayı ona teşekkür etti. Ermeniler aleyhinde oda dolusu deliller bulunduğunu, suç ve kabahatleri tamamen sabit olduğundan bu milletin dünyanın başka bir memleketinde olsalar idam cezasını hak edeceklerini, bundan dolayı da sarayda toplanan Komisyon Reisi Derviş Paşa ile Cemil Paşa'yı suçlu Ermenilerin yaptıkları faaliyetleri açıklamak üzere elçiye göndereceğini bildirir.

Bu olaydan sonra Sir White'ın Baştercümanı Sanderson da White'ın, Derviş ve Cemil Paşaları görmediğini, Sadâret'e gönderdiği lâyihaya cevap olarak da herhangi bir bilgi ve açıklama alamadığını, bu işin İngiltere'de günden güne önem kazanmasından dolayı devletine karşı ne yolda hareket etmesi gerektiğini bilmek istediğini bildirerek gereğince hareket etmek için talimat istemeli mi? yoksa Hariciye Nâzırı'nın, sadrazam ile görüştükten sonra ne yapması lâzım geleceğine dair padişahtan bir emir alacağını mı? ümit etmelidir diye sormuştur.[905] Bir gün sonra da Fransa'daki Ermenilerin, Fransa

[904] BOA., HR. SYS. 2822/37.
[905] BOA., HR. SYS. 2822/39.

Dışişleri Bakanı'na bir dilekçe verdikleri bildirilirken[906] 2 Haziran'da Londra'daki Ermenilerin, şikâyeti üzerine İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir William White'ın, Derviş ve Cemil Paşalar ile görüşmesine izin verildi.[907]

Bir hafta sonra İrlanda milletvekillerinden Doktor Tanner'in, iki Ermeni rahibine, Van'da işkence edildiğini, Van delegesinin, Ermenilerin kendi durumlarından şikâyetçi olmadıklarını, buna bağlı olarak da bir İngiliz konsolosuna gerek olmadığını söylediği, bunu söylediği için de korunarak İstanbul'a gönderileceğinin doğru olup olmadığı sorusunu parlamento soru cetveline ısrarla kaydettirdiği, daha sonra soruya cevap verileceği vakit, ortadan kaybolduğu bildirilerek soruya parlamentoda cevap verilmesi üzerine, yani ileri sürülen olayların hiçbir zaman hükümete bildirilmediği söylenince, muhalefet partisinin konuşmalara katıldığı ve parlamentoda tartışmaların çıktığı rapor edilir.[908]

14 Temmuz'da ise Bab-ı âli'nin, Ermenistan'a bir komisyon göndereceği, Ermenilerin mekteplerinin kapatıldığı, Osmanlı'nın Ermenilere vaadettiği ıslahatları yerine getirmediği takdirde Ermenilerin, Rusya tarafına geçeceği, Süveyş Kanalı meselesinden dolayı da, Kudüs'ün tehlikeye uğrayabileceği yabancı gazetelerde yer almıştır.[909] Rüstem Paşa, 1 Ağustos tarihinde Agopyan'nın, Manchester Guardian gazetesinde, bir mektubunun yayınlanacağını bildirir. Mektubun tamamını tercüme ederek gönderen paşa, durumun önemini belirttikten sonra;[910] Agopyan, makalenin devamı niteliğinde 10 Ağustos'ta ikinci bir makale yayınlar. Rüstem Paşa da ikinci makalenin sonunda yazarın, gizli niyetlerinin bulunduğunu, ıslahat bahanesiyle birkaç vilayetin Osmanlılardan ayrılma amacını taşıdığını yazmış ve bu makaleyi de tercüme ederek, Hariciye Nezareti'ne göndermiştir.[911] 8 Eylül'de ise Lord Salisbury'nin, Royan'a gittiğini haber vererek, İngiltere Dışişleri'nin, Agopyan'ı bildiğini ve onun hareketlerini onaylamadığını, bunun yanında İngiliz kanunlarının zorlayıcı bir tedbir almaya engel olduğunu söyler. Durumun böyle olmasından dolayı, karşı hareket amaçlı "*Morning Post, Morning Advertiser, Manchester Courier, Belfast Morning News"*

[906] BOA., YA. HUS. 214/33.
[907] BOA., YA. HUS. 214/47
[908] BOA., YA. HUS. 214/68.
[909] BOA., Y. PRK. TKM. 12/24.
[910] BOA., HR. SYS. 2822/42.
[911] BOA., HR. SYS. 2822/43.

gazetelerinde kendisinin bizzat Agopyan'a karşı yazılar yayınlattırdığını da rapor etmiştir.[912]

Bu esnada, Londra'da Ermeni Vatansever Cemiyeti, Haiasdan adlı bir gazete daha çıkardı. Bu gazete de doğası gereği Osmanlı Devleti'ne düşman olduğu için Rüstem Paşa, yayının durdurulması amacıyla İngiltere Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulundu.[913] Paşa, gazetenin idaresinin Londra'da olduğunu fakat Paris'te basıldığının Viyana Büyükelçiliği vasıtasıyla öğrenildiğini yazınca, Said Paşa, basım ve yayımın yasaklaması için Fransa Dışişleri Bakanlığı nezdinde ses getirici teşebbüslerde bulunulmasını Paris Sefarethanesi'ne bildirmiştir.[914]

1888 yılının Kasım ayında da, İngiliz Avam Kamarası, Van vilayeti ve Kürdistan'daki Kürtlerin, Hıristiyanlara baskı uyguladığı yolundaki haberleri görüşmektedir.[915] 15 Kasım 1888'de Haiasdan gazetesinde, Ermeni Komitesi, Bryce ve De Lavele'ye ait birer mektup yayınlanır. Bu yüzden acilen bu gazetenin basımının engellenmesi, engellenemediği takdirde de Osmanlı topraklarına girmemesinin sağlanılmasına çalışılması bildirilir. Hariciye Nâzırı Said Paşa ise yayının durdurulması için Lord Salisbury ile Rüstem Paşa'nın görüşmesini istediğinde gazetenin, Osmanlı topraklarında da yasaklatıldığını rapor eder.[916] 27 Kasım'da da Haiasdan adlı gazetenin Londra'da bir nüshasının bile bulunmadığı, daha önce Truth gazetesi sahibi Labouchere hakkında Salisbury ile görüşüldüğü ve Salisbury'nin, sadece Osmanlı Hükümeti adına dava açılmasına razı olduğu, ayrıca işi bu şekilde mahkemeye düşürmüş olmaktan başka sonuç çıkmayacağını söylediği, Bab-ı âli tarafından ne yapılacağı sorulunca da soruyu cevapsız bıraktığı bildirilmiştir.[917] 10 Aralık'ta da Londra Ermeni Cemiyeti'nin *Çasdan* adlı bir gazete daha çıkardığı istihbarat olunur.[918]

Lord Salisbury, Haiasdan gazetesi için İngiltere'nin basın özgürlüğünden bahsetmiş, elinin kolunun bağlı olduğunu, Ermeni gazeteleri bir yana kendilerine muhalif ya da kötü eleştiriler yazan gazetelere bile, hiçbir şey yapılamadığını, Ermenilerin, Rusya'ya komşu olduklarından dolayı Rusya'nın kışkırttığını, Osmanlı

[912] BOA., HR. SYS. 1904/25-19.
[913] BOA., HR. SYS. 2761/1.
[914] BOA., HR. SYS. 219/61.
[915] BOA., HR. SYS. 82/82.
[916] BOA., HR. SYS. 2761/2.
[917] BOA., Y. PRK. EŞA. 8/55.
[918] BOA., İ. DH. 1116/87273.

için yapamayacağı şeyi, başka hiç bir devlet için de yapamayacağını, İrlanda ve Amerika'da İngiliz aleyhtarı yazılar yazılıp, insanların isyana teşvik edildiği halde engellenemediğini söyler. Rüstem Paşa, bu konudaki teşebbüslerden artık vazgeçilmesini bildirerek, Haiasdan adlı gazetenin tek bir nüshasını bile bulamadığını, hiçbir gazete dağıtıcısının, bu gazetenin varlığından bile haberdar olmadığını rapor eder.[919]

Şubat ayında Padişah, okuduğu Haiasdan gazetesinde Anadolu'daki idareden halkın hoşnut olmadığı için Ermenilere katılımların olduğunu öğrendi. Bunun bir İngiliz haberi olduğu anlaşılınca da Rüstem Paşa'ya, Ermeni meselesinin bir Anadolu meselesi yapılmaya çalışıldığı bildirilerek, haberin Londra halkı üzerinde ne gibi etki oluşturduğu yolunda araştırma yapması istendi.[920] Bunun üzerine Rüstem Paşa, 11 Nisan 1889 tarihinde bazı hatırı sayılır kişilerin, Ermenilere kapılarını kapattıklarını ve Sevasly başkanlığında bu gazeteyi idare eden Ermenilerin ise matbaacılar ile üç aylığına anlaşmış olduklarını söyledikten sonra, matbaacıların, sadece gazete için kullanılmak üzere kitap basmaya mahsus harflerden daha ince Ermenice harfler dökerek bir hayli fazla masraf ettiklerini, bu sebeple gazete uzun zaman devam etmeyecek olursa gelir sağlayamayacaklarını, matbaaya giderek, saygın bir matbaa iken tezgâhları ortalığı karıştırıcı ve baştanbaşa iğrenç iftiralarla ağzına kadar dolu bir gazetenin basımına alet olmaya razı gelmelerine şaşırdığını ifade ettiğinde, matbaacıların anlaşmayı imzaladıkları zaman, gazetenin ne tür yayın yapacağını bilemediklerini söylediklerini rapor eder. Eldeki bulgulara göre, bu işi pek de zorunlu olarak görmedikleri için, harcadıkları 100 İngiliz lirası kadar masrafın ödenmesi halinde, gazetenin basımından vazgeçmeye eğilimli olduklarını bildiren Paşa, katlanılacak fedakârlığın söz konusu gazetenin, Londra'da basımını büsbütün engelleyebileceğinden emin olmadığı ve başka kaynaklardan aldığı bilgilere göre de Ermeni Komitesi'nin yakın zamanda para yardımından yoksun kalıp, gazetenin kendiliğinden kapanmasının ihtimal dâhilinde bulunduğunu söyleyerek, teklifi kabul etmek istemediğini belirtmiş, matbaacıların, Londra'da söz konusu gazetenin basımı için gerekli olan harfler ile işçilerin hiçbir matbaada var olmadığından ötürü, gazetenin kendi matbaalarından başka bir matbaada basımının mümkün olmadığı konusunda garanti verdikleri halde Sevasly ile

[919] BOA., HR. SYS. 1904/25-16.
[920] BOA., Y. EE. 51/55.

arkadaşlarının para kuvvetiyle başka yerde diğer bir matbaa kurabileceklerini, bu işin de yüklü bir paraya mâl olacağını öğrendiğini söylemiştir.

Ermeni Komitesi'nin, Osmanlı ülkesinden hiçbir şey alamadığını, Osmanlı topraklarında bulunan özellikle aklıselim Ermenilerin, düşünceleri üzerinde etkili olmayı zorunluluk olarak görmediklerini, bu Ermenilerin çoğunlukla kışkırtma ve bozgunculuk olaylarına kötü gözle baktıklarını da söyleyen Rüstem Paşa'ya göre Ermeni Komitesi, Osmanlı topraklarından bu konuda aldığı haberlerden dolayı umutsuzluk içindedir. Şimdiye kadar da kısmen Hindistan ve kısmen Avrupa'da yaşayan Ermeni tüccarlarla, bazı yabancı siyasetçiler tarafından gönderilen para yardımları sayesinde idare eder ve çok az bir miktardan ibaret olan bu yardımlara da devamlı gelir gözüyle bakılamaz. Komitenin son derece sıkıntıya düşmüş olduğu ve gazetesini basan matbaacılara olan borcunu geri ödemekte adeta aciz kaldığını güvenilir kaynaklardan aldığı bilgilere dayandıran Rüstem Paşa, matbaa sahiplerini masrafları ödenmek şartıyla işten el çekmeye razı olmaya sevk eden sebeplerden birinin de komitenin malî sıkıntısı olduğunu yazarak bu konuda ne şekilde hareket etmesi gerekecekse tarafına talimat gönderilmesini istemiş, Haiasdan gazetesinin, tahminen 1.000 adet basıldığını, Ermeni dilinde ancak 100 adet ince kâğıt üzerine basılmış olarak Osmanlı topraklarına gönderildiğini, Fransızca ve Ermenice basılmakta olan sayıların değişik ülkelerin siyasetçilerine yollandığını, çoğunluğu Manchester'da bulunan az sayıda Ermenilerden başka da, gazetenin abonesinin olmadığını rapor etmiştir.[921]

27 Nisan 1889'da, bu gazetenin sahiplerinin evleri basılarak aleyhte birçok makale yakalanır.[922] Rüstem Paşa'nın bilgi aldığı kişiler arasında, Londra Sefareti'ne mektup getirmekle görevli olan Başpapaz *Abbe Eghici Courian* da vardır. Bu kişi ile görüşen Paşa, Courian'ın Londra'da Agopyan taraftarları dışındakilerin, küçük bir topluluk olduğunu söylediğini, Kilise'de pazar vaazı vermek istediğinde, kilisenin Açmiyazin Katagikosluğu'na bağlı bulunduğunun gerekçe gösterilerek izin verilmediğini rapor etmiştir.[923] Ermeniler, kendi kiliselerinde vaaz vermek isteyen, kendi inançlarından ama yabancı olanlara, fikirlerine ters düşer düşüncesi ile engel olmaktadırlar.

[921] BOA., YA. HUS. 224/44.
[922] BOA., HR. SYS. 2751/34.
[923] BOA., HR. SYS. 2751/34.

Padişah ile görüştüğü halde, Arminius Wamberry de sakıncalı görüldüğü için takibe alındı. İngiltere'de çeşitli konuşmalar yapan bu kişinin, Mayıs ayında yapacağı konuşmasında Osmanlı lehine sözler söyleyeceği, Ermenileri yalanlayacağı da bildirilenler arasındaydı.[924] 14 Mayıs 1889'da ise Muş civarında, bazı Ermenilerin katledildiği ve olaylar çıktığı haberi üzerine Lord Salisbury'nin, Lordlar Kamarası'nda bir konuşma yaptığı, bu konuşmasında Osmanlı Devleti'ni savunduğu duyuldu.[925] 29 Mayıs 1889 tarihinde ise Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında Bryce ve Gladstone, Ermenistan ile ilgili olarak Osmanlı ve İngiliz Hükümetleri'ni, çok sert bir şekilde eleştirdiler. Bryce, basında yer alan bazı olayları dile getirerek, Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi ve bu konuda İngiltere'ye düşen görevden bahsedip, Ermenilerin durumunun iyileştirilmesi amacıyla, Osmanlı Hükümeti'nin uyarılmasını talep etti.

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir James Ferguson, Ermenilerin duygularını paylaştığını, gazetelerce yayınlanan haberlerin yanlış ve abartılı olduğuna inanılması gerektiğini, durumun yansıtıldığı kadar kötü olmadığını söyleyerek, her ne kadar arzu edilen düzeyde sonuçlar vermediyse de Osmanlı Padişahı ve Hükümeti'nin Ermenileri koruma hususunda içten bir dileğinin olduğunu, gerektiği zaman İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin, Bab-ı âli'yle temaslarda bulunma talimatı aldığını, Osmanlı Hükümeti'nin bu tavsiyelere direnmek yerine bunları benimsemesi gerektiğini ifade etti. Ferguson, Avrupa'nın gözünde Osmanlı Padişahı'nı küçültecek sonuçlara yol açacak uyarılarda bulunmanın büyük bir hata olacağını da düşünmüş, Berlin Antlaşması'ndan kaynaklanan Büyük Britanya'nın yükümlülüklerine gelince; bu konunun aynı şekilde devletleri ilgilendirdiğini, İngiltere'ye müdahale hususunda özel bir hak verilmediğini belirtip, bu meselede Avrupa ittifakının tesis edilmesinin zor olacağını, ortak bir müdahalenin Osmanlı Hükümeti'nin otoritesini zayıflatacağını, bunun da arzu edilen bir gelişme olmadığını sözlerine eklemiştir.

Ermenilerin, dağınık bir şekilde bulundukları, geniş toprakları yönetmenin ortaya koyduğu zorluklardan da bahseden Ferguson, İngiltere'nin medeniyetin kaynaklarına sahip olmasına rağmen, İskoçyalı klanların (küçük toplulukların) akınlarını durdurmak için, ne kadar zorluklar çektiğinden ve bugün bile dini

[924] BOA., Y. PRK. EŞA. 9/64.
[925] BOA., Y. EE. 51/61; İ. DH. 1137/88790.

antipatilerin, İrlanda'daki kamu düzenini sağlama görevini güç hale getirdiğinden de bahseder. Osmanlı Hükümeti'ne yapılan tavsiyelerin iyi bir etki gösterip, bunun ötesinde hareket etmenin faydadan ziyade, kötü durumlara yol açacağına inandığını da ifade ederek konuşmasını bitirir.

Daha sonra Gladstone söz alarak, oldukça sert bir konuşmayla değişik konulara değinmiş, Anadolu vilayetlerindeki yönetiminden dolayı Osmanlı Hükümeti'ni, mevcut durumla ilgili iyimser yaklaşımlarından ötürü de İngiliz Hükümeti'ni eleştirmiştir. Konuşmasında Haiasdan gazetesinin bürolarında yapılan arama olayından da bahsederek, bu hadiseye İngiltere'nin kamu özgürlüklerinin ihlâl edilmesi görüntüsünü vermeye çalışır. Çok sert bir şekilde İngiliz Hükümeti'ni eleştiren Gladstone, fikirlerinde ısrar ederek, baskı kurmaya yönelik ölçüsüz uyarıların pratik değeri olmayacağını da kabul eder. Paris Sergisi'nin açılış törenine İngiltere büyükelçisinin katılmamasıyla ilgili başka bir tartışmadan önce meydana gelen bu münakaşa, Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında patlak vermiş ve sonuç olarak partilerin mücadelesi olarak bir anlam ve boyut kazanmıştır. Zafer, 98 oy çokluğu elde eden ve tartışmanın kapanmasını öneren hükümetin olur.[926]

5 Haziran 1889'da Bryce ve Gladstone'un Standard gazetesinde, kendilerini destekleyen tarzda konuşmalarının, Ermenileri ümitlendirdiği bildirilir.[927] Haziran ayı sonuna doğru da İngiltere Parlamentosu'nda, Mösyö Vamberry'nin, İngiltere Hariciyesi tarafından bir memuriyetle İstanbul'a gönderip gönderilemeyeceği Salisbury'e sorulmuş, bu olayı duyan Osmanlı Hariciyesi, Rüstem Paşa'dan konu ile ilgili malumat istemiştir. 30 Haziran tarihinde de Rüstem Paşa, Lordlar Kamarası'nda Ermeni işlerine dair yöneltilen soruya cevap olarak Salisbury'nin, yapılan suçlamaların kesinlik derecesine ulaşmadığını, Osmanlı Hükümeti'nin bu suçlamaları, nefretle reddettiğini, İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmakla görevli olmadığını söyleyerek, Osmanlı'yı müdafaa ettiğini bildirmiştir.[928]

Ağustos ayında Sadrazam Kamil Paşa, Rüstem Paşa'yı Ermeni kampanyalarına karşı yaptığı çalışmalardan dolayı tebrik etti.[929] Bu konuda padişah da kendisine daha sonra teşekkür edecektir. Bu dönemde Haiasdan adlı gazetenin, Batum ve Trabzon yolu

[926] BOA., HR. SYS. 2751/38.
[927] BOA., YA. HUS. 226/20.
[928] BOA., Y. EE. 51/68; YA. HUS. 227/4.
[929] BOA., HR. SYS. 2751/47.

ile yurda sokulduğu anlaşılmış, buraya gelen gazetelerin turistler vasıtasıyla geldiği bildirilmiştir. Batum'da yaşayan Rus kökenli 20 Ermeni bu gazetenin abonesidir.[930] 4 Eylül 1889 tarihinde ise Gladstone'un, Daily News gazetesi vasıtasıyla Osmanlı aleyhine şiddet dolu makaleler yayınlamaya başladığı, bu yazıların tıpkı daha önce Bulgaristan'da zulüm yapıldığına dair yazdığı yazılara benzediği, yayınların İngiliz kamuoyunda sansasyon yarattığı söylenir. Salisbury'nin kendi partisinin yanında olan gazetelerin, Gladstone'a rağmen Ermenistan meselesini, kötü bir şekilde göstermedikleri, İngiltere Hükümeti'ne bu konuda Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunulmamasını tavsiye ettikleri, mevcut hükümet taraftarı gazetelerin de, yine Girit meselesi ortaya çıktığında gösterdikleri hoşgörü üsluplarını değiştirip, Girit'de yolsuzluk yapıldığını yazdıkları bildirilmiş. Times gazetesinin Girit Müslümanlarına gizli gizli teşviklerde bulundukları söylenmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti çıkarlarına aykırı bazı emellerin gerçekleşmesine çalışmakta olduğu için, bazı tedbirlerin alınması gündeme geldiğinden, gazete sahiplerinin elde edilmesi gerektiği ayrıca belirtilmiştir.[931]

20 Ocak 1890 tarihinde de Rüstem Paşa, Hariciye Nâzırı Sait Paşa'ya Londra'da L' Armenia adıyla bir yayının gelecekte ortaya çıkacağının gazetelerde haber olduğunu, fakat, büyükelçiliğin çabalarına rağmen bu yayının izine rastlanmadığını bildirerek, gazetecilerin, reklâm görevlilerinin ya da kitapçıların bu yayını görmedikleri, hatta konuşulduğunu dahi duymadıklarını, araştırmaların olumsuz neticelenmesinden dolayı da, yayının henüz çıkmadığı düşüncesinde olduğunu söyler.[932] İşin peşini bırakmayan Sait Paşa ise Rüstem Paşa'nın mektubuna cevap olarak " *L' Armenia* " adlı derginin her ayın 15'inde Londra'da yayınladığını, bunu yayınlayan büronun ise " 28 Bedfort Place, Rucsel Square W.C " adresinde olduğunu yazar.[933] Bu haberden bir gün sonra da Hariciye Nezareti, Minas Tcheraz'ın, Londra'da çıkardığı L'Armenia dergisine abone olunarak, Ermenilerin yaptığı her türlü yayının takip edilmesi için Paris, Londra, Viyana, Roma, Petersburg ve Bükreş sefaretlerine talimat verir.[934]

[930] BOA., HR. SYS. 2761/13.
[931] BOA., Y. PRK. BŞK. 16/66.
[932] BOA., HR. SYS. 2751/51-1.
[933] BOA., HR. SYS. 2751/51-3.
[934] BOA., HR. SYS. 2751/51

27 Ocak 1890 tarihinde ise Rüstem Paşa, Süreyya Paşa'ya Londra'da yirmi tane Hindistanlı Müslümandan oluşan ve İslamiyeti savunan iki komitenin bulunduğunu, bu komitelerden ikincisinin içinde Osmanlı Devleti tebaasından bir Hıristiyanın olduğunu, bu Hıristiyanın ise Amerikan mektebinde okuyarak İngilizce öğrendiğini ve İstanbul'dan yeni geldiğini bildirir. Gelen yazıda komitenin, Ermeni Agopyan'ın komitesiyle görüşerek, aynı fikir doğrultusunda hareket ettiği de yazılmış, bu kişilere dikkat edilmesi yolunda Hariciye Nezareti'ne uyarıda bulunulmuştur.[935]

Said Paşa, Rüstem Paşa'ya derginin bürosunun adresini yazınca, Rüstem Paşa Londra'daki İran Orta Elçisi Mülküm Han ile görüşür ve bu elçinin aracılığı ile iki adet abonelik alır.[936] 13 Şubat 1890 tarihinde de Paşa, Sir James Ferguson ile bir görüşme yapar ve ona dergi hakkında bir bilgisi olup olmadığını sorar. Sir Ferguson, böyle bir dergiyi görmediğini iddia ederek, sözünü bile duymadığını, Minas Tcheras adlı kişinin daha önce yanına gelerek, Ermeni meselesi hakkında konuştuğunu Rüstem Paşa'ya belirtir. Minas Tcheras, Ferguson'un yanına geldiği zaman, ne padişahın, ne de Osmanlı Devleti'nin düşmanı olmadığını söyleyerek, Ermenilerin sahip olduğu hakların sadece Osmanlı Devleti'nin korunması altında muhafaza edilebileceğini, söz konusu hakları, Ermeni cemaatinin aydınları gibi kendisinin de onayladığını, Kafkasya'da ve Rusya'ya komşu olan ülkelerdeki Ermeni Kiliseleri'nin, Rum Kiliseleri'ne dönüştürülüp, eğitim özgürlüğünün ortadan kaldırıldığını, onun için de Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinin, Rusya tarafından milli varlıklarının yok edilmesine eş olacağını, Rusya müdahalesine başvurmaya büsbütün karşı olduğunu, Ermeni vatandaşları için ıslahat yapılarak, özerklik elde edilmesi ile Ermenilerin can ve mallarının korunmasını istediğini söylemiştir.

Rüstem Paşa da Ferguson'dan Minas hakkında bu sözleri duyunca, Minas Tcheras'ın ikiyüzlü olduğunu, sürekli olarak Agopyan ile görüştüğünü, hatta Agopyan'ın Haiasdan ve Daily News'de yazdığı yazıların aynılarını savunduğunu, söyler. Rüstem Paşa, Sir James Ferguson'dan, Minas'ın L'Armênie dergisi için gerekli tedbirlerin alınacağı yolunda söz alır.[937] Said Paşa da 24 Şubat 1890 tarihinde Rüstem Paşa'dan L'Armênie adlı derginin, bir an önce bulunarak, Sir James Ferguson'un

[935] BOA., Y. EE. 51/84; YA. HUS. 233/13.
[936] BOA., HR. SYS. 2751/51-4.
[937] BOA., HR. SYS. 2823/3.

gözleri önüne serilmesini ve böyle yapılırsa, Ferguson'un olayları daha iyi anlayacağını bildirmiştir.[938]

Londra Sefarethanesi, Mart ayı ortalarına doğru, Londra Ermeni Vatanperver Komitesi'ni oluşturan bazı Ermenilerin, Londra'nın çeşitli mahallerinde çokça bulunan Debating Club isimli kulüplerden birinde, fikir ve görüşlerini açıkladıkları, istihbaratını aldı ve bu haberi Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Debating Club; etkili söz söyleme özelliği kazanmak, siyasi ve sosyal meseleleri bir kalabalık huzurunda ve basın dünyasında tartışmak için toplanan kişilerin oluşturduğu meclislere deniyordu. Bazı seyyahlara göre Londra halkı güzel vakit geçirmek, ilim ve kültür kazanmak amacıyla kulüp adıyla tanınan toplanma yerleri düzenlemiş, belirli oranda para harcayarak güzel binaları bu amaçla inşa etmişlerdir. Söz konusu toplanma yerlerinde her türlü ilim, fen, kültür, zevk ve eğlence mevcuttur. Her biri özel yerlerde olup insanlar söz konusu yerlerden birine yazılır ve istediği mevzuda her gün kendi gibi insanlarla vakit geçirir. Kısacası bazı kitapları, alışverişi, tarihi, siyaseti Londralılar hep bu tip yerlerde konuşurlar.[939]

Sefir Paşa, burada yapılacak toplantıyı daha önceden haber aldığından, bununla ilgili bilgileri göndermiştir. Paşanın yazdıklarına göre site içinde bir meyhane arkasında oldukça geniş bir yerde olan kulübe, girmek için meyhaneden geçilmektedir. Orada genç avukatlar, gazeteciler, öğrenci ve bir takım serseriler bulunmaktadır. İçlerinde Sullivian adında Gladstone partisinden maaş alan biri daha vardır. Agopyan da orada konuşma yapar. Haiasdan gazetesi yazarı Sevasly de burada bir konuşma yapmış, Osmanlı Devleti'nin, Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde yazan ıslahatlardan hiçbirini yapmadığını, Hıristiyanların mahkemede tanıklıkların kabul edilmediğini, Ermenilerin yaşadığı bölgelere Ermeni memur tayin edilmediğini, Hıristiyanların baskı altına alınıp Müslümanların, Kürtleri himaye edip kontrol ettiklerini iddia etmiştir. Sevasly'nin konuşmasında padişahtan övgü ile bahsettiği de belirtilir. Sefarethane'ye göre Sevasly, padişahın fikirlerini onayladığını söylemiştir. Ermenistan için özerlik istemekte olduğu gibi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Londra'daki Ermeni Komitesi'nin arzusuna bağlı olarak İstanbul'da girişimlerde bulunacağını ümit ettirecek şekilde konuşur. Rüstem

[938] BOA., HR. SYS. 2751/54-3.
[939] *Bir Osmanlı Aydını'nın Londra Seyahatnamesi*, Haz. Erkan Serçe, İstiklal Kitapevi, İstanbul 2007 ss.44-45.

Paşa'nın hakkında ise Lord Salisbury ile Mösyö Smith üzerinde nüfuz edindiğinden dolayı İngilizleri, Ermenilere karşı eğilimlerinden vazgeçirdiğini, kendi fikirlerine engel olmaya çalıştığı için de hayal kırıklığı yarattığını söylemiştir. Bu toplantıda Osmanlı taraftarı bir gazetecinin aslında 10 yıldır Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahatlar yapıldığını söylediği, Osmanlı vilayetlerindeki ıslahatların yapılmasının ise zaman alacağından bahsettiği, Osmanlı memurlarına ithaf edilen zulümlerin bir yalandan ibaret olduğunun ortaya çıktığını, yüzlerine vurduğu, Sevasly ile Agopyan'ın bahsettikleri bölgelerde Ermenilerin diğer ırklarla karışık durumda bulunduklarından dolayı buralara özerklik verilmesinin imkânsız olduğunu hatırlattığı, gazetecinin adı bildirilmeden rapor edilir.[940]

1890 yılının önemli olaylarından biri de Kürt Musa Bey davasıdır. Musa Bey'in Ermenilere zulüm ettiği iddia edildiğinden yıl boyunca İngilizler açılan davanın sonucunu merakla beklemişlerdir. Mart ayında ise Agopyan'ın bazı sözler söyleyerek padişahı övdüğü, Rüstem Paşa'nın, Lord Salisbury ile vekil Mr. Smith'i Osmanlı tarafına çektiği, bu kişileri kandırıp Ermenileri himayeye layık görmediğini söylediği, bu sözlerinin de gazetelerde yer almadığı bildirilir.[941] 18 Şubat'ta da Haiasdan gazetesi, Ermeniler yararına bir konser vermiş, bu konserde Bayan Gladstone ve Londra'daki Ermeni bayanların bulunduğu, konser havasında bulunan toplantının hangi amaçla yapıldığının anlaşılamadığı rapor edilmiştir.[942] Bu olaydan bir gün sonra Gladstone, İngiltere Parlamentosu'nun toplantısında Ermeniler hakkında konuşma yapar, doğuda barışı koruma ve ıslahattan yana bir hükümet kurmak için Avrupa tarafından sarfedilen çabalara rağmen, Osmanlı Hükümeti'nin ileride endişeye sebep olacağını, bu durumun Avrupa barışı için bir tehlike değilse de Osmanlı Devleti'nin geleceği için önemli bir tehlike olduğunu söyler. İngiltere Hükümeti'nin de olayları küçümseyerek mevcut durumu gayet normal bir şekilde göstermeye çalışmayacağını ümit ettiğini, İngiliz devlet adamlarının, İngiltere garantisindeki bir devletin topraklarında suistimal, zulüm ve haksızlık yapılması durumunda olayları gerek bakanlar kurulu, gerekse İngiliz sıfatıyla tereddütsüz bir şekilde dile getireceklerini, İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'ne güvendiğini, Kürt Musa Bey'in Ermenilerin bulundukları bölgelere geri gönderilmesi sonucu diğer bazı kişilerin de Musa Bey gibi davranıp Ermenilere zulüm ederek, cezasız

[940] BOA., HR. SYS. 2823/7.
[941] BOA., Y. PRK. EŞA. 10/81.
[942] BOA., YA. HUS. 234/68.

kalmayı ümit edeceklerini iddia etmiş, İngiltere Hükümeti'nin, Musa Bey konusuna daha fazla eğilmesini de istemiştir.[943]

22 Mart 1890'da Ermeni Vatan Perver Cemiyeti bir toplantı yaptığı rapor edilir. Agopyan, Sevasly ve bazı Hindistanlı tüccarlar toplantıya katılır. Toplantı başkanı ise konuşmasında vatanperver Ermenilerin, bir kitle özelliği taşımadığını, bu tezine kanıt olarak da daha önce Ermenilerin, hiçbir şekilde kayıtlara geçmiş hareketinin olmadığını söyler. Kürtler tarafından Ermenilerin öldürülmesi konusunda, söylenenlerin doğruluk derecesinin meçhul olduğunu, Ermenileri savunabilmek için büyük bir milli hareketin meydana gelmesi gerektiğini belirtir. Bu sözler üzerine de Sevasly, başkanın Osmanlıları korumasına üzüldüğünü, Ermeni milletinin bu konuşmalarla yok sayıldığını, her zamanki gibi Ermenilerin, Osmanlılar tarafından baskı altında tutulduğunu söyleyerek, Avrupalılar tarafından yardım görülmediğinden dolayı bunların meydana geldiğini iddia eder. Sevasly, ağır ithamlarla sözlerine devam etmiş, Osmanlıların haremlerini doldurmak için aldıkları Ermeni kadınlarını zorla Müslümanlaştırmaya çalıştıklarını, yeni kanunlara rağmen Ermenilerin şahitliklerinin de kabul edilmediğini, bütün memurlukların Müslümanların elinde olduğunu öne sürmüştür.

Sevasly ise başkanın konuşmasından o kadar rahatsız olur ki, Osmanlı tarafından teşvik edilen Kürtlerin varlığının medeniyet için bir utanç olduğunu hatta geçenlerde bir Ermeni kızının kazanda kaynatılıp, Ermeni köylerinin yakılıp, hayvanların zorla alındığını, misyonerlerin öldürüldüğünü, elinde hiçbir kanıt olmadan savunmaya çalışır. Ruslara katılmayı asla aklımıza getirmiyoruz diye iddiada da bulunan Sevasly, Kürt Musa Bey'in de İstanbul'da saltanat sürdüğünü, bu kişinin, İngilizlerin korkusundan dolayı İstanbul'da tutulduğunu iddialarına ekler. Toplantıda kendisine inanılmadığı belli edilse de, Sevasly biz Mösyö Gladstone'un himayesi altındayız da demiştir. Gladstone'un himayesi altında olmaktan mutluluk duyan Ermenilerin, Rüstem Paşa'nın, Salisbury'i etkileyerek, bu kişinin Ermeni tarafını tutmasını engellemesinden rahatsızlık duyduklarını, İngiltere Hükümeti'nin Ermenilerin durumunu düzeltmeye mecbur olduğunu, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Kıbrıs Sözleşmesi'nin bu ifadesini doğruladığını, Berlin Antlaşması imzalanırken, Rus askerinin, Kars ve Ardahan'da

[943] BOA., YA. HUS. 233/79.

Ermenileri himayeye hazır bulunduklarını, İngilizlerin de buna engel olarak Ermenistan'da ıslahat yapılmasını kendi üstüne aldığını, Ermenilerin lehinde aracılık yapılması konusunda İngiltere Hükümeti'ne başvurmaktan asla vazgeçmeyeceklerini, İngilizlerden oluşan bir komisyonun belirlenip, soruşturmalarda bulunulsun diye uğraşacaklarını, o zaman İngiltere Hükümeti'nin işin aslını tamamen anlayacağını söyler.

Toplantıda bulunan Lion Jolivar ise, onu çok dikkatli dinlemiş, Ermeni iddialarına aslında bu tarihte son noktayı koymuştur. Jolivar, Sevasly'nin söylediklerinin ispatlanmış şeyler olmadığını, hepsinin söylentiden ibaret olup, Ermeni milletinin aslında varlığı olmayan bir şey olduğunu, Ermenileri tartışmanın ise ayıp olduğunu, paşaların ve padişahın Çerkez kadınlarını buldukları sürece Ermeni kadınlarını aramayacaklarını, söylenenler doğru olsa bile 2,5 milyon Ermeni olduğu halde 300 bin Kürt'e karşı niçin kadınlarını koruyamadıklarını sormuş ve " *sokaklarda taş ormanlarda sopa var olduğu sürece, sevdiği kadını alçaklık ve hakaretten koruyamayacak bir tek Fransız veya İngiliz yoktur, Siz bunu yapmaktansa gidip Gladstone'a şikâyet etmekle yetiniyorsunuz. Gladstone'un ise son zamanlarda fikri değişmiştir, Ermeni meselesi hakkında doğru bir görüş ortaya koyabilmek için sağlam bilgiler elde etmek gereklidir* " demiştir[944]. Ermenilerin, Van, Erzurum ve Bitlis tarafında Müslümanlarla köylerde ortak yaşayan bir topluluk olduğunu da belirten Jolivar, Kürt eşkıyasının birkaç cinayet işlemesinin abartıldığını, böyle bir zamanda içinde insan kaynatılacak kadar büyük bir kazanın da var olmadığını söyleyerek ister Ermeni olsun ister Kürt olsun Osmanlı Hükümeti'nin cinayet işleyeni şiddetle cezalandırdığını, Ermenilerin işledikleri cinayetleri, Kürtlerin üzerine yıktıklarını, bunun için de mavi kitapları özellikle de en son yayınları incelemeyi talep eder.

Misyonerlerin öldürülmesi konusunda ise bu işin Katolik ve Ortodoks Ermenilerin çatışmalarından kaynaklandığını, Ermenilerin, Kürt kılığına girip cinayetler işlediğini, birkaç ay önce de istenen ıslahatlar yapılmazsa, Ruslara katılacaklarını kendilerinin söylediklerini, Ermenilerin, birbirlerine aykırı ve tutarsız ifade verdiklerinden, yalandan ibaret beyanlarda bulunduklarından dolayı da, şahitliklerinin kabul edilmemesinin normal olduğunu bildirir. Padişahın, Hıristiyanları sevip

[944] BOA., HR. SYS. 2823/8.

beğendiğini, ancak ağızlarında Hıristiyanlık kalplerinde hainlik olanlara güvenmemekte haklı olduğunu da söyleyen Jolivar, Osmanlı'yı çok ciddi ve sağlam bir şekilde savunmuştur. Sevasly de bu konuşmadan sonra ıslahat konusunda çok bekledik deyince, İngiltere'de asırlarca devam eden bir çekişmeden bahseden Jolivar, bu çekişmelerden ve devrimlerden sonra bile hala İrlanda'da isyanlar çıktığını, İngiliz sermayedarlarıyla işçiler arasında bile korkunç bir mücadelenin devam ettiğini, kendi memleketi olan Fransa'da bile durumun aynı olduğunu, Rusların emellerini gerçekleştirebilmek için sürekli fırsat kolladıklarını, şimdiki durumda bile kahramanca bir savaştan dolayı maliyesi bozulmuş olan Osmanlı Devleti'nin nasıl bir kez daha hem Avrupa, hem de Asya ve Afrika'da ıslahat yapabileceğini sormuş " *medeniyetin Anadolu'da yayılmasını ben de isterim, ancak bu ıslahatın zamanının gelmediğini düşünüyorum. Padişaha olan itaatkârlığınızı fiilen ispat ederseniz bu ıslahata hak kazanırsanız* " diyerek sözlerini bitirmiştir. Lion Jolivar'ın bu konuşmasının haftalık bir gazetede yayınlanması kararlaştırılmışsa da, bunun gerçekleşmediği ileri bir tarihte de yayınlanacağının meçhul olduğu sefarethaneden ayrıca bildirilir.[945]

29 Mart 1890 tarihinde Londra Büyükelçiliği'nden gelen başka bir raporda da İngiltere Dışişleri Müsteşarı'nın, İngiliz Parlamentosu'nda gazetelerde imzasız yayınlanan makalelerde açıklanan olayların, doğruluk derecesinin araştırılma yoluna gidilmeyeceğini, araştırma yapılması taleplerinin de reddedileceğini belirttiği söylendi. Osmanlı düşmanı Liberal Parti üyelerinin, parlamentoda ortalığı karıştırıp, sürekli olarak Ermenileri korumaya çalışmalarının, bu kararın alınmasında etkili olduğu vurgulanıyor, Leverson Gover'in, bazı gazete yazılarını örnek göstererek, olayların doğru olmasının anlaşılması halinde hükümetin, bu zulüm ve haksızlıklara karşı Ermenileri korumak için Bab-ı âli'ye uyarılarda bulunmaya eğilimli midir? şeklinde sorular yönelttiği bildiriliyordu.

Bu soruya cevap olarak da Dışişleri Müsteşarı Sir James Ferguson, Daily News gazetesinin 24 Mart 1890 tarihli yazısında yayınlanan hikâyelerin Viyana'dan alındığını, Ermeni Patriği'nin Van ruhani memurlarından adam öldürme, yağma ve ırza saldırı gibi işlenen birçok kötülüğün ayrıntılarıyla ilgili bir mektup aldığını söylemiş, İngiltere Hükümeti'nin bu mektubu görmediğini, İngiltere Hükümeti'nin de

[945] BOA., HR. SYS. 2823/8.

İstanbul'daki Büyükelçisi'ne bir talimat verilmesinin yerinde olup olmadığına karar vermesi için, gerekli ayrıntılara sahip olmadığını, belirtmiştir. Hikâyenin doğruluk derecesinin araştırılması için araştırma yapma düşüncesinde olunup olunmadığı Sir Ferguson'a sorulunca, bu soruya da imzasız yayınlanan bir takım makalelerdeki iftiraların doğruluğunu anlamak için araştırma yapılmasını hükümet üstüne alamaz der. İngiltere devlet adamlarının yalan beyanları araştırmamayı ısrarla istemesine rağmen sürekli olarak diğer Ermeni taraftarları İngilizlerin, bu devlet adamlarını sıkıştırmaya devam ettikleri de yazılır. Örneğin Ermeni taraftarı ve Muhalefet Partisi üyesi Bryce benzer iftiralar olması durumunda, İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne bunların bildirilerek işin aslının ortaya çıkarılmasında görevlendirme yapmanın bir mahsur var mıdır? diye sormuş, Dışişleri Müsteşarı da buna karşılık "*benzer iftiralar defalarca reddedilmiş ve asılsız oldukları ortaya çıkmıştır. Gazetede yayınlanan kötülükler yapılmış olsa normal yoldan İngiltere Hükümeti'ne yazılı olarak bildirileceğinden eminim* " diye cevap vermiştir.[946]

Bu zamanda Londra ve Newcastle'de bulunan Osmanlı dostlarının, İngiliz Muhalefet Partisi, Ermenilere yardım edince öfke ve tepki duyduklarından dolayı Newcastle Şehbenderi ile Myde Clarke ve Collet adlı kişiler "*Tamamiyet-i Mülkiye-i Devlet-i Aliye'yi Müdafaa Ercümeni*" (*Osmanlı Devleti'nin Bütünlüğünü Müdafaa Komitesi*) adı altında bir dernek kurmaya karar verirler.[947] 2 Nisan 1890 tarihinde de Bay ve Bayan Gladstone, Ermeni Komitesi'nin verdiği bir konsere katılır.[948]

1890 yılı Haziran ayında Londra'da yayınlanan " Ermeni Meselesi ve II. Abdülhamid Hükümeti " isimli bir broşüre karşı yazılan bir makalenin, Londra'daki gazetelerde yayınlattırılması için, Rüstem Paşa devreye sokulur ve bu makalenin Londra'daki Morning Advertiser gazetesinde yayınlanmasına çalışılır.[949] 29 Temmuz'da da Ermeni meselesi hakkında Londra Sefarethanesi tarafından bir yazı hazırlanmış Memorial Diplomatique ve bazı diğer Londra gazetelerinde yayınlatılmaya çalışılmıştır.[950] Bu dönemde İngiliz Parlamentosu'nun, son toplantısında Schwann adlı kişinin son bir yıl içerisinde büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'ne yaptığı girişimlerin

[946] BOA., HR. SYS. 2823/9.
[947] BOA., HR. SYS. 649/37.
[948] BOA., Y. PRK. TKM. 17/19.
[949] BOA., HR. SYS. 2752/9.
[950] BOA., HR. SYS. 2752/10.

sonuçsuz kaldığını söylediği, Ermenilerin, İstanbul'da haklarının korunup gözetilmesinden, ümitlerini kestiklerine dair, Hocabey'den bir telgraf alındığını iddia edilmiştir. Ayrıca İngiltere Hükümeti'nin, Rusya Devleti'nin, Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerini işgale ve Kürtler tarafından işlenen kötülükleri engellemeye çalışmaya istekli olup olmadığını Dışişleri Müsteşarı'na sorduğu, gelen bilgiler arasındadır. Yazılanlara göre Dışişleri Müsteşarı, bu kişinin sorusuna cevap olarak sadece Hocabey'den gönderilen bir telgrafla, bu kadar sıkı tedbirlerin alınmasının gerekli olmadığını belirtmiştir. Dışişleri Müsteşarı'na Rusya'nın, Ermenilerin yaşadıkları vilayetlere bir günlük mesafe uzağında on tabur piyade askeri bulundurup bulunduramayacakları sorulunca, bu soruya cevap vermek istemediğini ifade eder ancak Schwann, İngiltere Hükümeti, Berlin Anlaşması uyarınca Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerini himaye sözünden kendini kurtarma düşüncesini Bab-ı âli'ye bildirmeye istekli değil midir? diye sorar. Müsteşar bu soruyu da cevapsız bırakır. Diğer üyeler de ayrı ayrı Ermeni yanlısı sorularla müsteşarı sıkıştırırlar.

14 Temmuz 1890'da Parlamento toplantısında Leverson Gover, 20 Haziran 1890 tarihinde Erzurum'da dokuz kişinin öldürülüp 78 kişinin yaralandığını, üç mağaza ve evin yağmalanıp, Van'daki mülki ve ruhani Ermeni Meclisleri'nin yağmalandığını, Ermeni delegelerin İstanbul'a çağrıldığını, Kürtlerin, Ermenilere zarar verdiğini iddia etmiş ve ardından Dışişleri Müsteşarı'na, İngiltere Hükümeti'nin, Bab-ı âli nezdinde teşebbüslerde bulunup bulunmadığını sormuştur. Bu soruya Sir James Ferguson, Ermeni delegelerinin uygun görmesiyle bir okul ve kilisede silah araması yapıldığını ve bu silah araması yapıldığı sırada olaylar çıktığını, Osmanlı askerinin üzerine ateş açıldığında, karşılık verilmesi sonucu 20 kişinin ölerek 200 ya da 300 kişinin yaralandığını belirtmiştir. Aynı zamanda Van Valisinin gayretli çalışmalar göstererek, yeni olayların çıkmasını engellemediğini, İngiltere, Fransa ve Rusya konsoloslarının da bazı tavsiyeleri Bab-ı âli'ye bildirdiğini, Sir William White'ın kendisinden de bu yönde istifade edileceğini söylemiştir.[951] Yine bu dönemde İngiliz Hükümeti içinde bulunan birçok Osmanlı aleyhtarı devlet adamı, yavaş yavaş İngiltere Devleti dış politikasını Osmanlı'ya karşı değiştirmektedirler. Bu ileride İngiltere'yi Osmanlı'ya düşman edecektir.

[951] BOA., YA. HUS. 237/35.

5 Ağustos 1890'da Londra Sefarethanesi'nden Abdülhak Hamid Bey, İngiliz Parlamentosu'nda halen Ermeni meselelerinin görüşüldüğünü yazar ve parlamentoda Osmanlı'ya bir tebligat yapılması için, baskı oluşturulduğunu haber verir. Abdülhak Hamid'in yazdıklarına göre İngiltere Hükümeti, durum karşısında beklemede kalmayı tercih etmektedir.[952] Abdulhak Hamid, 8 Ağustos 1890'da da İngiltere parlamentosunda, Ermenilerin dini ayinlerine karışılarak, Ermenistan'ın ıslahının Rusya'ya verilmesinin konuşulduğunu, Osmanlı Devleti'ne baskı için bir donanma gönderilmesinin düşünüldüğünü, bunun için de Rusya ile ortaklık yapılması fikrinin aşılanmaya çalışıldığını rapor etmiştir. Aynı zamanda Sir James Ferguson'un başarısız olduğunun iddia edilip, maaşında indirim yapılmasının bile söz konusu edildiğini bildirmiş, Ferguson'un toplantıda yapılan gazete haberlerinin tamamıyla asılsız olduğu konusunda direndiğini, gündeme gelen Kürtlere, Henry Martiny tüfek dağıtılması haberinin de, saçmalıktan ibaret olduğunu söylediğini yazmıştır. Daha önce Rüstem Paşa'ya incelenmesi için gönderilen numune tüfekler vardır. Bu olay duyulunca Osmanlı Devleti, Kürtleri silahlandırılıyormuş gibi aksettirilmeye çalışılmaktadır. Ferguson'un donanma gösterisinin uygun düşmeyeceği konusunda şüphesinin olmadığını söylediği bildirildikten başka, Erzurum olaylarının ardından, İngiliz elçisinin Bab-ı âli'ye teklif ettiklerinin, hükümet tarafından derhal uygulandığının söylediği ile Kürt Musa Bey'in yargılanmasından Osmanlı'nın gereken yerde, Adliye Nazırı'nın görevinden alınarak, meseleye dikkatle yanaşıldığını belirttiği ayrıca yazılır. Ferguson'a göre Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zorluğu düşünmek, Bab-ı âli'nin birkaç seneden beri harcadığı çabayı kabul etmemek, haksızlık olacaktır. [953] Bu dönemde anlaşıldığı üzere muhafazakâr grubun, Gladstone taraftarı üyeleri İngiliz Hükümeti'ne yoğun baskı uygulamaktadırlar.

22 Ağustos 1890 tarihinde Amiral Dreyse Paşa, İngiltere Büyükelçiliği'ne giderek, Kürdistan'da bulunan Ermenilerin, oradaki İngiliz Konsolosları'ndan yüz bulduklarını, Ermenilere yüz verilmemesi için gerekli tebligatlarda bulunulmasını söylemiş, İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir William White da bu tavsiyeye uyarak Erzurum'daki İngiliz Konsolosu'nu İstanbul'a çağırıp tavsiyelerde bulunacağını

[952] BOA., Y. PRK. EŞA. 11/66.
[953] BOA., Y. EE. 14/132.

belirtmiştir.[954] 7 Ağustos 1890'da ise Rusya'nın Osmanlı Elçisi Nelidof'un yerine yeni bir elçi tayin edileceği, Beyazıt'da, Kürtler ile Ermenilerin birbirlerine zarar verdikleri, Kürt Musa Bey'in de kardeşinin Ermeniler tarafından öldürüldüğü haberleri gelmeye başlar.[955] Bu ayın sonuna doğru Ermeni faaliyetleri o kadar çoğalmıştır ki, Londra Sefarethanesi, İstanbul'da bulunan Ermeni ileri gelenlerinin bir mektup yazarak, altını imzalayıp, Londra Sefarethanesi'ne göndermelerini talep eder. Bu mektubun İngiliz gazetelerine yayınlattırılmasının iyi etkiler bırakacağı düşünülmüştür.[956]

16 Eylül 1890 tarihinde Daily News gazetesinin, son yazdığı yazılarda Osmanlı Ermenilerini isyana teşvik ettiği anlaşılır. Bu gazetenin bu tavrı adet edindiği belirtilmiş, İngiltere Hükümeti nezdinde resmen müracaatta bulunularak, gazeteye engel olunması için Rüstem Paşa'ya emir verilmiştir.[957] 22 Eylül'de de Ermeni cemiyetlerinin gizlice para topladıkları, Maksudzade Simon adında bir kişinin, 500 altın yardımda bulunduğu, İngiltere Parlamentosu açılmadan önce, Gladstone'un başkanlığında Londra'da bu cemiyetlerden seçilecek kişilerden bir heyetin toplanarak bir miting düzenleneceği, bu mitingde Gladstone'un Ermeni meseleleri ile ilgili bir konuşma yapacağı, Zabtiye Nazırı Hüseyin Nazım tarafından istihbarat edilir.[958] 6 Ekim 1890 tarihinde ise Londra'da oturan Ermenilerin, Gladstone taraftarlarıyla birlikte Osmanlı aleyhine bir broşür hazırladıkları haberi üzerine, Rüstem Paşa defalarca dedektifler aracılığıyla araştırma yaptığını fakat dedektiflerin kendisine Ermeni meselesi için aşırı Liberal Parti tarafından, herhangi bir miting organize edildiğine dair hiçbir delilin olmadığını bildirdiklerini rapor eder. Bu olayla birlikte Rüstem Paşa'nın farklı bir yöntem kullanarak dedektifler tutup, araştırma yaptırdığını da öğrenmekteyiz.[959]

Rüstem Paşa, 6 Kasım 1890'da Salisbury'e tekrar Ermeni Komitesi azalarını şikâyet etti. Fakat bu zamanda diğer devlet adamları gibi Salisbury de elde bir delil olmadıkça hükümetin kraliçe aleyhine yazılan yazılar hakkında bile bir şey yapamayacağını ancak bir kişinin aleyhte şahitlik yapması durumunda, olayın bir hâkime devredilebileceğini, o hâkimin de yine karar vermede bazı dayanak noktalarının

[954] BOA., İ. DH. 93347.
[955] BOA., Y. PRK. TKM. 18/41.
[956] BOA., HR. SYS. 2752/13.
[957] BOA., HR. SYS. 2752/16.
[958] BOA., Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Evrakı (Y. PRK. ZB.) 6/15.
[959] BOA., HR. SYS. 2823/39.

olacağını söyledi.[960] Aralık ayı Gladstone'un, Ermenileri savunmak için teşebbüslerini yoğunlaştırdığı bir aydır. Bu kişi ve taraftarları, İngiltere Hükümeti'ni bazen suçlamakta hatta Ermeniler ile birlik olarak Rusya'nın yardımına bile sıcak bakmaktaydılar.[961] Salisbury ise söz konusu toplantıları Osmanlı'nın dikkate almamasını, bunların kamuoyunda etkisinin bulunmadığını iddia etmektedir.[962]

12 Ocak 1891 tarihinde ise Agopyan'ın son zamanlardaki gelişmeler yüzünden Gladstone'den yardım istediği, fakat Gladstone'nin artık Ermeni işleri ile mevcut hükümeti sıkıştıramayacağını anladığı için, yapması gereken bazı işleri bahane ederek bu kişinin yardım isteğini reddettiği bildirilir.[963] 19 Şubat 1891 tarihinde de Osmanlı devletine bağlılığını ifade eden bir grup Rum, padişaha övgü dolu bir mektup yazarak, altını imzalamış, bu mektup önemli olduğu için de Londra Sefarethanesi'ne gönderilerek, gerektiğinde kullanılması istenmiştir. Mektupla, Ermenilerin ya da Rumların iddialarının çürütülebileceği düşünülmüştü.[964]

2 Ekim 1891 tarihinde Kafkasya'da Aleksandrapol'den Artavul Ohancanyan adlı kişi ile Trabzon'dan İrvan Menhaylof'un, Ermeniler'in reisi olduğunu iddia ederek Almanlar ile görüştükleri, İngiltere'den de destek olarak 10.000 tüfek satın aldıkları, Avusturya'dan da 4000 tüfek alarak İngiliz direktifiyle, Osmanlıların askeri kuvvetinin zayıf görülen noktasına saldıracakları, bu silahları da Bombay ile Basra Körfezi'nden geçirip, İran yolu ile Ermenistan'a sokacakları istihbarat edilmiştir.[965] I. Dünya savaşı esnasında Ermenilerin, Osmanlı kuvvetlerine saldırı planlarının temeli bu zamana kadar uzanır. 1892 yılı Şubat sonuna doğru da, yabancı devletlerde bulunan Ermeni tahrikçileri ile Mısır'lı Nubar Paşa ve İran'ın Londra Sefiri Mülküm Han'ın hareketlerinin takip edilmesine başlandı.[966] Şubat ayı sonunda Londra Ermenilerine, Rusçuk'dan çok miktarda bağış geldiği öğrenilince, konuyu Londra Sefareti'nin araştırması istenmiş[967] Mart ayında Rusçuk'taki Ermenilerin, Serkiz Kuyumcuyan adında bir tüccar vasıtasıyla, Londra Ermenilerine para gönderdikleri haber

[960] BOA., YA. HUS. 240/76.
[961] BOA., HR. SYS. 2823/43.
[962] BOA., Y. PRK. EŞA. 12/58.
[963] BOA., HR. SYS. 2823/47.
[964] BOA., Y. EE. 51/124.
[965] BOA., Y. PRK. AZJ. 20/38.
[966] BOA., HR. SYS. 2788/5.
[967] BOA., HR. SYS. 2752/34.

verilmiştir.[968] 1 Mayıs'ta İngiliz Liberal Partisi'ne mensup, Londra'daki bazı milletvekillerinin, Agopyan ile birleşerek parlamentoda bulunan salonların birinde bazı kararlar aldıkları, Kürtlerin askere alınmalarıyla, Hıristiyan ve yabancı okulların tehdit altında bulunduğunu iddia ettikleri, Hamidiye Süvari Alayları hakkında iddialarda bulundukları, Londra Sefareti'nden, Sadrazam Cevat Paşa'ya bildirilir.[969]

27 Mayıs 1892'de ise Morengo adlı bir kişinin hakkında istihbarat toplanır. Londra Sefareti ajanlar vasıtasıyla adı geçen kişinin, Ermeniler ile pek sıkı ilişki içerisinde olduğunu doğrular. Sevasly'nin kendisini, Mösyö Bryce'a, Ermenilerin en büyük koruyucusu olarak tanıttığı bildirilerek, Morengo'nun Ermenilerden para alıp, bu para ile de Matbaacı Mösyö Courtezy'e 250 adet gazete bastırdığı rapor edilir. Gelen raporda Morengo'nun ağzının arandığı, konuşmalarında kendisine Mithat Paşa'nın Damadı İbrahim Bey'in yardım ettiğini söylediği, Mithat Paşa'nın İbrahim Bey isimli damadı olmadığından, bunu uydurduğu yazılmıştır.[970]

26 Haziran 1892'de tarihinde Osmanlı aleyhinde yazılar yazan Morengo, Salisbury'e, şikâyet edilir. Londra'daki Ermenilerin, Lord Salisbury'e Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinin tek bir idare ve uygulama, yani valilik idaresinde birleştirilmesi için muhtıra verdikleri, Selim Faris'in, Paris'te olduğu ve İrlanda'ya gideceği de gelen haberler arasındadır.[971] Morengo'nun ise Sivaslı biri ile görüştüğü, bu kişinin araştırıldığı da yazılır.[972] Londra'daki Ermenilerin, Salisbury'e verdikleri muhtıra hakkında Rüstem Paşa, İngiltere Dışişleri Müsteşarı Sir Philip Currie'yi de, ziyaret etmiş, bu yazıdan haberinin olup olmadığını sormuştur, Dışişleri Müsteşarı da Daily News gazetesini görmediğini, şimdiye kadar Salisbury'ye de böyle bir muhtıra verilmediğinin garantisini verebileceğini söylemiştir. Rüstem Paşa, Sir Philip Currie'ye gazete yazısını gösterince Currie, *''eğer Ermeniler, Anadolu'nun ortasında muhtariyet idaresine sahip ve yarı müstakil bir hükümet kurulmasına İngiltere Hükümeti tarafından yardım edileceğini sanıyorlarsa, büyük bir hata işlemektedirler.''* der. Bu söz üzerine de Rüstem Paşa düşüncelerine katıldığını belirterek, Gladstone'un yeniden iktidara gelmesiyle durumun başka bir şekil alacağını, Bryce'ın yeniden Dışişleri

[968] BOA., HR. TO. 65/83.
[969] BOA., YA. HUS. 259/17.
[970] BOA., HR. SYS. 654/58; YA. HUS. 261/65.
[971] BOA., Y. PRK. EŞA. 16/1.
[972] BOA., BEO. 28/2090; 28/2058.

Müsteşarlığı'na tayin edilmesinin, Ermenilere yakın ilgi ve alakasından dolayı Osmanlı için sıkıntıya yol açacağını bildirir.[973] 27 Ağustos 1892 tarihinde ise daha önce padişahın sağlık durumu ile ilgili, gazetelerde çıkan haberlerin, Ermeni muhbiri Sevasly tarafından yazıldığı haber verilmiştir.[974]

Ekim ayı sonuna doğru, Sadrazam Cevat Paşa'yı İngiltere Büyükelçiliği Baş Tercümanı Sandison ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Sandison, Ermenilerin oturdukları vilayetlerde ıslahat ve düzenleme yapılması konusunda her zaman olduğu gibi Osmanlı Hükümeti'ne ara sıra tebliğler yapılması düşüncesinde olmadığını belirtir ve bu hususta Avam Kamarası'nda sorulması muhtemel sorulara ikna edici cevap verilmesi için İngiltere Hükümeti'nin güçlendirilmesinin uygun olacağını iddia eder. Erzurum'da ve Bitlis'te bazı memurların çalışkan görünmek ve sakıncalı evrak bulmak düşüncesiyle anlaşmalara aykırı olarak birtakım misyonerlerin, elbise ve evlerini aramak çabasında olduklarını düşündüğünü de söyleyerek, bu gibi durumların Avam Kamarası'nda sorular sorulmasına neden olacağını, anlaşma hükümlerine uyulmasına özen gösterilmesinin devletin menfaatine olduğunu bildirir.[975]

1893 yılı Mayıs ayı Ermenilerin, Boğazlıyan'a saldırı olayları ile yankılanırken, 7 Mayıs'ta Gladstone, Ermenilere yardım ettiğinin doğru olmadığını, Londra Sefarethanesi'ne bildirmiştir.[976] İngiliz Konsolosu da saldırılar konusunda görüş belirterek, olayın failleri yakalandığında yakalananlar arasındaki Tomanyan'ın serbest bırakılmasını ister.[977] Bu ay içerisinde Londra ve Paris Ermenileri tarafından Mösyö Bryce'a da bir yemek ziyafeti verilmiştir. Gerek Globe gazetesi, gerekse Viyana'da çıkan Wiener Allgemeine Zeitung ve Standart gazeteleri gibi birçok gazete, Osmanlı aleyhinde Ermeniler hakkında yazılar yazmaya devam ederler. 19 Mayıs tarihinde de Osmanlı Hariciyesi'ne Ermenilerin, İngiltere'de siyasi teşebbüslerde bulundukları, birçok gazetenin Osmanlı aleyhinde yazılar yazdığı, Ermenilerin siyasi teşebbüslerinden de Belgrad, Petersburg, Paris ve Londra Sefarethaneleri'nin habersiz oldukları bildirilir.[978]

[973] BOA., YA. HUS. 262/98.
[974] BOA., YA. HUS. 264/36.
[975] BOA., YA. HUS. 266/44.
[976] BOA., Y. PRK. EŞA. 17/42.
[977] BOA., Y. PRK. SRN. 3/81.
[978] BOA., Y. PRK. BŞK. 30/106.

24 Mayıs'ta Londra Sefarethanesi, Manchaster Ermenilerinin peşine düşmüş ve soruşturma yapmıştır. Mayıs ayı sonunda da İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin, İngiltere Parlamentosu milletvekillerinden birisinin, önsözü ile Osmanlı aleyhinde bir kitap çıkaracağı haber alınır. Bu haber üzerine de Rüstem Paşa'ya kitabın çıkmasına engel olması talimatı verilir. Daha sonrasında gönderdiği raporda Rüstem Paşa, bu yayına engel olunamayacağını bildirmiştir.[979]

Haziran ayının ortalarına doğru ise Agopyan, İngiltere Parlamentosu'nda bir konuşma yapar ve bunun üzerine Fener Rum Patriği, Agapyon'ın Protestan olduğu için Ermeni cemaatini temsil edemeyeceğini ifade eder. Bu olayı kendi için yararlı gören Osmanlı Hariciyesi, hemen Rüstem Paşa'ya bu ifadeyi Londra basını yoluyla duyurması talimatını vermiştir.[980] Bu ay içerisinde Beyoğlu kitapçılarından Artin Nalbantyan adlı kişi de Londra Ermeni Cemiyeti hakkında bilgi toplaması için Londra'ya gönderilir.[981] Daha önce Gladstone Hükümeti başa geçerse, Ermeniler için çok iyi olacağı fakat Osmanlı için büyük zararlara yol açacağını Rüstem Paşa söylemekteydi. Birkaç aydır İngiliz Başvekili olan Gladstone ise başvekil olduğundan beri hiçbir Ermeni ile görüşmediğini söyleyerek, Ermeni meselesi ile ilgilenmediğini belirtip, Padişah II. Abdülhamid'e teminat vermiştir.[982] Gladstone bu dönemde Ermeni meselesini bir kenara bırakıp, Mısır'ı Osmanlı'dan koparmak düşüncesindeydi. Ermeni işlerini Mösyö Bryce'a devretmişti.

3 Temmuz 1893 gecesi, Osmanlı Devleti'nin menfaatleri için İngiltere Dışişleri Müsteşarı ile görüşen Rüstem Paşa, bir gün sonra da Lord Rosebery ile görüştü. Bazı devlet adamları ile de görüştükten sonra müsteşarın, Lord Rosebery'i fikirlerinden kimsenin vazgeçiremeyeceğini söylediğini, diğer devlet adamları ile görüştükten sonra da bu görüşmelerin bir yarar sağlamayacağını anladığını rapor etmiştir. 9 Temmuz 1893'de ise Gladstone ile görüşür ve Gladstone'dan, Ermenileri desteklemeye yönelik hareketlerden çevresindekileri de kaçınmaya yönlendirmesini rica eder. Paşaya göre Gladstone, Ermenileri desteklemediğini söylemiş, bunu arkadaşlarına anlatmanın elinden gelmeyeceğini belirterek, dışişleri ile uğraşmaya vakti olmadığını bildirmiştir. Rüstem Paşa, raporunda Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'nin dışişlerinin idaresinde hür

[979] BOA., HR. SYS. 2752/49.
[980] BOA., HR. SYS. 2819/10.
[981] BOA., YA. HUS. 275/109.
[982] BOA., HR. SYS. 2819/39.

ve eylemlerinde serbest olmak ve işlerine vekillerden hiçbirini karıştırmamak şartıyla kabineye dâhil olduğunu, kendisinin tez canlı biri olduğu gibi kamuoyunun sevgisini kazandığından, mevkiisinde de çok öneminin bulunduğunu, eğer çekilecek olursa kabinenin büsbütün kuvvetini kaybedeceğini, Mösyö Gladstone'un da bu sebeple Rosebery'nin hatırı için dışişlerine müdahale etmediğini belirtir.[983]

İngiliz Başvekili Gladstone, Ermeni meselesiyle katî surette alakadar olmadığını belirtmişti. Onun verdiği bu teminattan padişahın son derece memnun kaldığı, Londra Sefarethanesi'ne bildirildi. 29 Temmuz 1893'de ise Ankara Mahkemesi'nin, mahkûm ettiği iki Ermeni hakkında Lord Rosebery'e, Bab-ı âli'nin görüşleri bildirildi, fakat Lord Rosebery, siyasi mahkûmların affedilmesi hususunda iki mahkûmun ismini bizzat vererek, ısrarlı bir şekilde affedilmelerini istemiş diğer mahkûmların haklarında da sonra görüş bildireceğini belirtmiştir.[984]

Temmuz ayı içerisinde Rüstem Paşa, Ermeni komitecilerini Osmanlı Devleti aleyhinde tahriklerden vazgeçirmek için İngiltere Hükümeti'nin desteğini sağlar ve bu nedenle de kendisine bir nişan takdim edilir.[985] Nişanın verilmesi, Gladstone'nin verdiği söz dolayısıyladır. Padişah II. Abdülhamid, Gladstone'yi, Sefir Rüstem Paşa'nın ikna ettiğini düşündüğü için ona bu nişanı hediye eder.[986] Yine Temmuz ayı içerisinde Ermeni Cemiyetleri'nin, İngiltere Hükümeti'nden yüz bulmamaları için Rüstem Paşa'ya, Lord Rosebery nezdinde teşebbüslerde bulunması talimatı verilmiştir.[987] Ankara'da mahkûm edilen bazı Ermenilerin, cezaları hafifletirse, Londra'da bu işin iyi karşılanacağı yolunda sefarethane bilgiler de gönderir.[988] Ağustos başında ise yine Ermenilerin üzerine yoğunlaşılarak, Lord Rosebery, Gladstone ve Hariciye Müsteşarları'na daimi bir surette tebligatlar yapıldığı rapor edilir.[989] Amaç Ermenilere desteğin önünü kesmektir. Her ne kadar tebligatlar arttırılsa, ya da görüşmeler çoğaltılsa da, İngiliz siyasetçileri Ermenilerden vazgeçmez. Onlara yine de destek verildiği anlaşılınca, 9 Ağustos'ta Ermenilerin, İngiltere tarafından himaye edilmesine, padişahın üzüldüğü bildirilir.

[983] BOA., Y. PRK. EŞA. 17/79.
[984] BOA., HR. SYS. 2819/30.
[985] BOA., Y. PRK. EŞA. 17/80.
[986] BOA., HR. SYS. 2819/42.
[987] BOA., YA. HUS. 278/15.
[988] BOA., YA. HUS. 278/34.
[989] BOA., YA. HUS. 278/139.

1893 yılı Ağustos ayı ortalarında ise, İngilizler, Ermenilere hapishanelerde işkence edildiğini iddia ederek genel bir Ermeni affı gündeme getirmeye çalıştılar.[990] İngilizlerin Mısır meselesini sürüncemede bırakmaya çalıştıklarını da yine Lord Rosebery'nin ruhban cemiyetleri ve bazı parlamenterlerin sıkıştırması ile Ermenilere taraf oldukları da bu zamanda bildirilir. Yine Osmanlı adaletinin İngiliz basınına delilleri ile anlatılması da uygun bir fikir gibi görünmüştür.[991] Bu ayın sonlarına doğru ise Bitlis'te, Ermeni Mehdan Damadyan adlı bir kişi sorgulanmış ve bu kişi sorgusunda Londra Ermeni Komitesi'nin, Gladstone ve Cimbiradis'in himayesi'nde olduğunu söylediği rapor edilmiştir.[992]

6 Eylül 1893 tarihinde de Londra Ermeni Komitesi'nin, Avusturya (Trieste) ve Belçika (Liege) Limanları'ndan silah satın aldığı istihbarat olur.[993] 8 Eylül 1893'de Rüstem Paşa, Ermeni propagandacısı Madam Tomayan'ın İngiltere Parlamentosu'ndaki üyeleri çeşitli yollarla baştan çıkararak birer Ermeni sempatizanı haline getirdiğini, dürüst bir üye olan Sir Richard Tample'ın da Osmanlı aleyhinde tavır koymasına Madam Tomayan'ın sebeb olduğunu bildirmiştir.[994] Eylül ayı sonunda gelen bir diğer haber Ermeni Kiliseleri ile Ermeni milletinin durumunu görüşmek için Berlin'de bir kongre yapılacağı yolundadır.[995] Ermeniler bu dönem yakın takibe alınmıştır.[996] 20 Ekim 1893'de Lazar adlı bir kişi, Osmanlı Devleti'ne Trieste ve Liege Limanları'ndan silah gönderilmesinin düşünüldüğünü ihbar edince, kendisine takibat yapılması için yirmi lira verilmesi uygun görülmüştür.[997]

Kasım 1893'de Hariciye Nazırı Said Paşa, iyi niyetlerinden dolayı Lord Rosebery'e teşekkür eder ve İstanbul'daki İngiliz Sefiri, Sir Clare Ford ile görüşeceğini Londra Sefarethanesi'ne bildirir.[998] 5 Aralık'ta ise Ermenilere karşı Osmanlı kuvvetlerinin acımasız eylemler yaptıkları iddiasını savunan gazetelerin olduğu, Rüstem Paşa'nın da yine Lord Kimberley ile konuyu masaya yatırdığı söylenmiştir. Bu ayın ortalarında daha önce anlaşmaya varılmasını teklif eden Lord Rosebery'nin, kendisine

[990] BOA., Y. PRK. TKM. 29/54.
[991] BOA., Y. PRK. EŞA. 18/45.
[992] BOA., YA. HUS. 279/54.
[993] BOA., HR. SYS. 2761/25.
[994] BOA., Y. PRK. EŞA. 18/55.
[995] BOA., Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH.) 6/98.
[996] BOA., YA. HUS. 282/63.
[997] BOA., YA. HUS. 282/66.
[998] BOA., Y. EE. 78/101.

cevap verilmemiş üstelik bazı bahaneler uydurulup, Rüstem Paşa'ya tekrar yeni bir anlaşma yapılması için teşebbüslerde bulunması talimatı verilmesi düşünülmüştür.[999]

1894 yılı Ocak ayı başında Osmanlı Hariciyesi, Londra'daki Ermenilerin, Rus Nihilizm taraftarları ile ilişki içerisinde oldukları yolunda bazı bilgileri Londra Sefarethanesi'ne gönderdi. Bunun üzerine iki ay gibi bir süredir işin peşinde olduğunu belirten Rüstem Paşa, Agopyan ile Tomayan adlı şahısların yanlarında birkaç Ermeni ile "*International Demokratic Clup*" adlı bir yerde göründüklerini belirtti. Paşaya göre bu kulübün defterleri içinde üye sıfatıyla Sevasly de bulunuyordu ve bazı ülkelerde isyanlar çıkarmayı amaç edinmiş, Stepnak ve Valera adlı Rus Nihilistler de kulübe gelmekteydi. Burayı sürekli kontrol altında tutan Rüstem Paşa, son zamanlarda göze batacak herhangi bir olayın meydana gelmediğini rapor ederek, Lord Rosebery'nin, bazı uyarılar yapıp Daily News ve Manchester Guardian gibi gazetelerde aleyhte yazıları engellemiş olabileceğini yazdı. Rüstem Paşa, Lord Rosebery ile de bu konuyu görüştü. Lord Rosebery, Ermeniler konusunda hiç bir şey yapamayacağını, Mösyö Bryce'a, Tomayan'ın Osmanlı aleyhindeki davranışlarından vazgeçmesini öğütlediğini söyledi.[1000] Osmanlı Hariciye Nezareti, bu dönemde Fitzgerald adlı bir kişinin, Ermeni Komitesi mensubu birkaç kişiyi, Osmanlı topraklarındaki İngiliz konsoloslarına tavsiye ettiğini de öğrenir. İngiliz Hariciye Müsteşarı Sir Thomas Sanderson ile Rüstem Paşa, arasında bu konuda bir konuşma da geçer ve Sanderson gerek Fitzgerald ve gerek Lord Rosebery'nin uyarılması için Sir Arthur Nicholson'a gerekli talimatların verildiğini belirtmiştir.[1001]

12 Şubat 1894'te Anadolu'da bazı Ermeni psikopos ve papazların tutuklandığı rivayet oldu. İstanbul'da yapılan girişimlerin sonuçları, komite açısından memnuniyet verici olmadığından, İngiltere Bakanlar Kurulu toplandığında bu konuyla ilgili soruların kurula sorulacağı istihbarat edildi. Lord Rosebery de bu konu ile ilgili sürekli kendisine gönderilen mektuplardan rahatsız olmuştu. Halep'te tutuklu olan Maraş ve Zeytun Baş Psikoposu'nun serbest bırakılmasının sağlanamadığını ifade ederek, Kudüs'te tutuklu olan Arapkir Psikoposu'nun hapsedilmemesini, Manastır'da tutulamasını Stevenson'a

[999] BOA., YA. HUS. 284/42.
[1000] BOA., Y. PRK. EŞA. 19/13.
[1001] BOA., Y. PRK. EŞA. 19/13.

söylemişti.[1002] 15 Şubat 1894 tarihinde Ermenilerden, Tomayan ile Kayoyan'ın padişah tarafından affedilmesi için Lord Rosebery'nin, İstanbul'da bazı girişimlerde bulunduğu belirtildi. Bu iki kişi hakkında İngiltere Parlamentosu ve Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunan Mr. Herricks'in de pişman olduğu ve Tomayan ile ilişkisini kestiği, Tomayan'ın davranışlarından sorumlu olmayacağını söylediği bildirildi. Yine Alliance Evangelique'nin, Genel Sekreteri Mr. Arnold da Rüstem Paşa ile görüşerek, Tomayan'a ve Ermenilere kefil olmadığını onların siyasi iftiralarına inanmadığını belirtmişti. Bu iki kişi ile girişimlere son verilmeyerek, İngiliz Presbiteryen Kiliseleri Temsilcisi Mr. Matthews ile de görüşüldü, o da diğerleri ile aynı düşünceler içerisindeydi. Bu kişiler Ermenilere inanmadıklarını söyleyince Rüstem Paşa, Osmanlı Devleti'nin en ayrıcalıklı milletinin Ermeniler olduğunu bu meselede iftiralara inanılmayıp kendisine yardımcı olmalarını, bunun için de söyledikleri sözlerin imzalı bir metnini vermelerini istedi. Bu konuda kendisine bir itiraz gelmemiştir.[1003]

Rüstem Paşa, Londra'daki cemiyetlerden birer yazılı beyanat alarak, Ermenilere bir darbe daha vuruyordu. Aynı günlerde, İstanbul'da Robert Kolleji'nin kurucusu Bulgaristan'ın bağımsızlığında önemli rol oynayan Dr. Hamlin ile de görüştü. Dr. Hamlin, bu dönemde Ermenilerin amacının Kürt ve Müslüman ahaliyi katl ve tazyik ile kendi üzerlerine hücum ettirmek olduğunu, bunu yaparak Rusya ile Avrupa devletlerinin müstakil bir yardımını alıp, devlet kurmayı düşündüklerini söyledi. Onun da bu sözleri Rüstem Paşa tarafından hemen Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.[1004] Rüstem Paşa, 1 Mart tarihinde de Lord Rosebery ile görüşerek İncil Cemiyeti ile Presbiteryen Kiliseleri Temsilcisi Mösyö Arnold ile Mösyö Matthews'in yazılı belgelerinin birer kopyasını kendisine sunar. Lord Rosebery, Ermeniler ile bu kişilerin ilişkilerinin kesilmesine kendilerini ikna ettiği için paşayı tebrik etmiş, belgelerin basılıp, kabine üyelerine dağıtılması için de gerekli talimatları vermiştir.[1005] Bu olayın ardından Sultan II. Abdülhamid'den de bir teşekkür alan Rüstem Paşa'ya Said Paşa da bir memnuniyet telgrafı gönderir.[1006]

[1002] *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz ilişkileri* (1894-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, c. 3. s.21-22.
[1003] BOA., HR. SYS. 2829/47.
[1004] BOA., Y. EE. 51/139.
[1005] BOA., HR. SYS. 2829/51.
[1006] BOA., HR. SYS. 2753/26.

5 Nisan 1894 tarihinde Ermenilerin, Anadolu'ya bir heyet gönderecekleri duyulunca Rüstem Paşa hemen harekete geçerek, İngiltere Dışişleri Müsteşarı Sir Sanderson ile görüşmüştür. Sanderson, böyle bir uygulamanın daha önce hiç görülmediğini kabul ederek olayı geçiştirir. Bu gelişme üzerine Lord Kimberley'e yönelen Rüstem Paşa'ya Kimberley, padişahın adaletinden şüphesi olmadığını, Anadolu'da bazı memurların bir takım propagandalara kapılarak ufak tefek bazı hareketlerde bulunduklarını, bunların önüne geçilmesi gerektiğini, düşman devletlerin bu tür olayları kullanarak büyütebileceklerini, heyet konusunda çoğu kez böyle tekliflerin ve miting kararlarının Dışişleri Bakanlığı'na geldiğini, fakat zamanla azaldığını söylemiştir.[1007]

Lord Kimberley

Nisan ayı ortalarına doğru da 15 Ermeni, bozgunculuk yaptıkları gerekçesi ile yakalanarak idama mahkûm edilince, haberi İngiliz Elçisi derhal İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley'e iletir. Rüstem Paşa ile görüşen Lord Kimberley, 15 kişinin ülke asayişi için cezalandırılmasını ancak idam edilmemelerini, bu kişiler idam edilirse olayın İngiliz kamuoyunda siyasi cinayet olarak adlandırılacağından, İngiltere Parlamentosu'nun tepkisiz kalmasına yol açacağını, her fırsatı kollayan Ermenilerin de bu olayı diğerleri gibi değerlendirmekten geri kalmayacaklarını, bu yüzden de acil olarak padişahın cezaları hafifletmesi gerektiğini söylemiştir.[1008] 15 Nisan 1894 tarihinde Rüstem Paşa, asi Ermenilerin çok kötü duruma düştüklerini anlatan bir yazının gazetelerde yayınlandığını haber verir.[1009] Bu olaydan bir gün sonra yabancı memleketlerdeki Ermeni Komiteleri'ndeki hareketlerin ve görüşmelerin soruşturulması için, Londra Sefareti'ne bir tebligat gönderilmiş, sefarethane ise bu iş için deneyimli hafiyelerin lazım olduğunu bildirerek bazı isteklerde bulunmuştur.[1010]

[1007] BOA., HR. SYS. 2852/58.
[1008] BOA., Y. MTV. 93/77.
[1009] BOA., YA. HUS. 293/65.
[1010] BOA., YA. HUS. 293/73.

18 Nisan 1894 tarihinde İngiltere Hükümeti'nin, Osmanlı mahkemelerine memur göndereceği, Anadolu'daki bazı küçük memurların, Hıristiyanlara haksız davranışlarda bulunduğu, bunun için de olayların engellenmesi gerektiğinin, Lord Kimberley tarafından Rüstem Paşa'ya beyan edildiği haber alınır.[1011] İşin doğruluğu Londra Sefarethanesi'ne sorulunca, üç gün sonra Osmanlı mahkemelerine memur gönderileceği haberlerinin gerçek olmadığı yolunda sefarethaneden cevap verilmiştir.[1012]

17 Ekim 1894'de ise Londra Ermeni Komitesi'nin toplantı yaptığı belirtilerek, birçok şikâyetin, bu toplantıda dile getirildiği bildirilmiş ve İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, Ermeni meselesine ilgisiz kaldığı söylenmiştir. Fransa Hükümeti de bu dönem cemiyetin ilgisini kazanır.[1013] 11 Kasım 1894 tarihinde Van İngiliz Konsolosu'nun, Bitlis'e bir vekil gönderip, oralarda bazı belgeler topladığı, konsolosluk tercümanı aracılığıyla da Ermenilerin, bazı toplantılar yapmayı teşvik ettiği ileri sürülür. Bunun üzerine İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi ile görüşülerek bölgeye Albay Chermside'nin gönderilmesi gündeme gelmiş ve konsolosun bu tür işleri gerçekten yapıp yapmadığı araştırılmak istenmiştir.[1014] Kasım ayı ortasında Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin, Ermeni işlerini görüşmek ve Avrupalı devletlerin aracılığını talep etmek amacıyla, Lord Kimberley'e müracat etmeye karar verdiklerini, Daily News gazetesinden okuyan Rüstem Paşa, İngiliz Dışişleri Müsteşarı'na bu haberin doğruluğunu sorar. Müsteşar Sir Thomas Sanderson ise kendisine herhangi bir müracaatta bulunulmadığını, cemiyetin sık sık yazılı şikâyetlerinin geldiğini, Lord Kimberley'e herhangi bir talepte bulunulduğu takdirde de lordun buna red cevabı vereceğini söyler. Rüstem Paşa da bu sözlere dayanarak Lord Rosebery ile Lord Salisbury'e red yönünde bir talepte bulunmuş ancak, bu iki politikacı Ermeni vekili olduğunu iddia eden kişiler ile yakınlaşmaktan bizzat uzak durduklarını beyan etmişlerdir. Rüstem Paşa ise Lord Kimberley'e eğer Ermeniler ile görüşme yapılırsa cemiyet üyelerinin bu olayı son derece büyüteceklerini, ortaya koymaya çalıştıkları tahrik ve entrikaların, İngiltere Hükümeti tarafından desteklendiğini mutlaka

[1011] BOA., YA. HUS. 294/30.
[1012] BOA., YA. HUS. 294/55.
[1013] BOA., YA. HUS. 312/19.
[1014] BOA., HR. SYS. 2842/9.

göstereceklerini, bu olayın da İngiliz Osmanlı ilişkilerine zarar vereceğini söylemiştir.[1015]

Yine aynı tarihlerde Londra'daki Fransa Büyükelçisi ve Rus Maslahatgüzarı ile de görüşülerek, Talori'de meydana gelen Ermeni olayları hakkında konuşulur. Bu görüşmeyi Londra Sefarethanesi'nden Salih Münir Bey yapmıştır ve onun bildirdiğine göre de Rus Maslahatgüzarı, bu görüşmede İngilizlerin, Anadolu'da kendi nüfuslarını arttırmaya çalışarak Ermenileri şımarttıklarını, Rusya'nın ise Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne, hukuk ve bağımsızlığına zarar gelmesine asla razı olmadığını söyler. Sözlerinin devamında da Osmanlı Hükümeti'nin, Ermeni meselesinde Rusya'yı kendisine taraftar olarak görmesini, Talori bölgesine, Ermenilerin iddiaları sonucu İngiltere'den gönderilecek herhangi bir denetleme ve araştırma gurubuna karşı olunduğunu, İngilizlerin Avrupa'da yalnız kaldıklarını, Ermenilere diğer devletlerin de destek vermesini beklediklerini belirtir. Fransız Büyükelçisi de Rus Maslahatgüzarı'nın fikrine katılarak, Rusya'nın, İngiltere'ye boyun eğmediğini, İngilizlerin şamatalarından bir sonuç çıkmayacağını ileri sürmüştür. Fransız Büyükelçisine göre bu tür olaylara sessiz kalınarak cesur davranılırsa, kendiliğinden susmaya mecbur kalınacak zaaf gösterilirse de ısrar ve öfkeler artacaktır.[1016]

Kasım 1894'de diğer bir önemli olay, Sason Hadisesi'dir. Bu konu Ermenilerin, kendilerine Sason'da katliam yapıldığını iddia etmelerinden ibaret olarak bilinir. 21 Kasım tarihinde Lord Kimberley, Sason olayları hakkında araştırma yapılması için acilen Osmanlı Heyeti'nin bölgeye gönderilmesi gerektiğini söyler. Ona göre eğer bu heyet gecikirse heyecanın daha fazla yayılacak, Osmanlı-İngiliz ilişkilerine zarar verecektir.[1017] Bunun üzerine cevap gecikmez ve 23 Kasım da Padişah II. Abdülhamid tarafından bölgeye bizzat soruşturma yapmak amacıyla bir komisyon gönderildiği, Lord Kimberley'e bildirilir.[1018] Buraya soruşturma yapması için bazı kişilerin görevlendirilmesinden hemen sonra, Lord Kimberley, Rüstem Paşa'yı kendisiyle görüşmek için davet ederek Paşa'ya, Muş'un Sason ilçesine gönderilen komisyon ve askeri harekâtı yöneten kumandan ile Muş Müfettişi'ne nişanlar verildiğini, askeri harekâta engel olmak isteyen bir mutasarrıfın görevinden alındığını, İstanbul'daki

[1015] BOA., HR. SYS. 2835/1.
[1016] BOA., Y. EE. 159/120.
[1017] BOA., HR. SYS. 2837/1.
[1018] BOA., HR. SYS. 2842/58.

gazetelerden durumun öğrenildiğini söylemiştir. Ayrıca bu haberlerin ortaya çıkmasının Bab-ı âli'nin hatası olduğunu, Ermenilerin eline önemli bir silah geçtiğini, bunun Ermeni Komitesi'ne fayda sağlayacağını söyledikten sonra, İngiltere'nin şimdiye kadar anlaşmalara dayanmadan sorunu dostça ve olabildiğince hafifleterek çözmeye gayret ettiğini belirtip, bunun Avrupa meselesi halini almasından korktuğunu söylemiş ve Osmanlı Devleti'nin büyük tehlikelere yol açacak böyle bir hareket tarzı benimsemesinden de üzüntü duyduğunu, ifade etmiştir.[1019] Paşa, 28 Kasım 1894'de de ajanları vasıtasıyla, Ermeni Cemiyeti'nin bir toplantı yaptığını öğrenir. Bu toplantıda Lord Kimberley'in kendisine gönderilecek olan heyeti kabul etmeyeceğinin yazısının görüldüğünü yani Kimberley'in, doğru söylediğini belirtmiş, toplantı ile ilgili diğer bilgileri de göndermiştir.[1020]

Bu olaydan sonra İngiltere Hükümeti, Osmanlı'ya bir protesto yazısı göndermeye karar verir. Osmanlı Hükümeti de Muş Mutasarrıfı'nın değiştirilmesinin kendisinin kabiliyetsizliğine bağlı olduğunu, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'ne bildirir. İngiliz Büyükelçisi ise işin artık bir nota meselesinden çıkıp Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince, Ermenilerin bulundukları vilayetlerde bir ıslahat talep edilecek şekilde, geniş çaplı bildiri sunulacak hal aldığını ifade edip heyetin zamanında gönderilmediğini öne sürerek, tarafsız bir araştırma yapılmadığını iddia etmiştir. Fikrince tahkik heyeti gönderilmesi işi, fayda getirmediği gibi zarar getirir. Müftü ve subayın ödüllendirilmesi işinin önemli olmadığını, fakat mutasarrıfın Bitlis Valisi'nin uygulamalarını onaylamadığı için azledildiğini ileri sürerek, işin artık İngiliz kamuoyuna intikal ettiğini, kamuoyunun da hükümete etkisinin büyük olduğunu söylemektedir.[1021] Artık İngiltere'nin Ermeniler konusundaki tutumları değişmiştir.

29 Kasım 1894'te de Lord Kimberley, Rüstem Paşa'ya Bakanlar Kurulu'nun toplantı yaptığını, toplantıdan da Osmanlı Devleti'ni protesto etmeye yönelik kararlar çıktığını belirtince[1022] Padişah, protestonun engellenmesi için çalışmalar yapılması konusunda emir verdi. Yapılması gereken; Ermenilerden bazı kişilerin Sason'da Osmanlı askerine ve halkına karşı silah kullandığının söylenmesi ile bazı kişilerin ölümüne yol açtıktan başka, bazılarının da yaralandığını vurgulamak, gönderilen heyet

[1019] BOA., Y. PRK. EŞA. 20/81.
[1020] BOA., YA. HUS. 314/130.
[1021] BOA., Y. EE. 160/4.
[1022] BOA., HR. SYS. 2835/4.

hakkında ise bu işin nasıl meydana geldiğini, kimlerin suçlu, kimlerin suçsuz olduğunun ayrımı yapılmadan, herkes hakkında kanuni muamele uygulandığı için, Bab-ı âli'nin başka bir duyuru daha yapma niyetinde olduğunu söylemekti. İngiltere Devleti'nin öteden beri Osmanlı Devleti'ne karşı koruduğu dostluk ve iyi niyete aykırı düştüğüne inanılan protesto gibi davranışlardan İngiltere'nin vazgeçeceğinin umut edildiği de belirtilecekti. Bu işlerin yapılacağının karşı tarafa bildirilmesi için, Rüstem Paşa'ya uyarıda bulunuldu ve gerekeni yapması istendi.[1023]

30 Kasım 1894'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı, İstanbul elçiliğine olaylarla ilgili protesto yazısını gönderdi.[1024] Aynı gün Lord Kimberley ile Rüstem Paşa da görüşmüş, Kimberley, olaylara üzüldüğünü söyleyince Rüstem Paşa, Osmanlı'nın aldığı bilgilere tamamen zıt olan ve düşmanların uydurmalarından başka bir şey olmayan söz konusu bilgilere güvenmemesini rica etmiştir. Lord Kimberley ise gelen haberlerin bazı İngiliz olmayan konsoloslardan alındığını, bilgilerin güvenilir olmadığını söylemiş bir nevi paşayı başından savmıştır. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti, İngiltere Hükümeti'ne de yanlışları bildiren bir tebligat gönderir. Lord Kimberley de bunu ima ederek konuşmasında sitem belirtmiş, resmi tebligatın yayınlanması üzerine İngiltere'nin suskun kalmayacağını, durumun giderek kötüleşeceğini bildirmiştir.[1025] 3 Aralık 1894'te de İngiliz-Ermeni Cemiyeti temsilcilerinin Lord Rosebery ile görüşeceği haber alınır.[1026] Lord Kimberley'in, Rüstem Paşa'ya Osmanlı vilayetlerindeki Ermeniler için ıslahatlar yapılmasında ısrar ettiği de bildirilir. Lord Rosebery ile görüşen Ermeniler ise büsbütün saldırıya geçerler.[1027] Hınçak gazetesi tekrar yayınına başlar ve miting planları uygulamaya koyulur.[1028]

6 Aralık tarihinde Lord Rosebery'nin İskoçya'ya gittiği, kendisi hakkında bilgi alınamadığı gibi Ermenilere de göz yumduğu Rüstem Paşa tarafından bildirildi. Paşaya göre Lord Kimberley, Ermeni Komitesi ile görüşmekten uzak duruyordu,[1029] ancak gazetelerde Ermeni meselesinin bir Avrupa meselesi haline geleceğini beyan

[1023] BOA., Y. EE. 160/2.
[1024] BOA., HR. SYS. 2835/5.
[1025] BOA., HR. SYS. 2835/6.
[1026] BOA., HR. SYS. 2754/24.
[1027] BOA., Y. EE. 159/41.
[1028] BOA., YA. HUS. 314/73.
[1029] BOA., YA. HUS. 314/94.

etmekteydi.[1030] Rüstem Paşa, Lord Kimberley hakkında yanılmıştı. Çünkü 6 Aralık'ta Londra'da Eight Club'te verilen bir yemekte Kimberley, Sason olaylarından bahsederek, burada müthiş yolsuzluklar yapıldığını iddia edip, bu rivayetleri duyanlarda oluşan nefretin aynısının kendisinde de bulunduğunu söylemişti.[1031] Birkaç gün sonra da Selim Faris'in, İngiliz Morengo'ya Padişah'ı öldürmeyi teklif ettiği istihbarat edildi. [1032] Bu olanlardan sonra 9 Aralık'ta Rüstem Paşa ile Lord Rosebery görüştü. Bu görüşmede Rosebery, Sason işinden dolayı İngiltere de durumun son derece vahim olduğunu, bu işe karşı çıkan kabinenin de iktidardan düşeceğini iddia etmekteydi.[1033]

12 Aralık 1894'te Osmanlı Hariciye Nezareti, Ermeni olaylarını araştırmak için oluşturulacak komisyona bir İngiliz konsolosunun katılması kararının alındığını haber almış, bu haberi İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir Philip Currie bizzat bildirmiştir. Olay üzerine büyükelçi ile görüşülür. Fransa ve Rusya'nın Erzurum konsoloslarının Tahkikat Komisyonu'na katılmasının, Osmanlı tarafından düşünüldüğü belirtilir. Sir Philip Currie ise, bu iki devletin durumu kabul etmelerine bağlı olarak, İngiltere'nin de bunu kabul edebileceğini söyler. Nitekim İngiltere'nin Erzurum Konsolosu bu göreve uygun görülür, olaylar gelişince Rüstem Paşa'ya da bir telgraf çekilerek, konu ile ilgili teşebbüslerde bulunması, İngiltere'nin vereceği cevabı, bir an önce bildirmesi söylenmiştir.[1034]

Aralık ortasında İngiltere Dışişleri Müsteşarı Sir Thomas Sanderson, İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne bir mektup göndermiş, onlarla irtibata geçtiği öğrenilince de Rüstem Paşa, Lord Kimberley ile görüşerek, durumun gayet şaşırtıcı olduğunu, Osmanlı Devleti'nin kendisine ağır eleştirilerde bulunan bir komite ile Sanderson'un görüşmesinin, Bab-ı âli'ce şaşkınlıkla karşılandığını belirtmiştir. Cemiyete duyulan ilginin nedeninin ne olduğunu da soran Rüstem Paşa'ya, Lord Kimberley, İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin, Osmanlı'ya karşı hiçbir düşmanca düşüncesinin olmadığını, çalışma prensiplerinin hak ve adaletten ayrılmadan, Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin durumlarının düzeltilmesi gayreti olduğunu söyler. Ermenilere yazılan mektuba gelince de, dışişlerine gönderilen her mektuba cevap vermek usul gereğidir

[1030] BOA., HR. SYS. 2844/9.
[1031] BOA., HR. SYS. 2844/30.
[1032] BOA., Y. PRK. TKM. 33/79.
[1033] BOA., YA. HUS. 314/118.
[1034] BOA., HR. SYS. 2837/16.

diye şaşırtıcı bir ifade kullanır. İngiliz devlet adamları daha önce, kendilerine birçok talep içeren mektupların geldiğini ancak bunların hiç birinin değerlendirilmediğini söylemişlerdi. Bu zamanda eski politikanın yerine, başka türlü politikanın uygulandığı görülür. Yine Lord Kimberley'in dediğine göre Ermeni Cemiyeti içinde çok saygın kişiler bulunmaktadır ve bunun için de mektuba cevap yazılmak zorunda kalınmıştır.[1035]

16 Aralık'ta Ermenilerin, Rüstem Paşa'dan arabuluculuk istediği haberi duyulur.[1036] Üç gün sonra da Londra'da Osmanlı aleyhine açık havada bir toplantı yapıldığı, toplantıda da üç karar alındığı bildirilir. Bu kararlardan, Osmanlı lehine olacak ikinci karar, toplantıda başkan tarafından geçiştirilmiş, bunun da bazı olaylara sebebiyet vererek birkaç kişinin dışarı atılması ile sonuçlandığı rapor edilmiştir.[1037] Sir Philip Currie ise Berlin ve Kıbrıs Anlaşmaları'na imza atan İngiltere'nin, Ermenilere zulüm ve haksızlık yapmayı onaylamayacağı yolunda konuşarak, Ermenilerin bulunduğu bölgelerde önlemler alınacağının taraftarı gibi kendini yansıtmaktadır. Currie, tahkikat Komisyonu'nun incelemelerde bulunacağını, gün geçtikçe de işin öneminin arttığını, eğer Osmanlı ile görüşme ve konuşmalar daha fazla uzarsa İngiltere'nin istek ve önerilerinin ağırlaşacağını belirtip tehditler de savurur.[1038]

20 Aralık 1894 tarihinde İngiliz Amirali Sir Edmunt Commerell, Londra Sefarethanesi'ne gider. Osmanlı taraftarı bir tavır sergileyerek, Osmanlı Hükümeti'ne karşı ağır ve haksız eleştirilerde bulunulduğunu, kendisinin bu duruma karşı olduğunu, belirtir. Amiral, otuz sene Osmanlı ülkesinde bulunduğunu söyleyince Rüstem Paşa da, Amiral'den İngilizleri bu zor zamanda aydınlatmak için yardım ister. Amiral Commerell hem bu teklifi kabul eder, hem de Osmanlı Hükümeti'ni savunan bir mektubu Times gazetesinde yayınlattırır.[1039] Bu kişiye daha sonra çalışmaları karşılığında ödül niyetinde Karahisar'da bir maden imtiyazı verilecektir. Bu olaydan iki gün sonra da, Rüstem Paşa yine İngiliz Dışişleri Müsteşarı'nı görmüş, Lord Kimberly'in Ermeniler ile görüşmesine sitem ile Bakanlar Kurulu'nun bazı durumlara itiraz edeceği yerde sessiz kaldığını kendisine söylemiştir.[1040]

[1035] BOA., HR. SYS. 2835/22.
[1036] BOA., Y. PRK. HR. 20/20.
[1037] BOA., YA. HUS. 315/74.
[1038] BOA., Y. EE. 159/107.
[1039] BOA., HR. SYS. 2845/24.
[1040] BOA., HR. SYS. 2835/23.

24 Aralık 1894'de Lord Rosebery'e, birkaç Ermeni ile görüşmesinin ilişkilere zarar vereceği hakkında kendisine bir yazı yazılır. Rosebery, Ermenilerin böyle bir istekte bulunmadıklarını, Ermeni Heyeti ile görüşmeyi de asla düşünmediğini, olayın sadece Ermeni mitinginin ayrıntılarını konuşmaktan ibaret olduğunu, bu teklifle gelen Ermenileri Lord Kimberley'e gönderdiğini ifade etmiştir.[1041] 30 Aralıkta da Gladstone'nin oğlunun rahiplik yaptığı Haverden Kilisesi'ne Ermenilerin altın bir kadeh hediye ettikleri ve bu hediye yüzünden Gladstone'nin, Osmanlı Hükümeti'ne karşı düşmanca bir konuşma yaparak aşağılayıcı ifadeler kullanıldığı rapor edilir.[1042]

Aralık ayı içerisinde Londra gazetelerinin, Osmanlı'ya karşı düşmanca tavırlar sergiledikleri, Sason olaylarının abartılı bir şekilde gösterilmesi ile İngiliz ve Alman gazetelerinin İstanbul muhabirleri tarafından gönderilen telgrafların bu abartılara destek vermesinin, bu tavrın altında yatan nedenler olduğu bildirilir. Rüstem Paşa ise İngiliz kamuoyunun bu tür haberleri abartılı olarak görmeye meyilli olduğunu söyleyerek uydurma haberlerin reddedilip yalanlandığını, Ermenilerin Avrupa'da ve Amerika'da etkilerinin arttığını haber vermiştir.[1043] Bu dönem Londra'daki Grafik gazetesi, Kudüs'de Osmanlı askerlerinin, Hıristiyanları katlettikleri yolunda yazılar da yazmaya başladı. Bu olay Almanya, Fransa, Rusya ve İngiliz sefirlerine sorulmuşsa de böyle bir şeyin olmadığı, bölgede asayişin korunduğu bildirilmiştir.[1044]

6 Ocak 1895 tarihinde ise Said, Rüstem, Ziya ve Şakir Paşalar ile Reşit ve Mavroyani Beyler'den, (Londra, Paris, Atina, Bükreş, Washington Sefaretleri) Ermeni Komiteleri'ne üye olanların bir listesinin gönderilmesi istenir.[1045] Bunun üzerine Rüstem Paşa, 22 Ocak 1895 tarihinde İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne üye olanların listesini göndermiş, Ermeni Vatan Perverler Cemiyeti ismindeki ve Başkanı Agopyan olan komitenin üyelerinin kimler olduğunu öğrenmek için yapılan çalışmaların sonuçsuz kaldığını bildirmiştir. Agopyan'ın yanında Minas Tcheraz'dan başka kimse tespit edilememiştir demekle birlikte, Agopyan ile zamanında birlikte olan Sevasly ve Broussali adlı kişilerin, bu komiteden ayrıldıklarını da yazmıştır. Üçüncü komite olarak da Hınçakist adıyla kurulan komiteyi bildiren Rüstem Paşa, Bu komitenin üyeleri

[1041] BOA., HR. SYS. 2835/24.
[1042] BOA., HR. SYS. 2845/49; 2754/50.
[1043] BOA., HR. SYS. 2845/51.
[1044] BOA., Y. PRK. BŞK. 31/24.
[1045] BOA., HR. SYS. 2788/16.

arasında Nazarbekyan, Beniard, Karabetyan ve Selian isimli kişilerin olduğunu söyler. Komitenin Ruslarla ve Lehistanlı Nihilistlerle ilişkileri olduğunu da belirtir. Rüstem Paşa'nın vermiş olduğu listede belirttiğine göre onbiri parlamento üyesi ve parlamentoda çoğunluğun en önemli bölümünü oluşturan radikal partiye mensup kişiler vardır. Bu durum İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin parlamentoda nüfuz ve etkisinin derecesini açıklamak için yeterlidir. Çünkü parlamento çoğunluğu 14 oydan ibarettir. Eğer İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin üyelerinin tamamı veya bir kısmı seçim sırasında kabineye oy vermezse kabine azınlıkta kalacağından istifasını vermek zorunda kalır. Raporda gönderilen liste aşağıdaki gibidir.[1046]

İNGİLİZ ERMENİ CEMİYETİ

Mösyö Francis Seymour Stevenson *M.P. Başkan*		**Charles E. Schwann** *M.P. Muhasib*
Lord Norchbourne	**A. J. Mundella** *M.P.*	**Sir George Sitwell, Baron** *M.P.*
Profesör J. Agar Beet	**A. Griffich Boscawen**	**Dr. J. A. Calantarizentz**
F. A. Channing *M.P.*	**P. W. Clayden**	**G. B. M. Cooke**
G. Agopyan	**Charles Hancock**	**G. Leveson Gower** *M.P.*
J. H. Levi	**Jasper More** *M.P.*	**Dr. Naoropi** M.P.
J. M. Taullon *M.P.*	**W. Rackbone** *M.P.*	**Samuel Smith** *M.P.*
Rahip H. F. Lozer	**M. J. Paull**	**Edward Atkins** *Sekreter*

9 Ocak 1895 tarihinde Rüstem Paşa, İngiltere Dışişleri Müsteşarı Sir Thomas Sanderson ile görüşür. Sanderson, Ermenilerin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şiddetli bir takım suçlamalarda bulunduklarını belirtince paşa, bu söze cevap olarak Ermenilerin ikiyüzlü davrandıkları için, ılımlı bir şekilde yaptıkları açıklamalara ve verdikleri sözlere asla güven olmayacağını söyler.[1047] Bir gün sonra da Gladstone'un kilisede yaptığı konuşma için Lord Kimberley ile görüşen Rüstem Paşa'ya Kimberley, Gladstone'nin hükümette hiçbir konumunun olmadığını, İngiltere Hükümeti'nin onun söz ve hareketlerinden dolayı kendisini sorumlu görmediğini söylemiş, bu konuda hiçbir

[1046] BOA., HR. SYS. 2855/3.
[1047] BOA., YA. HUS. 317/111.

yükümlülüğün kabul edilmediğini, İngiltere Hükümeti'nin de Osmanlı Devleti'ne karşı samimi ve dostane duygular beslemeyi sürdürmeye, yüksek çıkarlarını, gücü ve iktidarı derecesinde dikkate almaya eğilimli olduğunu ifade etmiştir.[1048]

11 Ocak 1895 tarihinde Katolik Ermenilerin, Osmanlı'ya karşı dostane hisler beslediğini bildiren Papa, Katolik vatandaşların tahrik edilmelerinden endişe duyduğundan dolayı, Ermeni meselesi hususunda, İspanya'nın Londra Elçisi'nden aracılık yapmasını ister. Elçi, Rüstem Paşa'ya, Papa'nın bu yöndeki endişelerini bildirmiş, sadece Rüstem Paşa ile görüşmekle yetinmeyerek, aynı zamanda arabuluculuk yapması için Lord Kimberley ile de görüşmüştür.[1049] 23 Ocak tarihinde de İngiliz Ermeni Cemiyeti Başkanı Mösyö Stevenson ile cemiyet üyelerinden Mösyö Schwan'ın, İstanbul'a gelerek padişah ile görüşecekleri istihbarat edilir.[1050] Hariciye Nezareti, konu ile ilgili Rüstem Paşa'nın hemen harekete geçmesini, bu iki şahsın İstanbul'a gelmesine engel olmasını istemiştir.[1051] Osmanlı Hariciyesi ve padişah, Ermenilerle muhatap olunması taraftarı olmadığından, bu işin engellenmesini istemektedirler. Kısa süre sonra da Rüstem Paşa, bu iki kişinin İstanbul'a gelişini erteletmiş, ancak daha sonra Stevenson ve Schwan'ın, padişah tarafından kabul edilecekleri haberinin nereden çıktığının araştırılması istenmiştir. Stevenson'un, Lord Kimberley ile görüşerek lorda kendisinin padişah tarafından kabul edileceğini, yine kendine tahsis edilecek bir dairede, misafir olacağını söylemesi üzerine Padişah hakkında söylenenlerin neye dayandığının araştırılması da istihbarat olunur.[1052]

6 Şubat 1895 tarihinde İngiliz Parlamentosu'nda, Osmanlı subay ya da erleri Anadolu'daki Ermenilere zulüm yapmışlarsa, padişahın bu kişileri şiddetle cezalandıracağının teminatını verdiğinin konuşulduğu, tahkikat yapmak üzere de olay yerlerine bir komisyon gönderilerek, Erzurum'da komisyonu bulunan devletlerin delegelerinin bu kurula eşlik edeceklerinin söylendiği, Londra Sefarethanesi'nden bildirilir.[1053] Bir gün sonra da Lord Salisbury, parlamentoda, Ermenilerin yerleşik oldukları Osmanlı vilayetlerinde yolsuzluk yapıldığı hakkında kesin bir surette fikir belirtmenin hatalı ve uygunsuz olacağını, incelemeler Osmanlı askeri ve subaylarıyla

[1048] BOA., Y. PRK. EŞA. 23/59.
[1049] BOA., HR. SYS. 2754/57; 2835/27.
[1050] BOA., HR. SYS. 2855/8.
[1051] BOA., YA. HUS. 317/102.
[1052] BOA., Y. PRK. BŞK. 39/56.
[1053] BOA., YA. HUS. 319/24.

sınırlandırılırsa yeterli olmayacağını, şayet yayınlanan raporlar doğruysa, Osmanlı askeri olmayan birçok kişinin yolsuzluk yaptığının anlaşılacağını, Ermeni meselesinin gelecek için belirsiz bir konu olduğunu söyler. Lord Rosebery de bu konuşmada Salisbury'ye cevap olarak Anadolu Hıristiyanlarına tamamen destek göstermek gerekeceğini, aksi halde bunların durumlarının da öncekilerden daha kötü bir hale düşeceğini, işin intikam almaya yönelik bir takım muamelelere bile varacağını belirtir.[1054] Rüstem Paşa, bu haberi gönderdiği tarihte paşanın, Ermeni meselesi sebebiyle geri çağırılacağı haberi de yayılır.[1055]

11 Şubat 1895'te ise Avrupa'nın her tarafında merak edilen Ermeni meselesinin derecesini İngiltere halkına göstermek amacıyla, Osmanlı Devleti hakkında iyi niyet besleyen kişilerden biri olan Sir Ellies Ashmead Bartlett'in bir kitap yazdığı belirtilerek kitap hakkında geniş bilgiler gönderilir.[1056] 25 Şubat tarihinde de İngiltere Parlamentosu'nda Osmanlı aleyhinde bazı görüşmeler yapıldığı haber alınınca, bu görüşmelerin Londra Sefarethanesi'nden takip edilerek bildirilmesi emri verilmiştir.[1057] 16 Mart'ta ise Lord Kimberley, politik ya da başka suçlar dolayısıyla hapsedilen Ermenilerin, suçsuz olduklarını ispatlamaya güçlerinin yetmediğini, bu kişilerin yanında suçsuz bazı kişilerin de hapse atıldığını, hapishanelerde yapılan işlerin işkence seviyesinde olduğunu söyleyerek, acilen Osmanlı'nın tarafsız incelemeler yapmasını, tutuklananlardan yeterli delilleri bulunmayanların da serbest bırakılmasını rica eder.[1058]

18 Nisan 1895'de Lord Gladstone'nin, Ermeni taraftarı olarak sürekli konuşmalar yapması yüzünden padişahın izniyle, Osmanlı lehine konuşmaya ikna edilmesi düşünülür ve bu konu hakkında Rüstem Paşa'ya Gladstone'yi ikna etmesi için talimat gönderilmiştir.[1059] Mayıs ayında Lord Salisbury, yeni kabineyi kuruyordu. Salisbury'nin gelişiyle birlikte Ermeni meselesinin hafifleyeceği düşünüldü ancak, bu hemen gerçekleşmedi. 4 Mayıs 1895 tarihinde Rüstem Paşa, ayın 7'sinde Ermenilerin Londra'da bir miting düzenleyeceğini, bu mitinge karşı kendisinin de Encümen-i İslam Cemiyeti üyelerini başka bir miting düzenlemeye ikna ettiğini yazdı. Paşa, tanımış olduğu İngiliz siyaset adamlarından bazılarının, Encümen-i İslam Derneği'ne yardım

[1054] BOA., YA. HUS. 319/43.
[1055] BOA., HR. SYS. 30/7.
[1056] BOA., Y. EE. 163/23.
[1057] BOA., İ. HUS.34/1312 Ş. 134.
[1058] BOA., Y. PRK. EŞA. 21/31.
[1059] BOA., HR. SYS. 2819/44.

edeceklerini de söylüyordu. Rüstem Paşa, yapacakları mitingin amacının Osmanlı Devleti'ni savunmak ve bazı gazete sütunlarında Osmanlı Hükümeti'nin hedef olduğu iftiraları reddedip çürütmek olduğunu da söylemiştir. Bunun için de Encümen-i İslam Başkanı M. O. Hüseyin ile Sekreteri S. R. Ahmed'in, Daily Telegraph gazetesi muhabirinin Muş'a gidip gitmediğini öğrenmek için, Sadaret'e bir dilekçe vereceklerini istihbarat etmiştir. Bu dilekçenin sonucu olarak da muhabirin, Muş'a hiç gitmemiş olduğunu belirtmenin yararlı olacağını söyler. Rüstem Paşa, muhabir, Muş'a hiç gitmemiş diye bir yazı istemektedir. Ayrıca Encümen-i İslam üyeleri İngiliz vatandaşı olduğu için de Osmanlı Sefarethanesi ile ilişkilerinin olduğunun anlaşılmamasına çalışılmaktadır. Böyle bir şey meydana gelirse, sefarethanenin de İngiltere'deki siyasi işlere ve İngiltere vatandaşlarına karışmasından dolayı suçlanabileceği bildirilir.[1060]

6 Mayıs 1895'te Rüstem Paşa, Lord Kimberley'in, üç devlet ile birlikte Osmanlı vilayetlerine ilişkin Bab-ı âli'ye verilecek mektubu, Londra Ermeni Cemiyeti'nin parlamento üyelerine gizlice ilettiğini bildirdi. Yine Mösyö Schwann tarafından, Daily News gazetesine bu mektubun verildiği, mektupta Kürdistan'ın birkaç vilayete bölünüp, buraları yönetecek valilerin emrindeki kişilerin üçte birinin Hıristiyan olacağı, Sason halkına tazminat ödeneceği, hapishanelerin denetleneceği konusunda maddeler bulunduğu da yazılanlar arasındaydı.[1061] 8 Mayıs'ta ise Ermenilerin, St. John Hall'de yaklaşık 2000 kişi ile miting yaptıkları, Gladstone'nin daha önce de olduğu gibi fikir ve düşüncelerini tekrar ettiği, Protestan papazlar tarafından düşmanca bir takım konuşmalar yapıldığı bildirildi. Rüstem Paşa da Daily News, Daily Telegraph ve Daily Chronicle gibi Liberal Parti gazetelerinin mitingi övdüğünü, Standard, Daily Graphic ve Times gibi muhafazakâr gazetelerin ise meselenin gerçekleşme noktasından bir adım bile ilerlemesine faydasının olmayacağını yazdıklarını, mitinge iktidardan kimsenin gelmediğini, katılan siyasetçilerin ise eski parlamento mensupları olduklarını söylemekteydi.[1062]

Mayıs ayı ortalarına doğru Padişah II. Abdülhamid, Misyoner Grene adlı kişinin Osmanlı Devleti'nde, " *Ermeni Buhranı* " adı ile bir kitap yazdığını, Gladstone'nin de bu kişiye özel mektuplar gönderdiğini Rüstem Paşa'ya bildirdi. Bu bildiri üzerine Lord

[1060] BOA., YA. HUS. 327/62.
[1061] BOA., YA. HUS. 327/25.
[1062] BOA., YA. HUS. 327/71.

Kimberley ile Rüstem Paşa'nın görüşmesi istenerek, İngiltere'nin dostluk politikasına bu tür işlerin aykırı olacağının uygun bir dille lorda anlatılması istendi.[1063] 14 Mayıs'ta da Daily News gazetesi, Bitlis'teki Ermenilere hapisteyken işkence uygulandığını belirten bir yazı yayınlamış, Times vb. gazetelerin hareket geçerek düşmanca yazılar yazdıkları istihbarat olmuştur.[1064]

21 Mayıs tarihinde Westminister Dükü'nün başkanlığında yeni bir Ermeni Cemiyeti'nin oluşturulduğu, bu komitenin de Grosvenor House'da bulunan bir evde toplantılar yaptığı rapor edilir.[1065] Aynı tarihlerde Lord Rosebery, İngiliz Ermeni Cemiyeti Heyeti'ni de kabul eder. Bu heyet, Lord Rosebery'e kendi toplantılarında aldıkları kararları bildirmek için gelmiştir. Elçilik bilgisine göre Lord Rosebery, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin İstanbul sefirlerinin raporlarını görmek istemekte, bu şekilde eleştiri yapılacağını heyete bildirmektedir.[1066] Üç gün sonra da Lord Salisbury'nin bir konuşma yaparak Ermeni işlerini dile getirdiği, konuşmasında Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutmanın şüpheli olduğunu, İngiliz Hükümeti'nin aşırı ve zorlayıcı tavrının Osmanlı memurlarını kızdıracağını, mevcut durumu daha da kötüleştireceğini, söylediği rapor edilir.[1067]

Haziran ayı başında Londra'daki Ermenilerin, Osmanlı topraklarına yakınlığı sebebiyle, Atina'ya komite merkezlerini naklettirecekleri, ancak bu duruma Yunanistan'ın muhalefet ettiği de duyuldu.[1068] 5 Haziran'da da Mösyö Bryce, İskoçya'da Aberdeen adlı yerde bir konuşma yapmış, Osmanlı askerinin, Ermenilere yapılan haksızlıklarda suçlu bulunduğunu, İngiltere'nin, Ermenilerin tarafında olduğunu, Padişah'a, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin bir mektup vererek, Ermeniler için ıslahatlar yapılmasını bildireceklerini söylemiştir.[1069] 16 Haziran 1895 tarihinde ise Londra Ermeni Komitesi'nin, Rusya, Fransa ve İngiltere sefirlerinin, Bab-ı âli'ye verilecek mektup hakkında aynı fikirde olduklarını iddia ettiği rapor edilir. İki gün sonra da Sir Ashmead Bartlett'in, Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapılırsa, İngiltere'nin büyük

[1063] BOA., A. MKT. MHM. 716/9.
[1064] BOA., YA. HUS. 328/21.
[1065] BOA., YA. HUS. 329/80.
[1066] BOA., HR. SYS. 2835/74.
[1067] BOA., YA. HUS. 329/15.
[1068] BOA., YA. HUS. 330/3.
[1069] BOA., YA. HUS. 330/76.

ve adeta onarılamaz bir hata işleyeceğini, Globe gazetesinde yazdığı bildirilmiştir.[1070] Bu dönemlerde İngiltere Kabinesi düşer ve bu kabine düştükten sonra Osmanlı lehinde Ermeni meselesinde siyasetin değişeceği umut edilir.[1071] 17 Haziran 1895'de ise Fransa'nın Londra Sefiri, Rüstem Paşa'ya ıslahat meselesinde kendi devletinin Osmanlı lehine çalıştığını söyler.[1072]

Haziran sonuna doğru İngiltere Devleti'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin, Ermenileri destekleyerek, Ermeni Patriği'ne yüz verdiği, hatta İngiliz Büyükelçisinin himaye politikası izlediği, yanında sürekli olarak bir Ermeni'yi gezdirdiği rapor edilmiş, İngiltere'deki ilgili kişilere uygun bir şekilde Rüstem Paşa'nın durumu anlatması istenmiştir.[1073] 24 Haziran'da da Rüstem Paşa, Lord Rosebery'nin arkadaşlarıyla birlikte istifasını verdiğini, yeni kabineyi oluşturması için de kraliçenin, Lord Salisbury'i davet ettiğini Hariciye Nezareti'ne iletir.[1074]

Salisbury'nin gelmesiyle birlikte Osmanlı-Ermeni meselesi biraz daha rahatlayacaktır. Çünkü Salisbury, Lord Rosebery'den biraz daha farklı bir gözle olaylara bakmaktadır. Onun gelişinin ardından İngiltere'nin, Akdeniz donanmasına ait yirmiden fazla gemisinin, Akdeniz'de dolaştıkları öğrenilir. Bu sebeple donanmanın hangi maksatlara bağlı olarak dolaştıkları öğrenilmeye çalışılmış, İngiliz Hariciye Nezareti'nden bir cevap gelmemesine rağmen sefarethane, acele ederek, işin siyasi bir maksat taşımadığını, önemli bir şey olmadığını bildirmiştir.[1075]

Lord Salisbury, göreve başladıktan hemen sonra, büyükelçileri kabul eder. Kabulde yapılan sohbet sırasında, Ermeni meselesi gündeme gelince Rüstem Paşa, Salisbury'e, geçen yıl Osmanlı Hükümeti aleyhinde oluşan suçlamaların, son derece iftiraya yönelik olduğunu, hükümetin dışarıdan gelen bir kısım bozguncuların kışkırtmalarına kandığını, İngiliz basınının yayınladığı yazılardaki zulüm ve yolsuzluk söylentilerinin tamamen iftira olduğunu, Mösyö Grene'in "*Osmanlı Devleti'nde Ermeni Burhanı*" isimli kitabında İslam ibadetlerini çarpıttığını söyler. Bu şekilde önceki Bakanlar Kurulu'nun bu tür işlere yeterince önem verdiğini, amacın hem Gladstone,

[1070] BOA., HR. SYS. 2849/51.
[1071] BOA., Y. PRK. BŞK. 41/46.
[1072] BOA., YA. HUS. 330/97.
[1073] BOA., Y. EE. 167/7.
[1074] BOA., YA. HUS. 331/5.
[1075] BOA., YA. HUS. 331/58.

hem de partisinin Osmanlı düşmanlığını ortaya koymak, bu yolla da İngiltere kamuoyunun sempatisini kazanmak olduğunu belirtir. Bu sözlere cevap olarak Salisbury, kamuoyunun doğruluktan aykırı olarak kışkırtıldığını düşündüğünü söylemiştir. Ona göre padişah, doğruluk ve ileri görüşlülükten asla vazgeçmeyeceğini kendisine göstermiştir. Bunun akabinde kamuoyunu yatıştırıp yavaş yavaş meseleden uzaklaştırmak gerekecektir. Bu iş için de bölgede bazı düzenlemeler yapılmalıdır der. Rüstem Paşa, bu sözler üzerine padişahın istisnasız tebaası için faydalı göreceği bütün ıslahatları hükümdarlık otoritesine ve Osmanlı Hükümeti'nin yetki ve idaresine aykırı olmamak şartıyla, incelemeye taraftar olacağını belirtince, Salisbury, padişahın otoritesine ve hükümdarlık haklarına zarar getirecek tedbirleri, kendisine tavsiye etmeyi, asla düşünmediğinin cevabını vermiştir.[1076]

Aynı tarihlerde İngiltere'nin İstanbul Elçisi Currie, Dr. Reynolds adındaki bir kişinin, yanında getirdiği bin İngiliz altınını Talori Ermenilerine götürmesi için koruma talep etme peşindedir.[1077] 1895 yılının Temmuz ayı sonunda Westminister Dükü, Gladstone'ye, Chestar'da Ermeniler lehine bir miting yapacaklarını söyleyerek, bu mitingde konuşmasını ister. Bu olay hemen duyulur ve konu ile ilgili Lord Salisbury ile görüşmek isteyen Rüstem Paşa, Salisbury'nin olmaması sebebiyle, Dışişleri Müsteşarı ile görüşür, müsteşar, Osmanlı Hükümeti'nin bir hafta içerisinde verileceği düşünülen Ermeni meselesi hakkındaki cevabı, birkaç gün önce vermesini, Gladstone'un yapacağı konuşmanın etkisinin ancak bu şekilde azaltılabileceğini bildirir.[1078]

1 Ağustos 1895'te Osmanlı Hariciye Nezareti, kendisine gönderilen ıslahat mektubuna cevap olarak, padişahın hukukuna aykırı olacak bir şeyin kabul edilmeyeceğini, Avrupa devletleri doğuda barış ve emniyeti korumak istiyor ise Osmanlı Devleti tarafından vaadedilen her şeyin yapılacağını, fakat taraflarına bildirilen şeylerin de yapılamayacağını, Londra Sefarethanesi'ne bildirerek Rüstem Paşa'nın, Lord Salisbury'e dostça bir şekilde yazılanları iletmesini ister.[1079] Nisan ayında Turhan Paşa, Londra Ermeni Komitesi'nin, Rusçuk'taki Ermeni Komitesi'nden para istediğini, bu para ile de silah alarak, Anadolu'da isyan çıkarma planlarının yapıldığını haber vermiş, bunun doğruluğunun araştırılmasını Rüstem Paşa'dan istemiştir. 10 Eylül

[1076] BOA., Y. PRK. HR. 20/69.
[1077] BOA., A. MKT. MHM. 752/17.
[1078] BOA., YA. HUS. 333/85.
[1079] BOA., Y. EE. 95/5.

tarihinde Rüstem Paşa, Turhan Paşa'nın 20 Nisan'da gönderdiği telgrafa cevap yazarak, böyle bir haberin ortaya çıkmasının zor olduğunu, İngiliz Ermeni Cemiyeti ile Grosvenor House Komitesi'nin topladığı paralar ile silah alamayacağını, paraların mitingler için harcanıldığının düşünüldüğünü, komitelerden bir tek Hınçak Komitesi'nin şüpheli olduğunu ancak şimdiye kadar da bunların silah alımlarının tespit edilemediğini söylemiştir.[1080]

Rüstem Paşa, Hınçaklıların silah almayacağını belirttiyse de, bu komiteye üye olan Harputlu Malko'nun arkadaşları ile para toplarken Antakya'da yakalandığı görülür.[1081] Ağustos sonlarına doğru da Lord Salisbury'nin, Osmanlı Devleti, gereken ıslahatları yapmazsa, çok zor durumda kalacaktır, dediği duyulur. Bu sözlere açıklık getirmesi Rüstem Paşa'dan istenince paşa, Salisbury ile görüşmüş, Salisbury ise bunun doğru olduğunu, ancak Padişah'ın kendisinin dostane hislerini bildiğini, Osmanlı'nın kötü duruma düşmesini, İngiltere'nin asla istemeyeceğini belirtmiştir.[1082] 4 Eylül'de de uzun yıllar Almanya'nın İstanbul Sefirliği'ni yapmış olan Kont Hatchfield'in, Londra'ya giderek Lord Salisbury ile Ermeniler hakkında görüştüğü görülür. Bu sefirin, Rüstem Paşa'ya bildirdiğine göre Lord Salisbury, Ermenilerle ilgili memnun edici bir çare bulunmazsa, işin sonuna kadar gitmeye kararlı olduğunu Kont Hatchfield'e söylemiştir.[1083]

Aynı tarihte Londra'daki Fransız sefiri de devletlerin teklifleri reddedilirse İngiltere'nin alacağı tedbirlere, Fransa ve Rusya'nın karışmayacağını, İngiltere'nin hareketlerine mani olmayacaklarını söyler.[1084] Bu arada Lord Salisbury, bir anda dostane fikrini değiştirmiş gibi görünmektedir. Bunun sebebinin, Rusya'nın Balkanlar'daki bölücü siyaseti, Avusturya-Macaristan ile Almanya'nın, Ermeni meselesine bakışları olduğu, Alman basınında belirtilir.[1085] Ekim ayı başında da İstanbul'da bazı olaylar çıkmış, bu olaylar da İstanbul polisine havale edilerek Osmanlı askeri görevlendirilmemiştir. Karışıklıkların sorumlularının, Ermeniler olduğu duyulunca Rüstem Paşa, İngiliz gazetelerinin İstanbul'da yaşanan olaylar ile birlikte, devletlerin Ermeni meselesi konusundaki yaklaşımlarının zorlaştığını yazdıklarını,

[1080] BOA., HR. SYS. 2757/10.
[1081] BOA., Y. PRK. ZB. 16/33.
[1082] BOA., YA. HUS. 335/57.
[1083] BOA., YA. HUS. 335/93
[1084] BOA., YA. HUS. 335/94.
[1085] BOA., HR. SYS. 34/11.

Times gazetesinin padişahın hükmünden ve sadrazamın otoritesinden dolayı meselelerin çözülmesinden ümitli olduğunu bildirmiştir.[1086] Yine aynı tarihlerde Londra'daki Ermeni İhtilal Komitesi'nin mali kaynağının Açmiyazin Katagikosluğu olduğu yolunda da haberler gelmektedir.[1087] 1895 Ekim ayı sonunda da Sason Hadisesi hakkında yabancı memurlar tarafından yazılan raporun, Londra gazetelerinde yayınlanmaması için uğraşılır.[1088]

1895 yılının Kasım ayında, Lord Salisbury de bir konuşma yapar ve o dönemde Gladstone'nin, Madam Novikof'a, Padişah aleyhinde yazdırdığı mektubu kınar. Osmanlı ülkesindeki zorlukların ancak sabretmekle çözülebileceğini söyleyen Salisbury, Gladstone'nin yazdırdığı mektup yüzünden, Ermeni İngiliz Komitesi'nin artık İngiliz halkının nefretini kazandığını belirtir.[1089] 9 Kasım 1895'te Osmanlı Devleti'nin Paris Sefiri raporunda, Fransa Dışişleri Bakanı'nın, donanmanın acil olarak Doğu sularına Paris Kabinesi tarafından gönderildiğini, Osmanlı'nın varlığının gerekli ve istenen bir durum olduğunu, Fransa'nın, Osmanlı'ya dost olup, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerdeki olaylar hakkında büyük devletlerce oluşturulan birliği desteklediğini, Avrupalı devletlerin, İngiltere'nin kışkırtıcı entrikalarına kapıldıklarını, Lord Salisbury'nin belediye ziyafetlerinde yaptığı konuşmaların bu entrikaların bir delili olduğunu söyler. Ayrıca Paris Sefiri, İngiltere'nin iki amacından birinin, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon bölge oluşturmak ve orada iktidarını yerleştirdikten sonra, İran'dan geçip, Hindistan'da bitecek bir demiryolu kurmak olduğunu diğerinin ise Mısır'da serbest bir şekilde hareket etmek için devletleri oyalamak olduğunu bakana söylemiş ve Fransa Dışişleri Bakanı da onun bu sözlerini onaylamıştır.[1090] 12 Kasım 1895'de de Londra Ermeni Komitesi Kâtibi Mösyö Atkin'in oluşturmaya çalıştığı İtalyan Ermeni Komitesi'ne engel olunması için 5.000 Frank kredi istenir.[1091]

20 Kasım 1895 tarihinde Rüstem Paşa vefat etmiştir. 22 Kasım 1895 tarihinde de Lord Salisbury, Brighton'da bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında Osmanlı Devleti'ne bildirilen ıslahatın uygulanması arzusunda olduğunu, Avrupa devletlerinin bu işte belli bir nüfusa sahip olduklarını, ancak İngiltere'nin hepsinden daha çok

[1086] BOA., YA. HUS. 337/62.
[1087] BOA., HR. SYS. 34/61.
[1088] BOA., A. MKT. MHM. 746/24.
[1089] BOA., Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.) 108/39.
[1090] BOA., HR. SYS. 469/59, 65.
[1091] BOA., HR. SYS. 2857/61.

nüfusunun olduğunu söylemiş ve Rüstem Paşa'yı övmüştür.[1092] Rüstem Paşa'nın ölümünün ardından 21 Kasım 1895'te İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin Başkanı ve üyeleri Londra Büyükelçiliği'ne telgraf göndererek paşanın cenaze töreninde bulunmak istemişlerse de bu istekleri Rüstem Paşa'nın yerine bakan Büyükelçilik Müsteşarı Morel Bey tarafından kabul edilmemiştir.[1093] Rüstem Paşa ölünce yerine geçici olarak Morel Bey görevlendirilmiş, Morel Bey'in göreve gelişiyle birlikte de hemen, gazetelerin Osmanlı aleyhinde yazdığı yazılar bildirilmeye devam edilmiştir.

[1092] BOA., YA. HUS. 340/36.
[1093] BOA., HR. SYS. 2757/36; YA. HUS. 341/104.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KOSTAKİ ANTHOPOULOS PAŞA

A. Kostaki Anthopoulos Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler

Çorbacı Atanas Efendi'nin oğludur. 1250 (1834) yılında Üsküdar'da doğmuş, İlk mektepten sonra Fener'deki Rum Mektebi'nde okumuştur. Hıristiyan ve Rum

kökenlidir.[1094] Özel hocalardan Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Yine özel bir hocadan hukuk dersi de alır. Heybeliada'daki Rum Ticaret Lisesi'nde Türkçe hocalığı ve Rumca harflerle Türkçe olarak çıkan Anadolu gazetesinde yazarlık yapar. 23 Cemaziyyelahir 1275 (1859) tarihinde Heybeliada'daki Bahriye Mektebi Rumca öğretmenliğine tayin edilmiş, 17 Muharrem 1280 (1863)'de dersinin kaldırılması sonucu açıkta kalmıştır. Bu sırada Rum zenginlerden Miloti'nin kızıyla evlenir. 28 Şevval 1282 (1866)'da 1200 kuruş maaşla Ticaret Nezareti İstatistik Kalemi Kitabet ve Tercümanlığı'na tayin edilir. Bir sene sonra bu kalemin kaldırılması üzerine yine açıkta kalır.

İki seneye yakın işsiz kaldıktan sonra 1285 senesi Safer ayı başında (1868) 1500 kuruş maaşla Birinci Meclis Ticaret Azalığı'na, 25 Receb 1288 (1871)'de 3000 kuruş maaşla Ticaret Divan İstinafi Azalığı'na, yirmi sekiz gün sonra 6000 kuruş maaşla Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Azalığı'na, 5 Zilhicce 1292 (1876)'da aynı maaşla Meclis-i Ali İcraat Azalığı'na, 13 Cemaziyelahir 1293 (1876)'de meclisin kaldırılması üzerine yine aynı aylığı ile Mahkeme-i Temyiz Ceza Azalığı'na, aynı sene 18 Zilhicce 1293 (1877)'de maaşıyla birlikte Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Azalığı'na, 13 Rebi'ülevvel 1294 (1877)'de 10.000 kuruş maaşla Ayan üyeliğine tayini gerçekleşir.

27 Safer 1296 (1879)'da Halep ve Diyarbakır vilayetleri ikinci komiserliği'ne tayin edilmişse de gitmeden istifa etmesi üzerine o senenin Rebi'ülevvel ayının 14'ünde

[1094] Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali*, s.66.

vazifesinden affedilmiştir. 5 Cemaziyyelevvel 1296 (1879)'da 10.000 kuruş maaşla Mahkeme-i Temyiz Baş Müdde-i Umumiliği'ne tayin olur. Aynı yılın Şaban ayının 26'sında, bazı tahkikat icrası için 15.000 kuruş harcırah ve komiserlik memuriyetiyle Sisam'a gönderilir. 2 Muharrem 1297 (1879)'de zaruri masraflarına karşılık olmak üzere 2.000 kuruş zam alarak maaşı 10.000'den 12.000 kuruşa çıkarılır.

Kostaki Anthopoulos Paşa, Berlin Antlaşması ardından Sisam'da asayişi sağlamak üzere göreve getirilmişti. (15 Ağustos 1879\H. 26 Şaban 1296).[1095] 24 Rebiülahir 1304 (1887) tarihinde de yine Sisam Adası'na yakın bir yere yani 25.000 kuruş maaşla Girit Valiliği'ne tayin edildi. Ancak daha sonra yerine başkasının tayin edilmesi dolayısıyla 20 Şaban 1305 (1888)'de açıkta kalmıştır. Kendisine 10.000 kuruş mazuliyet aylığı bağlanır. 15 Cemaziyelahir 1313 (3 Aralık 1895)'de 36.000 kuruş maaşla Londra Sefirliği'ne tayin olmuş[1096], İzinli olarak İstanbul'da bulunduğu sırada 10 Şaban 1320 (12 Kasım 1902)'de zatürreden ölmüştür. Cenazesi Heybeliada'daki Aya Yorgi Manastırı'na gömülür. Rumca, Fransızca konuşur ve yazar. İtalyanca, Almanca ve İngilizce de bilmektedir.[1097]

5 Aralık 1895'te Kostaki Anthopoulos için İngiltere Kraliçesi'ne bir Name-i Hümayun yazılmış[1098] ve kendisine harçlık temin edilmiştir.[1099] Bu işlemler gerçekleştikten sonra Londra'ya doğru yola çıkma hazırlığı yapılacaktır. Paşa, Londra'ya tayin olduktan sonra, Müsteşar Morel Bey'de Berlin Sefareti Müsteşarı olarak tayin edilir. O sıralarda Berlin Sefareti Müsteşarlığı görevinde bulunan ve daha sonra Londra Sefiri olarak Hariciye Nazırlığı'na kadar yükselecek olan araştırmamızın

---

[1095] Bu görevinde başarılı olduğu, kendisinin zamanında Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki çatışmaları sonlandırdığı, Girit'te asayişi sağladığı, bazı kaynaklar tarafından belirtilirken, bazılarında ise onun adaya gidişinin hiçbir fayda sağlamadığı, özellikle bey aleyhine olan şikâyetlerin artmasına sebep olduğu hatta muhaliflerinin sadece bab-ı âli'ye şikayetle kalmayıp, yabancı elçiliklere de müracaat ettiği söylenir. Kostaki Anthopoulos Paşa, Sisam'daki Rumları tatmin edemeyince ve yine isyanlar baş gösterince bu görevinden istifa etmiştir. Bkz: Ali Fuat Örenç, Yakın Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s.116,117; Mehmed Salahi, *Girid Meselesi* (1866-1889), Haz:Münir Aktepe, s.20,21,45, 46.

[1096] BOA., İ. HR. 349/ 04.C.1313, 15.C.1313; Sabah Gazetesi, nr. 2278, 13 C. 1313 (7 Kasım 1895), s.1.

[1097] Kostaki Anthopoulos Paşa, Cezaiyundan olarak tanınmış olduğu gibi, Mekteb-i Hukuk'un ilk devrelerinde Usûl-ı Muhakeme-i Cezaiye Öğretmenliği de vardır. Deniz Devletleri'nin sancaklarını resmi şekilde tarif eden bir kitap da yazmıştır. Fransız coğrafyacılarının kitaplarından tertip ettiği dünya haritası ile Kudüs haritasını, Türkçe'ye çevirmiş, Rumlarla, Ermeniler arasındaki ayin ihtilafına dair Kostantipos'un, Rumca risalesini de tercüme ederek Ermeni harfleriyle bastırmıştır. Bkz: Mehmed Zeki Pakalın, *Sicil-i Osmani Zeyli*, c. XI, Kemteri: Mehmed Tahir Bey, Haz. : Mustafa Keskin, s.4-6; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C.VI., s.1822.

[1098] BOA., İ. HUS.44/1313 C . 45 - 1313 C. 16.

[1099] BOA., Y. PRK. BŞK. 44/48.

ele aldığı beşinci elçi, Mehmed Rıfat Bey de Londra Sefareti Müsteşarı olarak nakledilmiş,[1100] Londra Sefareti Baş Kitabeti'ne de Çetine Sefareti Baş Kâtibi atanmıştır.[1101] Nihayet 26 Aralık 1895 tarihinde, Kostaki Anthopoulos Paşa'nın, Londra'ya ulaşarak, görevine başladığı bildirilir.[1102]

Anthopoulos Paşa, Londra'ya atandıktan sonra padişah tarafından Hariciye Nezareti aracılığıyla gönderilen name-i hümayunu[1103] kraliçeye sunma hususunda sorunlarla karşılaşmıştır. 5 Ocak 1896 tarihinde ilk olarak Lord Salisbury ile Hariciye Nezareti'nde görüşür. Lord Salisbury'e kraliçeye itimatnamesini sunmak istediğini söyler ancak Salisbury, kraliçenin, Ozborn'da bulunduğunu, gelir gelmez de, kendisinden itimatnameyi sunmak amacıyla izin isteyeceğini belirtir.[1104] 14 Şubat 1896'da ise Prens Henry de Battemburg öldüğü için işin, yine gecikmeye uğradığını belirten Anthopoulos Paşa, kraliçeye verilmek üzere mektubu İngiltere Hariciye Nazırı'na verdiğini rapor eder.[1105] Paşa, Mart ayının ikinci haftası yine kraliçenin, Prens Henry de Battemburg'ün ölümü sebebiyle matemde olduğunu, bu nedenle de kendisini görmeye davet etmediğini bildirmiş, yazılan mektubu da Lord Salisbury'e verdiğini belirterek Salisbury'nin, Windsor Sarayı'na geçer geçmez, kraliçe ile görüşeceğini, bu vesile ile de mektubun kraliçeye iletileceğini, rapor etmiştir.[1106] Paşa ancak Mart ayı sonunda Windsor Sarayı'ndaki bir merasime katılarak, kraliçe ile görüşür ve name-i hümayunu kendisine takdim eder. Burada çok iyi karşılandığını söyleyen paşa, prens için yapılan merasimde kraliçenin, Padişah'tan övgü ile bahsettiğini de yazmıştır.[1107]

B. Osmanlı İngiltere İlişkilerindeki Rolü

1. Balkanlar Sorunu

1896 yılının Şubat ayında Bulgaristan'da yine huzursuzluk baş göstermişti. Bu dönem, yabancı devletlerin Bulgaristan meselesine müdahale etmeyi istedikleri de gelen haberler arasındaydı.[1108] 27 Ekim 1896'da top imal etmeyi öğrenmek için Bulgaristan

[1100] BOA., İ. HR. 349/1313 C. 12 1313 C. 21.
[1101] BOA., İ. HR. 349/1313 B. 11 1313 B. 07.
[1102] BOA., YA. HUS. 342/78.
[1103] kendisini öven mektup
[1104] BOA., YA. HUS. 343/34.
[1105] BOA., YA. HUS. 345/125.
[1106] BOA., YA. HUS. 347/69.
[1107] BOA., YA. HUS. 348/63.
[1108] BOA., Y. PRK. MK. 7/12.

Ermeni İhtilal Komitesi'nin, Londra'ya birkaç kişi gönderdiği haber alındı, konu araştırılınca da haberin doğru olduğu, altı kişinin böyle bir şey için Londra'ya geldiği ortaya çıktı ve Londra Sefarethanesi'nden, bu kişilerin takip altında bulundurulması istendi.[1109] 1897 yılının Haziran ayında da Bulgaristan prensinin, bağımsızlığını ilan edebilmek için Londra'da teşebbüslerde bulunduğu duyuldu.[1110] 9 Ekim 1897'de ise Anthopoulos Paşa, Bulgaristan prensinin, kendisine Aleksandr nişanının birinci rütbesinden bir madalya verdiğini bildiriyor ve bunu kabul etmek için de, izin istiyordu. Bu madalyayı Bulgaristan prensinin, padişaha bağlı olduğunu göstermek için verdiği, belirtilen sebepti, yine Viyana Sefiri Mahmud Nedim Bey'e de bu madalyadan verilmek istenmiş ve o da izin istemiştir.[1111]

1898 yılı Şubat ayında Anthopoulos Paşa, Lord Salisbury ile Balkanlar hakkında görüştü. Salisbury, gazetelerde Makedonya hakkında birçok şey yazıldığını ifade ederek, Markof'un, Bab-ı âli'ye nota verdiğinin doğru olup olmadığını sormuş, Makedonya'da ileriki dönemlerde karışıklık çıkacağını söylemiştir. Salisbury'e göre Markof, Makedonya'da iken, devletler endişe içerisinde olacaklardır.[1112] 9 Mart 1898 tarihinde ise Anthopoulos Paşa, Markof'un bir mektup gönderdiğini doğrular. Paşaya göre Londra Parlamentosu, Markof'un mektubunda yazılanları ve kendisini dikkate almamıştır, fakat Times gazetesi, sanki İngiliz parlamentosu, Makedonya'da Markof'u düşünüyormuş gibi olayları yansıtmaktadır. Gerekli olan işlemlerin yapılacağını belirten paşa, hükümetin göndereceği evrakları gazetelerde yayınlamaya da devam edeceğini bildirir.[1113]

Nisan ayının ilk haftası, Paris Sefarethanesi'nden Makedonya Komitesi, Etnik-i Eterya Cemiyeti ve Ermeni İhtilal Komitesi'nin, Osmanlı topraklarında cinayetler işlemek amacıyla, kendi aralarında bir anlaşma yaptıkları, bu cemiyet temsilcilerinin yine Londra'da toplantı yapmayı amaçladıkları bildirilmiştir. Bu duruma İngiliz Hükümeti'nin, dikkatini çekmenin, önemli olduğu düşünülerek Kostaki Anthopoulos

[1109] BOA., HR. SYS. 2758/64.
[1110] BOA., Y. PRK. EŞA. 27/58.
[1111] BOA., İrade-i Taltif (İ. TAL.) 122/1315 Ca. 101 1315 Ca. 12.
[1112] BOA., Y. PRK. EŞA. 28/82.
[1113] BOA., Y. MTV. 173/197.

Paşa'nın, hemen harekete geçip, bu kişilerin toplantılarına engel olması ve bu konuda İngiltere Hükümeti yetkililerinin, desteğini sağlaması istenmiştir.[1114]

23 Ocak 1899 tarihinde Bulgaristan'da ilkbahar ayında bir ihtilal olmasının Avrupa tarafından beklendiği, bu ihtilalin kararlarının da Londra'da kararlaştırıldığı haber verilir.[1115] 19 Şubat 1899 tarihinde de Makedonya'nın bazı yerlerindeki Hıristiyanlar ve Arnavutlar arasındaki çatışmalara değinen Salisbury, Bulgaristan Emareti ile Sırbistan Hükümeti tarafından, Bab-ı âli'ye bazı tebligatların yapıldığını ancak bu meseleden bahsetmenin zor olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunup, Avrupa idaresi derecesinde henüz bulunmuş olan bölgede, Osmanlı'nın idaresini isteyen halkın, durumunu bir neticeye bağlamak için girişimlerde bulunacaklarını, bu durumun da arzu edilen bir şey olmadığını söylemiştir.

30 Nisan 1899'da Anthopoulos Paşa, Balkanların durumu ile ilgili olarak Lord Salisbury ile yine görüşür. Paşanın raporuna göre Lord Salisbury ilk olarak kendisine Balkanlar'da bir isyan hareketinin olup olmadığını sormuş, paşa ise böyle bir hareketin olup olmayacağına dair rivayetler olduğunu, yabancı bir devletin parmağı olmadıkça, orada bulunan ahalinin her ne olursa olsun, isyan etmeyeceğini söylemiştir. Avusturya ile Rusya arasındaki ittifaktan konuşulunca da, Lord Salisbury, böyle bir şeyi onaylamadığını ve bu hususun endişe verici gibi göründüğü için, Osmanlı'yı haberdar etmek üzere toplanan istihbarat bilgilerini, Anthopoulos Paşa'ya bildireceğini belirtir.[1116] 1902 Mart ayı ortasına doğru ise Makedonya'daki komitelerin teşebbüslerinin engellenmesine çalışılmıştır.[1117]

a. İngilizlerin Selanik'te Bir Posta Merkezi Açma Konusu

7 Ağustos 1899 tarihinde İngiltere'nin, Avam Kamarası'nda İngiliz Posta Nazırı'nın, Selanik'te bir posta merkezi açmak istediğinden söz ettiği belirtilir. Hariciye Müsteşarı da bu merkezin açılması için İngilizlerin çok hevesli olduğunu, Lord Salisbury'den talimat alındıktan sonra, bu işe girişileceğini ve kurulacak olan binanın Osmanlı Postahanesi'nin karşısında olacağını söylemiştir.[1118] Posta merkezinin

[1114] BOA., İ. MTZ. (01) 22/1070.
[1115] BOA., Y. PRK. ASK. 147/33.
[1116] BOA., YA. HUS. 405/115; Y. PRK. BŞK. 61/90.
[1117] BOA., YA. HUS. 426/28.
[1118] BOA., Y. PRK. BŞK. 60/22.

açılmasının sebebi olarak Hindistan'a bir saldırı yapma niyeti olduğu bilinir ve yine Osmanlı'nın haberleşme hakkına da gasp edileceği söylenmektedir.[1119] 16 Ekim 1900'de de İngiltere'nin, Selanik'te posta merkezi açması için, Osmanlı'nın Hariciye Nezareti'nden izin aldığı belirtilmiş, verilen vaadin daha fazla geciktirilmemesi istenmiştir.[1120] Mart 1901 tarihinde ise yapılan isteklerin içerisinde İngiliz posta çantalarının sınıra kadar taşınmasını, hangi devletin memurlarının yapacağı maddesi konusunda anlaşmazlık çıkar. Osmanlı Devleti, İngiliz memurlarının posta çantalarını taşımasına izin vermeyince, İngiltere Hariciye Nazırı, buna tepki göstermiş ve Selanik'te bulunan diğer posta merkezlerinin, kendilerine malumat vermesini istemiştir. Bunu haber alan Anthopoulos Paşa da hemen olayı Osmanlı Hariciyesi'ne bildirir.[1121] İngiltere'nin bu konudaki bir diğer sorunu da, Osmanlı Devleti'nin eski ile yeni postahaneler arasındaki farkın konulmasını istemesidir. Anthopoulos Paşa ise Lord Salisbury'nin bunu kabul edemeyeceğini belirttiğini söyler.[1122]

2. Girit Sorunu

21 Ocak 1896 tarihinde Londra'daki Yunan Maslahatgüzarı, Kostaki Anthopoulos Paşa'yı ziyaret ederek, gazetelerin Girit'in Apokorona Köyü'nde bir takım çalışmalar yapıldığını, Girit'te bulunan vali ile askeri komutanın da fikir ayrılığı içerisinde olduğunu yazdıklarını bildirir. Maslahatgüzar, Osmanlı ile Girit arasında dostane münasebetler olduğu için, bu hareketlere engel olunmasını da rica etmiş, Ermeni meselesinin ilerlemiş olmasından dolayı, Girit'te herhangi bir soruna engel olunmasının gerektiğini söylemiştir. Anthopoulos Paşa da Girit'te olan olaylar hakkında bilgisi olmadığını söyleyerek, askeri kumandanın, vali ile görüşmese de yanındaki askerlere müracaat edebileceğini, kendisinin bu tür şeyleri iddia etmesinden dolayı elinde delillerin olması gerektiğini, son derece lüzum görülmedikçe de, Osmanlı'nın başka vasıtalara başvurmayıp, huzur ve asayişin sağlanabilmesi için, gerekli çabayı göstereceğini belirtir. Bu sözler üzerine de Yunan Maslahatgüzarı, yapılan görüşmenin dostça olup, yanlış anlaşılmaması gerektiğinin altını çizer.[1123]

[1119] BOA., Y. PRK BŞK. 60/22.
[1120] BOA., Y. MTV. 207/104.
[1121] BOA., Y. MTV. 213/52.
[1122] BOA., Y. MTV. 213/87.
[1123] BOA., YA. HUS. 344/46.

Temmuz ayı sonuna doğru, Sir Thomas Sanderson'la, Anthopoulos Paşa, Girit konusunda görüşürken[1124] 1897 yılının Ocak ayında, Anthopoulos Paşa, Yunan, Arnavut ve Bulgar Komiteleri'nin, Makedonya'ya, Londra'dan kaliteli ve yüklü miktarda tüfek ve fişek sipariş ettiklerini, bu siparişlerin de bölgede bulunan Hoca Bekir adında biri tarafından, teslim alınacağını istihbarat eder.[1125] Şubat ayı ortalarına doğru da Girit'te bazı olaylar patlak verir ve bazı askeri harekâtlarda bulunularak Giritlilerin, Müslümanları katlettikleri, Paris, Londra, Petersburg ve Roma Sefarethaneleri'ne bildirilir.[1126] 21 Şubat'ta ise Anthopoulos Paşa, İngiliz Hariciyesi ile bu konuyu görüşmüş, Girit'te derhal tedbirlerin alınmasını, bu duruma da bir son verilmesini istemiştir. Hariciye Müsteşarı ise kendisine bu konu ile ilgili bazı haberler geldiğini, ancak bir katliam yapıldığına inanılmadığını, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bir mücadele varsa, bunun üzücü bir durum olduğunu ifade etmiştir. Lord Salisbury de bu dönem, inceleme yapmak üzere bölgeye bir memur gönderildiğini söyleyerek, İngiltere'nin Yunanlı Miralay Vasos'un askerlerine, erzak gönderdiğini inkâr etmez.[1127]

İngiltere'nin, Girit'teki olaylarda parmağı vardır. İngiliz gazeteleri aynı tarihlerde Lord Salisbury'nin, Sisam da olduğu gibi, Girit'e de muhtariyet idaresi verilmesini istediğini yazarlar. Times gazetesi de buna dayanarak, Avrupa devletlerinin Yunanistan hakkında fikir birliği yaptıklarını, barış ve barışın devamlılığı için Osmanlı Devleti'nin ihlal edilemeyeceğini yazar. Bu gazetenin İstanbul muhabiri de, Osmanlı donanmasının, seferberlik halinde olmasının düşünülmediğini yazmıştır. Diğer gazeteler de padişahın, İngiltere sefiri ile görüşmeler yaptığını, İngiltere donanmasının, Girit'e mühimmat göndermesine mani olunduğunu, Giritlilerin lehine olarak Londra'da bir antlaşma imzalandığını, Mösyö Bryce ve Mösyö Gladstone'nin da yine bu dönemde şiddetli konuşmalar yaptıklarını yazarlar.[1128] Yine Salisbury'nin, Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmalar da bildirilir. Salisbury, bu dönemde Girit'e muhtariyet verilerek, Osmanlı idaresine bırakılmasını istemiştir. Yapılan plana göre Girit'e muhtariyet verilmesi haberi, Avrupa devletleri tarafından hem Osmanlı'ya, hem de Yunanistan'a bildirilecek, bu iki devlet askerini Girit'ten çekmezse, o zaman devletlerin bu durumda alacağı

[1124] BOA., YA. HUS. 357/110.
[1125] BOA., YA. HUS. 365/66.
[1126] BOA., YA. HUS. 366 / 47; 366 / 81.
[1127] BOA., YA. HUS. 367/39.
[1128] BOA., Y. PRK. HR. 23/35.

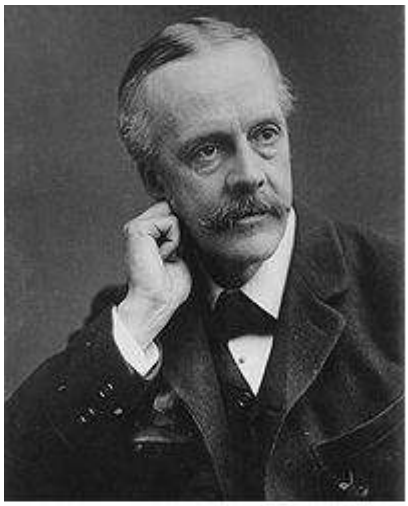

Arthur James Balfour

kararlar zorla uygulattırılacaktır.[1129] Yine Avrupalı devletlerin, Yunan Hükümeti'ne nota verdiği Osmanlı'nın, Girit'e asker sevk ettiği, Fransızların da bu işe karşı çıktığı gelen diğer haberlerdir.[1130]

1897 yılının Mart ayı başında Osmanlı Hariciyesi, yeniden harekete geçer ve Girit'teki Müslümanların himaye edilmesi için, sefarethanelere tebligat yaparak, konu ile ilgili girişimlerde bulunmalarını ister. Bu konuda Lord Salisbury ile görüşen Anthopoulos Paşa'ya da Salisbury, donanmanın Girit'in iç taraflarında olduğunu, Müslüman halkı koruyamayacaklarını söylemiştir. Anthopoulos Paşa da, Müslümanların himaye edilmesinin sorumluluğunun, Avrupalı devletlerde de bulunduğunu, kendisine belirtince, Salisbury Avrupalı devletler tarafından kaleme alınacak bildirinin, bir iki gün içerisinde gerçekleşeceğini ifade eder.[1131]

Osmanlı Devleti aynı zamanda, Yunan askerlerinin Girit'ten çekilmesini de istiyordu. 5 Mart 1897 tarihinde Londra Parlamentosu'nun görüşmelerinde, Mösyö James Arthur Balfour[1132], Girit'in Yunanistan'a bırakılmasının, Balkanlar üzerinde kötü etki bırakacağını söylerken, Salisbury de onun bu sözlerine katıldığını belirtiyordu.[1133] 10 Mart'ta Anthopoulos Paşa, Lord Salisbury ile tekrar görüştü ve bu görüşmede Salisbury'nin, Osmanlı yönetiminden şikâyet ederek, Anadolu'da keyfi bir rejim olduğunu iddia ettiğini bildirdi.[1134] Yine Avrupa devletlerinin Girit'in abluka altına

---

[1129] BOA., Y. PRK. HR. 23/35.
[1130] BOA., Y. PRK. PT. 10/119
[1131] BOA., YA. HUS. 367/143.
[1132] **Arthur James Balfour** (25 Haziran 1848-19 Mart 1930) İskoçyalı politikacıdır. Erken yaşlarda muhafazakâr partide politikaya atılan Balfour, 1874 yılında parlamentoya girdi. Lord Salisbury'nin iktidarı döneminde İrlanda'dan sorumlu sekreter oldu ve İrlandalılara karşı uyguladığı sert yöntemler yüzünden İrlanda Milliyetçileri tarafından *Kanlı Balfour* olarak adlandırıldı. 1891 ve 1895 yıllarında üst üste hazineden sorumlu bakan ve 1902'de başbakan oldu. Onun kabinesinin Joseph Chamberlain'in verdiği gümrük vergisi önerisinde ayrılığa düşmesi üzerine 1905'te seçime gitmek zorunda kaldı ve bu seçim sonucunda da mağlup oldu. Balfour, 1911 yılında parti liderliğini bıraktı ve 1915 yılında kurulan koalisyon hükümetine katıldı. 1916-19 yılları arasında dışişleri danışmanlığında bulundu. Görevi sırasında yayınladığı bir deklarasyonla (Balfour Deklarasyonu-1917) büyük tartışmalara yol açtı. Birçok tarihçi tarafından bu deklarasyon, 1948'de kurulacak olan İsrail devletinin temelini atmıştır. 1919-22 ve 1925-29 yıllarında Lordlar Kamarası danışmanlığı yapan Bulfour, 1922 yılında Lordluk ünvanı almış, 1930 yılında da ölmüştür. http://tr.wikipedia.org/wiki/Arthur_Balfour, 25.10.2010. saat. 1902.
[1133] BOA., YA. HUS. 368/3.
[1134] BOA., HR. SYS. 2758/82.

alınması, konusunda da fikir birliği yaptıkları, gelen haberler arasındaydı.[1135] Girit'in ablukası gündeme gelince de Yunanistan bunu protesto etti.[1136] Aynı zamanda kendi hududuna da asker yığmaya ve taarruzlara başladı. Bu hareketlerden dolayı Osmanlı Hariciyesi, Londra, Paris, Berlin, Viyana, Petersburg ve Roma Sefaretleri'ne konu ile ilgili girişimlerde bulunmaları için tebligatlar göndermiştir.[1137] 4 Nisan 1897'de gönderilen tebligatlar üzerine Anthopoulos Paşa, Yunanlıların yaptıklarını Salisbury'e bildirir.[1138]

31 Mayıs 1897'de Anthopoulos Paşa, Salisbury'e üç gündür gazetelerin Avrupa devletlerinin Bab-ı âli'ye bir ültimatom verileceğini yazdıklarını söyleyerek, bu işin doğru olup olmadığını sorar. Salisbury, Osmanlı askerinin Girit'ten ihracının, İstanbul'daki Avrupa devletleri sefirleri tarafından yazılacak bir notaya bağlı olduğunu, bu notanın da henüz yazılmadığını, yazılmamasının ise sefirler arasında görüş birliğinin olmadığına işaret ettiğini belirtir ve Girit'in Kandiye bölgesinde bazı olaylar çıkmamış olsa, Girit meselesinin sukunetle bitmesinin beklendiğini ifade eder.[1139] 11 Haziran 1897'de Kandiye'de bulunan konsolos vekili, Hıristiyanlara zulüm edilmediğini açıklamış, bu haber de uluslararası ilişkilerde kullanılsın diye çeşitli yerlere bildirilmiştir.[1140] 28 Ekim 1897 tarihinde ise Anthopoulos Paşa, Lord Salisbury'e, İtalyanların, Girit'e dair bazı kararlar aldıklarını, bu kararların Osmanlı'da endişeye sebebiyet vermemesi için de bazı önlemlerin alınması gerektiğini bildirir. İtalyalıların, Girit'te bulunmalarının arzulanmadığı, durum oluşturulduktan sonra gidecekleri, uygulananların yanlış olmaması için de, askerin gayretine ihtiyaç duyulduğu konuşulanlar arasındadır.[1141]

1898 yılı Ocak ayı ortalarında ise Rusya Sefiri Zeynoviyet'in, Padişah ile görüşerek, Avrupa devletlerine Girit'e vali olarak Prens George'un seçilmesinin teklif edilmesini, söylediği duyulur.[1142] Şubat ayında da Anthopoulos Paşa, Girit'e, Prens George'nin vali olarak tayin edilmesi konusunda, Lord Salisbury ile görüşür. Salisbury, bu görüşmede kendisinin bile Girit için bir vali teklif etmesinin üzüntü ile

[1135] BOA., Y. PRK. HR. 23/76.
[1136] BOA., Y. PRK. HR. 23/100.
[1137] BOA., YA. HUS. 370/103.
[1138] BOA., YA. HUS. 371/24.
[1139] BOA., Y. PRK. DH. 9/72.
[1140] BOA., Y. PRK. EŞA. 27/42.
[1141] BOA., Y. PRK. EŞA. 28/24.
[1142] BOA., Y. PRK. TKM. 40/18.

karşılanacağını, Rusya'nın böyle bir teklifte bulunmasının sebebinin anlaşılmadığını, Rus Çariçesi'nin de, bu işte müdahalesinin olduğunu söyler.[1143]

1998 yılı Mart ayı başında da Teselya'nın tahliye edilmesinden önce Girit meselesinin bir karara bağlanması, Meclis-i Vükela'da görüşülür ve mecliste alınan karar Londra, Roma, Petersburg, Paris, Berlin sefirlerine gerekli yerlere bildirilmesi için gönderilir. Bunun üzerine Anthopoulos Paşa, İngiltere Hariciye Müsteşarı'nı görüşmüş ve kendisine gönderilen kararları bildirerek, onun da bunları Salisbury'e iletmesini istemiştir.[1144] 1898 yılı Nisan ayının ortalarına doğru ise Girit'teki Osmanlı askerlerinin yarısının geri alınacağı, haberi gelir.[1145]

1898 yılının Eylül ortasında ise Girit'ten, Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi için Avrupa devletlerinin yapacakları teşebbüslere, Osmanlı Devleti'nin uymayacağı Londra, Paris, Roma ve Petersburg Sefarethaneleri'ne tebliğ edilmiştir.[1146] Bu ayın sonlarına doğru, Osmanlı ile Yunanistan arasındaki sınıra dair alınan yeni kararlarla çizilen harita ve imzalanan protokollerin, Bab-ı âli'de bulunmadığı bildirilmiş, Londra Sefarethanesi'nden hemen harita ve protokollerin onaylı bir örneğinin gönderilmesi istenmiştir.[1147] 28 Eylül'de de Lord Salisbury ile Anthopoulos Paşa görüşür ve Paşa, son zamanlarda gazetelerin, Girit Meselesi hakkında Bab-ı âli'ye bir ültimaton verileceğini yazdıklarını söyleyerek, bu haberin doğruluğunu Salisbury'e sorar. Salisbury de işin sadece Girit'ten, Osmanlı askerinin çekilmesi amacıyla bir nota vermekten ibaret olduğunu, bu notanın da henüz Avrupalı devletler ortak bir fikirde birleşmedikleri için yazılmadığını söylemiş, Kandiye meselesinin meydana gelmesinden dolayı Girit meselesinin sessiz bir şekilde çözülemediğini belirtmiştir.[1148]

Kasım ayında İngilizler, Mısır'ı himaye etmekle uğraşırlarken, Avrupa devletleri de Prens George'yi Girit Adası'na komiser tayin eder. Osmanlı Devleti de bu durumu protesto edeceğini bildirmiştir.[1149] İngilizler, sadece Mısır ile de uğraşmak istememektedirler. İngiliz devlet adamları Osmanlı'ya dokunan konulara el attıkları

[1143] BOA., Y. PRK. EŞA. 28/82.
[1144] BOA., Y. MTV. 173/102.
[1145] BOA., YA. HUS. 383/91.
[1146] BOA., YA. HUS. 388/82.
[1147] BOA., İ. MTZ. (01) 23/1105.
[1148] BOA., YA. HUS. 389/67.
[1149] BOA., Y. PRK. TKM. 41/14.

için, Aralık ayının 21'inde Salisbury, Girit Sancağı'nın şeklini, İstanbul'daki sefirlerin belirlemesini Anthopoulos Paşa'ya bildirir.[1150]

19 Şubat 1899 tarihinde Lordlar Kamarası'nda, Girit meselesi görüşülmüş ve Lord Kimberley, İngiltere Hükümeti'nin Girit için geciktiğinden şikâyet edildiğini, Prens George'nin Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki karışıklığın giderilmesine sebep olduğunu, Girit işinden de memnun kalındığını söylemiştir. Ancak Prens'in Girit'te nüfuzunu kullanarak hakem rolünü üstlenip, bu işi kötüye kullanacağının zannedildiğini de sözlerine ekler. Lord Salisbury ise eğer korkulacak bir şey varsa, onun da Müslüman nüfusun Osmanlı Padişahı'nın hâkimiyetinde olmasından dolayı perişan olacaklarının olduğunu, (Rusya'nın teklifinden bahsederek) bir muharebe meydana gelmesinden sonra bile Girit'in tekrar eskiden olduğu kadar kötü duruma düşmeyeceğini söylemiş, ardından bir savaşın da beklendiğini bildirerek[1151] Girit'e müdahale fikrinde olanların, bu fikri savunmaya devam etmelerini, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında kin ve garezin bulunduğunu iddia etmiştir.[1152] 9 Nisan1899'da Girit'e vali olarak tayin edilen Prens George'nin de, İngiliz Kraliyet ailesine girmek için Prens de Galle'in Kız kardeşi Prenses Victoria ile evlenmek istediği duyulur.[1153]

1901 yılının ocak ayı sonuna doğru Yunan Kralı'nın Londra'ya geldiği bildirilirken,[1154] 28 Şubat 1901'de Anthopoulos Paşa, Prens George'un, Girit'te bulunan Avrupa askerlerinin yerine Yunan askerlerinin yerleştirilmesi için Avrupa'da girişimlerde bulunduğunu, böyle bir teklifi Roma Kabinesi'ne dahi götürdüğünü, ancak Roma Kabinesi'nin bunu reddettiğini haber verir.[1155] 11 Haziran'da da Avrupa devletlerinin sefirlerinin toplanarak, Girit'in koruyuculuğunu üstlenmek amacıyla, bazı önemli kararlar aldığı belirtilmiş, Girit Meclisi'nin, Yunanistan'a katılmak için, Avrupa devletlerine vermek istedikleri bir beyannameyi, konsolosların kabul etmediği söylenmiştir.[1156]

[1150] BOA., İ. MTZ. HR. 33/1353.
[1151] BOA., Y. PRK. EŞA. 31/149.
[1152] BOA., Y. EE. 118/24.
[1153] BOA., Y. PRK. TKM. 41/91.
[1154] BOA., YA. HUS. 413/5.
[1155] BOA., Y. MTV. 212/8.
[1156] BOA., Y. PRK. TKM. 44/52.

3. Aleyhte Basın Faaliyetleri ile Mücadele

Kostaki Anthopulos Paşa, Londra'ya geldikten hemen sonra diğer iki elçi gibi Osmanlı ile ilgili gazete haberlerinin tercümelerini ve yine devleti ilgilendiren diğer konuları rapor etmeye başladı. Örneğin; 1896 yılının Şubat ayında, İngiliz Parlamentosu'nun üyesi ve Osmanlı dostu olarak nitelendirdiği, Sir Ellis Ashmead Bartlett'in England and Union adlı haftalık bir gazetede, bir dizi makale yayınlatarak, Osmanlı'ya duyduğu sempatiyi ortaya koyduğunu, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bildirdi.[1157] Aynı ay içerisinde Atina'da da, Vatan adlı bir gazete çıkarılacağı duyuldu ve bu gazetenin de yurda sokulmaması için, gerekli çalışmalar başlatıldı. Aynı zamanda Tevfik Paşa'ya da Paris Elçiliği'nden bilgiler gönderiliyor, Nazerbekyan ve Atabek tarafından bu türlü işlerin yürütüldüğü İstanbul ile Anadolu'nun, Avrupa kısmında kargaşa çıkarılacağı, işin tarihinin de Mayıs ayı olduğu bildiriliyordu.[1158]

Temmuz ayında da Anthopoulos Paşa, Lord Salisbury ile bir görüşme yaparak İngiliz gazetelerinin, Osmanlı aleyhinde yazdıkları yazılardan vazgeçirilmelerini istedi.[1159] Osmanlı Hükümeti ve padişah gazetelerin peşini bırakmamaya, aleyhte yazılan her yazıyla mücadele etmeye kararlıydı. Nitekim bu ayın ortalarına doğru da, Osmanlı menfaatine çalışması için, Salivor adlı bir gazeteciye üçüncü, New York Herald gazetesi muhabirlerinden Sidteey Godiman'a da dördüncü dereceden birer mecidiye nişanı hediye edildi.[1160] Ermenilerin, gazeteciler vasıtasıyla, Osmanlı aleyhindeki faaliyetleri, çığ gibi büyürken sergilemeye çalıştıkları tiyatro oyunlarının da, biri engellendiğinde diğeri ortaya çıkıyordu. Bu nedenle 5 Eylül 1896 tarihinde Lewis Moris adlı bir kişinin, Londra'da Olimpic Theatre'da, Anadolu'da Ermenilere karşı yapıldığı iddia edilen mezalim konusunda, İngilizleri heyecana getirmek için bir dram oynattığı istihbarat edildi.[1161] Kasım ayı sonunda da Londra'da Shaftesbury Tiyatrosu'nda sahnelenecek olan Ermenice oyunun yasakladığı için sahnelenmediği bildiriliyordu.[1162]

Sefarethane, aleyhte sahnelenen oyunları engellemenin dışında, Londra tiyatrolarında oynanan oyunlarda, padişah ve Osmanlı Devleti aleyhine konuların

[1157] BOA., HR. SYS. 2757/83.
[1158] BOA., HR. SYS. 2749/13.
[1159] BOA., Y. MTV. 144/36.
[1160] BOA., Y. PRK. BŞK. 47/44.
[1161] BOA., YA. HUS. 358/90.
[1162] BOA., YA. HUS. 362/118.

işlenip, işlenmediğini de soruşturuyordu. 1897 yılının Ocak ayında ajan olarak tutulan Mösyö Lion Polvard'ın, tiyatrolarda oynanan oyunlarda, Osmanlı Devleti'ne düşman hiç bir gösterinin yer almadığını belirttiği söylenerek,[1163] bu kişiye yaptığı araştırmalar karşılığında nişan verilip ödüllendirilmesi gündeme geldi.[1164] 30 Nisan'da yine Ermeni olayları hakkında tertip olunan bir tiyatronun, Londra'da sergileneceği duyuldu ve Mabeyn, tarafından Londra Sefarethanesi'ne bu tiyatroya da engel olunması için bir tebligatta bulunuldu.[1165] 26 Haziran 1901 tarihinde ise Londra'da daha önce oynatılması düşünülen fakat engellenen Esrar-ı Harem adlı oyunun, bu sefer de Londra civarında başka bir yerde, hem de daha çirkin bir şekilde sergileneceği, haber alındı ve bunun için de gerekli teşebbüslerde bulunması Anthopoulos Paşa'ya bildirildi.[1166] Temmuz başında da yapılan girişimler sonuç vermiş, Esrar-ı Harem adlı tiyatro oyununun yasaklandığı bildirilmiştir.[1167]

1898 yılı yine dış basından birçok gazetenin Anadolu'ya sokulmasının yasaklanmasıyla başlar.[1168] Times gazetesi, İstanbul'daki sefirlerin, Londra'daki Hınçak Komitesi'nden, ıslahatların uygulanması içeriğinde birçok bildiri aldıklarını yazmaktadır.[1169] Avrupa gazeteleri ise ara sıra Kürtler ile Ermeniler arasında çatışmalar olduğundan bahseder. Bu tür haberler mevcut politik havayı bulandırmaktan ibarettir. Ocak ayı sonuna kadar, haberler devam edince ve en sonunda Daily Telegraph gazetesi, Anadolu'da Kürtler ile Ermenilerin çatıştığını yazınca, Anthopoulos Paşa'dan bu tür haberleri yalanlaması istenir.[1170] 1898 yılının Şubat ayı başında da, Londra'da yeni bir Hınçakist Komitesi oluşturulduğu duyulduğu için, bu konuda da incelemeler yapılır.[1171] 9 Şubat'ta ise Osmanlı Devleti'nin, Times gazetesinde çıkan yazılardan sorumlu olmadığı, fakat Bab-ı âli'nin, İngiltere'ye karşı kötü tavrını değiştirmesi gerektiğinin söylendiği duyulur.[1172]

[1163] BOA., YA. HUS. 365/94.
[1164] BOA., Y. MTV. 151/3.
[1165] BOA., Y. PRK. BŞK. 61/91.
[1166] BOA., Y. PRK. EŞA. 35/86.
[1167] BOA., YA. HUS. 418/8.
[1168] BOA., Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.) 381/21.
[1169] BOA., HR. SYS. 2759/5.
[1170] BOA., HR. SYS. 2759/7.
[1171] BOA., YA. HUS. 381/28.
[1172] BOA., Y. PRK. TKM. 40/22.

Bu zor dönemde gönderdiği istihbarat bilgileri ve yaptığı çalışmalardan dolayı 3 Mart 1899 tarihinde Anthopoulos Paşa'ya bir nişan hediye edilmiştir.[1173] 26 Mart 1900 tarihinde de Londra'daki Palmall gazetesi sahibi Mösyö William Valder Astor'a, Osmanlı lehindeki çalışmalarından dolayı altın liyakat madalyası verilir.[1174] Bu işi Padişah, gazetecileri kendi yanına çekmek için yapmaktadır. Çünkü madalya verilmesi gazeteciler arasında bir rekabet oluşturur ve en azından asılsız yazılar yazmalarını önler, diye düşünülür. 11 Haziran 1901'de ise Wamberry'nin, Padişah, Osmanlı Devleti ve Rusya Hükümeti, hakkında bir konferans vereceği bildirilmiştir.[1175]

1902 yılının Ocak ayında Hariciye Nezareti, Mahmut Paşa ile ilgili incelemeler yaptırmış, bazı suçlar işleyerek firar eden Mahmut Paşa'nın, Londra'ya gelmediği sefarethane tarafından bildirilmiştir.[1176] Mart ayının ilk haftası ise Londra Sefarethanesi'nin, Mahmut Paşa hakkında verdiği malumatın tersine, yine İsmail Kemal ile Mahmut Paşa'nın, Londra ve Avrupa'nın diğer şehirlerinde Osmanlı aleyhinde faaliyetlerde bulundukları belirtilerek, bu kişilerin faaliyetlerine engel olunması ve sürgün edilmelerinin sağlanması için girişimlerde bulunulması Londra Sefarethanesi'nden istenir.[1177]

23 Haziran 1902 tarihinde Londra'daki Hilafet gazetesi hakkında tekrar incelemeler başlatılmıştır.[1178] Avrupa gazetelerinde, Osmanlı aleyhinde çıkan haberleri bildirmek, hem sefirlerin hem de diğer devlet memurlarının görevidir. Bu kişilerden biri de Abdülhak Hamid Tarhan'dır ve o da padişaha Selim Faris hakkında bilgiler göndermektedir.[1179] 29 Haziran 1892'de Osmanlı Devleti'yle ilgili olarak gazetelerde kayda değer bir haber bulunmadığını bildirirken, sadece Daily News gazetesinin Londra'da Ermeni Şirketi denilen kişilerin, Lord Salisbury'ye takdim ettikleri bir muhtıra olduğunu, Ermenilerin yaşadıkları Osmanlı vilayetlerinin, yerel yönetimlerinin, idare ve uygulamalarından şikâyet edildiğini, tek çare olarak bu vilayetlerin birleştirilip, bir Ermeni valinin idaresine verilmesini, bunun da Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler aracılığıyla uygulanması gibi, teklifleri ileri sürdüklerini, söyleyerek, İngiltere

[1173] BOA., İ. TAL. 167/1316 L. 114 1316 L. 20.
[1174] BOA., İ. TAL. 205/1317 Za. 08 1317 Za. 24.
[1175] BOA., Y. PRK. TKM. 44/52.
[1176] BOA., Y. MTV. 225/34.
[1177] BOA., İ. HUS.94/1319 Za. 08 1319 Za. 23.
[1178] BOA., Y. MTV. 231/111.
[1179] BOA, Y. PRK. EŞA, 16/1.

Hükümeti'nin yardımının istendiğini, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına aykırı bir durumun bahis konusu olmadığını, belirtmiştir. Morengo adlı kişinin ise tekrar Londra'ya gelerek, gazetesini üç yıl süreyle yayınlayabilmesinin yollarını bulduğunun duyulduğunu da, belirten Abdülhak Hamid Bey, bir müddetten beri Osmanlı Büyükelçiliği'nde gözükmeyen Selim Fâris'in ise, yakında Paris'e geçtiğini ancak, İrlanda'ya gitmek üzere, Londra'ya geldiğini istihbarat eder.[1180]

4. Ermenilerle Mücadele

5 Aralık 1895 tarihinde Kostaki Anthopoulos Paşa, henüz görev başı yapmadığı için yerine işleri yöneten Morel Bey, Ermenilerin gazeteler vasıtasıyla aşırı şekilde Osmanlı aleyhinde hakarete varan yazılar yazdıklarını, rapor ediyor ve Ermeni Cemiyeti Sekreteri Mr. Atkins'in birkaç gün önce kendisine gelerek Sason'daki Ermeniler için yardım dağıtılmasını istediğini, eğer Lord Salisbury, gönderilecek heyeti kabul etmezse, halka başvuracaklarını belirttiğini söylüyordu. Bu iş hakkında gönderilen bilgilerde de Sir Thomas Sanderson'un, konu ile ilgili Salisbury'i bilgilendirdiği fakat Salisbury'nin kendisine büyük ya da küçük hiçbir heyeti kabul etmeyeceğini söylediği yazılıydı.[1181]

1896 yılının Ocak ayında Paris ve Londra'daki Hınçak Komiteleri'nde, Anadolu'dan kaçan Ermenilerin toplandığı duyuldu. Bunun üzerine Paris ve Londra Sefarethaneleri'nden konu ile ilgili istihbarat talep edildi. Bu sıralarda Tevfik Paşa da Londra İhtilalci Ermeni Komitesi'nin, Avrupa'daki Ermenilerden, Osmanlı topraklarındaki Ermeni bölgelerine göndermek için para yardımı aldığını, bu paralar ile de silah alınmaya çalışıldığını, Ermenilerden bölgeye gönderilecek askerlerin bile bulunduğunu söylemekteydi. Bu konuda da Anthopoulos Paşa, bilgi isteyerek, elde edilen bilgilerin Paris Elçisi Ziya Paşa'ya iletilmesini talep ediyordu. Anthopoulos Paşa daha sonra, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya, gönderdiği raporunda, ihbarı doğrulayan kesin bir neticeye varmanın, zor olduğunu, sefarethanenin araştırmalarını sürdüreceğini, Nazarbekyan adlı bir kişiden şüphelenildiğini ve bu kişinin de takip edildiğini söyledi ve İngiltere Hükümeti'nin dışarıdan gelen yabancıları takip edemediğini belirtti.[1182]

[1180] BOA, Y. PRK. EŞA, 16/1.
[1181] BOA., HR. SYS. 2858/30.
[1182] BOA., HR. SYS. 2789/2.

Daha önce Morel Bey de, Londra Sefareti müsteşarı iken, İngiltere'deki Ermeni Komiteleri hakkında geniş malumat vermişti, ona göre bu komitelerden hiçbirinin silah almaya gücü yoktu. Bu cemiyetler sadece gazetelerde yazılar yazacak türden cemiyetlerdi.[1183] Bu tür bilgilere rağmen Hariciye Nezareti işi sıkı tutmakta ve gelen her bilgiyi değerlendirmekteydi. İngilizlerin, Osmanlı topraklarındaki emellerini gerçekleştirmeleri de Ermeniler vasıtasıyla oluyordu. Osmanlı Hariciyesi'nin de dikkatleri hep başka yönlere çekilmeye çalışıldı. Hariciye Nezareti ve özellikle padişahın, bu konuya aşırı ilgisi diğer Avrupa devletleri ile aradaki ilişkilerde açık verilmesine de sebep olmaktaydı.

4 Şubat 1896 tarihinde Avam Kamarası başkanı ve aynı zamanda da Hazine 1. Lordu Mösyö Balfour'un, Bristol'de bir konuşma yaptığı rapor edildi. Mösyö Balfour, Lord Salisbury'nin yeğeniydi ve konuşmasında İngiltere'yi överek, Osmanlı yönetimini çok ağır bir şekilde eleştirmişti. Konuşmaları, Salisbury'nin tam zıttı ve aşırı kışkırtıcı nitelikteydi. Örneğin; Osmanlı Devleti'nin yönetiminin, düzeltilmesini, on sekiz aydır Osmanlı'nın izlediği yönetim tarzının (burada Ermenilerin iddialarını kastetmiştir) sonsuza dek cezasız kalmayacağını söylemişti.[1184] Aynı zamanda, Lord Salisbury'i de Non-Konformistler'in verdiği bir akşam yemeğinde, Ermeniler ile ilgili bir konuşma yaparak, ne Padişah II. Abdülhamid'in, ne de İngiltere Devleti'nin, Ermenilerin kötü bir şekilde yönetilmelerini arzu etmediğini, ıslahatın icrasının muhtaç olunan bir şey olduğunu, bu ıslahatların yapılabilmesi için de Osmanlı'ya zaman verilmesi gerektiğini söyledi. Bu iş için acil olarak devletlerin birlikte hareket edip, ortak kararlar alması gerektiğini, vurguladı.[1185] Salisbury'nin bu tarafsız bakış açısı padişah II. Abdulhamid'in dikkatini çektiği için de, Kostaki Anthopulos Paşa vasıtasıyla, Lord Salisbury'e teşekkür edildi.[1186] Aynı yemekte kendi yeğeni Balfour da bulunuyordu. Balfour, Osmanlı'nın, dış politikasında İngiltere'yi kendisinden uzaklaştırdığını iddia ederken, ondan daha etkili bir isim olan Salisbury ise aynı dinleyiciler karşısında İngiltere'nin, Osmanlı'nın yanında olduğunu söylemişti.

Şubat ayının ortasına doğru Londra ve Atina'daki İhtilalci Ermeni Komiteleri'nin, birtakım kanlı gösteriler yaparak, İngiliz ve Rus tebaalarını

[1183] BOA., HR. SYS. 2757/43.
[1184] BOA., HR. SYS. 2757/71.
[1185] BOA., Y. PRK. PT. 10/56; YA. HUS. 345/106.
[1186] BOA., HR. SYS. 2757/71.

öldürecekleri, bunun sonucunda da büyük devletlerin müdahalesini sağlayarak bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını düşündükleri yolunda, istihbaratlar geldi.[1187] Bu ürkütücü haberler dışında, Mart başında Ermenilerin elde ettikleri bomba ve mühimmatları, Amiral Commerell'e gösterdikleri, Londra Sefareti'nden bildirildi.[1188] Söylenenler doğruydu. Ermeniler silahlanıyordu.

9 Mart 1896 tarihinde Anthopoulos Paşa, İngiltere Kraliçesi'nin Damadı Prens De Galle'in, Windsor Sarayı'ndaki resmikabul törenine katıldı. Paşa, prensin kendisini bu davette, Malbrought Sarayı'nda görüşmeye çağırdığını bildirerek daha önce de Salisbury'nin elçiliğe gelip, kendisine iade-i ziyaret yaptığını rapor etti.[1189] Birgün sonra da, İngiltere Parlamentosu'nda, Mösyö Smayet adlı kişinin, Ermeniler için Osmanlı aleyhinde şiddetli bir konuşma yaptığını, İslam dini hakkında da sözlü saldırılarda bulunduğunu bildirerek bazı üyelerin, Osmanlı'yı koruduğunu, Hariciye Müsteşarı'nın ise geniş bir konuşma yapıp, İngiltere Hükümeti'nin hiçbir zaman Ermeniler için savaşmayacağını belirttiğini, iki yüz bin Ermeni'nin katledildiği hakkında da Mösyö Ashmeed'in ileri sürdüğü iddianın abartılı bulunduğunun söylendiğini yazdı. Paşa, bazı üyelerin, Anadolu Hıristiyanlarının çok zor durumda olduklarını iddia ettiklerini de söylemiş, parlamentonun ileriki tarihlerde, Ermeniler için gerekli olacak ıslahatların yapılarak, durumlarının düzeltileceğini umut ettiğini bildirmiştir.[1190]

19 Mart 1896 tarihinde ise Londra'daki tiyatrolardan birinde, Ermeni olaylarını ve Anadolu'daki sözde katliamları sergileyen, sansosyonel sahneler içeren bir oyunun sahneleneceği, haber alınır. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bu konuyu bildiren Anthopoulos Paşa, böyle bir oyunun İngilizlerden, bazılarının düşmanlıklarını tekrar uyandıracağını düşünerek, Salisbury'e şikâyette bulunur ve iki ülkenin dostluk ilişkilerini göz önünde bulundurarak, " Duc de Yord " veya " Shaftesbury " tiyatrolarına engel olunmasını ister. Salisbury'i de paşanın talebini not ederek gerekli birimlerden bilgi edineceğine ve böyle bir gösterinin olmaması için tedbirler alacağına söz verir.[1191]

28 Mart 1896 tarihinde Westminister Dükü'nün bünyesinde toplanan Ermeni Cemiyeti'nin kâtipliğini yapan Mösyö Atkins sefarethaneye gelerek, Anthopoulos

[1187] BOA., HR. SYS. 2789/4.
[1188] BOA., Y. MTV. 137/107.
[1189] BOA., YA. HUS. 347/60.
[1190] BOA., YA. HUS. 347/73.
[1191] BOA., HR. SYS. 2758/7.

Paşa'yla görüşmüştür. Bu görüşmede Atkins, Anadolu'da öldürülen Ermeniler için yardım topladıklarını, bu yardımlar ile toplanan paraların da Ermenilere ulaştırılmasında Mabeyn-i Hümayun'un kendilerine zorluk çıkardığını iddia etmiş, bu işe bir çare bulunmasını istemiştir. Anthopoulos Paşa da Atkins'in, en başta kullanmış olduğu öldürme kelimesinin yanlış olduğunu, Anadolu'da öldürmenin olmadığını, Hınçakistlerin ve bazı yabancıların kışkırtmalarına uyarak isyan eden Ermenilerin saldırıları üzerine, Müslüman ahalinin karşılık verdiğini, bu yüzden de her iki tarafta ölüm ve yaralanmaların olduğunu belirterek, Atkins'ten, toplanan yardımların, Osmanlı Devleti'nin dostu mu? yoksa düşmanı mı? olarak gönderildiğini öğrenmek ister. Daha sonra adı geçen yardımların toplatılması için, çeşitli sebeplerle yapılan duyurularda kullanılan ifadelerin ve mitinglerde sarf edilen sözlerin, Osmanlı dostu olduklarını ispat edecek şeyler olmadığını ifade ederek *"Acaba hangi devlet veya memleket böyle şartlarda bu yardımları kabul eder?"* der. Ermeni Cemiyeti'nin niyetinin eğer insanlığa hizmet etmekse, o zaman hal ve hareketlerinin de bu hizmete uygun olması gerektiğini, Mabeyn-i Hümayun ile Osmanlı Hükümeti arasında herhangi bir ayrılık olmadığını, devletin vekillerinin, padişahtan aldıkları emir ve talimatları harfiyyen yerine getirmekle, görevli olduklarını söyler.

Mösyö Atkins ise bu sözler üzerine kendilerinin Hınçakistlerle ilişkilerinin olmadığını, topladıkları yardımların da insani maksatlarla yapıldığını, dostça olduğunu söylemiş, Sefir Paşa ise aralarında geçen bu konudaki güvencenin yeterli olmadığını belirterek şimdiye kadar Osmanlı aleyhinde söylenen ve yazılanların açıkça ortada olduğunu, bunun için de verilen güvencenin açık olması gerektiğini söylemiştir. Atkins, zamanında Westminister Dükü'nün, bir iki kez bozguncular ve Hınçakistlerle ilişkide bulunmadığının gazetelerde yayınlandığını iddia edince, Anthopoulos Paşa, yapılacak işlerin, şimdiye kadar atılan iftiralara eşit olması gerektiğini, toplanan yardımların Padişah'a ve Osmanlı Devleti'ne dostça olduğunu, yardım toplamakla yetinerek Hınçakist ve anarşist gibi politika ve cemiyetlerle bağlılıklarının bulunmadığını belirten bir yazının yazılıp, altına başkanlarının da imza atmasını, bu şekilde yazılan metnin de itibarlı günlük bir gazetede yayınlatılmasını istemiştir. Paşa, fikrince Mabeyn-i Hümayun'a ancak bunu arz edilebileceğini söyleyerek, böyle bir işin de etkisinin olacağını belirtir. Atkins ise buna cevap olarak Westminister Dükü'ne danışacağını söylemiş, sefarethaneden ayrılmıştır.

Anthopoulos Paşa, birkaç gün sonra da bu cemiyetin, Osmanlı'da huzur ve asayişi bozanlarla ilişkilerinin olmadığını, amaçlarının sadece ıslahatların uygulanması olduğunu, tamamen çirkin gördükleri bozguncu kişilerin hareketlerini de onaylamadıklarını yazı ile bildirdiklerini söyler. Ayrıca Westminister Dükü'nün Standard gazetesinde iki sene içinde zarara uğrayan kişilere, İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla para ve giyecek gibi şeyler toplayıp göndermeyi amaçladığını yazılı olarak bildirdiğini, öldürme vs. gibi gerçek olmayan ifadelerin de bu yazılarda geçmediğini bildirir.[1192] Nisan ayı sonunda da Mr. Atkins, komitelerinin politikadan uzak sadece yardım maksadı taşıdığını, bir mektupla Anthopoulos Paşa'ya iletir.[1193]

6 Nisan 1896 tarihinde Lord Salisbury, Mart ayında tiyatro gösterileri için müracaat edilen konu üzerine oynanacak oyunların, engelleneceği açıklamasını yapar.[1194] 12 Nisan tarihinde ise Anthopoulos Paşa, Atina'ya Hınçak Komitesi'nin hareketlerini incelemek üzere bir ajan gönderdiğini belirterek, bu kişinin bazı fotoğraflar getirdiğini bildirmiş, o fotoğrafta uzun saçlı olan şahsın, meşhur komite reisi Rus Nazarbekyan olduğunu, yanındaki kadının eşi, diğerlerinin ise köylülerden bazıları olduğunu belirterek fotoğraf ve bu kişiler hakkında detaylı bilgiler vermiştir.[1195] Bu fotoğraftan bir hafta sonra da Ermeniler tarafından alınmış olan silahların, Amiral Commerell tarafından çekilmiş bir fotoğrafı ortaya çıkar.[1196] Amiral Commerell, Şark-ı Karahisar'da maden işletme işindedir. Kendisine bu imtiyaz verilirken Karahisar Mutasarrıfı'na, Commerell'e dokunmamasının Osmanlı menfaatine olduğu söylenmiştir.[1197]

1896 yılı Nisan ayı sonunda "*Primrose League*" isimli siyasi bir kurulun yıllık toplantısında konuşma yapan Lord Salisbury, Padişah II. Abdulhamid'in, Ermeni olaylarından asla sorumlu olmadığını, sorumluluğun önceki İngiltere Hükümeti'ne ait olduğunu, bu hükümetin, diğer devletlerin katılımı olmadan yaptığı baskının, sadece girişimlerin başarısız kalmasına yol açtığını söyleyerek, muhtelif milletlerin, birbirleri aleyhine olan duygularının, ortaya çıkmasından başka bir işe yaramadığını ifade

[1192] BOA., Y. PRK. EŞA. 24/12.
[1193] BOA., Y. MTV. 141/30; HR. SYS. 2834/60.
[1194] BOA., YA. HUS. 349/43; HR. SYS. 2758/19.
[1195] BOA., YA. HUS. 349/89.
[1196] BOA., Y. MTV. 140/53.
[1197] BOA., Y. MTV. 140/54.

etmiştir. İngiltere'nin politik yenilgisinin, kendisinden önceki hükümetin, akılsız politikaları yüzünden olduğunu da, belirten lord, kendisi iktidara geldiği zaman etki imkânı olmayan diretmeler dışında, eline bir silah bırakılmadığını da sözlerine ekler.[1198] 8 Haziran 1896 tarihinde, Brüksel'de bulunan Agasi ve Melik adlı Ermeni ihtilalciler tarafından Sultan II. Abdülhamid'e suikast hazırlıkları yapıldığı yönünde Paris ve Londra Sefaretleri bilgi verirken, Bürüksel Sefareti, yaptırdığı açık ve gizli araştırılmalarda böyle bir komplonun söz konusu olmadığını, elde bulunan mektupların da sahte olduğu kanaatine varıldığını söylemektedir.[1199]

17 Eylül 1896'da Londra'ya gelen Ermenilerden oluşan büyük bir kalabalığın şehir halkını etkilemesi ve olağan dışı bir tepkinin oluşması sebebiyle Anthopoulos Paşa, İngiltere Polis Baş Komiseri ile görüşerek, kendisinden kontrolleri bir kat daha arttırmasını, işçi sınıfının Ekim ayı başında sefarethaneye çok uzak olmayan Hyde Park'ta, bir miting yapacağını, bu mitingde bulunabilecek Ermenilerin, halkı galeyana getirerek, sefarethaneye zarar verebileceğini, miting yüzünden de ek önlemler alınması gerektiğini bildirir. Baş Komiser ise ek önlemlerin tamamını alacağına dair söz vermiş, ancak Rus Çarı'nın ziyareti sebebiyle İskoçya'ya gitmesi gerektiğini, oradan döndükten sonra da fikir ve değerlendirmeleri ileteceğini söylemiştir.[1200]

Ekim ayının ilk haftası Anthopoulos Paşa, İngiltere Hariciye Nezareti Müsteşarı Sir Sanderson ile görüşür. Gerek İngiliz gazetelerinin gerekse İngiltere Hükümeti'ne muhalif olan kesimin birbirlerini desteklediklerini, Osmanlı aleyhinde çıkan her haberin kullanıldığını, bu durumdan da Osmanlı Hükümeti'nin aşırı derecede rahatsız olduğunu, İstanbul'da Ermenilerin çıkardıkları olayların da, yine bu amaca hizmet için kullanıldığını söyler. Müsteşar ise bazı kişilerin kurdukları cemiyetlerin, zerre kadar kabineye etkilerinin olmadığını söylemiş, cemiyetlerin suç işleyen üyeleri ile parlamento üyelerinin görüşmeye korkacaklarını, Osmanlı'ya zararlı olacak her türlü durumun da bertaraf edileceğini, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı'nın dostu olduğunu, İstanbul'da çıkan olayların, sadece İngiltere'de değil, Avrupa'da üzüntüye yol açtığını belirtmiştir. Sir Sanderson, bu görüşmede Osmanlı Devleti'nin menfaati icabı, batılı devletlerle ittifakta bulunması gerektiğini, Fransa gibi devletlerin başka dostlarının da

[1198] BOA., Y. PRK. EŞA. 24/36.
[1199] BOA., HR. SYS. 2745/33.
[1200] BOA., Y. PRK. HR. 22/39.

olduğunu, bu dostların ise başa gelebilecek kötü olaylara mani olabileceğini, Padişah II. Abdülhamid'in saltanatının da, dünyanın en parlak yeri olacağını da iddia etmiştir.[1201]

Sanderson'un bu sözleri İngiltere'nin izlediği oyalama taktiğinin bir neticesidir. İngiltere, her fırsatı değerlendirerek, Osmanlı'dan toprak almaya devam edecektir. İngiliz devlet adamları ne söylerse söylesin, ne kadar iltifat ederlerse etsinler, Osmanlı Hükümeti, özellikle Padişah II. Abdülhamid, hiçbir söze kanmayarak tedbirli davranma politikasına devam eder. Padişah o kadar tedbirlidir ki görüşmelere gönderilen sefirlere bile güvenmez. Sefarethaneler görünüşte vardır. Her şey Yıldız Sarayı'ndan yönetilmektedir. Sefirler birer iletişim aracı olarak görülür. Her şey, elektrik ya da kâğıt kullanımı bile saraydan gelecek izinlere tâbîdir.

10 Ekim 1896'da Lord Salisbury ile görüşen Anthopoulos Paşa, Salisbury'e, Londra'da bir takım yeni cemiyetlerin oluştuğunu, bunlardan birinin Londra Belediyesi'nde, diğerinin de Hayd Park'ta teşkil edildiğini bildirir. Salisbury, İngiltere'de hiçbir zaman kabine tarafından halk oylamasına gidilerek cemiyet sözleşmesi yapılmasının mümkün olmayacağını, Belediye Dairesi Cemiyeti'nin olmasının uygun bir şekilde gerçekleştiğini, Hayd Park'taki cemiyetin ise henüz oluşmasına karar verilmediğini söylemiştir. Ayrıca Hayd Park'taki cemiyetin kuruluşunda Gladstone'un parmağı olduğunu, bu cemiyetin de lüzumsuz olduğunu, cemiyetle ilgili hiç bir malumatının da bulunmadığını bildirmiştir.[1202]

17 Ekim 1896 tarihinde Belçika'nın Liege Limanı'ndan, Osmanlı'daki Ermenilere gönderilmek üzere, Charling ve Ortakları Şirketi'nin silah dağıtımı yaptığı istihbarat edilir. Bilgi geldikten sonra Anthopoulos Paşa, Ekim ve Kasım ayları içerisinde bu işe yoğunluk verileceğini bildirmiştir. Hariciye Nezareti, yapılan araştırmalar sonucunda, Lombart Street ve Charling'e 13.000 adet silah ısmarlandığının duyulduğunu, söyleyerek, bu silahları taşıyan geminin silahları indireceği limanın ve geminin yola çıkış tarihinin belirlenmesi ister. Anthopoulos Paşa da Londra'nın büyük bir dedektiflik bürosu ile anlaşarak, işin peşine düşmüş sadece bu büro ile kalmayarak, diğer yollara da başvurduğunu yazmıştır. Anthopoulos Paşa, gönderdiği raporunda, elemanlarından birinin " East and West " isimli limanlardan birçok telgraf alındığını öğrendiğini, bir genç yolcuya sorular sorularak, bazı limanlardan şirket adına bir takım

[1201] BOA., Y. PRK. EŞA. 25/27.
[1202] BOA., Y. PRK. EŞA. 25/36.

mallar sipariş edildiğinin bilgisine ulaşıldığını, bu malların da ne türlü şeyler olduğunun bilinmediğini belirtmiştir. Anthopoulos Paşa, şirketin numune bulundurduğu bir depoya girilip, bu odada malların incelendiğini, basit mallar dışında da hiç bir şeye rastlanmadığını belirterek Charling ve Ortakları Şirketi'nin, şüpheli sayılabilecek mallar taşımadığını söylemiştir.[1203]

12 Kasım 1896'da Anthopoulos Paşa, Lord Kimberley ile görüşür. Bu görüşme Ermeni meselesini incelemek için, Anadolu'ya gönderilen komisyona Amerikalı bir memurun katılmasının, kararlaştırılması üzerinedir.[1204] Bu tarihten sonra Amerikalılar da Ermeniler üzerindeki etkilerini arttıracaklardır. 28 Kasım 1896 tarihinde ise parlamentoda Lord Curzon'nun, Gladstone ile bir konuşma yaptığı, bu konuşmadan da Lord Salisbury'nin haberinin olduğu rapor edilir. Lord Curzon, Gladstone'nin yaptığı tahriklerin, İngiltere politikasına yarar sağlamadığını, Salisbury'nin yaptığı konuşmaların, kendisinin yaptıklarından çok daha önemli olduğunu, Osmanlı Devleti'ni ıslahat yapmaya mecbur etmek için tek çarenin devletler tarafından birlikte incelemeler yapmak olduğunu, Avrupa ittifakının şimdiye kadar birçok şeyde başarılı olduğu gibi, bundan sonraki birçok şey de de başarılı olacağını, İngiltere'nin de bu şekilde hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir. , Sudan politikası hakkında da şimdilik bir teşebbüsün olmadığını, İngiliz bayrağının da Hartum'da olduğunu söylemiştir. Raporda bildirildiğine göre İngiliz gazeteleri ve gazetecileri de Ermeni meselesinde İngiltere ile Rusya'nın birlikte hareket etmesi gerektiğini yazarlar.[1205]

Anthopoulos Paşa, aynı tarihte İngiltere Hariciye Nazırı'na, Avrupalı devletler tarafından bildirilen ve Anadolu vilayetlerinde yapılması düşünülen ıslahatların, iki ya da üç maddesinin dışında, hemen hemen tamamının uygulandığını da bildirir. Hariciye Nazırı'nın ise bu haberden çok memnun kalarak, parlamento üyelerine durumu haber vereceğini söyler.[1206]

Aralık ayının ilk haftasında, Lord Salisbury, yapılan ıslahatları değerlendirmiş ve Anthopoulos Paşa'ya, Anadolu'da yapılan ıslahatlar için memnuniyetini ifade etmiştir.[1207] Daha sonraki tarihlerde Salisbury'nin, Londra Belediye Başkanı'nın verdiği

[1203] BOA., HR. SYS. 2789/11; 2828/44.
[1204] BOA., YA. HUS. 314/74.
[1205] BOA., YA. HUS. 362/105.
[1206] BOA., YA. HUS. 362/107.
[1207] BOA., YA. HUS. 363/10.

bir yemekte Osmanlı'ya karşı İngiltere'nin zorlayıcı bazı tedbirler kullanamayacağını söylediği, konuşması sırasında söylediği bu sözlerin de yemekte bulunan bazı kişilerin hoşuna gitmediği belirtilir. Viyana Sefareti de aynı zamanda yapılan konuşmanın Viyana gazetelerinde yer aldığını bildirmiştir.[1208] 27 Ocak 1897'de ise Anthopoulos Paşa'dan, Salisbury ile görüşerek, Anadolu'da yapılan ıslahatlar hakkında, Standart gazetesinin Osmanlı aleyhine yazdığı yazıları şikâyet etmesi istenir. Lord Salisbury de bu görüşmede, gazetelerin kötü yönlü neşriyatlarının kabul görmeyen bir davranış olduğunu, İngiltere'nin bu tür yazılara dikkat etmediğini söylemiş, yazıların hiç bir devlet yöneticisine ve de hiç bir milletin hissiyatına dokunmaması gerektiğini belirterek, gerekirse polis müdahalesinin talep edilmesini istemiştir.[1209] Bu tarihte Hınçak ve Taşnakyan komitelerine mensup elli kişinin, Londra'da toplantı yapmaya hazırlandığı da öğrenilir, bu kişiler de sefarethanenin takibine alınmıştır.[1210]

1897 yılının Ocak ayı içerisinde İstanbul'daki Avrupa devletlerinin sefirleri, bir araya gelerek görüşmelere yaparlar ve Osmanlı Devleti'ne karşı dayatılacak bazı ıslahat fikirlerini oluştururlar. Bu sırada Salisbury ile görüşen Anthopoulos Paşa da Salisbury'nin, bu sefirlerden herhangi bir bildiri gelmediği sürece, konu ile ilgili konuşmayacağını belirttiğini söyler.[1211] Aynı yılın Eylül ayı başında da yine Minas Tcheraz'ın, İstanbul'a geldiği haber alınmış ve onun hakkında da incelemeler başlatılmıştır. 1898 yılı Şubat ayı sonunda ise İngiliz Hükümeti tarafından Parlamento üyelerine Mavi Kitap adlı ve içeriği Ermeni meselesi olan bir kitap dağıtılır. Bu kitapta İngiliz Hariciye Nezareti ile Osmanlı Sefarethanesi arasında geçen yazışmaların yer aldığı da belirtilen rivayetler arasındadır. [1212] 1898 yılının Mart ayında ise Reuter gazetesinin muhabirlerinden birinin, Sivas'ta Ermeni ırkına mensup kızların zorla Müslüman edildiğini yazdığı duyulmuş, bu haberin yalanlanması için de Londra Sefarethanesi'ne bir tebligat yapılmıştır.[1213] Bu istihbaratlar ile uğraşılırken 19 Mayıs 1898'de Gladstone'nin öldüğü haber verilir.[1214] Onun ölümü üzerine cenaze alayında

[1208] BOA., YA. HUS. 363/25.
[1209] BOA., A. MKT. MHM. 681/4; Y. PRK. HR. 23/8
[1210] BOA., YA. HUS. 365/78
[1211] BOA., YA. HUS. 366/59.
[1212] BOA., HR. SYS. 2759/12.
[1213] BOA., HR. SYS. 2759/14.
[1214] BOA., Y. PRK. EŞA. 29/75.

bulunulması için Lord Salisbury tarafından Anthopoulos Paşa'ya bir davet yapılmışsa da reddedilmiştir.[1215]

Eylül ayında Osmanlı Hükümeti hapishanelerin modernleştirilmesi için de uğraşmaktadır. Çünkü sık sık Ermenilerin kötü şartlardaki hapishanelerde cezalandırıldıkları, işkence gördükleri, gazetelerde yer alır. Bu olayların engellenmesi için de Osmanlı hapishanelerinin, Avrupa hapishaneleri tarzında inşa edilebilmesi amacıyla Londra, Paris ve Berlin Sefarethaneleri'nden konu ile ilgili hapishane resim ve planları ile bu işi yapan mühendislerin, hangi şartlarla inşaat yapacaklarının araştırılması istenir.[1216] Aralık ayında Hınçakist Komitesi yine faaliyettedir. Bu komitenin peşinde olan Anthopoulos Paşa ise komitenin elebaşlarının Brüksel'de bulunduklarını istihbarat eder.[1217]

1899 yılının Nisan ayı içerisinde, İngiltere Büyük Elçisi Sir Philip Currie, Padişah II. Abdülhamid ile görüşerek, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Ermeniler hakkında yeni bir program hazırladıklarını, bu programın da, yakında Osmanlı Devleti'ne bildirileceğini söyler. Osmanlı Devleti'nin hukukunda herhangi bir değişiklik yapılıp yapılmayacağının sorusu üzerine de, böyle bir şeyin asla olmadığını, önerilecek maddelerin var olan kanun ve yönetmeliklerden çıkarıldığını belirtir. Padişah II. Abdülhamid de bunun üzerine Osmanlı Devleti açısından endişelenecek bir şeyin olmadığını söyleyerek, kanun ve yönetmeliklerin çoğunluğunun, kendisinin döneminde düzenlenip, uygulamaya konulmuş maddeler olduğunu, bunların uygulanması için de devletin her zaman çaba ve gayret gösterdiğinden şüphe olmadığını ifade etmiştir. Elçi bu sözleri üzerine padişaha, program çerçevesinde sadece Ermenilerin, can, mal ve namuslarının korunarak, ülke yönetimine katılmalarının önerileceğini söyleyince, Padişah da Ermeni tabâsının yüzyıllardan beri, diğer tebaalar gibi mal, can ve namuslarının korunduğunu, şu andaki huzurlarının da buna delil olduğunu belirterek gerek doğrudan kendi hizmetinde, gerekse devletin bütün birimlerinde, her derecede Ermeni memurların istihdam edildiğini sözlerine eklemiştir[1218]

28 Nisan 1899 tarihinde Padişah II. Abdülhamid'i tekrar ziyaret eden İngiliz Elçisi Sir Philiph Currie, bu görüşmede önce Mısır meselesinden söz açmak istemiş,

[1215] BOA., YA. HUS. 385/41.
[1216] BOA., DH. MKT. 2106/47.
[1217] BOA., Y. MTV. 172/18.
[1218] BOA., Y.PRK. TŞF. 5/34.

fakat padişah bu konuyu Bab-ı âli'yle görüşmesini istemiştir. Bunun üzerine de, Ermeni meselesine değinerek Avrupa devletlerinin yapacağı ıslahatlardan bahsedip, Ermeniler ile ilgili bazı düzenlemelerin yapılmasının Berlin Kongresi ile Kıbrıs Sözleşmesi hükümleri gereği olduğunu, Osmanlı Devleti tarafından hiç bir şey yapılmadığını, İngiltere Devleti'nin de yapmaya söz verdiği işleri yerine getirdiği için, zor durumda kaldığını belirtir. Sultan Abdülhamid, Berlin Antlaşması'nda Anadolu ıslahatına yer verilirken, bir Ermenistan'ın kurulmasından söz edilmediğini, Kıbrıs Sözleşmesi'nde buna benzer uygulamalara yer verildiği gibi, kendi haklarının ihlal edilmemesinin açıkça belirtildiğini söyleyerek, İngiltere Büyükelçisi ile anlaşma sağlandığını, bu sözleşmenin her iki devletin menfaatine olduğunu, yine böyle büyük bir adanın İngiltere'ye terk edilmesinin, hükümet içinde hükümet kurulması amacına yönelik olursa, asla Osmanlı menfaatine olmayıp, devletin hukukunun çiğnenmesi anlamına geleceğini, böyle bir fedakârlığı seçmeye de hiç gerek olmadığını ifade eder.

Sözlerinin devamında Padişah, yine böyle bir durumun, askeri ve stratejik açıdan önemi ortada olan Kıbrıs Adası gibi büyük bir toprak parçasının, bir Ermenistan kurulması için verileceği anlamına geleceğini de bildirerek, devletin hukuk ve çıkarına aykırı bir önlem alınması için fedakârlık etmenin hiç gereği olmadığını söylemiştir. Sir Philiph Currie, İngiltere Devleti'nin, Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan, otonom bir vilayet ya da farklı bir ayrıcalığa sahip bir millet teşkilini istemediğini, sadece ıslahat yapılmasını istediğini söyleyince Padişah, ıslahatın, bir devletin yaşaması ve güçlenmesini sağlamak için yapıldığını, yok olmasına sebep olacaksa, buna ıslahat denilmesinin uygun olmayacağını ifade ederek, Osmanlı Devleti'nin, bütün tebaayı kapsayan, herkesin yararlandığı, halkın birbirinden ayırt edilmediği tarzda, ıslahat yapmak istediğini, devletin her bölümünde ayrı ayrı yönetim şekli olursa o devletin yaşayamayacağını, kanunun herkesi kapsaması gerektiğini, İngiltere Devleti'nin de bu konuda diretmesi ile Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasının, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ni himayesi altına alma niyetinden başka bir şey olmadığını söylemiştir. Padişahın bu sözleri üzerine elçi, İngiltere'nin böyle bir niyetinin olduğunun ancak faaliyetlerinden ve Osmanlı Devleti nezdindeki büyükelçisinin tavrı ile kullandığı dilden anlaşılabileceğini, bir takım yalancıların aldatmacalarından anlaşılmayacağını, bu sebeple de böyle ağır bir suçlamayı kabul etmeyeceğini söylemiş, böyle bir düşüncenin

ortaya çıkışının, o ana kadar kendisinin izlediği yoldan mı? yoksa kullandığı dilden mi? kaynaklandığını sormuştur.

Padişah ise böyle bir düşüncenin, olaylardan ve gözlemlenen durumlardan ortaya çıktığını söyleyerek, İngiltere Devleti'nin, Osmanlı ile uyuşmasının kendi yararına olduğunu, ancak yapılan her türlü istek ve başvurunun sonuçsuz kaldığını, bir yardımda bulunulmadığı için de, ümitsiz olunmasının normal olduğunu belirtir. Elçi, Bulgaristan vergisinin tayin ve tahsisi için İngiltere Devleti'nin diğer bazı devletlere başvurduğunu da söyleyerek, böyle bir zamanda İngiltere Devleti'nden yardım alınmadığına dair çıkan iradeyi de devletine bildirmek için izin istemiştir. Sultan Abdülhamid de amacının yalnızca bir gerçeği dile getirmek olduğunu söyleyip, Bulgaristan vergisi ile, ilgili maddi bir sonuç ortaya çıkarsa memnun kalınacağını ifade eder. Sir Philiph Currie, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini istediğini, Anadolu'da ıslahat yapılmasını istemelerinin, bazı endişe verici durumların ortaya çıkmasından dolayı meydana gelen korkudan ibaret olduğunu da söylemiş, araştırmalar sonucu sınırda Rusya'nın 70 bin askeri ile 80 topunun bulunduğunu, buna karşın Anadolu'da bulunan Osmanlı askerinin sayısının ise 10 bini geçmediğini, bu askerlerin de çıplak, elbisesiz ve silahsız olduklarını belirtmiştir. Daha sonra Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin, Rusya'daki Ermenilerin durumuna özendiğini, Ermenilerin, durumları biraz düzeltilirse, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında kalmayı isteyeceklerini de ifade eder.

Bu söylenenler üzerine Padişah II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nde bulunan Ermenilerin, Rusya'daki Ermenilerin durumuna imrenmelerinin şaşırılacak bir şey olduğunu, Rusya'da hafif bir suç için bile Sibirya'ya sürgün edildikleri gibi buna benzer bir takım haksız muamelelere uğradıklarının da görüldüğünü, Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan Ermenilerin, huzur içinde yaşadıklarını, askere bile alınmadıklarını söyler. Sınırda 70 bin asker bulunmasına gelince, bu askerlerin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak, Osmanlı Devleti toprağına ansızın saldırmalarının düşünülemeyeceğini, böyle bir saldırı niyeti sezildiğinde, devlet tarafından daha fazla askerin sağlanacağını, son savaştan sonra hayli güç kaybetmişse de sanıldığı kadar bitkin olmadığını, isteklerini elde etmek ve ümitlerini gerçekleştirmek için babalarının hastalığına dair kötü sözler yayarak, ölümünü isteyen vicdansız çocuklar gibi, devletin kötü bir durumda bulunduğunu yayıp, bununla Londra ve diğer bazı kabineleri yanıltan,

bazı vatan evlatlarının da, varolduğunu fakat gerçeğin böyle olmadığını ifade etmiş, Osmanlı Devleti'nin ciddi bir yardım aldığında, kısa süre içinde güçleneceğini söylemiştir. Currie de Osmanlı Devleti'nin kısa bir süre içinde toparlanıp ilerleme göstereceğini sizden fazla bilen yoktur " diye bir bildirimde bulunduktan sonra İngiltere'nin arzusunun bu amaca yönelik olduğunu söyler.

Sultan Abdülhamid, İngiltere Büyükelçisi'nin konuşmasından, İngiltere Devleti'nin, Osmanlı Devleti ile aynı fikirde uyuşma istediğinin anlaşıldığını da söylemiş, kendisinden önce Osmanlı'nın takip ettiği siyasetin, mevcut olan ilişkilerin kuvvetlenmesine dayandığını, tahta çıkışından beri İngiltere elçilerine olan davranışının da, kendisinin bu yolda devam ettiğini gösterdiğini bildirmiştir. Mısır'daki paşaların, İngiltere'nin, Mısır'ı işgal edip halkını da tabiiyetine alacağını, böyle bir duruma maruz kalınmaması için de ne yapılması gerekeceği hakkındaki sorularına da Osmanlı ile İngiltere arasındaki samimi ilişkilerin mükemmel olduğunun, İngiliz Hükümeti'nin, Mısır ile ilgili verdiği güvence ve sözlerden de zerre kadar şüphe duyulmadığının, cevabının verildiğini, böyle bir sorunun gereği olmadığının söylendiğini, belirten Sultan Abdülhamid, bu sözlerin bir delil olduğuna değinir. Sir Philiph Currie ise İngiltere Devleti'nin, bu düşüncelerinden dolayı minnettar olduğunu belirterek, Anadolu'nun durumunun araştırılması için, komiser unvanıyla Muhtar Paşa'nın gönderilmesi düşüncesinin geçen sene dile getirildiğini, şimdi de bu düşüncenin uygulamaya konulmasının önerisini yapmak için, İngiltere Devleti tarafından görevlendirildiğini ifade etmiş. Sultan ise bu sözler üzerine, Anadolu meselesi hakkındaki düşünce ve önerilerini, bir belge ile bildireceğini söyleyerek konuşmasını bitirmiştir.[1219]

12 Nisan 1899'da da İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya anarşistlerinin Bayram Selamlığı'nda, Abdülhamid'e suikast düzenleyecekleri istihbarat edilir.[1220] Suikast iddiasında bulunan muhbir ise külliyetli bir para alarak, gerekli malumatı vermeyince şüpheli bir şahıs olduğu bildirilmiş, Anthopoulos Paşa'dan gerekli incelemeleri yapması istenmiştir.[1221] 17 Kasım'da tahkikat sonuçlanmış ve Ohannes adındaki kişinin, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan, Ermenileri takip için özel bir görev aldığını söyleyerek, Paris ve Londra Sefarethaneleri ile Manchester Fahri Şehbenderliği ve Liverpool Baş

[1219] BOA., Y. PRK. TŞF. 5/34.
[1220] BOA., Y. PRK. EŞA. 32/48.
[1221] BOA., Y. PRK. HR. 27/22; 27/24.

Şehbenderliği'ne müracaat ettiği, yedi Ermeninin padişaha suikast yapacağını, bildirdiği ve bir miktar para aldıktan sonra da ortadan kaybolduğu rapor edilmiştir.[1222] 7 Temmuz 1899'da ise Dışişleri Müsteşarı Sir Sanderson'un, İngiltere'nin Avam Kamarası'ndaki bir konuşmasında Muş Ovası'na, Osmanlı birliklerinin gönderildiğini, Hıristiyan Ermenilere ilişilmediğini, harekâtın sadece Ermeniler üzerine yapıldığını söylediği istihbarat edilir.[1223]

2 Nisan 1890'da Times gazetesi, Hınçak Komitesi üyelerinin, Patrik istifasını geri alırsa, Artin Dadyan Paşa'yı öldüreceklerine dair bir tehdit mektubu gönderdiklerini yazar. Bu haberi alan sefarethane de, hemen olayı Hariciye Nezareti'ne rapor etmiştir.[1224] 25 Ağustos 1900 tarihinde de Anthopoulos Paşa, Londra gazetelerinin, Rusya sefirinin, Sadrazam ve Hariciye Nazırı ile görüşerek, Erzurum Rus şehbenderini, Ermeni olaylarıyla ilgili rapor tutmakta görevlendirdiğini yazdığını bildirir.[1225] 22 Kasım'da ise Morning Leader adlı gazetenin, Anadolu ve Arapkir'de Ermenilerin durumu hakkında aleyhte yazılar yazdığı rapor edilmiştir.[1226] 1901 yılının Eylül ayı ortalarına doğru da, İngiliz gazetelerinde Muş, Harput ve Sason'da kargaşa çıktığı, Ermenilerin zarar gördüğünün yazıldığı, sefarethane tarafından bildirilmiş, Anthopoulos Paşa'ya burada çıkan karışıklıkları, dışarıdan gelen Ermenilerin çıkardıkları, fakat asayişin sağlandığı bildirilerek, olayların faillerinin yakalandığı rapor edilmiştir.[1227]

5. Hayfa Şimendifer Hattı Meselesi

14 Ocak 1901'de Anthopoulos Paşa, İngiltere Hariciye Nazırı'nın, Mösyö Pelling ile Josef İlyas'a, Şam-Hayfa Demiryolu İmtiyazı'nın bir an evvel verilmesinden bahsettiğini, Hariciye Müsteşarı tarafından da, bu konuda bir nota kaleme alınmış olduğunu, haber verdi.[1228] Ekim ayında da Anthopoulos Paşa, Hayfa-Şimendifer Hattı için Mösyö Pelling ile görüştü. Pelling, Mösyö Hallis'ten Babı-ı âli ile bir anlaşma yapmak amacıyla, cevap beklediğini, kendisinin demiryolu işi için, yetkili olmadığını

[1222] BOA., HR. SYS. 2759/68.
[1223] BOA., HR. SYS. 2759/55.
[1224] BOA., HR. SYS. 2759/60.
[1225] BOA., HR. SYS. 2759/64.
[1226] BOA., HR. SYS. 2759/69.
[1227] BOA., HR. SYS. 2760/40.
[1228] BOA., Y. MTV. 210/91.

söylemişti. Anthopoulos Paşa da, bunun üzerine Pelling'e hiçbir teklifte bulunmadığını, söyleyerek, Babı âli, bu işi kendisine verir ve bir meblağ belirlerse, bunu Mösyö Pellinge'e söyleyeceğini, Pelling'in, Hayfa Demiryolu İnşaatı'na da sıcak baktığını, fakat ortağı Mösyö Hallis'in sermaye konusunda zorluk çıkardığını belirtti ve birkaç güne kadar da kendisine cevap verileceğini bildirdi.[1229]

1902 yılının Şubat ayı başında ise Hayfa Demiryolu işini görüşmek için Mösyö Hallis gelmez. Bu iş için Mösyö Ramze'ye vekâlet verildiğini, Anthopoulos Paşa, bir telgrafla Hariciye Nezareti'ne bildirir.[1230] Nisan 1902'de ise İtalyanların, Trablusgarp ve Bingazi'ye bir işgal planlarının olduğu duyulur.[1231] Nisan ayı ortasında da, Kostaki Anthopoulos Paşa'dan, İtalya Trablusgarp'a saldırırsa, İngiltere Hükümeti'nin, Osmanlı Devleti'ne yardım edip edemeyeceğini, araştırması istenir.[1232] 16 Haziran 1902'de de Lordlar Kamarası üyesi Lord Estanli'nin, Hicaz Demiryolu'na bağış yaptığı duyulur.[1233]

6. Kuveyt Sorunu

10 Nisan 1897'de İngiliz Parlamentosu'nun, Kuveyt'e dair görüşmeler yaptığı haber verildi.[1234] 1899 yılı Mayıs ayı başında da Basra'ya İngiliz gemilerinin geldiği, Frankfurt gazetesinin, bunu haber yaparak, gemilerin orada bulunmasının sebebinin Hindistan yolunun, Mısır'a bir demiryolu ile bağlanması olduğunu söylediği, bu gazetenin muhabirinin ise haberi Bağdat'tan aldığı rapor edildi. Yalnız gazetenin haberi onaylayan hiçbir bilgisinin var olmadığı da belirtiliyordu. Bu dönemde Berlin'de bulunan İran Sefiri, birkaç sene evvel Rusların, İran Hükümeti'nden, Bakü tarafında demir madeni ve demiryolu imtiyazı istediklerini, gelecek sene bu imtiyazların süresinin dolması nedeniyle de bölgeye bir inceleme heyeti gönderdiklerini söylemiş, İran'ın Londra Sefiri de Rusların, Hürmüz Boğazı karşısında Banderabbas Boğazı'nı kendi himayelerine almak üzere olduklarının haber alındığını bildirmiştir. Almanya Hariciye Nazırı'yla görüşen Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa da bu konular üzerine nazıra sorular sorar. Nazır ise konu ile ilgili resmi bir bildirinin olmadığını, İngilizlerin böyle bir teşebbüsüne de ihtimal verilmediğini söyleyerek, herhangi bir bilgi alınacak olursa bunu

[1229] BOA., Y. MTV. 221/111.
[1230] BOA., Y. MTV. 225/127.
[1231] BOA., Y. MTV. 228/56
[1232] BOA., İ. HUS.96/1320 M. 021 1320 M. 06.
[1233] BOA., Y. PRK. EŞA. 40/52.
[1234] BOA., YA. HUS. 425/25.

ileteceğini belirtir. Ahmet Tevfik Paşa ise bu olanlar üzerine İngilizlerin son zamanlarda Ruslarla arasında bazı liman meselelerinin meydana gelmesinden dolayı böyle bir haberin ortaya çıkmış olabileceğini, rapor ederek bu işin ehemmiyeti sebebiyle üzerinde durulacağını hariciyeye bildirmiştir.[1235]

10 Mayıs'ta Anthopoulos Paşa, Frankfurt gazetesinden, Fransız gazetelerine gönderilen, Hindistan'a, İngilizlerin asker göndereceği haberinin doğru olmadığını, haberin sadece ilandan ibaret olduğunu, İngiltere ile Rusya arasında Çin hakkında bir mukaveleye bağlı olarak, Acemistan Körfezi'nin, Ruslar tarafından işgal edilmesi amacıyla, teşebbüslerde bulunulduğu rivayetlerinin, Petersburg Sefareti'nden alınan bilgilere göre yalan olduğunu söylemiş, Rusya'nın şimdiki siyasi durumunun da böyle teşebbüslere müsait olmadığını iddia etmiştir.[1236]

7 Ağustos 1901 tarihinde de İngiliz askerlerinin geri çekileceğine dair bilgiler Aden'den gelmeye başlar.[1237] Eylül ayı başında ise Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Kostaki Anthopoulos Paşa'ya, Kuveyt'e giden İngiliz donanması subayının, orada halka yönelik bir konuşma yaparak, Kuveyt'in İngilizlerin himayesi altında olduğunu söylediğini, İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir O'Connor'ın da aynı düşünce ile bu İngiliz subayının sözlerini onayladığını bildirmiş ve Londra Kabinesi nezdinde teşebbüslerde bulunulmasını istemiştir.[1238] Bu isteklerin yanında yine Anthopoulos Paşa'dan, İngiltere'nin, Kuveyt'e asker göndermesine engel olması, mevcut durumu korumak için de Kuveyt'in işgal edilerek, himaye altına alınmasının mevzu bahis bile olamayacağını ifade etmesi, istenir.[1239] Bunun üzerine 11 Eylül 1901'de Sir Thomas Sanderson ile görüşen Anthopoulos Paşa, kendisine gönderilen telgrafı Sanderson'a bildirmiş, Sanderson da Anthopoulos Paşa'ya, mesele hakkında pek fazla malumatı olmadığını, İngiltere'nin Kuveyt'te koruması gereken bazı menfaatlerinin bulunduğunu, Hariciye Nazırı'nın ise İrlanda'ya gittiğini belirterek, kendisine iletilen durumu, Hariciye Nazırı'na ulaştıracağını bildirmiştir.[1240] 12 Eylül'de de Londra Sefarethanesi'nden,

[1235] BOA., Y. PRK. EŞA. 32/82.
[1236] BOA., Y. PRK. EŞA. 32/84.
[1237] BOA., Y. MTV. 219/61.
[1238] BOA., HR. SYS. 103/7.
[1239] BOA., Y. MTV. 220/157.
[1240] BOA., Y. MTV. 220/83.

İngiliz askerlerinin Osmanlı sınırlarını aşmadıkları, Dali'deki şeyhin de aykırı hareketlerde bulunmadığına dair bilgi verildiği, yazılır.[1241]

5 Eylül 1901 tarihinde Kostaki Anthopoulos Paşa'ya Hariciye Nezareti'nden bir telgraf gönderilir. Paşaya, İngiltere Hariciye Nazırı ile Kuveyt meselesi hakkında acil olarak görüşmesi ve sonucu bir an önce bildirilmesi söylenmiş, İngiltere Kabinesi nezdinde de teşebbüslerde bulunması istenmiştir. Gönderilen bu telgrafta Kuveyt Kaymakamı Mübarek Paşa'nın, İngilizlerle kendi başına bir anlaşma yapamayacağı da bildirilmiştir. Çünkü hariciyeye göre Mübarek Paşa, memur olması dolayısıyla Osmanlı'ya tâbîdir. İngiliz ticaret gemilerinin himayesi için bir anlaşma yapılmak isteniyorsa, böyle bir anlaşmanın ancak Osmanlı Devleti ile yapılabileceği, kaymakam ile İngiltere Devleti arasında imzalanan bir anlaşmanın, aykırı olarak isimlendirilip, yine Osmanlı'nın, Kuveyt üzerindeki hukuki haklarına da ters düşeceği yazılıdır. Bu sözlerin ardından verilen bilgiler doğrultusunda, Anthopoulos Paşa'dan gerekli teşebbüslerde bulunması, istenmiştir.

7 Eylül tarihinde İngiltere'nin, İstanbul Büyükelçisi Sir Nicola O'Connor ile görüşülerek, Kuveyt meselesi hakkında konuşulur. O'Connor ise Osmanlı kuvvetlerinin Kuveyt'te bulunmaması gerektiğini, mevcut durumun korunabilmesi için İngilizlerin orayı işgal edip, himayesi altına almayı istemeyeceğini söylemiş, elçiye cevap olarak da şu sıralar Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu korumak, fakat orayı himaye etmemek amacıyla, bölgeye asker göndermeme niyetinde olduğunu belirtilmiştir. Anthopoulos Paşa da konu hakkında bilgilendirilerek, kendisinden, O'Connor'ın sözlerini İngiltere Hariciye Nezareti'ne onaylatması, İngiliz Hariciye Nazırı ile yapacağı mülakatın sonuçlarını da acil olarak bildirmesi istenir.[1242] 1902 yılının Nisan ayı başında Basra Yöneticisi'nin, Kuveyt Şeyhi ile arasında sürtüşmeler yaşadığı, bu nedenle de Lord Salisbury'nin bir protesto kaleme aldığı duyulmuştur.[1243]

[1241] BOA., Y. MTV. 220/191.
[1242] BOA., Y. PRK. HR. 31/52.
[1243] BOA., Y. PRK. AZJ. 43/81.

7. Mısır Meselesi

1896 yılının Mart ayında Ahmed Muhtar Paşa, Fransızlar ile İngilizlerin Londra'da Mısır meselesi üzerine görüşeceklerini, Mısır'ın Fransız General Konsolosu'nun da Paris'e bu niyetle çağrıldığını bildirdi.[1244] Bir gün sonra da Kostaki Anthopoulos Paşa, Mısır'ın İngiliz General Konsolosu Lord Kromer ile Lord Salisbury'nin görüştüklerini istihbarat etti.[1245] 19 Mart 1896 tarihinde ise Paris'e, Mısır Hidivi'nin büyük validesi gitmiş, bu ziyarete ise İngiliz siyasilerinin önem vermediği, Londra Sefarethanesi'nden bildirilmiştir.[1246] Mart ayı sonuna doğru da İngiltere'nin Sudan'a asker sevk ettiği, Almanların da İngilizlere yardım ettiği hakkında haberler gelir.[1247] Aynı tarihlerde, Mısır'dan Dangale'ye, İngiltere'nin asker sevk edeceği, askerlerin masraflarının da Mısır Duyun-ı Umumiyesi'nden karşılanacağı duyulmuş ve Mısır'ı zora sokacak, herhangi bir durumdan kaçınılması gerektiği bildirilerek, bölgenin işgali hakkında İngiltere Hükümeti'nden izahat talep edilmiştir.[1248]

Nisan ayı sonuna doğru Sevakin bölgesine, İngiliz askerinin sevk edileceği haber alınınca, Anthopoulos Paşa, Lord Salisbury'ye bu haberin doğru olup olmadığını sorar. Salisbury, konunun doğruluğunun mevzu bahis bile olmadığını söyleyince,[1249] bu söz senet kabul edilmiştir, ancak İngilizlerin, Hindistan'dan Sevakin'e kendi askerlerini sevk etmelerinin bir oldu bittiye gelmemesi için, Anthopoulos Paşa'dan detaylı bir araştırma yapması istenir.[1250] Bu zamanda *Primrose League* adlı siyasi bir kurulun, yıllık toplantısında konuşma yapan Lord Salisbury, sözü Mısır'a da getirerek, Dangale'ye asker sevkinin gerekliliğini ispat etmek için, İngiltere'nin Mısır'da yaptığı vazifeyi bitirmeden önce, adı geçen hidivliği, ilkel kabilelerin saldırılarından kurtarıp, İngilizlerin, Mısır'a girdikleri sıradaki sınırın, hiç olmazsa bir kısmını geri vermeye, mecbur bulunduklarını, düşündüklerini, bunun için de sevkiyat yaptıklarını, bu sevkiyatın, Mısır'dan çıkmamak için bir sebep olduğuna dair olan görüşlerin ise, tamamiyle asılsız iddialar olduğunu söylediği, rapor edilir.[1251]

[1244] BOA., YA. HUS. 347/9.
[1245] BOA., Y. MTV. 137/99.
[1246] BOA., Y. MTV. 138/7.
[1247] BOA., HR. SYS. 36/66.
[1248] BOA., İ. MTZ. (05) 30/1662.
[1249] BOA., YA. HUS. 350/75.
[1250] BOA., İ. HR. 436/76.
[1251] BOA., Y. PRK. EŞA. 24/36.

Haziran ayında Osmanlı Hükümeti, Sevakin bölgesine, İngilizlerin asker göndermesine artık engel olunamayacağını anladığı için, Petersburg, Londra ve Paris Sefarethaneleri'ne birer telgraf çekerek, Mısır'daki askerin yetersiz kalması durumunda, en azından Osmanlı askerinin takviye kuvvet olarak gönderilmesinin sağlanması, talimatını verir.[1252] 1897 yılının Nisan ayında, Osmanlı Hariciyesi, Mısır'dan İngiliz askerinin çıkarılacağına dair gelen bazı haberler üzerine de, Anthopoulos Paşa'ya acil bir telgraf çeker. Mısır'da padişahın hukukunun devam ettiğini, oraların hala Osmanlı'ya ait olduğunun söylemesini, Sevakin bölgesinin, yabancı devlet askerleri tarafından korunmasının, yapılan antlaşmalara ters düşeceğini, buraların Osmanlı askeri tarafından korunmasının gerektiğini, paşanın, Lord Salisbury'ye bildirmesi istenir. Osmanlı Hariciyesi, Mısır'daki durumu İngiltere'nin İstanbul elçisinden ve diğer sefaretlerden gelen istihbaratlarla elde etmişti. Bu sıralarda Sevakin'de de Mısır askerleri bulunmaktaydı. Osmanlı'nın amacı ise yabancı devlet askerlerindense, Osmanlı askerini buraya yerleştirmekti.[1253]

1898 yılı Ocak ayı ortalarında bir İngiliz Alayı'nın Kahire'den hareket ettiği, Mısır dördüncü taburunun Sevakin'den Berker bölgesine ulaştığı, bir İngiliz hafiye grubunun da, Belucistan hududunda Mügran iline giderken öldürüldüğü duyulur.[1254] Şubat ayında ise Salisbury, Sudan'daki politikanın korunduğunu, Hartum'un, Mısır menfaati için gerekli olduğunu belirtmiş, Rusya'nın kendisine verilecek olan, bütün limanlarda İngiltere'ye serbestlik tanıyacağını söylemiştir.[1255] 27 Ekim 1898'de İngiltere'nin Mısır'ı himaye edeceği haberleri gelmeye başlar ve haberin doğruluğunun araştırılması için Londra Sefarethanesi'ne, bilgi gönderilir,[1256] ne varki Kasım ayı başında İngiltere Devleti, Mısır'ı himaye ettiğini ilan etmiştir.[1257]

1899 yılının Ocak ayında Sudan'ın idaresi hakkında İngiltere Hükümeti ile Mısır Hidivi arasında bir mukavele yapıldığı, mukavelenin sadece hidivin, Mısır üzerindeki vazifeleri ve imtiyazlarını korumaya yönelik olduğu, İngiltere'nin de verdiği teminatlarla örtüşmediği, kraliçe ile hidivin belirleyeceği bir valinin idaresinin tesisine ve orada Osmanlı sancağı yanında İngiliz bayrağının da bulundurularak, İngiltere'nin

[1252] BOA., İ. HR. 496/78.
[1253] BOA., İ. HR. 436/77.
[1254] BOA., Y. PRK. TKM. 40/18.
[1255] BOA., Y. MTV. 172/47.
[1256] BOA., Y. PRK. HR. 26/46.
[1257] BOA., Y. PRK. EŞA. 31/103.

bölgede idaresini tesis etmesine yönelik bir mukavele olduğu, İngiltere'nin, Mısır'ı kendi askeri ile işgal ettiği zamandan beri sürekli olarak, Mısır üzerindeki haklardan bahsettiği, geçenlerde Faşoda bölgesinde kendi amaçlarını ortaya koymak için Osmanlı'yı bahane ettiği, hatta Mısır Hidivi'ni bir ara Sudan'dan yönetmeye dahi çalıştığı söylenmiş, Sudan, bir gün Avrupa devletlerinin müdahalesine uğrarsa, tekrar Padişah'a bağlı olan Mısır Hidivi'nin idaresine döneceği de yazılarak, İngiltere Hükümeti nezdinde, bu amaçlar doğrultusunda, Anthopoulos Paşa'ya girişimlerde bulunması emredilmiştir.[1258] Bu emri alan paşa ise derhal Lord Salisbury ile görüşerek sonucu bildireceğini haber verir.

Şubat ayında Lordlar Kamarası'nda, Lord Salisbury, Sudan meselesi hakkında konuşma yapar. Sudan arazisinin önce Mısır'a dâhil olduğunu, ikinci olarak da arazinin İngiliz ve Mısır askerleri tarafından tutulduğunu, Fransa için durumun İngiltere'nin galibiyet hakkı olduğunu, galibiyet hakkının da her şeyden önce geldiğini düşündüğünü, söyler. Mısır Hidivi'nin haklarının da korunduğunu, konuşmasında belirten Salisbury, "*başka bir devletin haklarını tanıyıp tanımadığımız, bizden sorulursa buna cevabım hakkı galibiyete istinat eylediğimizi beyandan ibaret olacaktır* " demiştir. Sudan'ın hangi zamanda olursa olsun, yönetilmesinin Osmanlı'ya ait olduğu fikrinin de geçerli olmadığını, belki bir kısmının Osmanlı'ya ait olabileceğini, fakat İngiltere'nin galibiyet hakkı olarak Sudan'ı elinde tuttuğunu bildirmiştir.[1259]

1900 yılının Nisan ayı sonunda Mısır Hidiv'i ve Basra Körfezi'ndeki İngiliz Vapur Kumpanyaları'nın, kömür meselesi konusu incelemeye alınır. Bu hususta konu ile ilgili delillerin altı gün önce Anthopoulos Paşa'ya bildirildiği, fakat paşanın, gerekli kişilerle görüşme yapmadığı söylenmiş, İstanbul'daki İngiliz sefirine acil olarak işin neticesinin bildirilmesi gerektiği belirtilerek, Anthopoulos Paşa şikâyet edilmiştir.[1260] Anthopoulos Paşa da 16 Haziran'da, beş gün sonra İngiltere'ye gidecek olan Mısır Hidivi'nin, kendisine yönelik bir karşılama merasimi yapılacağını, gazetelerin yazdığını bildirmiştir. Bunun üzerine sefirden, Mısır Hidivi'ni istasyonda karşılaması istenerek, karşılama esnasında hidivin, Osmanlı Devleti'nin memurlarından biri olduğunun kendisine hatırlatılması, yine hidivin de kendisini, İngiltere Hükümeti yetkilerine,

[1258] BOA., Y. EE. 118/14.
[1259] BOA., Y. PRK. EŞA. 31/149.
[1260] BOA., Y. PRK. HR. 28/70.

devletin bir memur olarak tanıtmasının, tavsiye edilmesi ietenmiştir.[1261] 23 Haziran'da da Mısır Hidivi'nin şerefine Londra'da bir ziyafet verileceği ve bu ziyafete de Avrupa devletlerinin sefirlerinin katılamayacağının haber alındığı, rapor edilir.[1262] Üç gün sonra da Hidiv'in Londra'ya gelmesinin henüz belli olmadığı söylenir.[1263]

6 Ocak 1900 tarihinde Londra Sefarethanesi, Mahmut Paşa'nın oğullarının Şortbe ve Doniş adlı kişilerle birlikte Londra'ya gelip, Lord Salisbury ile görüşmeye çalıştıklarını, istihbarat etti.[1264] Haziran ayında da Anthopoulos Paşa, Mahmut Paşa'nın Londra'ya geleceğini söylüyordu.[1265] 26 Haziran tarihinde ise Damat Mahmut Paşa'nın, Mısır Hidivi ile görüşmek için söz aldığı, haber alındı ve Anthopoulos Paşa'nın, bu konu hakkında Lord Salisbury ile görüşmesi istendi. Lord ile görüşen paşa ise hidivin, böyle bir görüşmeye razı olmadığı inancında bulunduğunun cevabının verildiğini, belirtti ve Damat Mahmut Paşa'nın, İngiltere Hükümeti yetkilileriyle görüşeceğini söyledi. Paşanın bildirdikleri arasında Ahmet Celaleddin Paşa'nın bir iki gün içinde, Londra'ya geleceği, Times ve Daily News gazetelerinin, Jön Türklerin kötü niyetlerine dair birer makale yazdıkları da, vardı.[1266] Haziran sonunda Mısır Hidivi, Londra'ya vardı.[1267] 2 Temmuz'da da kendisine Windsor Sarayı'nda bir merasim düzenlenerek ziyafet verildiği, bildirildi.[1268] 5 Temmuz tarihinde ise hidiv, Londra Sefarethanesi şerefine bir ziyafet vermiş, bu ziyafette de Kostaki Anthopoulos Paşa'ya, kraliçe tarafından nişan hediye edildiği, bildirilmiştir.[1269] Ekim ayı ortasında ise Mısır Hidivi'nin, Romanya, Rusya, İsviçre, Fransa, Londra ve Almanya ile diplomatik görüşmeler yaptığı hakkında, raporlar gelir.[1270]

1901 yılının Ekim ayı başında Trablusgarb'da Fransızların çeşitli taarruz hazırlıkları yaptığı haberi üzerine Anthopoulos Paşa, hem İngiltere Hariciye Müsteşarı hem de İngiltere Hariciye Nazırı ile görüşmüş ve Fransızların bu yaptıklarına dair bilgi alışverişinde bulunmak istemiştir fakat her ikisi de Fransa'nın taaruzkar bir şekilde

[1261] BOA., İ. MTZ. (05) 30/1726.
[1262] BOA., YA. HUS. 407/92.
[1263] BOA., YA. HUS. 407/107.
[1264] BOA., Y. PRK. BŞK. 61/3.
[1265] BOA., Y. MTV. 203/15.
[1266] BOA., Y. PRK. EŞA. 35/86.
[1267] BOA., YA. HUS. 408/3.
[1268] BOA., YA. HUS. 408/8.
[1269] BOA., YA. HUS. 408/18.
[1270] BOA., Y. PRK. HR. 29/25.

Trablusgarb'da hazırlık yaptığına dair herhangi bir bilginin gelmediğini belirterek, Akdeniz'de mevcut durumun korunması için, İngiltere'nin elinden geldiğince çaba göstereceğini söylerler.[1271] Şubat 1901'de Londra ve Paris'te Padişah II. Abdülhamid aleyhinde oluşan, Farmason İngiliz Cemiyeti ile Mısır'da oluşturulan, Eş-Şarku'l-Mısri adlı gizli Farmason Cemiyeti'nin, faaliyetleri hakkında araştırmalar yapılarak raporlar oluşturulmaktadır.[1272]

Temmuz ayının sonuna doğru Yemen'de bazı olayların çıktığı haberleri gelmeye başlar. 29 Temmuz'da da Anthopoulos Paşa, Lord Salisbury'den konu ile ilgili bir görüşme talep etmiştir, ancak Hariciye Müsteşarı ile görüşmeye fırsat bulmuştur. Ondan da bu konuda bilgi isteyerek, müsteşara Aden ve Havaşib bölgelerine yapılan taarruzların durdurulmasını, Osmanlı ile İngiltere'nin arasındaki dostça münasebetlere layık bir şekilde hareket edilmesini, Aden'deki mahalli memurlara bazı emirler verilmesi gerektiğini bildirir. Müsteşar ise İngiltere Hükümeti'nin bu üzücü olaylar karşında gerekli bilgileri aldığını, İngiltere'nin Osmanlı Elçisi Sir O'Connor ile Bab-ı âli arasında yapılan görüşmelerden dolayı Bab-ı âli'ye, İngiltere'nin bir nota vermek üzere olduğunu, söylemiştir. Paşa da bu işin peşinde olduğunu adı geçen nota ortaya çıkar çıkmaz, hemen gerekli bilgileri Hariciye Nezareti'ne göndereceğini rapor eder.[1273] Yine aynı tarihlerde İngiltere Hariciye Nazırı'nı da gören Anthopoulos Paşa, aynı şeyleri nazıra da bildirir, fakat Hariciye Nazırı, Anthopoulos Paşa'ya notaya dair herhangi bir bilgisi olmadığını söylemekle kalmamış, bu sözleri aynen Osmanlı Hükümeti'ne bildirmesini de istemiştir.[1274]

1902 yılının Ocak ayı içerisinde, Mısır'a İtalyan askeri gönderileceği duyulur ve Anthopoulos Paşa konu ile ilgili olarak Lord Salisbury ile bir görüşme daha yapar. Salisbury, Mısır'a İtalya askerinin gönderileceğine dair çıkan gazete haberlerinin, asılsız olduğunu söyleyerek, o sıralarda Sudan'da baş göstermiş olan karışıklıklara yönelik önlemlerin alındığını bildirir.[1275] Aynı yıl Eylül ve Ekim aylarında, Yemen'deki sınırın tayin edilmesi için Osmanlı ve İngiliz komiserlerinin çalışmaları sürmektedir.[1276] 18 Ekim 1902'de de İngiltere Hariciye Nezareti Müsteşarı'nın, Londra Sefarethanesi'ne,

[1271] BOA., Y. MTV. 221/112.
[1272] BOA., Y. PRK. TKM. 44/32.
[1273] BOA., Y. PRK. HR. 31/6.
[1274] BOA., Y. PRK. HR. 31/6.
[1275] BOA., Y. PRK. HR. 28/47.
[1276] BOA., Y. MTV. 235/46.

İngiliz tabaasını himaye etmek amacıyla Hudeyde'ye İtalyan savaş gemilerinin gönderildiğini beyan ettiği bildirilir. Diğer taraftan da Bab-ı âli, İtalyan gemilerinin Hudeyde'ye yönelik hareketleri hakkında kendilerine bilgi gelmediğini söylemektedir.[1277] 22 Ekim 1902'de ise Petersburg, Berlin ve Londra Sefarethaneleri'nden alınan telgraflarda, Hudeyde meselesinin, İtalya ve İngiltere arasında memnuniyet verecek şekilde halledildiği yazılıdır[1278] İtalyanların, Hudeyde'ye yaptığı harekâtta, İtalyan Amirali'nin Midi'yi topa tuttuğu da gelen haberler arasındadır.[1279]

C. Halil Halid Efendi Gözüyle Londra Sefareti Rezillikleri

15 Temmuz 1897 yılında Londra Sefarethanesi'ne, İkinci Katip olarak Halil Halid Efendi tayin edildi. [1280] Onun Kostaki Anthopoulos Paşa ile bazı sorunlar yaşaması üzerine bir layiha kaleme alması, Kostaki Anthopoulos Paşa hakkında önemli bilgilere sahip olmamızı sağlar. Halid Efendi,[1281] İngiltere'de bulunduğu sırada orada bulunan mühim şahsiyet Abdülhak Hamid Tarhan ile de yakın ilişki kurmuştur. Abdülhak Hamid'in vasıtasıyla olacak Selim Faris ile de ilişkilerini geliştirir ve uzun zamandır aradığı fırsatı yakalayarak Faris'in, Londra'da çıkardığı Hürriyet gazetesinde çalışır. Selim Faris ise bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ve Sultan II. Abdülhamid'in başına bela olmuştur. Halid Bey de II. Abdülhamid yönetimine karşı tavır geliştirince, sultan tarafından Hürriyet gazetesinde çalışmaması karşılığında kendisine 1897 yılında

[1277] BOA., YA. HUS. 436/25.
[1278] BOA., İ. HUS.100/1320 Ş. 77 1320 Ş. 12.
[1279] BOA., İ. HUS.101/1320 N. 67 1320 N. 10.
[1280] BOA., Y. MTV. 163/5.
[1281] II. Mahmud döneminin önde gelen ulemalarından rüûs payeli Osman Vehbi Efendi'nin torunu, Çerkeşşeyhizade Ahmet Refi Efendi'nin oğludur. Babasının erken ölümü üzerine amcası Mehmet Tevfik Efendi, Halid Bey'in eğitimini üstlenir. Ankara Rüştiyesi'nden mezun olan Halid Bey, İstanbul'a giderek Beyazıt Medresesi'nde eğitim almıştır. 1893 yılında da Mekteb-i Hukuk'tan mezun olur. Gazeteciliğe aşırı merakı olan bu şahsiyet Ebüzziya Mehmet Tevfik Bey'in yardımlarıyla yazı hayatına atılır. Gerek II. Abdülhamit yönetiminin ailesini mağdur etmesi gerekse dönemin verdiği hava ile Halid Efendi de II. Abdülhamit yönetimine karşı olduğundan takip altına alındı ise de hem tahsilini ilerletmek hem de tutuklanmamak maksadı ile İngiltere'ye gitti. Orada Abdülhak Hamit Tarhan ile yakınlık kurdu. Selim Faris'in Londra'da çıkardığı Hürriyet Gazetesi'nde çalıştı. Selim Faris'in gazetesinde çalışmama karşılığında (Bkz: BOA, Y. PRK. EŞA, 27/68, 14. S. 1315) 1897 tarihinde Londra'daki büyükelçiliğe ikinci kâtip tayin edildi. Bir süre sonra Latin harflerine aktardığımız 1900 yılında neşrettiği Londra'daki Osmanlı sefir ve şehbenderi aleyhine "Londra Sefâret-i Seniyesi Rezâili, Londra Şehbenderhâne-i Osmanisi Seyyiâtı" başlıklı risale sebebiyle görevinden alındı. Bunun üzerine İstanbul'a döndü. Kendisine müdde-i umumi muavinliği verilmesine karşın o bir yolunu bulup Londra'ya döndü. Bkz, Enginün, a. g. e., ss.266-269.

Londra'da Büyükelçilik İkinci Kâtipliği verilir. Üç yıl boyunca sefarethanede kalan Halid Bey, Londra Sefiri, Kostaki Anthopoulos Paşa'yı yakından izler ve onun hakkında 1900 yılında bir layiha kaleme alır. Bu layiha Kostaki Anthopoulos Paşa'yı kızdıracak ve kendisinin görevinden azl edilmesine yola açarak, onun Abdülhak Hamid Tarhan ile birlikte İstanbul'a geri dönmesine sebep olacaktır.

Londra'ya atandığı zaman Halid Bey'in kendisine yirmi lira verilmiş, yine bu kadar maaş ile hukuk mezunu olmasından dolayı Adliye'de Müdde-î Umûmi[1282] Muavinliği'ne tayin edilmiştir.[1283] Bu göreve atanması da yine sorunlara çare olmaz ve on sekiz gün sonra Halid Bey bir yolunu bularak Londra'ya geri döner. Bu tarihten sonra (*A History of Poetry)*'nin yazarı Gibb ile tanışır. Onun kitabının hazırlanmasına yardımcı olur. G. Browne'nin yardımıyla Cambridge Üniversitesi Special Board of İndian Civil Service'de Türkçe öğretmenliğine başlar. Bu görevini sürdürürken de, Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland'a üye seçilir. 1902 yılında Cambridge Pembroke College'de yüksek lisans yapar. Bunu yaparken de diğer yandan siyasi hukuk tahsilini sürdürmektedir. Halid Bey Cambridge'de yüksek lisansa kabul edilmeden önce, Osmanlı Devleti'nin 8 Kasım 1850–17 Ekim 1885 tarihinde Londra Büyükelçisi olan Kostaki Musurus Paşa da Oxford Üniversitesi'nin sadece hükümdar ailelerine ve yabancılardan İngiltere Devleti için çok önemli görülen şahsiyetlere verdiği, Fahri Doktora ünvanını 7 Haziran 1856 tarihinde iki bin kişilik bir kalabalık önünde almıştır.[1284] Bu tarihten sonra da Kostaki Musurus Paşa'nın, İngiltere'de yıldızı parlar. Nitekim Halil Halid Bey'in İngiliz istihbaratı için çalışmış olabileceğine dair bazı görüşler de

Çerkesseyhizade Halil Halid

[1282] Milletin umum haklarını korumak üzere muhakemede hazır bulunan vazifeli, hukuk tahsilini bitirmiş hükümet memuru. Adliye bakanlığına bağlı, icra kuvvetini birlik halinde temsil eylemek üzere teşekkül eden, adlî idare makamında bulunan şahıs.Savcı. Umumi haklar adına dava açan hâkim.

[1283] İbrahim Şirin, Musa Kılıç, Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefareti'ne Dair Bir Layiha, http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_sayi18/21.pdf 09.07.2008. saat: 02.27 s.396.

[1284] BOA, İ. HR. 6803.

vardır.[1285] 1911 yılında da Halid Bey, Cambridge'deki görevinden istifa eder ve Anadolu'ya geri döner.

Halil Halid Bey, mektubuna Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti'nde, o dönem Muhtelif İslam Kavmi ile münasebeti bulunan, İngiltere'nin payitahtındaki Hilafet-i Osmaniye sefiri Rum milletinden Kostaki Paşa'nın olduğunu söylemekle söze başlar. Paşanın, Osmanlı Devleti gölgesinde çeşitli resmi hizmetlerde bulunarak tecrübeler kazanmış ehliyet sahibi bir memur olduğunu herkesin itiraf ettiğini fakat hariciye hizmeti için mühim sıfatlara sahip bir memur olduğunun yalan olduğunu iddia eder. Anthopoulos Paşa için Osmanlı Devleti'nin idaresine bağlı olmasaydı, din ve millet bakımından bağlı bulunduğu Yunan'a tâbi bulunsaydı. Londra'da Büyükelçi olmak bir yana, Baş Şehbender bile olamazdı demiş, paşanın çalışkan bir adam olduğunu, Londra'ya geldiği günden itibaren İngilizce öğrenmeye başladığını, diplomasi prensipleri çalıştığını, yaşlı olmasına rağmen de İngilizce konusunda hayli ilerleme kaydettiğini söylemiştir. İngiliz gazetelerinin, Osmanlı Devleti aleyhindeki kötü yazılarını kolaylıkla okuduğu, hatta çat pat konuşmaya başladığının bile sefarethane çalışanları tarafından bilindiğini, İngiliz vekilinin paşa için, Avrupa medeni devletleri sefirlerinin sahip olduğu kazanılmış sıfatlar ve verilmiş meziyetlerden mahrum bir kişidir, dediğini de bildirir.

Mektubunda, Kostaki Paşa'nın "*mahkeme kadının mülkü değildir*." sözünün manasızlığına inananlardan biri gibi olduğunu, Londra Sefarethanesi'ni, kendisine malikâne kabullenmek istediği için, bu yargıya varıldığını, sefarethaneyi cimrilikle idare ettiğini, atandığından beri kabul ettiği ziyaretçileri masraflı ve medeniyet süsleri icab eden salonlarda karşılamak istemediğini, yazan Halid Efendi, Tuvalet, mutfak ve gaz kokularıyla insanın burnunu düşüren karanlık bir geçitten ziyaretçileri aldırarak, bodrum gibi odaların birisinde, bu kişilerle görüşmeler yaptığını da yazmıştır. Bu işin böyle olmasının Osmanlı Devleti'nin itibarını düşürdüğünü savunan, Halil Halid Efendi yine sefaretin, oturulabilecek meskenlerinin ve kabul odalarının da, onun döneminde kendisine, zevcelerine, akrabalarından olan çocuklara, şirket sahiplerine vs. kişilere kullandırıldığını da yazar. Kâtiplere mahsus ayrılan ve onların ikamet etmelerine

[1285] Şirin-Kılıç, a. g. m., s.399, 400.

müsaade buyrulan odalar için de, Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Valide Hanı'nın Acem Odaları'ndan farklı bir halde değildir diye, bir benzetmede bulunur.

Sefaret kabul odasına gidebilmek için pis kokan bir geçitten geçildiğini söyleyen Halid Efendi'ye göre, buradan geçtikten sonra da aynı şekilde kokmuş, karanlık bir odaya varılmaktadır ve burası sefarethanenin kabul odasıdır. Oda sağlam huylu, maharet sahibi, medeni kimselerin buraya geleceğinin farz edilmesinin yararsız bir iş olduğu düşünüldüğü için süslenmez. Bu oda dışında, karşı sefarethanelerdeki büyük yazı masalarına da dikkat çeken Halid Efendi, Bu yazı masasının üzerinde, millet hazinesi için ayda yüzlerce lira masraflı, saçma sapan boş sözler dolu bulunan telgrafların, sayfa iplerinin olduğunu, Londra gibi kışın sürekli karanlık olan bir memlekette gündüz vakti bile elektriğe ihtiyaç olduğunu, ancak sefarethane masaları üstünde karanlığın yanında sürekli petrol lambası kokusunun da olduğunu söyler. Halid Efendi, en adi dükkânlara kadar elektrik olan bir memlekette, elektrik ve telefon gibi icatların kullanılmasına Yıldız Sarayı'nca izin verilmediğini de söyleyerek, yalnızca Avrupa Sefarethaneleri'nin değil esnaf hanelerinin bile elektrik ve telefonunun bulunduğu bir beldede oturulduğu ve bu icatlar da olduğu halde, kullanmamanın ve bu tür şeylerden sakınmanın sadakat kurallarından olduğunu da belirtir. Ona göre Kostaki Anthopoulos Paşa, " el necatü fi's sıdk " (Kurtuluş doğruluktadır.) bilgeliği yazısı ile çalışan sadık kullardandır. Hükümet sefarethane'nin elektrik ışığı veya telefonu için ayrı akçe tahsis etmiş olsa bile paşanın, sefarete zam yapacağını ve o parayı da yine akla uygun şeyler oluşturmak yolunda israftan kaçınacağını söyler.

Anthopoulos Paşa'nın, padişahın, Londra'ya Müslüman sefir göndermemek hususundaki tedbirlerinin isabetli düşüncesinin bir örneği olduğunu da söyleyen Halid Bey, Londra Başşehbenderi Suriyeli Emin Efendi'nin de Osmanlı Müslümanlarının, ancak yerli Hıristiyanlar kadar âlim ve arif olduğunu, söylediğini bildirir ve Anthopoulos Paşa'nın onun bu sözlerine katıldığını söyler. Londra'ya daha önce gönderilen Rüstem ve Kostaki Musurus Paşaların bilgili, âlim ve güçlü olduklarını, onların ölümlerine kadar sefarethanede görevli kalmalarından da Kostaki Anthopoulos Paşa'nın cesaret aldığını iddia eder. Halid Bey, Ermeni olaylarının, İngiltere Hariciye Nezareti'nde, Osmanlı memurları hakkında kötü düşüncelere sebep olduğunu, paşanın, Hariciye Nezareti'ne ziyaretleri esnasında onun kovulmamasının tek sebebinin ise sırf Hıristiyan olmasından kaynaklandığını, Hariciye'den kovulmamak için de, İngilizlere

"Moi je suis Chretien" (Ben Hıristiyan'ım) diye hitap ettiğini ecnebilerin yanında, Müslüman sayılarak kovulmamak maksadından dolayı bu sözleri söylemiş olabileceğini, belirtir. Bu vesileden yararlanarak, Osmanlı memleketlerinde seyahat ve ikamet etmiş olan İngilizlerin, maceralarının anlatılmasını da tavsiyeye, cüret ettiğini, seyyahların, sözlerine bakıldığında da Osmanlı tebaasından bazı Hıristiyanların, evlerinde ve otellerinde kalan İngilizlerin, dini birlikten bahsettiğini, Türklük ve Türk Hükümeti aleyhindeki düşmanlığı açığa vurmaya kadar ileri gittiklerini, söyler.

Kostaki Paşa'dan daha tecrübeli olduğunu da söyleyen Halid Bey, kanaatine göre akıllılık ve iktidarları bütün, Osmanlı Müslümanları tarafından hürmetle anılan ve itiraf edilen Musurus ve Rüstem Paşaların bile kendilerinden ilim ve iktidar cihetiyle aşağı bulunan fakat ağırbaşlı, ciddi ve haysiyet sahibi olan Müslüman memurların İngilizler nazarında kazanacakları iyi etkiyi toplayamadıklarını, Şark Hıristiyanlarının, İngilizlerin tecrübesi beyanında ne derece itibar kazandıklarını, Başşehbenderin anlamayacağını, fakat Kostaki Anthopoulos Paşa'nın, bu noktaya katılmasının da hayret edilecek bir şey olduğunu, Şark'ı bilen, İngilizlerin bile bu iki kişiden daha çok Türklere emniyet ve itibar gösterdiklerini söylemiştir. Başşehbender ve elçinin, Şark Hıristiyanlarından da nefret ettiklerini söylemekten çekinmediklerini, Avrupalıların, Osmanlı'daki Hıristiyanları korumak için, ara sıra Osmanlı insan hukukunu suistimale kadar varmalarının ise, sırf onların siyasi emellerini yaygınlaştırmalarına alet olacak bir karakterde bulunmalarından ileri geldiğini iddia eder.

Anthopoulos Paşa'nın, Osmanlı vatanındayken doğrulukla çalıştığını söyleyen Halid Efendi, onun Londra'ya atandığından sonra yanlış işler yapmaya başladığını, para sevdasına düşerek, her şeyden para arttırmaya, suç işlemekten beter adlandırılacak surette kiminin yemek parasından, kiminin kargaşalıkta belli olunamayan maaşından, hünkârın siparişlerinden, Jön Türkleri araştırma maksadıyla gelen tahsisattan mümkün olduğu kadar sefarethane hesabına para eklemeye çalıştığını da söyler. Suriyeli olması dolayısıyla kendisine yakın gördüğü Selim Faris'e her türlü istihbaratı yetiştiren, Başşehbender Emin Ferecullah Efendi'nin, Kostaki Anthopoulos Paşa tarafından Halid Efendi'nin maaş işi için, görevlendirilmesi sonucu, on iki liralık maaşının üç ay işlediği halde kendisine verilmediğini, buna kızarak da sefarethaneye bir mektup yazdığını söyleyen Halid Efendi, Anthopoulos Paşa'nın buna kızdığını en sonunda da kendisi almıyor diye, rapor yazıldığını belirtir. Bu rapordan sonra da paşa, İstanbul'un maaşı

kestiğinden yakınmıştır. Halid Efendi'ye göre Emin Ferecullah Efendi, kendisine daha sonra aylığı o sıralar sefarethanede görevli bulunan akrabadan Fedon Bey'e, İstanbul'a gitmesi için verildiğini, itiraf etmiştir.

Daha sonra da Anthopoulos Paşa'nın kendisine verilen habere kızdığını ve o paranın sefarethane hesabına devredildiğini söylediğini de belirten Halid Bey, bir yıl önce üç hafta için İstanbul'a giden paşanın, üç ay kalmaya mecbur olduğu zaman gönderilmeyeceğinin söz konusu olduğunu, bundan rahatsız olduğunda Londra'da bulunan birine mektup yazarak " ah! Sevgili İngiltere, inşallah yakında geleceğim " dediğini de bildirir. Mısır Hidivi, Londra'ya geldiği zaman da, sefarethane çalışanlarını sefarethaneden çıkardığını, şehbenderleri çağırmadığı gibi, sefarethane imamını bile oraya sokmadığını söyleyerek bunun diplomasi kurallarından olduğu iddiasında bulunduğunu söyler. Halid Efendi'ye göre bu iş Osmanlı Devleti sefirinin, hidivi ecnebi prensi addetmesidir. Padişahın, Lord Salisbury'ye hediye olarak göndermiş olduğu kıymetli vazoyu, İngiliz Muhalefetinin diline düşürdüğünden de bahseden Halid Efendi, Kostaki Anthopoulos Paşa'nın, devlet sırrını tutmadığını hatta bunun elinden gelmediğini de söyler. Halid Efendi bu sözlerinin yanında sefarethanede diğer devlet memurlarının da bulunduğu bir yemek tertibinin olmadığından da yakınmıştır.

Halid Efendi, Selim Faris hakkında da hiç iyi düşüncelere sahip değildir. Selim Faris'in, Suriye mühtedilerinden ve lisan-ı arab üdebasından müteveffa Ahmet Faris Efendi ile Mısır Kıbtisi bir kadının oğlu olduğunu, hakikat aleyhinde çıksa bile yalan söylemekten çekinmeyeceğini, beyan olunacak hakikatlerin, kendi menfaatine dokunacağını anladığında bile yine, yalan söylemeğe çalışmaktan geri durmayacağını söyler. Selim'in, Hürriyet gazetesinde Osmanlı Devleti hakkında kötü yazılar yazdığını ve Avrupa'da Osmanlı imajının zedelenmemesi için aşırı hassasiyet gösteren II. Abdülhamid'in bu zaafından yararlanarak, para sızdırdığını, hatta bu işin şantaj çekmeye kadar vardığını da layihasında belirtir. Bunun dışında anladığımız kadarıyla bu dönemlerde Selim ile Anthopoulos'un arası gayet iyidir. Çünkü Anthopoulos Paşa, on sekiz bin liralık Beyrut Su Yolu İmtiyazını Selim Faris alsın diye, resmen ön ayak olmuştur.[1286] Sultan II. Abdülhamid'in, zaafını kullanan kişi sadece Selim Faris değildir. O dönem Abdülhak Hamit Tarhan da vardır. Bu kişi yine padişaha jurnaller

[1286] Şirin – Kılıç, a. g. m., s.406.

gönderip para almış, Londra'da gayet ihtişamlı bir yaşam sürmüştür.[1287] Bu durum o dönemde Osmanlı için kanayan bir yaradır.

Selim Faris'in, pis bir insan olduğundan dolayı, insan âleminin, onun insan şeklinde yaratılmasından utansa yeri olacağını, iki dinli olduğunu, bir cemiyete mensup ya da dinsiz olarak yaşayabileceğini, herkesin onun inanışına göre muamele ettiğini fakat Faris'in hem gavur hem de " dâcik " olduğunu söyler. İki tabiatlı olarak belirttiği Faris'in, Osmanlılıktan bahsettiğini fakat İngilizlere Osmanlılığı hem haksız ve münasebetsiz olarak anlattığını, tahkir ile İngilizleştiğinden dem vurup, ikiyüzlü davranarak, Sultan Hamid Han'dan para aldığını, imtiyaz koparark, yanlış yola sevk için İngiltere'ye dair jurnaller gönderdiğini söyleyerek Anthopoulos Paşa'ya da kardeşçesine hürmet ettiğini, diğer yandan el altından padişah aleyhinde ve şantaj maksadıyla neşriyattan geri durmadığını söyler.

Faris ona göre ahlak yoksunu bir kişidir, yalancıdır. Çerkez odalığından olmuş bedbaht bir kızı olduğuna da değinen Halid Bey, onun (Brayton) adlı bir sahil beldesinde, ucuz pansiyonların birisinde kaldığını, Faris'in de herkese kızının Fransa'nın Nis şehrinde aldığı bir köşkte kaldığını söylediğini, belirtir. Selim Faris'in kurnaz davranarak, Beyrut Su Yolu İmtiyazını almaya padişahı mecbur ettiğini de belirten Halid Efendi, Faris'in bir söylediğini yüzlerce kez tekrar ettiğini, bu tekrarının bir keresinde bile açığa çıkmadığını, cahil olduğunu fakat dört lisan konuştuğunu, (Türkçe, Arapça, Fransızca, İngilizce) bu konuştuğu dillerde ise pek başarılı olamadığını da iddia eder. Faris, ona göre sabit bir diyanet veya millete bağlı değildir. Bir lisan-ı da yoktur. Ahlakı da kötüdür. Hiçbir kibar sosyetesine giremez. Gittiği ucuz lokantalarda bile, garsonlar kendisini hoş karşılamazlar. Çünkü yanında bulunan bazı müşteriler kendisinin hareketlerinden dolayı kaçarlar. Bir dükkâna ya da bir daireye girse, konuştuğu zaman muhatabını rahatsız eder. Kıyafetinin de çok kötü olduğu bildirilen Faris'e, Yıldız Sarayı'nda bulunan Suriyeliler ile bazı kişilerin, on sekiz bin liralık su imtiyazını almasına yardım ederek, işten hisse aldıklarını, Kostaki Anthopoulos Paşa'nın da, körü körüne işe alet olduğunu, savunur.

Padişahın, haysiyeti aleyhinde etmedik söz bırakmayan Selim Faris'in, Londra Sefâret-i Seniyyesi'nin devamlı ziyaretçilerinden olduğunu da söyleyen Halid Efendi,

[1287] Şirin – Kılıç, a. g. m., s.401.

Faris'in, Londra'da önüne gelene " ben sultanın dostuyum " dediğini, bu sözlerini ispat etmek için de, Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabeti'nden gelen teşekkür telgraflarını gösterdiğini, bildirir. Mabeyn Başkâtibi ise Halid Efendi'ye göre herkesin hakkını minder altı etmektedir ve Selim'in telgraflarını derhal huzura arzla, doğruca cevap telgrafı gönderir. Yine Faris'in nice Müslüman gençlerini perişan, belalara ve cezalara düşürdüğünü de söyleyen Halid Efendi, Kostaki Anthopoulos Paşa'nın da Londra'ya sefir olarak geldikten sonra, kendisine on iki lira maaş tahsis olunacağını müjdelediği için, Selim Faris'in yanından ayrılarak Londra Sefarethanesi'nde çalışmayı kabul ettiğini yazar. 10 Mart 1900 tarihinde de mektup yüzünden olacak Selim Faris, Londra Şehbender Vekili Çerkeşseyhizade Halil Halid Bey'i kendisini aşağıladığı için mahkemeye vermiştir.[1288]

1. Londra Sefarethanesi'nin Durumunun İncelenmesi

Anthopoulos Paşa, geldikten sonra, sefarethanede bazı tamiratlar gerçekleşti.[1289] Bu tamiratların yapılması gerekliydi. Çünkü siyasi işler bazen üst düzey devlet memurları ile burada görüşülürdü. Ara sıra da sefarethane gece düzenliyordu ve bu geceye İngiliz devlet adamları ile diğer devletlerin elçileri davet ediliyordu. Örneğin; 1897 yılının Haziran ayında, Londra Sefarethanesi, iki ayrı ziyafet vermeyi düşündü ve bu ziyafetler için de 50.000 kuruş masraf çıkarılmıştı.[1290] 15 Temmuz 1897'de Çerkeşşeyhizade Halil Halid Efendi, Hürriyet gazetesinde yazılar yazmaması karşılığında, Londra Başşehbenderliği Vekâleti'ne tayin edildi.[1291] 7 Ağustos 1897 tarihinde de Anthopoulos Paşa, Selim Faris ile görüştü ve bu kişiyi "Hamidiye" adıyla yazacağı makaleyi yazmaması için kandırdığını belirterek, Selim'in cevabını bir iki gün içerisinde yazı ile bildireceğini, kendisinin de Beyrut Su Yolu İmtiyazı'nı almayı ümit ettiğini söyledi. Anthopulos Paşa'ya göre Selim Faris'e bu imtiyaz verilebilir gibi görünüyordu.[1292]

Halil Halid Bey, onun Beyrut Su Yolu işine karıştığını söylerken haksız değildi. Bu olay Halid Efendi'nin, İstanbul'a bir mektup göndererek, Sefir Paşa'yı, Selim

[1288] BOA., Y. PRK. EŞA. 35/6.
[1289] BOA., İ. HUS.46/1313 Za. 63; İ. HR. 351/1313 Za. 12.
[1290] BOA., YA. RES. 87/7.
[1291] BOA., Y. MTV. 163/5.
[1292] BOA., Y. PRK. EŞA. 27/86.

Faris'e su imtiyazı verdirdiğinden dolayı şikâyetine yol açtığı gibi, Halil Halid Efendi ile Anthopoulos Paşa, arasında geçimsizliği de şiddetlendirecekti. 28 Kasım 1897'de de Selim Faris'e Beyrut Su Yolu İmtiyazı verilmiştir.[1293] 1897 yılının Aralık ayında sefarethaneye üçüncü kâtip olarak, Ragıp Bey tayin edilir fakat Anthopoulos Paşa, bu tayine itiraz ederek başka bir kişiyi ister.[1294] 1898 yılı Mayıs ayında da Londra Sefarethanesi'nin salonundaki döşemelerinin yıpranmış olan yüzünün değiştirilmesi için Hereke Kumaşı ile birlikte Uşak Halısı gönderilmesi talep edilmiştir.[1295] Halil Halid Bey her ne kadar hiçbir şey alınmadığını iddia etse de bazı eşyeların talep edildiği anlaşılmaktadır. 1898 yılı Ağustos ayında ise Selim Faris, kendisine yönelik yapılan iddiaları reddeden bir yazı kaleme alır.[1296] Aralık ayında da Padişah II. Adülhamid'in doğum gününü kutlayarak ona bağlılığını bildirmiştir.[1297]

1899 yılının Nisan ayı ortalarında Anthopoulos Paşa, geçim sıkıntısı çektiğini belirterek, maaşının arttırılması talebinde bulunacaktır.[1298] 26 Nisan 1899'da da maaşına zam yapılması, Meclis-i Vükela'da görüşülmüş[1299] ve 10 Mayıs'ta zam yapılmıştır.[1300] Bunun üzerine de 3 Eylül'de Paris Sefiri, Anthopoulos Paşa'nın maaşını örnek göstererek kendi maaşının arttırılmasını talep eder.[1301] Halil Halid Efendi de bu dönem maaşının yetmediğinden şikâyet etmiştir.[1302] 1900 yılının Temmuz ayında onun maaşına da 500 kuruş zam yapılır.[1303] Halid Efendi'nin maaşına yapılan bu zamların Anthopoulos Paşa ile kendisi arasında geçen para meselesi yüzünden olduğu düşünülebilir. Çünkü Halid Efendi, paşadan maaşını alamadığı gerekçesi ile birçok kez şikâyette bulunur.[1304] Bu ayın sonunda Londra Sefarethanesi'ne çeşitli masrafların ödenmesi için de, para gönderildiği görülür.[1305]

Anthopoulos Paşa, sefarethaneye tayin edilen kişilere de müdahale ederek geçimsiz davranışlar sergilemektedir. 1900 yılında Halil Halid ve Abdulhak Hamid

[1293] BOA., Y. MTV. 170/10.
[1294] BOA., Y. MTV. 171/23.
[1295] BOA., Y. PRK. EŞA. 29/80; 29/79; Y. MTV. 177/139.
[1296] BOA., Y. PRK. EŞA. 31/8.
[1297] BOA., Y. PRK. TKM. 40/18.
[1298] BOA., Y. PRK. EŞA. 32/56.
[1299] BOA., İ. HUS.74/1316 Z. 55 1316 Z. 15.
[1300] BOA., İ.HR. 362/1316 Z. 21 1316 Z. 29.
[1301] BOA., İ.HR. 364/1317 R. 18 1317 R. 26.
[1302] BOA., Y. PRK. EŞA. 35/66
[1303] BOA., İ. HR. 367 1318 Ra. 14 1318 Ra. 07.
[1304] BOA., Y. PRK. EŞA. 35/112.
[1305] BOA., İ. HR. 367/1318 Ra. 22 1318 Ra. 29.

beyler ile çok sorun yaşar. Bu sorunlardan dolayı Londra Şehbender Vekili Halil Halid Efendi Newyork Baş Şehbenderliği'ne nakledilmiştir.[1306] O gidince 16 Ekim'de Anthopoulos Paşa, Sefaret Müsteşarı Abdülhak Hamid'i de, şikâyet ederek başka bir yere tayinini ister.[1307] Halid Efendi Newyork Baş Şehbenderliği'ne tayin olduktan sonra Anthopoulos Paşa'ya bir miktar para gönderildiğini de belgelerden anlıyoruz.[1308] 21 Ekim 1900 tarihinde yine maddiyat sorununu bahane eden Halid Efendi'nin maaşına zam yapılır.[1309]

Kasım ayına doğru sefarethane binasının tamiri için ne kadar para harcanacağı görüşülürken[1310] 22 Kasım tarihinde Londra Sefarethanesi, memurları arasında herhangi bir uyuşmazlık olmadığını bildiren bir telgraf gönderilmiştir.[1311] Bir ay sonra da Kostaki Anthopoulos Paşa, yeni bir bina alınması için başvuru yapar.[1312] 1901 yılının Şubat ayında ise bu kez Abdulhak Hamid Bey, maaşının arttırılmasını talep eder.[1313] Mart ayında ise sefarethanede memurlar arasında çıkan huzursuzluklardan dolayı olacak Anthopoulos Paşa'nın memuriyetine devam etmesi için bir name-i hümayun yazılmış[1314] bu denli sefire rağbet gösterilmesi üzerine iyice düşman kesilen Halil Halid Efendi, Londra'da çıkan Review of the Week adlı haftalık dergide Osmanlı aleyhinde ve Genç Türkler lehinde yazılara başlamıştır.[1315] Ay ortasına doğru da sefarethane binasının kötü durumda olduğunu fark eden Hariciye Nezareti, Londra Sefareti için yeni bir bina kiralar.[1316] Mart sonuna doğru ise yine Anthopoulos Paşa ile tercümanlar arasında geçimsizlik olduğu bildirilmiştir.[1317] Bu dönem geçimsizlikler sürerken Baş Kâtipliğe de aynı zaman da tayin isteyenler vardır. Şekib Efendi bu işi talep edenlerden biridir.[1318]

7 Mayıs 1901 tarihinde ise sefarethane için kiralanan yeni binanın kira bedelinin gönderilmesi istenmiş ve eğer hemen gönderilmezse sahibinin kiraya vermekten

[1306] BOA., İ. HUS.84/1318 Ca. 79 1318 Ca. 23.
[1307] BOA., Y. PRK. EŞA. 36/74.
[1308] BOA., DH. MKT. 2412/85.
[1309] BOA., İ. HUS.84/1318 C. 44 1318 C. 26.
[1310] BOA., İ. HR. 369/1318 Ş. 15 1318 Ş. 06.
[1311] BOA., Y. PRK. EŞA. 36/108.
[1312] BOA., Y. MTV. 209/81.
[1313] BOA., Y. PRK. EŞA. 37/47; 37/48.
[1314] BOA., YA. HUS. 413/110.
[1315] BOA., Y. MTV. 212/74.
[1316] BOA., İ. HR. 370/1318 Za. 12 1318 Za. 26.
[1317] BOA., Y. PRK. EŞA. 37/75.
[1318] BOA., Y. PRK. EŞA. 37/74.

vazgeçeceği söylenmiştir.[1319] Anlaşıldığı üzere bir an önce yeni binanın hizmete geçirilmesi düşünülmektedir. Kostaki Anthopoulos Paşa, Londra Elçisi olduktan sonra 1900 yılına kadar gerek sefarethane binasının tamiri gerekse sefarethane çalışanlarının maaşına zam yapılması için birçok kez başvuru yapar.[1320] Örneğin; 19 Ocak 1897 tarihinde Londra Sefarethanesi'nin tamire muhtaç olduğu bildirilerek, bu konuda masrafların ödenebilmesi için para istenmiştir.[1321]

D. Tahta Çıkış Merasimleri için Londra'ya Giden Paşalar

1897 yılının Nisan ayı sonunda İngiltere Kraliçesi Victoria'nın, tahta çıkışının yıldönümü merasimleri yapılacağı haber alınır ve bu merasime gönderilecek kişinin, şehzade ya da paşa olması gündeme gelir.[1322] 9 Haziran'da Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Münir Paşa, kraliçenin tahta çıkışının 65. yılı merasiminde bulunması için, görevlendirilir.[1323] Münir Paşa'nın yanına da katiplik için Yüzbaşı Enver Bey tayin edilmiştir..[1324] Bu heyette Vedos Paşa'da görevlendirilir, fakat bu görev daha sonra iptal edilmiştir. 14 Haziran 1897'de Ferik Vedos Paşa'nın bu memuriyeti tehir edildiği için kendisine verilmesi kararlaştırılan paranın, armağan edildiği de görülür.[1325] Münir Paşa, görevi dolayısıyla Fevkalade Sefir (ortaelçi) olarak törene katılacaktır. Ancak Münir Paşa'ya merasimler sırasında, saldırıda bulunulacağı. Prens de Galle'e ihbar olunca Münir Paşa'nın kendi güvenliği amacıyla, Londra Sefiri'ne, acil olarak bilgi vermesi ve sadece İngiltere Kraliçesi'ni tebrik ederek, törene katılmadan Paris'e geçmesi emredilmiştir.[1326] Bundan bir kaç gün sonra da Münir Paşa'nın geri dönmesi için uygun miktarda para gönderilmesi, gündeme gelir.[1327] Nitekim gönderilen heyet, 13 Temmuz'da İstanbul'a dönmüş ve Münir Paşa da Yıldız Sarayı'na giderek padişahı bilgilendirmiştir.[1328] 3 Eylül 1897'de de Anthopoulos Paşa'ya, İngiltere Kraliçesi

[1319] BOA., Y. PRK. EŞA. 38/14.
[1320] BOA., Y. MTV. 200/24; İ. HR. 366/1317 L. 09 1317 L. 07.
[1321] BOA., İ. HR. 350/1313 S. 04.
[1322] BOA., İ. HUS. 53 /1314 Za. 76 1314 Za. 26.
[1323] BOA., Y. MTV. 159/168.
[1324] BOA., İ. HUS.54/1315 M. 26 1315 M. 8.
[1325] BOA., İ. HUS.54/1315 M. 73 1315 M. 13.
[1326] BOA., İ. HUS.54/1315 M. 41 1315 M. 17.
[1327] BOA., İ. HUS.54/1315. S. 10 1315. S. 20.
[1328] BOA., Y. MTV. 162/143.

Viktoria tarafından altın madalya, hediye edilir. Bu madalya devletlerin sefirlerine, kraliçenin tahta çıkışının 65. yıldönümü, sebebiyle verilmiştir.[1329]

Padişah II. Abdülhamid, İngiltere Kraliyet ailesi ile arasını iyi tutmaya çalışıyordu. Bu nedenle 1898 yılı Haziran ayında Prens de Galle'e, safkan bir at hediye etti.[1330] 26 Ocak 1901 tarihinde de, İngiltere Kraliçesi Victoria ölmüştü. Kraliyet tahtına da Edward geçti. Edward'ın kral olması münasebeti ile yapılacak merasime de 24 Şubat 1902 tarihinde, Mülkiye Dairesi Azası'ndan Tarhan Paşa ile Şuray-ı Devlet Azası'ndan Ali Namık Beyefendi veya Ferik Nasır Paşa'nın, gönderilmesi gündeme geldi.[1331] Haziran ayının ortasında da törene katılacak olan kişiler belirlenerek, Tarhan Paşa ve beraberindekilere yol harcırah miktarı tartışılmış,[1332] Tarhan ile Aleksandr Paşalara beşer yüz, Ferik Nasır Paşa'ya ise 300 lira harcırah verilerek, merasime katılmaları onaylanmıştır.[1333] 1 Şubat 1901'de de merasim için gelecek olan heyetin karşılanması görevine Mösyö Bernand Diston'un atandığı, Anthopoulos Paşa tarafından bildirilir.[1334] Temmuz ortasında ise Padişah tarafından Londra ve Berlin'de tahta çıkışının 25. yıl dönümü sebebiyle, "*Dilara*" adında bir çeşme yapılması düşünülmüş, bunun için de sefarethanelere plan ve krokiler, gönderilmiştir.[1335]

1902 yılının Haziran ayında, İngiltere Kralı Edward hastaydı, bu nedenle ameliyat oldu. Kralın, ameliyat öncesi ve sonrasındaki durumu da, Londra Sefarethanesi tarafından bildirilmekteydi.[1336] 27 Haziran'da Tarhan Paşa, İngiltere Hariciye Nazırı'nı ziyaret etti. Hariciye Nazırı, kralın hastalığı sebebiyle kendisinin Londra'ya gelmesinden çok memnun olduğunu söyleyerek, Padişah II. Abdülhamid için iltifatlarda bulunmuş, bu geçmiş olsun ziyaretini de memnuniyetle krala bildireceğini söylemiştir. Ertesi sabah Kral'ın büyük oğlu Prens de Galle ile de görüşen Tarhan Paşa'ya, prens de padişaha karşı iyi niyetlerini belirtmiş, bu ziyaretten dolayı da kendisine müteşekkir olduğunu söyleyerek, yine kralın hastalığı dolayısıyla üzüntülü olduğundan bahsetmiştir. Daha sonra Kralın, hastalığının ağır olmadığını, ara sıra çıkıp dolaşabileceğinin söylendiğini bildiren Tarhan Paşa, Kostaki Anthopoulos Paşa'ya da, kralın hastalığı ile ilgili gün gün

[1329] BOA., İ. TAL. 119/1315 R. 076 1315 R. 05.
[1330] BOA., YA. HUS. 386/5.
[1331] BOA., İ. HUS. 94/1319 Za. 05 1319 Za. 19.
[1332] BOA., İ. HUS. 97/1320 Ra. 032 1320 Ra. 08.
[1333] BOA., İ. HUS. 86/1318 L. 04 1318 L. 05.
[1334] BOA., Y. MTV. 211/22.
[1335] BOA., Y. PRK. BŞK. 66/53.
[1336] BOA., Y. PRK. EŞA. 40/58.

rapor vermesini öğütler.[1337] 4 Temmuz'da Londra'ya gidip, dönüşüne kadar ayrıntılı bir rapor da hazırlayan Tarhan Paşa, öncelikle Karadağ Prensi'nin büyük oğlunun kendisinden önce Londra'ya geldiğini, sadece prensin büyük oğlunun değil aynı zamanda diğer büyük devletlerin fevkalade sefirlerinin de Londra'da bulunduğunu söyler. Kendilerinin ne zaman Londra'ya vardıklarından da bahsederek, sarayın karşısında bir otele yerleştirildiklerini, kralın ameliyat olması sebebiyle, merasimin erteleneceğinin, herkes tarafından konuşulduğu zamanda Anthopoulos Paşa'nın, Hariciye Nezareti'nden bilgi alınmadıkça bunun doğru olmayacağını söylediğini de, yazar ve raporda söz konusu gezi ile ilgili, geniş malumatlar sunar.[1338]

Daha sonra merasimin iptal edildiği, Tarhan Paşa'yı bu yüzden Prens de Galle' in kabul ettiği, ifade edilmektedir.[1339] Padişah, bu dönem kralın hastalığını merak ettiğinden, sürekli bilgi gönderilir. 16 Temmuz'da ise yakalandığı rahatsızlıktan kurtulan İngiltere Kralı'nın hava değişimi için yatla geziye çıktığı rapor edilmiştir.[1340] Osmanlı Devleti, dış siyasette çok ince düşündüğü için İngiltere Kralı Edward'ı tedavi eden doktorlara, daha sonra Liyakat Madalyası gönderilmesi gündeme gelir.[1341]

[1337] BOA., Y. PRK. EŞA. 40/63.
[1338] BOA., Y. PRK. BŞK. 66/109.
[1339] BOA., Y. PRK. BŞK. 66/109.
[1340] BOA., Y. PRK. EŞA. 40/71.
[1341] BOA., Y. PRK. EŞA. 40/93.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İSTEFANAKİ MUSURUS PAŞA

A. İstefanaki Musurus Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler

Eski Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın oğludur. 3 Zilhicce 1256 (27 Ocak 1841) tarihinde Osmanlı Devleti'nin Atina Sefarethanesi'nde doğmuştur. İlk görevi 5 Cemaziyyelahir 1277 (19 Aralık 1860) tarihinde on dokuz yaşında iken rütbe-i salise ile

Londra Sefarethanesi'ne kâtip olarak tayin edilmesidir. 28 Muharrem 1285 (21 Mayıs 1868) tarihinde Londra Sefarethanesi başkatipliğine, 17 Receb 1294 (28 Temmuz 1877)'de de Londra Sefarethanesi müsteşarlığına atanmıştır. Bu sırada birkaç defa Londra Sefarethanesi maslahatgüzarlığı da yapar. Londra'da bulunduğu sırada 26 Rebiyyülahir 1289 (01 Temmuz 1872)'de yabancı devletlerin hapishaneleri meselesinde yapılan görüşme ile 19 Cemaziyyelahir 1296 (09 Haziran 1879)'da telgraflar meselesine dair yapılan görüşmelerde, Osmanlı Devleti tarafından, memur sıfatıyla bulunmuş ve 6 Rebiyyülevvel 1294 (21 Mart 1877)'de rütbe-i ula sınıf-ı evveli ve orta elçilik ünvanıyla Roma Sefarethanesi'ne tayin olmuş, daha sonra da burada ünvanı büyükelçiliğe terfi edilmiştir. Muhtemelen bu tarih 6 Rebiyyülevvel 1298 (6 Şubat 1881)'dir.[1342]

Kasım 1902 tarihinde Kostaki Anthopoulos Paşa'nın ani ölümü sebebiyle boşalan Londra Sefarethanesi'ne 11 Aralık'ta sefir olarak, İstefanaki Musurus Bey tayin edildi. İstefanaki Musurus Bey, daha önce araştırmamızın ilk başında yer alan Kostaki Musurus Paşa'nın oğludur. Osmanlı sefirleri arasında akrabalık ilişkisi Hacı Mustafa Efendi örneğinde olduğu gibi yaygındır. Sefirler, maiyetinde akrabalarını, çocuklarını, yeğenlerini yanlarında götürmüşler, daha sonra bu yakınları da, sefir olarak görev yapmışlardır. İstefanaki Musurus Paşa da buna örnek olmakla birlikte daha önce

[1342] *Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciye*, 1320, s.106.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in oğlu Sait Çelebi, Stockholm ve Paris Sefiri, Moralı Seyyid Ali Efendi, Londra Sefiri Yusuf Agâh Efendi'nin enişte sidir. Bütün bu isimler, aynı zamanda Osmanlı gözlemcisidir. Babalar ve oğullarının Avrupa yaklaşımlarını karşılaştırmak, kuşaklar arasındaki farkı gözlemede, bize de belki bir açılım sağlayabilir.[1343] Kostaki Musurus Paşa'nın kayınbiraderi olan (Aleko Bogoridi) Rum Aleko Paşa da diğer akrabaları gibi bazı devlet görevleri ile Hariciye Nezareti'nde görev almıştır. Önce Maarif Nezareti ve Nafia Müsteşarlığı'nda, sonra da Viyana, Paris ve Londra Sefaretleri'nde maslahatgüzarlık, elçilik yapan bu kişi, daha sonra da Şark-i Rumeli valisi olmuştur.[1344]

Kostaki Musurus'un hâmilik ettiği şahısların başında, Londra Sefâreti´nde yanında çalışan oğlu İstefanaki (Stefan/Stefanos) Musurus gelmektedir. İstefanaki, bu ismin Fransızcası Etienne (Etyen)'dir. İstefanaki Musurus Bey, Kostaki ve Anna (Vogoridi) çiftinin ilk çocuğudur. 7 yaşına kadar babasının görevi nedeniyle Atina´da yaşar. Ardından Viyana'da bir yıl kadar ikamet ettikten sonra, 10 yaşında yine pederi Kostaki Musurus´un sefirliği sebebiyle ömrünün büyük bir bölümünü geçireceği Londra´ya gider. Çocukluğunun Avrupa başkentlerinde (Atina, Viyana, Londra ve kısa sürelerle İstanbul) geçmesi nedeniyle, ana dili Rumcanın yanı sıra Fransızca, İngilizce ve İtalyanca´yı öğrenir. Üniversiteyi Fransa´da bitirmiştir. Babası Kostaki´nin ifadesiyle, İstefanaki tam bir İngiliz eğitimi almıştır. Buna karşın Avrupa´da yetişmesi sonucu, Türkçe konuşamadığı nakledilmektedir. İstefanaki Musurus, diplomatlık mesleğine 19 yaşında, 19 Aralık 1860´da üçüncü rütbeden nişanla, babasının yanında çırak olarak, başlar. Baba Kostaki, 25 Ocak 1861 tarihinde Hâriciye Nezâreti´ne gönderdiği bir rica yazısında oğlu İstefanaki´nin üçüncü rütbe ile Londra Sefâreti ikinci Sırkâtibliği'ne getirilmesini isteyince, İstefanaki, bu göreve tayin edilmiştir. 21 Mayıs 1868´de ise aynı sefarette, başkâtipliğe yükselir.[1345]

İstefanaki Bey, Hariciye Nezareti´ne gönderdiği bir dilekçede: Sefarette sekiz yıl ikinci kâtip, dokuz yıl ise birinci kâtip/sekreter olarak çalıştığını, hatta bir kaç kez maslahatgüzarlık yaptığını, eğer babası dışında bir sefirin yanında çalışsaydı, bilgisi karşılığında daha çabuk yükseleceğini, kendisinden kıdemce daha düşük arkadaşlarının

[1343] İbrahim Şirin, Osmanlı Seyahatnameleri'nde Avrupa (1839-1876), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.103.
[1344] Şirin, a. g. t., s.148.
[1345] Şafak, a. g. t., ss.27-28.

nail oldukları görev ve rütbelere hayret ettiğini ve artık sefir olmak istediğini bildirmiş, Bu istekten üç yıl sonra 1880´de Roma'ya sefir olarak tayin edilmiştir. Beş yıl Roma Sefiri olarak görev yapar. İtalya´nın konjonktürel öneminin artması ve buna paralel olarak İngiltere ile İtalya arasında ittifak söylentilerinin çıkması üzerine, Mayıs 1885'te, sefirlikten azledilir. Roma Sefirliği´nden sonra, 1885'te Sisam'a tayini söz konusu olur. Üstelik İstefanaki Bey, babası Kostaki gibi kaymakam sıfatıyla değil "Bey/Prens" olarak adaya gönderilecektir. Sisam Beyliği, görevi İstefanaki Bey'i memnun etmez. Babasına yazdığı mektuplarda hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Her nasılsa istemediği Sisam Beyliği görevine atanmaktan bir şekilde kurtulur, fakat yaklaşık on yıl sonra tekrar Sisam'a gönderilir. Bâb-ı âli tarafından 1896´da Sisam Bey´i olarak tayin edilmiş[1346] ve 12 Şaban 1315 (6 Ocak 1898) tarihinde de birinci rütbeden kendisine bir de nişan verilmiştir.[1347]

Sisam'a İstefanaki Musurus'tan önce de, sonra da birçok gayr-i Müslim prens atanır. Bu Sisam beyleri de yine gayr-i müslimdir. İstefanaki Musurus, Roma sefirliği yıllarında, siyasî başarılarından kişisel bazı özellikleriyle örneğin cimriliği ile şöhret salmıştır. İtalya kralının bir av dönüşü kendisine hediye ettiği geyiği, yemeğe kıyamadığından, kasaba sattığı, kasabın da malının değerini arttırmak ve kolayca satmak için geyiğin üstüne: " *İtalya kralının Osmanlı sefirine hediye ettiği geyiktir*. " şeklinde not yazdığı ve bu olayın Roma'da günlerce konuşulduğu, rivayet edilir.[1348]

Londra Sefirliği görevine tayininden öncesinde, paşalık rütbesi yoktur. Bu kanıya varışımızın nedeni ise belgelerde önceleri İstefanaki Bey olarak adının geçmesidir.[1349] 11 Aralık 1892 tarihinde tayini gerçekleşir ve 15 Aralık tarihinde de göreve başlamak için yola çıktığı bildirilir.[1350] 19 Aralık'ta da İstefanaki Musurus Bey'in hakkında İngiltere Kralı'na görevinin tanınması için, bir name-i hümayun yazılmasına izin çıkar ancak bu name, biraz gecikmiştir.[1351] Sefirliğe İstefanaki Musurus Bey tayin olunca da Abdülhak Hamid, müsteşarlık görevinin devam etmesi için, başvuruda bulunmuş ve bu görev karşılığı da maaşının beş bin kuruş olmasını

[1346] Şafak, a. g. t., s.28.
[1347] Sabah Gazetesi, nr. 2917, 12 Ş. 1315 (6 Ocak 1898), s.1, süt. 2.
[1348] Şafak, a. g. t., ss.28-29.
[1349] BOA., YA. HUS. 437/16.
[1350] BOA., İ. HR. 381/1320 N. 07 1320 N. 14.
[1351] BOA., İ. HR. 381/1320 N. 06 1320 N. 18; İ. HUS.101/1320 L. 11 1320 L. 06.

istemiştir.[1352] Zaten Hamid Bey ve diğerlerinin tayin isteme sebebi, Anthopoulos Paşa'dır. O ölünce bu istekten vazgeçerler.

14 Ocak'ta İstefanaki Musurus Paşa, İngiltere'ye gittiğinde, kendisine yapılan uğurlama töreni için teşekkürlerini bildirmiş[1353] ve 20 Ocak 1902'de de, görevine başlamıştır.[1354] 1903 yılının Ocak ayı içerisinde İstefanaki Musurus Bey'e rütbe verilerek, paşalığa terfi ettirilir.[1355] Belgelerden anlaşıldığı üzere, İstefanaki Musurus Bey'e verilen rütbenin paşalık rütbesi olduğunu anlıyoruz. Çünkü kendisi için yazılan name-i hümayunda vezirlerimizden olup, birinci rütbeden Osmanî ve Mecidi nişanlarına sahip olan Musurus Paşa, denilmektedir.[1356] Yine Zilkaade 1324 (Aralık 1906) tarihinde de Murassay-ı Osmanî nişanı almıştır.[1357] 1907 yılının Aralık ayında da, 66 yaşında iken vefat eder. Cenazesi, Londra'dan İstanbul´a getirilerek devlet töreniyle defnedilir. Mezarı, Arnavutköy´de, Aya Taksiarhis Kilisesi'nin, alt katında babası Kostaki Musurus ve Musurus ailesinin diğer fertleriyle aynı yerdedir. İstefanaki Musurus'un hayatı, babasının başarısının gölgesinde sönük bir şekilde sona ermiştir. 1907 yılının Ekim ayında sefarethanede düşüp, diz kapağını kırar.[1358] Bazı kaynaklar da attan düştüğü ve yapılan ameliyat üzerine, öldüğü söylenmektedir.[1359]

Nitekim bir kaç ay sonra vefat eder. İskenderiyeli bir zengin bankacının kızı ile evlenen İstefanaki-Marie Musurus çiftinin, çocukları olmamıştır.[1360] Onun ölümü sebebiyle, Necip Melhame Paşa'nın, Londra Sefarethanesi'ne tayin edilmek istediği, belgelerden anlaşılmaktadır.[1361] Ancak 1908 yılının Mart ayına kadar, İstefanaki Musurus Paşa'nın yerine atanacak kişi belirlenemez. Bu nedenle Abdülhak Hamid Bey maslahatgüzar olarak 8.000. kuruş maaşla İstefanaki Musurus Paşa'dan boşalan yeri devralır.[1362]

[1352] BOA., Y. PRK. EŞA. 41/54.
[1353] BOA., Y. PRK. TŞF. 6/110.
[1354] BOA., YA. HUS. 440/31.
[1355] BOA., İ. TAL. 293/05. L. 05 L. 1320; Sabah Gazetesi, nr. 4737, 7. L. 1320 (7 Ocak 1903), s.1.
[1356] BOA., YA. RES. 119/4.
[1357] Sabah Gazetesi, nr. 6179, 3 Za. 1324 (19 Aralık 1906), s.1, süt. 1.
[1358] BOA., Y. PRK. EŞA. 51\30.
[1359] Gövsa, a. g. m., s.268.
[1360] Şafak, a. g. t., ss.29-30.
[1361] BOA., Y. EE. 14\205.
[1362] BOA., Y. EE. 14\206.

B. Osmanlı İngiltere İlişkilerindeki Rolü

1. Balkanlar Sorunu

20 Şubat 1903 tarihinde Sırbistan Hükümeti'nin, Avrupa devletleri sefirlerine, Rumeli Islahatı yapılması hakkında tahrirat gönderdiği bildirilmekteydi.[1363] 27 Mart 1903 tarihinde Londra Sefarethanesi, İngiltere Parlamentosu'nda, Rumeli'nin durumu ile ilgili konuşmalar yapıldığını, Hariciye Müsteşarı'nın da Rusya ve Avusturya Konsolosları'yla görüşmeler yapılarak, her iki konsolosa yardım edilmesini, İngiltere Konsolosları'na da, Rumeli ıslahatının uygulanması için, her gün Avusturya ve Rusya Konsolosları'na ihtarda bulunmalarının öğütlenmesini söylediğini bildirdi.[1364] 29 Mart 1903 tarihli Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen isimsiz bir mektupta da, İngiltere'nin Rumeli'de ıslahat yaparak, Rumeli'yi Hıristiyan bir valinin yönetmesine çalışacağı, bunun için diğer devletlerle görüşüldüğü için, hazırlıklı olunması gerektiği, yazıyordu.[1365]

Mayıs ayı sonunda ise Bulgaristan Emareti'nin, Berlin Antlaşması'nı öne sürerek, anlaşmaya imza atan devletlerden, Bulgarlar için bazı isteklerde bulunacağı duyuldu. Bu nedenle Londra, Paris, Roma, Berlin ve Viyana Sefarethaneleri'nden konunun doğru olup olmadığının araştırılması istenmiş, doğru ise gerekli teşebbüslerde bulunulması bildirilmişti. Paris Sefareti, Fransa Hariciye Nazırı'nın meclisin toplanmasından sonra, kendilerine cevap vereceğini, ne Berlin'deki Hariciye Nezareti'ne ne de Sofya'daki Alman politika memuruna, herhangi bir şeyin gelmediğini, Bulgaristan'ın, Berlin Antlaşması yapılırken, Berlin'de Bulgar politika memurunun bulunmamasından dolayı, Avrupa devletlerine bir nota vereceğini, ancak bunun dikkate alınmayacağını bildiriyordu. Bunlardan başka, böyle bir düşünce varsa Sofya'da bulunan Avrupa devletleri memurlarına da, bunun bildirilmemiş olacağı, belirtilenler arasındaydı. İstefanaki Musurus Paşa ise, gönderdiği telgrafta Hariciye Nazırı'nın on beş gün devam edecek olan paskalya yortusu sebebi ile Londra'da olmadığını, bu nedenle Hariciye Müsteşarı'nın Bulgaristan Emareti ile görüştükten sonra, kendisine bilgi vereceğini yazdı.[1366]

[1363] BOA., YA. HUS. 442/59.
[1364] BOA., YA. HUS. 444/83.
[1365] BOA., Y. PRK. HR. 33/27.
[1366] BOA., YA. HUS. 449/4.

21 Haziran 1903'de Lordlar Kamarası'nda, Sırbistan'la ilgili görüşmeler yapıldı. Hariciye Nazırı Lord Lansdown'a, konu ile ilgili bazı sorular sorulduğunda, Lord Lansdown, Bulgaristan'da çıkan olaylarla ilgili, İngiltere Hükümeti'ne Avrupa devletleri tarafından herhangi bir teklif yapılmadığını, Belgrat'taki olaylarda sorumluların yakalanması için, her türlü tedbirin alınmaya çalışıldığını, Fransa, Almanya ve İtalya devletlerinin, İngiltere nasıl davranırsa öyle hareket edeceklerini, Avusturya ile Rusya'nın, bölgedeki rekabetinden dolayı, Rusya'nın alınacak tedbirlere katılacağını zannettiğini, söyledi ve İngiltere'nin de, Avrupa devletlerine, Bulgaristan'da çıkan olaylar için, herhangi bir telkinde bulunmadığını belirtti.[1367] Yine Haziran sonuna doğru, Sırp Kralı'nın yabancı devletler tarafından resmen tanınıp tanınmadığı da, sefarethanelere sorulmaktaydı.[1368]

Ağustos ortasında İngiltere Parlamentosu'nun tatil olduğu ve başbakanın Osmanlı ile ilgili olarak bazı konuşmalar yaptığı, iletildi. Yazılanlara göre İngiltere Başbakanı, mecliste Rumeli hakkında endişe duyulduğunu, Avusturya, Rusya ve Berlin Antlaşması'nı imzalayan diğer Avrupalı devletlerle birlikte hareket edilerek, endişelere mani olunması gerektiğini, ifade ediyordu.[1369] Lordlar Kamarası'nda da Hariciye Nazırı Lord Lansdowne, Rumeli'de geçen aylarda çıkan ihtilal hareketlerinden bahsetmiş, bu hareketlerin önleminin alınıp, ıslahatların uygulanacağının ümidinde olduğunu, Bulgar çetelerinin yaptığı faaliyetlerden dolayı da, bölgedeki ıslahatlar için ümitlerin boşa çıktığını, söylemişti. Avusturya ve Rusya'nın bölge için tekliflerinin olduğunu, Osmanlı'nın bölgeye asker göndermesinin, Müslüman ahâli üzerinde Osmanlı nüfusunu arttırmaya yönelik bir politika olacağını, iddia ederek, Rumeli'de İngiltere Hükümeti'nin işi yatıştırmak için, elinden geleni yapacağına dair, söz verdiğini de, bildiriyordu.[1370]

18 Ağustos 1903'de ise İngilizler ile Fransızların arasında, ticari anlamda bazı ihtilafların çıktığı istihbarat edildi ve bu ihtilaflara bağlı olarak da Fransız vekillerinden bazılarının, Londra'ya geldiği söylendi. Yazılan raporda İngiliz Parlamentosu'nda bu vekillere bir ziyafet verildiği belirtilerek, bu ziyafetin İngiltere tarihinde ilk olduğu da bildirilmekteydi. Ziyafette bulunan Başbakan Mösyö Balfour, İngiliz Parlamentosu'nun,

[1367] BOA., YA. HUS. 450/101.
[1368] BOA., Y. MTV. 247/13.
[1369] BOA., YA. HUS. 454/51.
[1370] BOA., YA. HUS. 454/52.

Fransa'nın ticari teşebbüsleri için, elinden geleni yapacağını söylemiş, Sömürgeler Bakanı Mösyö Chamberlin de, Fransa hakkında gayet dostça konuşmuştu. Gönderilen yazıda yine Mösyö Balfour'un da, bu sözlere katıldığının altı çizildi.[1371]

Aynı tarihlerde Avam Kamarası'nda da Mösyö Bryce, Sir O'Connor ve Mösyö Balfour, Balkanlar hakkında konuşma yaparak, buradaki cinayetlerin, Bulgarlar tarafından yapıldığını söylerler. Ayrıca İngiltere'nin, bu duruma son verilmesi için nüfuzunu kullanmasını, Avrupa devletlerinin tebaalarına da muhtariyet verilmesi için, girişimlerde bulunulmasını istemişlerdir. Yine Mösyö Balfour da Balkanlar'da olan olayların, sadece Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki çekişmeden meydana gelmediğini, İngiltere Hükümeti'nin üzerine düşenin, Avusturya ve Rusya da dâhil olmak üzere Avrupalı devletlerle irtibata geçmek ve olayların sorumlularının cezalandırılmasına çalışmak olduğunu, belirtir.[1372]

31 Ağustos tarihinde ise Osmanlı Hariciyesi, Bulgaristan Emareti'nin muhtıralarının Avrupalı devletlere verilip verilmediğini, sefarethanelere sorar. Paris ve Petersburg sefaretleri böyle bir muhtıranın henüz Sofya'daki Avrupa devletlerinin memurlarına verilmediğini belirtirler, fakat Berlin ve Londra Sefarethaneleri'nden gelen haberler, bunun aksini söylemektedir. Bu olay Osmanlı sefirlerinin birbirlerinden ne kadar habersiz olduklarını gösteren önemli bir delildir. İstefanaki Musurus Paşa gönderdiği raporda, Lord Lansdowne ile Hariciye Müsteşarı'nın, Londra'da bulunmadığını, bu yüzden de müsteşarın yardımcısından bilgi aldığını, belirtir. Bu kişi Bulgar muhtırasının, Sofya'daki, İngiltere politika müdürüne verildiğini, muhtıranın da Lord Lansdowne'a iletildiğini söylemiş, muhtıranın imzasız olması dolayısıyla, İngiliz Hariciye Nazırı'nın, bu muhtıraya cevap vermediğini belirterek, muhtıra hakkında konuşulmadığını, paşaya iddia etmiştir. Berlin Sefareti'nden gelen haberler de Londra'yı destekler yöndedir.[1373]

Londra Sefarethanesi, Eylül ortasında da Londra gazetelerinin, Sofya'da yeniden bazı olayların çıktığını yazdıklarını, bildirir. Bu yazılanlarda Sofya'daki Osmanlı askerlerinin zor kullanmakla itham edildiği ile isimleri açıklanmayan elli kişinin, zor durumda bırakıldıkları, söylenmektedir. Daily Chronical ve Daily News gazeteleri de

[1371] BOA., YA. HUS. 454/89.
[1372] BOA., YA. HUS. 454/77.
[1373] BOA., YA. HUS. 455/118.

hazır makaleler yayınlamış, Morning Post gazetesi muhabiri Mösyö Deligan ise, Kırk Kilise'den Osmanlı lehine bir mektup göndererek, Türk ve Arnavutların kendilerini bölgede savunduklarını, bildirilmiştir. Deligan'ın bu mektubunun yine dikkatleri üstüne topladığı ve İngiltere'de üzüntüye yol açtığı rapor edilir.[1374] Eylül ayı sonlarına doğru da Londra gazetelerinin kasıtlı olarak, Balkanlar'da Osmanlı mezaliminden bahsedip, yalan beyanatlarda bulundukları haber, verilmiştir.[1375]

11 Ekim tarihinde İstefanaki Musurus Paşa, İngiltere Hariciye Nazırı Lord Lansdowne ile tekrar görüştüğünü söyler. Paşa, Lord Lansdowne'ya Rumeli ahalisinden olup, Bulgaristan'a kaçan kişilerin, Bulgaristan'da bulunan komiteleri şımartacağını, bunun da Osmanlı için hayırlı olmayacağını, bu kişilere yardım edilmesinin de iyi bir şey olmadığını söylemiştir. Lord Lansdown da İngiltere Hükümeti nezdinde bu iş için, herhangi bir teşebbüsün olmadığını, bazı hayırsever kişilerin bu firarilere yardım ettiğini, İngiltere'nin ise, bu yardım işine mani olmayı aklına bile getiremeyeceğini ifade etmiştir.[1376] On iki gün sonra da İngiltere'nin, Hindistan Bakanı'nın, İran Körfezi'ne, seyahat edeceği, duyulur.[1377] 8 Kasım tarihinde ise Avusturya ile Rusya devletleri, Balkanlar hakkında Babı-ı âli'ye bir nota, verirler. Londra Sefarethanesi de İngiliz gazetelerinin, Avusturya ve Rusya notasına Bab-ı âli'nin bazı teklifleri reddetmesinin neden olduğunu yazdıklarını, rapor eder.[1378]

1903 yılının Aralık ayı sonunda Hariciye Nezareti, Londra Sefarethanesi'ne İngiliz polislerinin, Bulgar komitelerine gönüllü olarak katılacakları yolunda haber alındığını, bu nedenle konu hakkında Londra'da inceleme yapılmasını bildirir. Gelen haber üzerine, 31 Aralık'ta İstefanaki Musurus Paşa, İngiltere Hariciye Nazırı'nın Londra'da bulunmamasından dolayı, Hariciye Müsteşarı ile konuyu görüştüğünü bildirmiş, müsteşar da böyle bir şeyden haberi olmadığını, askeri hizmetten emekli olmuş ya da atılmış olanlar işin içinde ise, hiçbir yapılamayacağını, komiteye katılmış olanların, isimleri kendilerine bildirilirse, bu isimler hakkında gerekenin

[1374] BOA., YA. HUS. 457/74.
[1375] BOA., Y. PRK. EŞA. 44/4.
[1376] BOA., YA. HUS. 459/37.
[1377] BOA., YA. HUS. 459/138.
[1378] BOA., YA. HUS. 461/8.

yapılabileceğini söylemiştir.[1379] 3 Ocak 1904 tarihinde de Hariciye Nazırı Lord Lansdowne'un, Bulgarlardan hiç kimseyi görmek istemediğini, belirttiği rapor edilir.[1380]

1904 yılının Şubat ayı sonuna doğru, Avam Kamarası'nda bazı İngiliz vekiller, Balkanlar'da bir muharebe olup olmayacağı hakkında, İngiliz Hükümeti'nin bilgisinin olup olmadığını, böyle bir şey meydana gelirse, engel olunması için herhangi bir şeyin düşünülüp düşünülmediğini, Balkan meselesi üzerine de, yeni bir takım evrakların gelip gelmediğini sorarlar. Meclis Başkanı ise bu soruya cevap vermiş, yeni evraklar gelecek olursa bunların da Avam Kamarası'na sunulacağını, söylemiştir.[1381] Mart ayında gerek parlamentoda gerekse bazı gazetelerde çıkan, Rumeli'ye yönelik konuşmalar ve 1855 senesi Kıbrıs istikrazı'na yönelik beyanatlar da, tek tek rapor edilir.[1382]

15 Mart 1904'te İstefanaki Musurus Paşa, Lord Lansdowne'nin Lordlar Kamarası'nda, Vilayet-i Selase'den bahsettiğini bildirdi. Avusturya ve Rusya tarafından teklif edilen ıslahatların, kendisi tarafından uygun görüldüğünü söyleyen lord, bölgede ıslahat yapılmasının başarılı olacağına inandığını da, söylemiş eğer ıslahatlar yapılmazsa, İngiltere tarafından, bazı tedbirler alınacağını belirtmişti. fanaki Musurus Paşa da bu sözlerden yola çıkarak, İngiltere Hükümeti'ne, muhalif olanların zorluk çıkarmak maksadıyla ıslahat mektubunun tamamen uygulanmamasını bahane etmeleri ile İngiltere'nin askeri tedbirler alıp alamayacağına dair, bazı sorular sorulması yüzünden Lord Lansdowne'nin bu şekilde konuştuğunu, İngiltere'nin fikirlerinde etkili olan ruhban sınıfının ve gazetecilerin, Rusya'ya karşı Bulgaristan'a destek olmalarına muhalefet göstermek düşüncesi bir yana, Rumeli'de ıslahat yapma arzusuyla İngiltere'yi ileri süren Fransa ve İtalya devletlerinin, İngiltere ile arasındaki siyaseti koruma niyetlerinden dolayı bu sonucun doğduğunu belirtiyordu. Paşa, ayrıca Lord Lansdowne'un, Avusturya ve Rusya tarafından teklif edilen ıslahatı, Osmanlı Devleti'ne tamamıyla yaptırmak gibi bir niyetinin olmadığını, lordun, kendisi ile yaptığı görüşmelerden birinde, ileride tehdit oluşturabilecek herhangi bir duruma meydan vermemek için, Osmanlı'nın bazı programlar uygulamasını, dostça bir niyetle

[1379] BOA., Y. MTV. 254\63.
[1380] BOA., YA. HUS. 463\103.
[1381] BOA., YA. HUS. 467\94.
[1382] BOA., YA. HUS. 485\17; 468\110; 485\15.

söylediğini de bildirerek, Avrupa devletlerinin onayı olmadan İngiltere'nin hareket etmesinin mümkün olmadığı yolunda görüş de, belirtiyordu.[1383]

Mart ayında Balkan Komiteleri'nin, Rumeli için Londra'da bir konferans düzenleyecekleri duyuldu.[1384] Bulgaristan komiseri tarafından, Londra'da Balkan Komitesi taraftarlarının teşviki ile ayın 16'sında konferansa 600 kişinin davet edildiği, istihbarat edilmişti.[1385] Anlaşıldığı üzere Osmanlı Hariciyesi'nin haberi olana kadar konferans yapılmış ve bitmiştir. Bunun üzerine Londra Sefareti'nden gönderilen belgede ise, Balkan Komitesi üyesi Mösyö Bokstone tarafından, Londra'da bir konferans verildiği, bu konferansa da önemsiz bazı meclis üyelerinin katıldığı iki Fransız vekil ile bir Fransız delegenin ayrıca kendine Rumeli delegesi diyen, bir kadının bulunduğu söylenir. Bu konferansta bir mektubun okunarak iki kararın alındığı, kararlardan birincisinin Osmanlı'ya addettikleri mezalimin önlenmesi, ikincisinin ise Rumeli'nin Avrupalı devletlere bağlı bir vali tarafından, yönetilmesinin sağlanması olduğu, ne konferansın ne de alınan kararların, Londra'da hiçbir etki oluşturmadığı da, yazılmıştır.[1386]

4 Nisan 1904'de Londra Parlamentosu'nda, Mösyö Bryce ve beraberindeki üç kişi, Osmanlı aleyhinde Rumeli işleri hakkında sorular sorarlar. Bu kişilerin sorularına cevap veren Hariciye Müsteşarı Lord Charles, yapılan görüşmelere dair bilgi veremeyeceğini, bu iş için de yeniden konuşulacak çok şeyin olmadığını söylemiş, Avusturya ve Rusya devletlerinin, Rumeli'ye yakın olmasından dolayı, mevcut durumdan en çok etkileneceğini, maddelerin düzeltilmesine ait tekliflerin uygulanmasında da, İngiltere Hükümeti'nin politikasının asla değişmediğini bildirmiştir. Konuşmalar esnasında İngiltere'nin maddelerin düzenlenmesinde herhangi bir harekette bulunmamayı kabul etmeyeceği, maddelerin olduğu mektup neticesiz kalacak olursa, İngiltere'nin, bazı teklifleri ortaya atmakta hakkı olacağı, tekliflerin uygulanmasını, Osmanlı'nın kabul etmemesi gibi bir şeyin de olmadığı, İngiltere'nin Osmanlı elçisinden alınan bilgilere göre, hükümetin bu işten hoşnut olduğu, bu işin uzamasının da, Osmanlı için iyi olmaması ile beraber, bir dereceye kadar Avrupa devletlerine ait ertelemelerin Bab-ı âli'ye yükleneceği de söylenir. Yine maddelerin

[1383] BOA., Y. PRK. EŞA. 45\43.
[1384] BOA., Y. MTV. 258\97.
[1385] BOA., (A. MTZ. (04)) 113\88.
[1386] BOA., YA. HUS. 469\73.

düzeltilmesi işinin, devletlerin hoş olmayacak bazı teklifleri yüklenmeleri gibi, bir neticeye sebep olacağının yanında, Berlin Antlaşması'nın, bu işi ertelemek için, zaman kazandırdığı, ertelemelerin de, bazı Avrupa devletlerinin içinde bulundukları zorluklardan kaynaklandığı belirtilmiş, Rumeli'de asker bulundurma meselesi de konuşularak, Osmanlı'nın Rumeli'de, şimdilik yirmi bin asker bulundurma hakkının olduğu, İngiltere için yapılması en uygun şeyin ise Bab-ı âli ile anlaşarak, askeri en az seviyeye indirmeye çalışmak olacağı, devletler yeterli miktarda yabancı asker bulundurmak isterlerse, anlaşmaya uygun bir şekilde bu miktarın oluşturulmasını, Avrupalı devletlerin, Bab-ı âli'den talep etmesi, söylenmiştir. İngiltere'nin aldığı haberlere göre de karışıklık meydana gelen bölgelerin halklarının faydasız oldukları ile bazı şeyleri yeniden göze almaya meyilli olmadıklarının, anlaşıldığı da konuşmalar esnasında geçen önemli bölümlerdir.[1387]

9 Nisan 1904 tarihinde Lord Lansdowne, Lordlar Kamarası'nda da bir konuşma yapar. Rumeli'de yapılacak olan ıslahatlar için henüz yeteri kadar zamanın geçmediğini belirten lord, bölgede bulunan halkın hal ve mevkiisinde geçen seneye nispetle gözle görülür derecede iyileşme olduğunu söylemiş, Avrupa devletlerine danışarak, hareket etmenin de İngiltere'nin menfaatine uygun olmadığını yine bu meselede, Avusturya'ya vekâleten yüklenen vazifeden üzüntüye yol açacak herhangi bir şeyin meydana gelmediğini belirtmiştir. Lord, Rumeli'de yapılması gereken en acil işin de, mali meseleleri düzenleme olduğunu bildirir.[1388]

Bulgar komitecileri, bu dönemde faaliyettedirler. Onların hal ve hareketlerine karşılık, 10 Nisan tarihinde Londra'da Bulgar komitecileri lehine bir miting yapılır. Bu mitingin detayları da Reform ve Novvek gazetelerinde yayınlanmıştır.[1389] Üç gün sonra da, İstefanaki Musurus Paşa, Prens Ferdinand'ın Londra'ya seyahat ettiğini söyler.[1390] Nisan ayı sonunda da Reuther Ajansı, Arnavutların, yeniden isyana başladıklarını yazar. Haber Londra Sefarethanesi'ne bildirilince sefarethane, bu yöndeki yazıların abartılı bir takım havadisten ibaret olduğunu, bildirmiştir.[1391] 10 Haziran 1904'te de İngiltere Parlamentosu'nda Mösyö Bryce, yeniden Rumeli ve Anadolu'ya dair bazı sorular

[1387] BOA., YA. HUS. 470\17.
[1388] BOA., YA. HUS. 485\124.
[1389] BOA., A. MTZ. (04) 114\037.
[1390] BOA., YA. HUS. 485\146.
[1391] BOA., TFR. İ. A. 17\1665.

sormuş, Lord Charles da Rumeli'de, gerekli olan her şeyin yapıldığını, her sınıf memurun Osmanlı'dan memnun olduğunu, yönetime ait maddelerin düzeltilmesi için de, bu memurların meşgul olduklarını, bölgede çalışanların yanlarında, Osmanlı memurları olmadan rahatça işlerini yaptıklarını, söylemiştir.[1392] 24 Haziran'da da İngiltere Parlamentosu'nda Rumeli'deki yabancı devlet askerleri hakkında sorular sorulduğu, Hariciye Müsteşarı'nın bölgedeki yabancı subayların adlarını teker teker söylediği, bildirilir.[1393]

17 Temmuz 1904'de Londra'da bulunan, Association İnternational adlı cemiyetin, şark meselelerinden bahsetmek amacıyla, 100 kişilik bir toplantı düzenlediği duyuldu. Bu toplantıda Berlin Antlaşması'nda geçen ıslahatları, Osmanlı Devleti'nin uygulamadığı söylenerek, Rumeli için adil bir yönetim istenmiş, Avrupalı devletlerle irtibata geçilerek, Rumeli'de ıslahat yapılması için, diplomasinin kullanılması belirtilmiştir.[1394] 7 Ağustos 1904 tarihinde Londra Sefareti, İngiltere Meclisi'nde, Hariciye Nazırı'na, Rusya ve Avusturya'nın Balkanlar'daki askerlerini arttırmak için İngiltere'ye başvurup vurmadıklarının sorulduğunu, bildirir. Hariciye Nazırı da gelen sorulara cevap olarak böyle bir talebin İngiltere Hükümeti'ne yapıldığını doğrulamış, diğer devletlerin, Rumeli'deki askerlerini arttırmasına bağlı olarak, İngiltere Hükümeti'nin de kendi asker sayısını arttırabileceğini söylemiştir.[1395]

31 Aralık 1904 tarihinde Times gazetesi, Rumeli hakkında, Osmanlı aleyhinde bir mektup, yayınlar. Bu mektubun da Rumeli'de ıslahat programı uygulandığı zamandan beri, orada bulunduklarını iddia eden iki İngiliz muhbirin, imzasını taşıdığı, Londra Sefarethanesi'nden bildirilir.[1396] 1905 yılının Ocak ayı başında da sefarethane, Alber Keygan'ın, Arnavut Prensi ünvanı takınarak, Bükreş ve Londra'da bazı teşebbüslerde bulunduğunu rapor eder.[1397] Bu ayın sonuna doğru Times gazetesi, Balkan Komitesi himayesinde, Şubat ortasında Liverpool'da ve bazı İngiltere şehirlerinde girişimlerde bulunulacağını, yine Londra'da da bir miting yapılacağını,

[1392] BOA., YA. HUS. 473\143.
[1393] BOA., YA. HUS. 474\46.
[1394] BOA., YA. HUS. 475\105.
[1395] BOA., YA. HUS. 476\102.
[1396] BOA., YA. HUS. 482\138.
[1397] BOA., YA. HUS. 483\18.

yazmıştır. Sefarethane de komitenin bundan önceki girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından dolayı, bu anlatılanların da, sonuçsuz kalacağını iddia eder.[1398]

22 Şubat 1905 tarihinde ise İstefanaki Musurus Paşa, Standart gazetesinin, Bulgaristan Prensi'nin, Londra'ya gelerek, Buckhingam Sarayı'nda kral ile görüşeceğini yazdığını bildirmiş, prens geldiğinde kendisiyle görüşüp, görüşmeyeceğini ve prensin ne şekilde karşılanacağını, sormuştur.[1399] 16 Nisan'da Rumeli'ye Avrupalı bir vali tayin edilmesi için, İngiltere Hükümeti tarafından diğer devletlere bir teklif yapılmasını isteyen, Balkan Komitesi'nin, Times gazetesine bir mektup gönderdiği, Londra Sefarethanesi'ne bildirilir. Londra Sefarethanesi de komitenin, Rumeli'de huzur ve barıştan başka, herhangi bir düşüncesi olmadığını, taleplerinin de, ne İngiltere Devleti'nce ne de, diğer devletlerce dikkate alınmayacağını, bildirir.[1400]

21 Nisan tarihinde Bulgaristan Emareti ile Londra'daki sermayeciler arasında 1 milyon liralık anlaşma yapılacağı, bu parayla da savaş gemileri alınacağı, duyulur.[1401] 26 Temmuz 1905 tarihinde de, bu konu araştırılmış ve İstefanaki Musurus Paşa'nın, Lord Lansdowne ile görüşmesinde lordun, Sofya'daki İngiltere Konsolosluğu'nun, Bulgaristan Hükümeti tarafından, açık denizlere uygun olmayan, üç torpidodan başka büyük çaplı torpidolar sipariş olunduğu haberinin, doğru olmadığını paşaya söylediği rapor edilmiştir.[1402] 22 Nisan 1905'de Karadağ Hükümeti tarafından, Osmanlı ile ilişkilerin iyi olması sebebiyle, Londra Sefiri İstefanaki Musurus Paşa'ya birinci rütbeden bir nişan hediye edilir.[1403] Bu dönemde Bulgar Prensi sıkı takiptedir. Neredeyse attığı her adım izlenir. Bu sebeple de Bulgaristan Prensi'nin, Berlin'de iken Petersburg'a giderek, görüşmeler yapmak istediği, fakat Rus Hükümeti tarafından kabul edilmediği, haber verilmiştir.[1404] Rusya da, bu dönemde diğer devletlerle ters düşmemek için, Bulgaristan ile yakınlaşmak, istemez.

10 Ağustos 1905 tarihinde Avam Kamarası'nda, Mösyö Korbet, Hariciye Müsteşarı'na, Rumeli vilayeti ıslahatı konusunda, sorular sormuş, Hariciye Müsteşarı da bu soruya cevap olarak, Rumeli'nin müdahalesinde ileride bir düzenlemenin

[1398] BOA., YA. HUS. 483\100.
[1399] BOA., YA. HUS. 484\121.
[1400] BOA., İ. HUS. 128\1323 S. 29 1323 S. 10.
[1401] BOA., A. MTZ. (04) 127\118.
[1402] BOA., YA. HUS. 490\37.
[1403] BOA., İ. TAL. 363\1323. S. 141 1323. S. 17.
[1404] BOA., YA. HUS. 486\110.

yapılmasının ihtimali olduğunu, Rumeli'de düzen ve huzur sağlanmadıkça da, düzenleme yapılamayacağını söylemiştir.[1405] 1906 yılı Haziran ayında ise, Londra'daki Balkan Sergisi'nin açıldığı bildirilir. Bu serginin açılış merasiminde de, Osmanlı aleyhinde, bazı konuşma yapıldığı rapor edilmiştir. Bildirildiğine göre, bu konuşmaları yapan, Bulgaristan Emareti'nin Ticaret ve Ziraat Nazırı'dır ve İngiltere Kralı ile görüşmek isteyen, bu kişiyi kralın kabul etmediği de, söylenir.[1406] Ağustos ortasında da Almanya'nın, Berliner Tageblatt gazetesi, İngiltere Kralı'nın Balkan devletlerini himaye etmekten vazgeçtiğini, Anadolu'nun istikbaliyle ilgilenileceğini yazar.[1407]

2. Selanik ve Girit Sorunları

24 Şubat 1903 tarihinde, İngiltere ve Avusturya donanmalarının, Osmanlı sularında bulundukları ve Selanik'e gidecekleri haber verildi. Bu haberler üst üste gelince, Hariciye Nezareti de Londra ve Viyana sefirlerinden bilgi istedi. Viyana Sefarethanesi, bu gemiler ile ilgili haberlerin, uzun zaman önce alınmış bir karara dayandığını, gönderilen filonun üç zırhlı kruvazör, dört torpido ve altı torpido istimbotu bulunduran 16 ya da 17 gemiden oluştuğunu rapor etti ve bunların sadece tatbikat amacıyla gezindiklerini, Selanik'e uğrayacaklarının da kesin olmadığını bildirdi. Londra Sefarethanesi de Bahriye Nezareti'nden bu işle ilgili bilgi alındıktan sonra, daha geniş bir şekilde malumat verileceğini, İngiltere Hariciyesi'nin, bu olaydan haberinin olmadığını, filoların da Selanik'e gideceğine en ufak bir ihtimal verilmediğini yazdı.[1408]

Nisan ayında Paris Sefarethanesi, Girit Umumi Meclisi'nin, Girit Adası'nı, Yunanistan'a katmak amacında olduğunu, Girit Prensi bu karara uymazsa, prensliğinin elinden alınacağını istihbarat etti. Bu haber üzerine Londra ve Paris Sefarethaneleri'nden konu ile ilgili görüşmeler yapılması istenmiş, Paris Sefarethanesi gönderdiği bilgilere ek olarak Fransa'da, Rusya'nın bu karara karşı çıkacağının zannedildiğini bildirmiştir. Londra Sefiri İstefanaki Musurus Paşa da Hariciye Nazırı ile görüştüğünü, nazırın, bu haberden dolayı üzgün olduklarını söylediğini, Girit Meclisi Üyeleri'ne söz geçirmenin imkânsız olmasa da, zor olduğunu, fakat her durumda böyle

[1405] BOA., YA. HUS. 49\46.
[1406] BOA., A. MTZ. (04) 157 \116.
[1407] BOA., HR. SYS. 42\68.
[1408] BOA., YA. HUS. 442/100.

bir maddeyi icra edecek olurlarsa, İngiltere'nin bunu kabul etmeyerek, Avrupa devletleri nezdinde kendi düşüncelerine katılımın sağlanması için girişimlerde bulunulacağını belirttiğini, rapor etti.[1409]

13 Nisan 1904 tarihinde Osmanlı Hariciyesi, Girit'te karışıklıklar çıktığı yolunda sefarethanelere tebligat yaparken,[1410] 26 Haziran 1904'te Londra Sefarethanesi, İtalya Hükümeti'nin, Yunanistan kraliyet ailesinden daha fazla Girit'in durumuna önem verildiğini, bunun için de, Prens George'ya konsoloslar vasıtasıyla ihtarda bulunulacağını söyledi ve bu şekilde devam ederse, diğer üç devletle birlikte Girit'e de bir talimat verileceğini bildirdi.[1411] 4 Kasım 1904'de ise Girit Prensi George'nin, Londra'da olduğu sefarethane tarafından istihbarat ediliyor,[1412] Yunan çetelerinin Rumeli'de yaptıkları saldırıların, Avrupalı devletlere bildirilmesi için Petersburg, Paris, Londra ve diğer sefarethanelere tebligatlar yapılıyordu. Bu tebligatlar üzerine Lord Lansdowne ile görüşen İstefanaki Musurus Paşa'ya Lansdowne, daha önce Osmanlı Hükümeti tarafından kendisine Aden mıntıkası hakkında şiddetli bir bildiri sunulduğu için, olayın etkisi altında olduğunu söylemekteydi ve konuşma esnasında paşanın, Atina'daki İngiltere sefiri vasıtasıyla Yunan Hükümeti'ne bir ihtarda bulunulmasını istemesine de neredeyse hiç kulak asmamıştı.[1413]

27 Mayıs 1905 tarihli İngiliz Parlamentosu'nun toplantısında, İngiltere Hariciye Müsteşarı'na Osmanlı askerinin, Selanik'in Ustrumca Kasabası'nın Kokliş Köyü'nde, katliam ile bazı evlerin yakılıp yıkıldığı söylenir ve İngiltere Hükümeti'nin konu ile ilgili inceleme ve teşebbüslerde bulunulup bulunulmadığı sorulur. Müsteşar da alınan bilgilerin böyle bir olayı doğrulamadığını, bölgede görevli memurların incelemelerde bulunduğunu belirtmiş, Osmanlı Devleti'nin felaketzedeler varsa, istihbaratlara göre 150 lira bölgeye yardım gönderdiğini söylemiştir.[1414]

Ağustos ayının ilk haftasında ise Girit meselesinin, Yunanistan'ın istediği bir şekilde çözüleceğine dair bazı duyumlar alan Hariciye Nezareti, bu işin aslının ne olduğunu öğrenmek için, sefarethanelere teşebbüslerde bulunmalarını bildirir. Bu

[1409] BOA., YA. HUS. 447/22.
[1410] BOA., YA. HUS. 485\149.
[1411] BOA., YA. HUS. 474\58.
[1412] BOA., YA. HUS. 480\96.
[1413] BOA., YA. HUS. 480\107.
[1414] BOA., Y. MTV. 274\102.

konuda yapılan araştırmalar sonucunda da, sefarethanelerden gelen haberler, Fransa Hükümeti'nin, Hanya'daki konsolosluğu vasıtasıyla, Girit'teki statükoyu korumaya karar verdiği, devletlerin de Fransa'nın bu fikrine katıldığına inandığı yönündedir. Bu haberin kaynağı olarak Paris Sefiri görünür ve İstefanaki Musurus Paşa, Paris'teki gazetelerin Avrupa askerleri yerine, Yunan askerlerinin Girit'te bulunmasına izin verilmesi için, Mösyö Titoni ile Mösyö Rövir'in görüşeceğini yazdıklarını söyler.[1415]

3. Mısır ve Akdeniz Mücadelesi'nin İlişkilere Etkisi

1903 yılının Ocak ayı sonuna doğru, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında, Yemen için sınır belirleme görüşmeleri yapılıyordu.[1416] 15 Şubat'ta da Yemen'de İngilizlerin çeşitli askeri hazırlıklar yaptıkları haberi geldi. Bunun üzerine de Meclis-i Vükela bazı kararlar aldı. Bu kararlar bölgede bulunan bazı kabilelerin, hangi tarafta bulunacakları, bölgeye getirilen top ve mühimmatın neden geldiği, mevcut bulunan durumun korunması gibi, maddeleri içermesinin yanında, görevli olan komisyonun İngiliz üyelerine de elden geldiğince yardımcı olunmasını söylüyordu. Bu konu ile ilgili olarak da İngiliz Devleti nezdinde gerekli teşebbüsleri yapması için, İstefanaki Musurus Paşa'nın uyarılması istendi. Paşa da bu yönde aldığı tebligat üzerine, Hariciye Nazırı ile görüşünce nazır, Yemen için Bab-ı âli'ye verilen talimatların, bölgede iyi etkisinin olacağını, İngiltere'nin Yemen'de yaptığı harekâtın, Nevahi-i Tisa arazisine herhangi bir saldırı niyetiyle yapılmadığını, söyledi. Bu sözleri duyan İstefanaki Paşa da, harekâta bir son verilmesi gerektiğini belirtmiş, nazır ise Osmanlı bölge yöneticilerinin, Bab-ı âli'den aldıkları talimat doğrultusunda hareket ettiğini, Aden memurlarının kendisine bildirmediği sürece, harekâta bir son verileceğinin sözünü veremeyeceğini, beklentisinin yakında memurların böyle bir haber vereceği yolunda olduğunu söylemiştir.[1417] 20 Şubat 1903 tarihinde de sefarethane, İngiliz gazetelerinin Aden bölgesinden aldıkları haberden hareketle, bir alay İngiliz askerinin, Detala'ya gönderildiğini yazdıklarını istihbarat eder. Bildirildiğine göre 20. Alay ile 23. Piyade Alayı'na mensup bir müfreze bölgeye gitmiştir.[1418]

[1415] BOA., YA. HUS. 491\11.
[1416] BOA., MV. 105/45.
[1417] BOA., YA. HUS. 442/21.
[1418] BOA., YA. HUS. 442/67.

15 Mart 1903 tarihinde İngiliz parlamentosunda bazı konuşmaların yapıldığı, bu konuşmalar esnasında İngiliz Hindistan Nazırı'na, hükümetin Aden'e Hindistan'dan asker ve mühimmat gönderdiği, sınır anlaşmasından dolayı orada bazı şeylere el konulduğunun doğru olup olmadığının, sorulduğu belirtilir. Nazır da herhangi bir çatışma beklenmediğini, gönderilen askerlerin bir askeri harekât amacıyla gittiğinin kabul edilmeyeceğini, giden askerlerin de Hindistan Nezareti'nin teftişine bırakıldığını söyler. Bu sözlerle birlikte Londra Sefarethanesi, İngiliz gazetelerinin de, bu işle ilgili ne yolda haber yazdıklarını ayrıca bildirir.[1419]

20 Mart tarihinde İstefanaki Musurus Paşa, İngiltere Hariciye Nazırı'nı tekrar görerek, Nevahi-i Tisa sınırı ile ilgili sorular sorar. Nazır, Musurus Paşa'dan bir gün süre istedikten sonra, İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir O'Connor'ın bir telgrafla Bab-ı âli'nin Yemen Hududu'ndaki askerin tahliyesi için bir karar aldığını bildirdiğini, Musurus Paşa'nın da bu yüzden teşebbüslerinde ısrar etmemesini, Bab-ı âli'nin verdiği emir üzerine, İngiliz komiserlerinin sınır düzenleme işini, Osmanlı komiserlerine bırakmalarında artık hiçbir engelin kalmayacağı ümidinde olduğunu, söylemiştir.[1420] 22 Mart'ta ise Akdeniz'de Fransa ile İngiltere arasında bir ittifak yapıldığı duyulur. Sorulan sorular üzerine de ittifakın doğru olmadığı, Londra Sefarethanesi tarafından bildirilmiştir.[1421]

19 Nisan 1903 tarihinde İngilizlerin, Hudeyde'ye asker çıkardıkları, bölgedeki valinin de, bu haberi doğruladığı yolunda haberler gelir. İngilizlerin, bu hazırlıkları Aden'den Sana'ya kadar bir demiryolu inşa etmek istediği için yaptığı, bunun için de Osmanlı'dan imtiyaz talep edeceği, 12.000 Hintli Müslüman askerin de, bölgeye sevk edilmiş olduğu belirtilerek, Aden'in doğrudan doğruya İngiltere'ye bağlanmak istendiğinin altı çizilmiş, bu istihbarat bilgilerinin de, Muha Kaymakamlığı'nın görevlendirdiği bir memur tarafından sağlandığı söylenmiştir.[1422]

18 Nisan 1903'de Times gazetesinde baş makale olarak, Bağdat Demiryolu'na İngiltere'nin katılımının işlendiği rapor edilir.[1423] Bu dönemde, İngilizler yoğun bir şekilde Osmanlı demiryolu imtiyazını, diğer devletlerle olan yoğun rekabet ortamında

[1419] BOA., YA. HUS. 444/2.
[1420] BOA., YA. HUS. 444/48.
[1421] BOA., YA. HUS. 444/66.
[1422] BOA., DH. MKT. 688/52.
[1423] BOA., HR. SYS. 108/36.

ele geçirmeye çalışırlar. Times gazetesi de makalede İngiliz sermayecilerinin, Bağdat demiryolu için, herhangi bir ortak fikirde olmadıklarını, İngiltere'nin, Bağdat demiryolunun yapımına katılmasının, ticari ve politik yönden İngiliz menfaatine ters düşeceğini yazar. Times gazetesinde bu tür makalelerin yazılması o dönemdeki rekabet ortamından kaynaklanmaktadır.[1424] 13 Mayıs 1903 tarihinde de Mösyö Balfour'un, Bağdat demiryolu hakkında, Avam Kamarası'nda yaptığı şiddetli konuşmalar rapor edilir. Konuşmalarda Osmanlı'nın, Anadolu'dan Basra Körfezi'ne kadar demiryolu inşa etmek istedikleri yolda, Almanların kontrolü olduğu söylenmiş, bu nedenle de İngilizlerin, Bağdat Demiryolu Kumpanyası'na iştirak etmeyip, ihaleye girmediği konuşulmuştur. Mösyö Balfour da, Bağdat Demiryolu hattının İngiliz, Fransız ve Almanlara teklif edildiğini ancak İngilizlerin incelemeler yaptıktan sonra bu yolun kontrolüne yanaşmadıklarını söyledikten sonra, Osmanlı'yı suçlar. Avam Kamarası'nda geçen konuşmalar ertesi gün, Times başta olmak üzere diğer gazetelerde de yayınlanır.[1425] Bu dönemde Osmanlı'nın gerek maden, gerek demiryolu imtiyazlarının ateşli tartışmalara sebep olması devletlerin, I. Dünya Savaşı öncesinde girmiş oldukları sömürge yarışının bir sonucudur.

Haziran ortasında Aden'de bulunan İngiliz askerlerine dair İngiltere Parlamentosu'nda görüşmeler yapılır. Hindistan Nazırı Lord George Hamilton da kendisine sorulan sorulara cevap olarak, Hindistan'da geçici olarak bulunan İngiliz askerinin ne zaman geri çekileceğinin henüz belli olmadığını söylemiş, bu haber de Times gazetesinde yazılmıştır.[1426] 24 Kasım 1903 tarihinde de Osmanlı Devleti'nin Roma Sefiri, bazı güvenilir yerlerden aldığı istihbaratlara dayanarak, İtalya Kralı'nın yanına, İtalya Hariciye Nazırı'nı da alıp, İngiltere'ye gideceğini bildirir. Sefirin belirttiğine göre, bu gezi 1889 senesinde, İngiltere ile İtalya arasında yapılan ittifak anlaşmasının tekrar onaylanması içindir, fakat İtalya Hariciye Nazırı, Akdeniz ve Adriyatik Denizi'ndeki İtalya'nın mevkisini sağlamlaştırmak için bu gezinin yapılacağını, gazetecilere söylemiştir.[1427]

Aralık ortasında Londra Sefarethanesi, İngiliz gazetelerinin Nevahi-i Tisa bölgesinde, sebepsiz yere bazı kabilelerin İngiliz askerlerine saldırdığını, İngiltere'nin

[1424] BOA., HR. SYS. 108/37.
[1425] BOA., YA. HUS. 448/3.
[1426] BOA., YA. HUS. 450/17.
[1427] BOA., YA. HUS. 462/17.

de bu yüzden, kabileler üzerine şiddetli tedbirler uygulayacağını, yazdıklarını bildirir.[1428] Bu türlü haberler gelirken, bölgede bulunan Katib Kabilesi reislerinin üzerine asker sevk edildiği duyulur.[1429] 1904 yılı Şubat ayı sonuna doğru da, Avam Kamarası'nda bazı İngiliz vekiller, İngiltere'nin 1880 yılında imzaladığı, İngiliz gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçişiyle ilgili olan anlaşmayı tartışmaya açarlar. Bu tartışma sonucu, değişen durumlar karşısında, İngiltere'nin yaptığı anlaşmaya aykırı olarak, herhangi bir anlaşmanın yapılamayacağının söylendiği bildirilmiştir.[1430]

22 Mart 1904 tarihinde İstefanaki Musurus Paşa, İngiltere ile Fransa'nın kendi aralarında menfaatleri gereği, bir ittifak anlaşması yapacaklarını, muhtemel olarak da bu anlaşmanın sefirler ve hariciye nazırları arasında olacağını belirtir. Yazılana göre Mısır ile Fas da bu anlaşmaya dâhildir. Mısır'a yönelik olan anlaşma statükoya dokunmayacaktır ve Duyun-ı Umumiye Sandığı ile anlaşma gelirlerinin bir kısmının düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Mısır tahvillerinin fazlasına sahip olan Fransa, bu anlaşma ile birlikte mal varlığını beyan edecek, İngilizler de buna karşılık Fransa'nın Mısır'daki haklarını koruyacağını temin edeceklerdir. Yine İngiltere, Fransızların Fas'taki iktisadi emellerini de, onaylayacaktır. Raporun sonunda Fas'ın, İspanya ile olan anlaşmasının yanında, Fransızların da bazı mertebelerde hareket serbestîsi sahibi olacağı söylenir.[1431] 28 Mart'ta da Londra Sefareti, İngiliz gazetelerinin, Aden'den aldığı bilgiye dayanarak İngiltere'nin, Somali'deki askeri harekâtına, Nisan ayı sonunda, son vereceğini, Hintli askerlerin de kendilerine verilen bazı zor vazifelerden rahatsız olduklarını yazdıklarını rapor eder.[1432]

25 Mart 1904 tarihinde İstefanaki Musurus Paşa, şifreli bir telgraf göndererek, 6 Nisan'da İngiltere Kralı'nın, Akdeniz'deki İtalya'nın bazı şehirleri ile Korfu ve Atina'ya gideceğini bildirirken, dört gün sonra gönderdiği başka bir belgede de kralın, Londra'dan hareket ettiğini, İngiltere'nin kolonilerinde kraliçe ile buluşacağını, birlikte Kopenhag'a gideceklerini belirterek, kralın seyahat hakkında kimseye bilgi vermediği için, nereye gideceğinin belli olmadığını, Akdeniz'de seyahat edeceğinin sanıldığını,

[1428] BOA., YA. HUS. 462/149.
[1429] BOA., YA. HUS. 462/149.
[1430] BOA., YA. HUS. 467\94.
[1431] BOA., YA. HUS. 469\20.
[1432] BOA., YA. HUS. 469\58.

Korfu ve Atina'ya da gidemeyeceğini yazmıştır.[1433] 17 Temmuz 1904'de ise Router Telgraf Şirketi'nden alınan bir başka haberde Aden mıntıkasında kabinelerin tavır ve hareketlerinden, İngiltere Hükümeti'nin endişe duyduğu, bunun için de bölgeye iki batarya top ile iki bölük asker sevk ettiği istihbarat edilir. Yine Times ve diğer gazetelerin de bu haberi yazdıkları bildirilenler arasındadır.[1434]

9 Kasım 1904'te Lord Lansdowne'un, Aden mıntıkası Nevahi-i Tisa sınırı hakkında göstermiş olduğu hiddet tavrı üzerine, İstefanaki Musurus Paşa tarafından kendisiyle bir görüşme yapılır. Paşa, Lansdowne'ye asırlardan beri devam eden, Osmanlı-İngiliz dostluk ilişkilerinden bahsederek, bu ilişkinin daha ileri götürülmesi gerektiğini, Osmanlı'nın hızlı bir şekilde bölgedeki sınır tespitinin yapılmasını istemesindeki niyetin, bölge ile ilgili sınır tayini yapılırken kendi hukukuna dair bazı şüphelerinden kaynaklandığını söylemiş, çizilen hattın Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesinin, bazı bölgelerde nefrete yol açabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Lord Lansdowne da sinirli tavrından vazgeçerek, meseleyi daha detaylı inceleyeceğine söz verir.[1435]

Lord Landsdowne, meseleyi inceleyeceğini belirtmiş olmasına rağmen ayın 20'sinde Osmanlı Devletine bir nota vermekten geri kalmaz. Nitekim nota verildikten sonra kendisi ile tekrar görüşen İstefenaki Musurus Paşa, notanın hayretle karşılandığını söylemiş, Lansdowne da bu notanın uygulanıp uygulanmaması konusunda İngiltere'nin İstanbul elçisine bir bildiride bulunulmadığını, Aden mıntıkası işinin önemi hakkında Osmanlı Devleti'nin tekrar düşünmesi gerektiğini ifade etmiştir.[1436] Lord, açıktan açığa Osmanlı'yı tehdit eder. Osmanlı Devleti'nin I. dünya savaşına giden yolda İngiltere ile birlikte olmayışını da, İngiliz devlet adamlarının, bu ani taraf değiştirmelerine bağlayabiliriz. Güvenlik yüzünden İngiltere'den yavaş yavaş uzaklaşılmaktadır.

Lord Lansdowne'nin, Osmanlı Devletine gönderdiği notaya 18 Aralık'a kadar cevap verilmeyince, Osmanlı Hükümeti'nin, notayı dikkate almadığını hisseden Lord, İstefanaki Musurus Paşa'yı çağırarak, Aden hattı meselesini tekrar açar. Şimdiye kadar bu konuya cevap verilmesi gerektiğini ve o gün toplanacak olan meclise konuyu bildireceğini söyler. Osmanlı Hükümeti'nin bu işe cevap vermemesinin, İngiltere ile

[1433] BOA., YA. HUS. 470\46.
[1434] BOA., YA. HUS. 475\102.
[1435] BOA., YA. HUS. 481\1.
[1436] BOA., YA. HUS. 481\83.

Osmanlı devletlerinin arasındaki ilişkinin sürdürülmesi hakkında söylenenlere ters düştüğünü, yine bunun İngiltere Hükümeti'ne karşı hakaret demek olduğunu, hükümetinin de Aden Hattı meselesini, daha fazla uzatmak niyetinde olmadığını söyledikten sonra İngiltere'nin talep ettiği düzenleme durumu, daha fazla kabul edilmezse, İngiliz Hükümeti'nin, Osmanlı için cehalet sayılabilecek bazı tedbirleri alma yoluna gideceği belirtilir.[1437]

1905 yılı Ocak ayında Morning Post gazetesinin, Suriye ve Filistin'de Araplar arasında bazı sürtüşmelerin olduğunu yazdığı görülür. Bu haberden sonra da yazılanların doğru olmadığı belirtilerek, sefarethanenin bu tür haberleri yalanlanması istenmiştir.[1438] 6 Mart 1905 tarihinde ise Mısır Hidiv'i Abbas Hilmi Paşa'nın, Londra'da bulunduğundan dolayı, kendisine bir ziyafet verilmiş ve bu ziyafete de Musurus Paşa davet edilmemiştir.[1439] Bu ay içerisinde Yemen Valisi, Aden ile Sâna bölgelerine 1500 İngiliz askeri gönderileceğini de bildirir. İşin araştırılması da yine Londra Sefareti'nden istenmiş, yapılan araştırma sonucunda da İngiliz gazetelerinde böyle bir haberin çıkmadığı, parlamentoda da konunun görüşülmediği rapor edilmiştir. Daha sonra İstefanaki Musurus Paşa, Lord Lansdown ile konuyu görüşür. Lord, Aden'e asker gönderildiğinden malumatı olmadığını, Yemen ve Sâna'da, Nevahi-i Tisa'yı etkilemesi muhtemel bazı tedbirler alınmasının gerekmesi sebebiyle, bazı sevkiyatların olabileceğini söyledikten sonra, bölgedeki sınır tespitinin süratli bir şekilde halledilmesini ister.[1440]

Nisan ayı sonunda Yemen Vali Yardımcısı, Hudeyde'ye bir İngiliz ve bir İtalyan olmak üzere, iki savaş gemisi gönderileceğini bildirir. Konu İstefanaki Musurus Paşa'ya bildirilerek, inceleme yapması istenince, 3 Mayıs tarihinde Lord Lansdowne ile bu konuyu görüşen Paşa, Lansdowne'ye bölgeye bir harp gemisi gönderildiği, ya da gönderileceğinin düşünüldüğü, hakkında herhangi bir malumatı olmadığını konuyu da Bahriye Nezareti'ne danışarak, kendisine öyle cevap vereceğini söylediğini rapor eder.[1441]

[1437] BOA., YA. HUS. 482\50.
[1438] BOA., YA. HUS. 483\108.
[1439] BOA., Y. PRK. HR. 34\60.(tt)
[1440] BOA., YA. HUS. 127\1323 M. 70 1323 M. 14.
[1441] BOA., YA. HUS. 486\155; 486\161.

Haziran ayı ortalarına doğru İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında ipler iyice gerilmeye başlar. Çözülemeyen bazı meseleler yüzünden İngiltere Hariciyesi, bu dönem Londra Sefarethanesi'ne, Bab-ı âli'ye iletmesi için, bir muhtıra verir, sonra da Osmanlı Hükümeti, bazı teminatlarla birlikte İstefanaki Musurus Paşa'yı göndererek Lord Lansdowne'a kendi muhtırasını iletir. Lord Lansdowne da Osmanlı Devleti'nin, muhtırasını okumuş, sonra da İngiltere Hükümeti'ne açıklama yapacağını, Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilen teminatı da, notaya ekleyerek incelemeler yapılmasını isteyeceğini sonra da sonucu kendisine bildireceğini söylemiştir.[1442]

19 Haziran 1905 tarihinde Trablusgarb meselesi hakkında İtalya Meclisi Ayanı ve Hariciye Nazırı Mösyö Titoni'nin, bazı beyanatlarda bulunduğu duyulur. Bu beyanatlara karşılık da, Times gazetesinin, Roma muhabiri, Londra'ya bir mektup göndermiş, mektubunda, Mösyö Titoni'nin her ne kadar Osmanlı Devleti ile arasını iyi tutmak istese de, Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı memurlarından hoşnut olmadığı için, İtalya'nın bölgedeki nüfusunu güçlendirmek amacıyla, her gün saldırılarda bulunacağını vaat ettiğini, ifade etmiştir. Daha sonra Titoni'nin, Avrupa devletlerini kendisi gibi düşünmesini sağlamaya çalışacağını, İtalya'nın Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerinde zor duruma düşmeyi de, göz önünde bulundurmasını, İtalyanların, Trablusgarp'a geldiklerinden beri, yabancı devletler derecesinde kabul görmediklerini belirtir ve İtalya Hükümeti'nin şiddetten çok, nezaket politikası izlemek zorunda kalacağını yazar.[1443]

29 Ocak 1896'da ise İngiltere'nin, Mısır ile Suriye arasında, kendi amaçlarına uygun olarak bir sınır tayinine giriştiği ve bölgeye asker gönderildiği haberi alınır. Osmanlı Hükümeti gerek sefarethanelerin, gerekse devlet memurlarının bu konu ile ilgili olarak araştırmalar yapmasını ve bazı teşebbüslerde bulunmasını istemiştir. Nitekim Mısır'da da Rüştü Paşa'nın bazı zorluklarla karşılaştığı haberi verilince Lord Cromer ile Mısır hakkında görüşülür. Lord, Suriye ile Mısır arasında sınır tespit etme işinin, siyasi bir nedene bağlı olmadığını iddia eder. Osmanlı Hükümeti'nin buradaki kaygısı, Mısır ile Suriye arasında bulunan bazı kabilelerin durumunun, şiddet kullanmadan iyi yönde belirlenmesidir. Bu iki bölge arasında bir hareketlilik olduğundan dolayı, Londra Sefiri İstefanaki Musurus Paşa, Sir Edward Grey ile de

[1442] BOA., YA. HUS. 488\43.
[1443] BOA., YA. HUS. 488\59.

görüşmek istemiştir fakat kendisi Londra'ya gelmediğinden, İngiliz Hariciye Müsteşarı ile görüşerek, bu konu ile ilgili nazır ile görüşmek istediğini belirtir.[1444]

Hafta ortası yani 3 Şubat'ta İstefanaki Musurus Paşa, Sir Edward Grey ile görüşür. Sir Edward, Paşa'nın söylediklerini dinledikten sonra, Mısır'daki idarenin Osmanlı memleketindeki idarelerden farklı bir idari yapısı olmasından dolayı, arazinin sınır tespitinin kendisince doğal ve makul göründüğünü belirtmiş, karma bir komisyonun oluşturulması fikrinde olduğunu söylemiştir.[1445] Bu haber bildirilir bildirilmez Osmanlı Hariciye Nezareti, olayları değerlendirip, Mısır sınırında yeni bir sınır tespitinin yapılmasının, Osmanlı Devleti'nce kabul edilmediğini, bunun da Sir O'Connor ve Lord Cromer'e bildirildiğini, Sir Edward Grey'e de söylediği, tekliften vazgeçmesinin söylenmesini İstefanaki Musurus Paşa'ya bildirir.[1446]

Daha sonra Mısır'da Osmanlı ile Mısır askerlerinin karşı karşıya geldiği duyulur. Bunun üzerine yine Sir Edward Grey ile görüşen İstefanaki Musurus Paşa, Sir Edward'ın, Mısır sınırına ilişkin bölgedeki olayın sadece Akabe'deki Osmanlı komutanı ile Mısır askeri arasındaki bir izahat talebinden başka bir şey olmadığını, Osmanlı askerinin padişah fermanı gereği, Akabe Bölgesi'ni işgal hakkı olduğunun, Mısır askeri tarafından da onaylandığını ve askerin karargâhlarına çekildiklerini, bu işin de mahalli memurlarca incelediğini söylediğini bildirmiş, raporunun sonunda da Mısır'daki sınır sorunun çözülmesi için İngiliz Hükümeti'nin, ortak bir komisyon oluşturmak isteyeceğinin muhtemel olduğunu yazmıştır.[1447]

25 Mart'ta ise İstefanaki Musurus Paşa, İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile bir görüşme daha yapar. Sir, Mısır'daki Taba bölgesinin en yakın zamanda boşaltılmasını istemiş ve İngiltere'nin bu işin üzerinde durduğunu söylemiştir.[1448] Bu olaydan bir gün önce de Londra Sefarethanesi, Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'in, Mısır Hidivliği'ne ait olduğunu belirttiği bazı bölgelere Osmanlı askerinin girdiğini bu yüzden ileride çıkabilecek bazı zorlukların göz önünde tutulup, artık sınır tespitinin yapılması gerektiğini, sınır tespitinin ancak Kahire'de toplanacak bir kurul tarafından yapılmasının da düşünüldüğünü söylediğini rapor eder. Kısacası İngilizler kendi

[1444] BOA., Y. PRK. HR. 35\13.
[1445] BOA., Y. EE. 119\31.
[1446] BOA., Y. EE. 119\31.
[1447] BOA., Y. EE. 119\37.
[1448] BOA., Y. EE. 119\42.

taraflarında gördükleri hidivin, arazisinin sınırlarının belirlenmesine uğraşmaktadırlar. Bu nedenle 25 Mart'taki görüşmede Taba bölgesinin, Mısır idaresinden ayrılabileceğinin sinyallerinin verildiği de bildirilmiştir.[1449] Mayıs ayı içerisinde de İngiliz gazeteleri, Akabe ile ilgili haberler yayınlamaktadırlar.[1450]

4. Aleyhte Basın Faaliyetleri ile Mücadele

İstefanaki Musurus Paşa göreve başladıktan sonra, diğer sefirlerin yaptığı gibi İngiltere Hariciye Nazırı'yla görüşerek, Osmanlı aleyhindeki basında yer alan yoğun eleştirilerin engellenmesini istedi, fakat kendisine verilen cevap her zaman olduğu gibi İngiltere Hükümeti'nin, basına tesir edemeyeceği yolundaydı.[1451] 1903 yılının Ocak ayına kadar, bir ya da birkaç yabancı yayının, Osmanlı topraklarına sokulmasının engellenmesine karar verildi. Ay sonunda, Paris ve Londra'da basılan gazetelerin Osmanlı topraklarına girişi yasaklandı.[1452] Dış basına karşı tavır gitgide sertleştiğinden, 18 Şubat 1903 tarihinde Sofya ile ilgili haber yapan Daily News gazetesinin muhabiri Mösyo Mc Donald'ın, pasaportu vize edilmeyip, ülkenin iç bölgelerine sokulmadı.[1453] Nisan ayı başında da İstefanaki Musurus Paşa, Hariciye Nezareti'ne Londra'daki gazete sahiplerinin son zamanlarda Balkan yarımadası hakkında bazı yazılar yazdıklarını bildirdi. Aynı zamanda Sırbistan'ın Londra Sefiri Mösyö Miyatovich'in, gerçek olmayan bazı beyanatlarda bulunduğunu, bu kişinin sade ve meziyeti olmayan biri olduğunu, sözlerine itibar edilemeyeceğini de, söylüyordu.[1454]

Mayıs ayında Daily Mail gazetesi, Osmanlı lehinde yazılar yazmaktaydı. Rumeli'de isyanın olmadığını yazan gazete için İstefanaki Musurus Paşa, kısa zaman öncesine kadar Osmanlı aleyhinde yazılar yazan bu gazetenin, artık aleyhte yazılar yazmayacağını, elinde 250.000 nüsha yazı olduğunu, bu yazıların da Osmanlı lehine kullanılacağını söyledi ve bunun da kendisinin bir başarısı olduğunu sözlerine ekledi.[1455] 25 Eylül 1903 tarihinde de Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma dair bazı İngiliz gazeteleri, Osmanlı aleyhinde yazılar yazdılar. Londra Sefarethanesi de

[1449] BOA., Y. EE. 119\52.
[1450] BOA., Y. PRK. TKM. 49\44.
[1451] BOA., Y. PRK. EŞA. 41/91.
[1452] BOA., DH. MKT. 644/50.
[1453] BOA., DH. MKT. 626/13.
[1454] BOA., YA. HUS. 445/31.
[1455] BOA., YA. HUS. 448/2.

gazete muhabiri Mösyö Skut ile görüştü. Mösyö Skut ise Osmanlı lehine yazılar yazmak için bazı teklifler öne sürmekteydi.[1456] Ekim ayının ilk haftasında ise İstefanaki Musurus Paşa, Mösyö Şeridan adındaki kişinin, dolandırıcı olduğu yolunda bir beyanatta bulunur. Paşa'ya göre bu kişi kendisine, Osmanlı lehinde Times gazetesinde makale yayınlatacağını söyleyerek para talep etmiştir, ancak daha sonra kayıplara karışır. Yazılana bakılırsa Şeridan ilk makale için 26 İngiliz lirası (daha önce de 35 İngiliz lirası talep etmiş.) ikinci makale için de 15 İngiliz lirası talep etmiştir.[1457]

14 Ocak 1904'te İttihad-ı İslam Cemiyeti tarafından Londra'da bir miting düzenlendiği ve bu mitinge Mösyö Glasinisli adlı bir kişinin, başkanlık ettiği bildirilir. Yine gazetelerin Osmanlı aleyhine bazı sözlerin söylendiğini yazdıkları, mitinge katılan bazı şahısların, Osmanlı idaresi aleyhinde olarak, Rumeli hakkında bazı protestolarda bulundukları, bu protestoları da gazetelerin yazdığı, İngiltere Dâhiliye Nazırı'nın da İngiliz Kralı'na bazı bildirimlerde bulunduğu bildirilenler arasındadır.[1458] Musurus Paşa, raporuna ek olarak Sefarethane'de bir tören düzenlediğini, bu törende Hint Müslümanlarının da, bulunduğunu belirtmiştir.[1459] Osmanlı Londra sefirleri Hintli Müslümanları yanlarında tutmak konusuna özen göstermektedirler. Çünkü Hintli Müslümanlar, Osmanlı lehinde mitingler düzenlenmesi için önemli bir unsurdur.

İstefanaki Musurus Paşa, 1904 yılının Mayıs ayı başında Londra'da oluşturulan "Panislamic Society " namlı Cemiyet-i İslamiye'nin, bir mektubunu aldığını ve bu cemiyetin, Londra'da bir camii inşa etmek istediğini belirttiğini, mektubun, İran sefiri vasıtasıyla Lordlar Meclisi'ne ve Avam Kamarası'na gönderilerek, camiinin inşaatına İngilizlerin de katkıda bulunulmasının istendiğini bildirir ve İran sefirinin de inşaata yardım edeceğini söyler. Paşa, kendisinin de camiye yardım edebilmesi için, izin istemiştir.[1460] 1907 yılının ilk üç ayı da dış basının Osmanlı aleyhindeki yazılarıyla mücadele etmekle geçer.[1461] 30 Mart 1907 tarihinde "*Die Well*" dergisinde İngiltere'nin, Osmanlı toprakları üzerinde gözü olduğuna dair bir makale yayınlanır.[1462] Bu tür haberlerden kaynaklanmış olacak Mayıs ayında Rusya ile İngiltere arasındaki

[1456] BOA., İ. HUS.110/1321 B. 014 1321 B. 03.
[1457] BOA., A. MKT. MHM. 732/26.
[1458] BOA., YA. HUS. 467\82.
[1459] BOA., Y. PRK. EŞA. 45\43.
[1460] BOA., Y. MTV. 259\143.
[1461] BOA., DH. MKT. 1155\58.
[1462] BOA., HR. SYS. 42\64.

yakınlaşmanın ne derece olduğunu öğrenmek için, İngiltere'nin İstanbul Sefiri ile görüşülür.[1463]

Londra gazeteleri bu dönemlerde Bulgaristan meselesine o kadar yoğunlaşmışlardır ki 8 Şubat 1908 tarihinde Times gazetesi, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın menfaati için hemen görüşmelere başlanması yolunda bazı haberler yapar.[1464] Bir gün sonra da Tevfik Paşa'nın, Londra Sefarethanesi'ne giderek, Reşit Bey'in sefarethaneye atanması gibi, bazı meseleleri konuştuğu görülür.[1465] Osmanlı Devleti'nin 1908 yılı içinde düştüğü mali sıkıntı da, iyiden iyiye kendini hissettirmektedir. Bu sebeple dış basına, Osmanlı lehinde haber göndermekle görevli memurların paraları ödenemez. Örneğin; Beyoğlu'nda oturan ve İngiltere'deki " *Santral News* " gazetesine telgraf göndermekle görevli memur Mösyö Norman, Şubat ayının ilk haftasında 6.800 kuruş birikmiş parasını alamadığı için, Hariciye Nezareti'ne başvurur.[1466]

5. Ermeniler ile Mücadele

22 Aralık 1902 tarihinde Avrupa'da bulunan Mithat Paşa'nın torunu Kemal Bey'in, Londra'daki komitecilerin eline geçmemesi için, burada münasip bir işe yerleştirilmesi hakkında bir istek yapılır.[1467] Aralık sonuna doğru Paris Sefareti'nden Londra'ya gönderilen bir habere göre ise, Ermeni ihtilalciler ile Makedon Komitecileri iş birliği yapmaktadırlar ve gelen bu istihbarat üzerine de Londra Sefarethanesi'nin bu bilginin doğruluğunu araştırması istenir. Daha sonraki belgelerden anlaşıldığına göre de sefarethane bu haberin doğru olmadığı istihbarat etmiştir.[1468]

İstefanaki Musurus Paşa döneminde Ermeniler, Osmanlı aleyhindeki faaliyetlerine devam ettiler. Örneğin; 22 Mart 1903 tarihinde, iki Ermeninin, Daily News gazetesine " *Ermeni'ye Türk Barbarlığı* " adıyla düşmanca bir resim yayınlattığı, haber verildi.[1469] 11 Ekim'de de National Liberal Club üyelerinden bazılarının, Osmanlı aleyhinde alınan bir karardan bahsettikleri, Hınçakistlerden iki Ermeninin fikirlerine

[1463] BOA., Y. PRK. TŞF. 8 \27.
[1464] BOA., Y. EE. KP. 32\3137.
[1465] BOA., Y. PRK. HR. 36\2.
[1466] BOA., DH. MKT. 1236\2.
[1467] BOA., Y. PRK. EŞA. 41/55.
[1468] BOA., HR. SYS. 2760/10.
[1469] BOA., HR. SYS. 2760/12.

yönelik olarak da, gazetelerde bazı haberlerin yer aldığı belirtilmiş, bu yazılar için tedbirler alınması gerektiği söylenmişti.[1470] Aralık ayında da Londra Sefarethanesi, Sarafof adlı kişi, hakkında araştırma yapıyordu. Sarafof'un Londra'ya gittiği hatta ikamet ettiği, adres hakkında bilgiler veriliyor, bu kişinin Londra'daki komitelere mühimmat temin etmeye çalıştığı da, Paris Sefarethanesi'nden bildiriliyordu.[1471]

3 Ocak 1904'te de Osmanlı Hariciye Nazırı, Sarafof adlı kişinin, Londra'ya giderek, orada Ermenilere silah ve mühimmat temin ettiğine dair, Paris'ten aldığı bilgiyi Londra Sefiri İstefanaki Musurus Paşa'ya bildirdi. Bu kişinin hakkında incelemeler yapılması, Sarafof'un, Londra'ya gerçekten gelip gelmediğinin araştırılması, isteniyordu. Paşa da Sarafof'un, Londra'dan ayrılmadan önce, Tatarçif adlı kişinin vasıtasıyla, bazı gazetelere Korçikof isimli şahsın imzasını taşıyan bir mektup verdiğini, bu kişilerin İngiltere Hariciye Nezareti'nde kabul görmediklerini, Sarafof'un, silah ve mühimmat temin ettiğinin incelenmeye alındığını belirtti ve onun Paris'te olduğunu Times ve diğer gazetelerin yazdığını söyledi.[1472]

Ocak ayı içinde, Ermeni olayları yine gazeteleri meşgul ediyordu. Bu sefer de Sason Kazası'nda bin Ermeni eşkıyasının toplandığı, kaymakam ve memurların bölgeden ayrıldığı, Avrupa gazetelerinde yazıldı. Osmanlı Hükümeti ise bu haberlerin doğru olmadığını, haberlerle ilgili olarak da, gerekli incelemelerin yapılmasını Londra Sefareti'ne bildirdi ve yalan beyanda bulunan gazeteler için önlemler alınması uyarısında bulundu.[1473] Mart ayında da Ermeni komitecilerinin, Bulgarların yardımını alarak, Sultan II. Abdulhamid'e suikast düzenleyecekleri duyuldu. Bir namaz esnasında Yeni Cami, Ayasofya ve Fatih camilerinin bombalanacağı, bu olay ile birlikte Müslümanların, Hıristiyanlara karşı kışkırtılacağı söylenmekteydi.[1474]

Mart ayının 24'ünde de gazeteler, İstanbul'dan aldıkları bir Routher telgrafına dayanarak, Osmanlı askerlerinin, 25 asker kayıpla Talori Köyü'nü işgal ettiğini, Paris muhabirinin, Ermeni Şefi Antranik'in, bir çete ile Muş ovasında bulunduğunu söylediğini, Ermenilerin, Osmanlı askerinin gerisinde bir katliama çalıştıklarını ve Osmanlı Meclisi reislerinden birinin de, bu maksatla İstanbul'dan para gönderdiğini

[1470] BOA., YA. HUS. 461/8.
[1471] BOA., YA. HUS. 463\51.
[1472] BOA., YA. HUS. 463\103.
[1473] BOA., A. MKT. MHM. 622\33.
[1474] BOA., ZB. 590\13.

yazdılar. Bunu haber alan sefarethane, bildirimde bulunduktan sonra, Sason ahalisinin Klikozan'a iltica edip, burada mahsur kaldıklarının ve Ermeni icraat komitesi idare merkezinin, İngiltere, İtalya ve Avusturya Hariciye Nazırları'na bölgeye müdahale etmeleri için, tebligat yaptığının da yazıldığını belirtti.[1475]

Sefarethane'den gönderilen bu belge bize I. Dünya savaşında Ermeni gençlerinin silahlanarak, Osmanlı ordusunu arkadan vurdukları ve 1915 yılında yapılan tehcirin ana sebebini hatırlatır. Belgede 1915'de Ermeni tehcirine sebep olan işin 1904 yılında planlanmış olduğu görüldüğü gibi " *Osmanlı askerinin gerisinde bir katliama çalıştıkları* " ifadesi kullanılmaktadır. O dönemde bazı Ermeni mebuslarının neden tehcirden zarar gördükleri de, bu belgede açıktır ki İstanbul'dan katliama yardımcı olunması için, vekillerin para yardımı yaptıkları istihbarat edilmektedir.

Mayıs ayında da İngiliz gazetelerinin, Rusya ve İran'dan gelen Ermenilerle, Osmanlı askerlerinin Sason'da çarpıştıklarını yazdığı, bildirildi.[1476] İngilizler bu kez de Sason olayının peşine düştüler ve 7 Haziran 1904'te Avam Kamarası'nda Sason'da katliam yapıldığına dair, İngiliz Hükümeti'ne sorular soruldu. Hariciye Müsteşarı da sorulara cevap verdiğinde, köylerin asker mi yoksa Ermeni asiler tarafından mı tahrip edildiğinin bilinmediğini, yabancı devlet sefirlerinin de Sason'da bulunduğunu söyledi. Bu olay haber alınınca, İstefanaki Musurus Paşa'ya Sason'da bir katliam olmadığı, asılsız haberlerin düzeltilmesi gerektiği, emri verildi.[1477]

İngiltere Parlamentosu'nda Mösyö Bryce, 10 Haziran 1904'te Rumeli ve Anadolu'ya dair bazı sorular sordu. Lord Charles da Ermeni ahalisine yapılan muamelenin, bazen şiddetli olabileceğini, kusur ve kabahatin bir dereceye kadar karışıklık çıkaran Ermenilere ait olabileceğine inandığını söyledi ve bazı vekillerin konuşmalarının isyancı Ermenileri kışkırtabileceğini belirtti.[1478] Bu haberler üzerine 13 Haziran'da Londra Sefarethanesi'nin, İngiltere Hükümeti'ne isyandan vazgeçen Ermenilere cömert davranıldığını, bildirmesi isteniyordu.[1479]

Haziran ayı içerisinde Sason'la ilgili, yoğun bir şekilde Londra basınında haberler çıktığı görülünce, Osmanlı Hükümeti, Londra Sefarethanesi'ne bir telgraf daha

[1475] BOA., YA. HUS. 473\62; HR. SYS. 2760\19.
[1476] BOA., HR. SYS. 2760\17.
[1477] BOA., HR. SYS. 2760\22.
[1478] BOA., YA. HUS. 473\143.
[1479] BOA., HR. SYS. 2760\24.

göndererek, Sason'da binlerce Ermeninin katledilerek, köylerin yıkıldığı ile Muş'taki Ermeni mültecilerinin durumu üzerine çıkan haberlerin, abartılı olduğunu bildirerek, Sason'da sükûnetin hâkim olduğunu, Muş'taki Ermeni mültecilere de bolca yardımda bulunulduğunu söyledi. Ayrıca bu yazılanların, İngiltere Hükümeti'ne bildirilmesi de isteniyor ve kötü maksatlı haberlerle mücadeleye devam edilmesi öğütleniyordu.[1480] Hükümet böyle bir emir vermişse de, o dönem haberlere engel olunamadı, daha sonra Ermeni haydutlarının sınırı geçip, Osmanlı askerlerine saldırdıkları, bu haydutlara da katılımların olduğu, Osmanlı askerlerinin bunlarla mücadele etmek için Erzurum'da toplandığı yolunda, Londra gazeteleri haberler yaptılar.[1481] 18 Temmuz 1904'de de Londra'da yapılacağı iddia edilen Ermeni mitinginin gerçekleşmediği bildirildi.[1482]

İstefanaki Musurus Paşa, 8 Ağustos 1904'te Açmiyazin Katagikosluğu'ndan iki Ermeni psikoposun, İngiltere Kralı'nı görmek için, Londra'ya geldiklerini ancak Kral'dan kabul görmediklerini bildirir. Bu gibi kişilerin her yerde ihtilalden bahseden adi fesatçılar olduğu, kralın bu gibi kişileri kabul edip, sözlerine itibar etmesinin beklenemeyeceği, paşaya bildirilerek, ilgili yerlere bu sözleri iletmesi istenmiştir.[1483] 10 Ağustos'ta da isyancı Ermeni çetesi liderlerinden Şef Antranik ve yandaşlarının yabancı devletlerin temsilcilerine, Ermeni vilayetlerine Hıristiyan bir vali tayin edilmesi şeklinde istekler bildiren bir muhtıra verdiklerinin, İngiltere basınında yer alması sonucu, İngiliz Hariciyesi'ne böyle bir şeyin olup olmadığı sorulmuş, ancak hariciyenin böyle bir muhtıranın, kesinlikle kendilerine gelmediğini bildirdiği, Londra Sefarethanesi'nden rapor edilmiştir.[1484]

Ağustos ortasında İngiliz Kamaraları yine yakın takiptedir. Bu kez de Lordlar Kamarası'nda kendisine sorulan bir soru üzerine Lord Lansdowne, Ermenilerin yaşadığı kazalarda oluşan şiddetin sebeplerini belirlemenin zor olduğunu, İngiltere Devleti'nin şikâyet edilen bölgelerde heyecanı azaltmak için de, mümkün olan her şeyi denediğini söyler. Sir O'Connor'ın bu vesile ile lazım gelen tedbirleri Osmanlı Devleti'ne bildirdiğini, Ermeni psikoposlarının bazı tekliflerine, Fransa, Rusya ve İngiltere, konsolosları tarafından hiç değilse yapılması vaadedilen ıslahatın, bir kısmının

[1480] BOA., HR. SYS. 2760\25.
[1481] BOA., HR. SYS. 2760\26.
[1482] BOA., YA. HUS. 475\108.
[1483] BOA., HR. SYS. 2760\33.
[1484] BOA., HR. SYS. 2760\34.

yapıldığının söylendiğini, belirtir ve yine mülteci olarak yaşayan bazı Ermenilerin hanelerinin yeniden inşa edildiğini, zararlarının karşılanarak, hayvanlarının temin edildiğini, yapılanların kendisinde bulunan raporlarda mevcut olduğunu iddia eder. Lord Charles da Avam Kamarası'nda, Mösyö Bryce'ın bazı sorularına cevap verir ve Sason İngiliz Konsolosu'nun raporlarına dayanarak, Osmanlı askerinin bölgede iyi yönde düzenlemeler yaptığını, Kürtlerin işe karıştırılmaması için, her türlü önlemin alındığını, yalnız son zamanlarda İran'dan gelen bazı ihtilal komitecilerinin, bölgede görüldüğünü, bunun sonucu olarak da bölgede Osmanlı askeriyle bu kişiler arasında birtakım çarpışmaların yaşandığını, ancak her durumda Anadolu vilayetlerinde işlerin yolunda gittiğini söyler.[1485]

19 Ağustos'ta İstefanaki Musurus Paşa, Lord Lansdowne ile son zamanlarda Londra'ya giden rahipler hakkında görüşür. Lord, Ermeni rahiplerin bir iki kişi tarafından kabul edildiklerini, yine bu rahiplerin kral ile de görüşmek istediklerini söylemiş, daha sonra da bir tanesinin Amerikan Baş Psikoposu olması sebebiyle Londra Amerikan Sefiri'nin tavsiyesi üzerine kendisinin de bu psikopos ile görüştüğünü inkâr etmemiştir.[1486] Bir gün sonra da Ermeni Antranik'in yabancı devlet konsoloslarına verdiği iddia edilen muhtıranın, Londra'da Daily Chronicle gazetesinde haberinin yapıldığı, ancak İngiltere Hariciye Nezareti'nin böyle bir şeyden haberinin olmadığı, Londra Sefarethanesi'nden bildirilir.[1487] Bu muhtıranın gerçekliği üzerinde sürekli durulan bir konudur, fakat bu tarihe kadar henüz ortaya çıkmamıştır. 24 Ağustos'ta da Muş ile ilgili haberlerin devam etmesi üzerine bu haberlerin abartılı olduğu, çetelere katılan Ermenilerin cezalandırıldığı, Ermeni evlerinin tamirinin ve Ermenilere para yardımının devam ettiği, aksi yöndeki haberlerin ise düzeltilmesi gerektiği yine sefarethaneye gerekli birimlere iletilmesi için bildirilir.[1488]

Londra Sefarethanesi'nden, Eylül ayının ilk haftasında Muş ve Sason bölgesinde katliamlar yapıldığına dair "*Anglo Armenian*" adlı cemiyetin, Lord Lansdown'a Ermenilerin bulunduğu şehirlerde dokuz bin kişinin mahvolduğunu iddia eden bir mektup gönderdiği rapor edilir. Bu mektuba İngiliz Hariciye Müsteşarı cevap vermiş, Muş ve Sason kazalarına dair şimdiye kadar mektupta belirtilen şeyleri onaylayacak

[1485] BOA., YA. HUS. 477\14.
[1486] BOA., YA. HUS. 477\45.
[1487] BOA., A. MKT. MHM. 624\33.
[1488] BOA., HR. SYS. 2760\40.

herhangi bir haberin kendilerine ulaşmadığını söyleyerek, İngiliz Konsoloslarının raporlarının tümünde böyle bir miktarın abartılı olduğunun belli olduğunu, bu yönde bir sayı belirlemenin zor olduğunu, bu sözlerinin de Times gazetesi tarafından onaylandığını ifade etmiştir.[1489]

Osmanlı Devleti, İngiliz Parlamentosu'nda son zamanlarda, Anadolu ile ilgili bir çok tartışma yaşandığı için, bazı dökümanlardan derlenen bir kitabı, yine bu tarihlerde Londra Sefareti'ne gönderir ve kitabın, İngiltere Parlamentosu'na sunulmasını ister.[1490] Dönem itibariyle parlamentoda ateşli tartışmalar yaşandığı için, en azından bundan sonra alınacak kararlara bir etki eder düşüncesi ile böyle bir politika tercih edilmektedir ve İngiliz devlet adamlarının Osmanlı Devleti açısından, olaylara bakması amaçlanır. Kasım ortalarına doğru da, Londra'ya giden Ermeni psikoposların, Londra'daki Ermeni cemiyetlerine ziyarette bulundukları istihbarat olmuştur.[1491]

20 Kasım 1905 tarihinde Hınçak Ermeni Komitesi mensubu, Abdullah Selim adını kullanan, Hosep Kalfayan isimli komiteler arasında evrak taşımakla görevli bir Ermeni'nin, geçiminin temin edilmesi karşılığında, Osmanlı ihtilalci Ermenilerinin isimlerinin listesini verme teklifinin padişah tarafından kabul edildiği, Londra Sefarethanesi'ne bildirilmiş, bu kararın Hosep Kalfanyan'a tebliğ edilmesi ile kendisinin İstanbul'a gelmesinin istendiği duyurulmuştur.[1492] 18 Mart 1906 tarihinde de Londra Ermeni Komitesi'nin, Mısır'da, Ermeni taraftarı "*Progress*" gazetesinin muhabiri ile komite ileri gelenlerinden Leon Larenz'in, Osmanlı aleyhinde faaliyet yapmaları için gönderildikleri duyulur ve bu kişiler de takibe alınır.[1493] Mayıs ayında da Kafkasya ve Osmanlı Devleti içerisindeki Ermenilerin haksızlığa uğradıkları iddiasıyla Londra'da bir konferans verileceğine yönelik bazı haberler alınmış, konferans için de, gerekli tedbirlerin alınmasına çalışılmıştır.[1494] 24 Eylül 1906 tarihinde ise Beyrut'ta ikamet eden Ermeni Tüccar Kahyayan adlı bir kişinin, peşine düşülür. Bu kişi, Manchester'da iki sene kalıp döneceğini söyleyerek, pasaport alınca Londra Sefareti,

[1489] BOA., A. MKT. MHM. 624\36.
[1490] BOA., HR. SYS. 83\51.
[1491] BOA., HR. SYS. 2760\43.
[1492] BOA., HR. SYS. 2760\51; İ. HUS.138\1323 Z. 03 1323 Z. 02.
[1493] BOA., ZB. 311\58.
[1494] BOA., A. MKT. MHM. 550\20.

Manchester Şehbenderliği'ne talimat vererek bu kişinin, Manchester'da bulunduğu süre içerisinde takip edilmesini talep eder.[1495]

6. Rus - Japon Savaşı

1903 yılının Mayıs ayı sonuna doğru, Lordlar Kamarası'nda Mançurya meselesi hakkında bazı görüşmeler yapılmaktaydı. Buranın Avrupa devletlerine ait olan bir bölge olduğu yolunda sorulan sorulara Hariciye Nazırı, verdiği cevabında Rusya'nın Mançurya bölgesinin tahliye edilmesi için bazı şartlar ortaya koyduğunu, İngiltere'nin ise Mançurya ile alakadar olan devletler nezdinde görüştüğünü ve ayrıca Rusya'nın yapılan mukavelelerden bir gün bile bilgisinin olmadığını söyledi. Bununla birlikte Rusların Mançurya'da ve Mançurya için vermiş olduğu teminatlardan da kaçmaya çalıştığını belirtti.[1496] Aralık ayı sonunda da, Paris Sefareti, Londra ve Paris Kabineleri arasında Japonya ve Rusya arasında bir savaş çıkacak olursa, bu işe müdahale etmemek için gizlice karar alındığını bildirince, Osmanlı Hariciye Nezareti, Fransa ve Rusya ittifakının içeriğinin anlaşılmadığını bildirerek, durumun daha geniş çaplı araştırılmasını istedi.[1497]

Shimonoseki ile Liaotung'a yerleşen Rusya'nın, Port Arthur Denizüssü'nü kurarak Mançurya'ya da el atması, Japonya ile Rusya arasında bir savaşın çıkmasına sebep oldu. Savaş çıktıktan sonra, Rusya'nın diğer Avrupa devletlerini de yanına alma ihtimaline karşılık olarak da Japonlar, İngilizlere yanaştı. Rusya'nın 1898'de Wei-Hei-Wei'ye yerleşmesi ve buranın da, güneye inmek için stratejik bir nokta olması da, yine İngiltere'nin canını sıkıyordu. Bu nedenle de savaş esnasında Japonya'yı destekledi.[1498] 1904 yılı Şubat ayı sonuna doğru da, Avam Kamarası'nda bazı İngiliz vekiller, Japonya ile yapılan savaşta Rusya'ya destek olunmasını istediklerini belirterek, Almanya'nın Rusya ile bazı görüşmeler yaptığını söylediler, sefarethane ise bu haberi aktarırken söylenenlerin doğru olmadığının kamarada belirtildiğini bildirmişti.[1499] Bu dönemlerde sefarethane savaş ile ilgili gelişmeleri de bildirmekteydi. Nitekim İstefanaki Musurus Paşa 16 Mart 1904 tarihinde Japonya'nın Kore'de başarılı seferler yaptığını,

[1495] BOA., HR. SYS. 2760\56.
[1496] BOA., YA. HUS. 449/2.
[1497] BOA., İ. HUS.112\1321 L. 029 1321 L. 10.
[1498] Armaoğlu, a. g. e., s.780.
[1499] BOA., YA. HUS. 467\94.

donanmalarının fazla zarar görmediğini ve Kore ile Japonya arasında da bir ittifak anlaşması olduğunu söyleyerek, Japonya'nın Londra Sefiri'nin, Kore'de Japonya'ya serbest hareket etme izninin verildiğini, kendisi bildirdiğini rapor etti.[1500] Nisan ayı başında da doğuda Rusya ile Japonya arasında olan savaştan bahsedilerek, 26 Şubat'ta Lordlar Meclisi'nde, Tibet'e gönderilen bir heyetten bahsedildiği bildirildi.

Meclis'te yapılan konuşmalarda Tibet meselesinin halledilmesi için bazı lordlar, Çin ile müzakerelere girişmeyi teklif ederler, Rusya'nın, Japonya ile savaşta olduğu bir sırada, İngiltere'nin işe karışmasının Rusya tarafından fırsattan istifade etmek gibi algılanacağı konuşulur. Lord Curzon'un siyaseti tenkit edilir ve bu kişinin yerine daimi bir İngiliz memurunun yerleştirilmesi talep edilmiştir, fakat onun Hindistan yetkilisi olması sebebiyle şimdilik yer değiştirilmesinin bazı olumsuz düşüncelere sebep vereceği düşünülür. Sefarethaneden gönderilen raporda bunlar dışında Tibet'in işgal edilerek, Hindistan'a saldırılmasının söz konusu olduğu yönünde görüş belirtenler de vardır fakat bu kişilere cevap olarak hiçbir devletin Tibet'i alıp, Hindistan'a saldırabileceğinin akıllardan geçmeyeceği yönünde de görüş belirtilir.

Lord Rosebery, Tibet'e gönderilen heyetin geri çağırılması konusunda görüş belirtmiş, Tibet meselesinin, uzamasının İngiltere'nin ticaretine zarar vereceğini, bu meselenin halledilmesi için Tibet'ten bir heyetin Petersburg'a gönderilmesi gerektiğini söylemiştir. Lord Lansdowne ise Tibet meselesinin iki aşaması olduğunu, bunlardan birinin ticaret değeri ise sınır meselesi olduğunu, ticaret o kadar önemli değilse de sınır meselesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Tibetlilerin, 1890 senesinde yaptıkları, anlaşmaya uygun hareket etmediklerini söylemiş, İngiltere'nin hem Tibet hem de Çin ile iki ayrı anlaşma yapmayı arzuladığını, amacın ise Tibet'in, Çin himayesinde kalması olduğunu, eğer başka bir devlet Tibet'i himaye ederse, bu devletin İngiltere'ye yakın bir devlet olması gerektiğini, sözlerine eklemiştir. Rusya'nın askerinin güçlü olduğunu sanmadığını da söyleyen Lansdowne, Londra'daki Rus Sefiri'nin, Rus-İngiliz menfaatlerinin korunması yolunda fikir beyan ettiğini de belirtir. Raporda İngiltere Hükümeti'nin daha münasip bir zamanda, Rusya ile Tibet meselesini incelemekten pek memnun olacağının da söylendiği bildirilmiştir.[1501]

[1500] BOA., Y. PRK. EŞA. 45\44.
[1501] BOA., YA. HUS. 469\84.

Bunun üzerine İngiltere ile Rusya'nın, Orta Asya konusunda görüşüp görüşmediğine dair sürekli olarak tetikte bulunan İstefanaki Musurus Paşa, kendisine sorulması üzerine 25 Nisan'da henüz iki devlet arasında konu ile ilgili bir düşüncenin gerçekleşmediğini bildirmiştir.[1502] Haziran ayında da Osmanlı Hükümeti, Mançurya bölgesindeki Rusya ile Japonya arasında olan askeri harekâtları takip etmek için az miktarda Osmanlı askerini bölgeye göndermek ister. Bu nedenle gerek Rus komutanlarına gerekse Londra'daki Japonya Sefiri vasıtasıyla, Japonya askeri komutanlarına bu yolda emirler verilmesi için, Londra ve Petersburg Sefarethaneleri'nden gerekli teşebbüslerde bulunmaları istenmiştir. İstefanaki Musurus Paşa da 17 Haziran'da gönderdiği raporda, Japonya Londra Sefiri ile görüştüğünü ve sefirin bunu derhal kendi hükümetine bildireceğini, aldığı cevabı da kendisine ileteceğine dair söz verdiğini rapor eder.[1503] 26 Eylül tarihinde ise İstefanaki Musurus Paşa, Rusya'nın içinde bazı harp kaçakları olduğu bahanesiyle, bazı İngiliz ticaret gemilerini alıkoyduğunu, İngiliz Hükümeti'nin de Rusya'dan uyarı gelmeksizin, böyle bir şeyin yapılmasından dolayı endişeli olduğunu bildirir.[1504]

Londra Sefareti tarafından 1905 yılının Haziran ayında, İngiltere Parlamentosu Muhafazakârları'nın bir akşam yemeği verdiği ve bu yemekte İngiliz Hariciye Nazırı Lord Lansdowne'un, Japonya ve İngiltere'nin arasında yapılmış olan ittifakın bozulacağının kimsenin aklına gelmediğini, İngiltere'nin bu ittifaka çok önem verdiğini, yine iki devlet arasında yapılan ittifakın, bir barış vasıtası olması dolayısıyla da barış taraftarı olan İngilizlerin barış sağlandığında mutlu olacaklarını söylediği, İngiltere ile Fransa'nın barış için uzlaştığını ve uzlaşmanın amacının da Avrupalı devletleri barışa ikna etmek olduğunu belirttiği rapor edilir.[1505]

7. Londra Sefarethanesi'nin Telgraf Şifrelerinin Çalınması

1904 yılı Aralık ayı başında, Osmanlı Hariciyesi çok büyük bir olayla karşı karşıya kaldı. Berlin ve Londra Sefarethaneleri'nin telgraf şifrelerinin çalınmış olduğu, bazı muhbirler aracılığıyla haber alındı ve bu hemen hariciyeye bildirildi. Söylenene göre Mabeyn-i Hümayun ile Hariciye Nezareti'nin şifreleri, İstanbul'daki Rus

[1502] BOA., YA. HUS. 471\75.
[1503] BOA., YA. HUS. 474\14.
[1504] BOA., YA. HUS. 478\107.
[1505] BOA., YA. HUS. 488\63.

Sefarethanesi'nde de mevcuttu. Bu haberin bazı imzasız mektuplar vasıtasıyla, Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirilmiş olduğu da, belirtilenler arasındaydı.[1506] 19 Ocak 1905 tarihinde Berlin Sefareti, daha önce haber verdiği telgraf şifrelerinin çalınması olayının üzerine gidildiğini belirtti ve muhbirler tarafından elde edilen bilgiler sonucunda da, Rusya'nın İstanbul Sefareti'nin birkaç seneden beri Hariciye Nezareti ile Londra Sefarethanesi arasında geçen yazışmaları elde ettiğinin, haberini verdi. Bunun dışında eğer istenirse muhbirin, Padişahın huzuruna çıkarak belgelerle birlikte bu işi ispatlayabileceği de söyleniyordu.[1507]

İçinde bulunulan durum sebebiyle, devletlerin istihbarat savaşı yaptıkları aşikârdı fakat Osmanlı Devleti'nin dışarıda istihbarat mücadelesi verirken, iç güvenlikte açık verilmesi büyük bir hataydı ve asıl şaşılacak olan nokta bunun bir gün, birkaç hafta ile sınırlı olması değil, birkaç yıldan beri yapılmış olduğunun anlaşılmasıydı. Bu nedenle derhal muhbirin elde tutulması ve istihbarat açığının giderilmesi için yoğun çalışmalar başlatıldı. 21 Ocak tarihinde Berlin Sefareti'nden gönderilen bilgilere dayanarak, Rusya'nın İstanbul Sefareti Tercüman Muavini Hace Bayer Leons Efendi'nin gönderdiği telgrafların içeriği incelendi ve Berlin Sefiri Tevfik Paşa'nın aracı olmasıyla birlikte, Hace Bayer Leons Efendi, Sadaret'e çağırılarak kendisiyle bir görüşme yapıldı.[1508] Dört gün sonra da verdiği bilgiler dolayısıyla kendisine Dâhiliye Bütçesi Atiye Kalemi'nden 50 lira para verilmesi uygun görüldü.[1509]

8. Arjantin'den Gemi Alınması Meselesi

1903 yılının Eylül ayında daha önceki yıllarda Londra'ya sipariş verilen fakat parası ödenmediği için satılan, Hamidiye Kruvazörü'nün tekrar inşa edildiği görüldü.[1510] 23 Eylül tarihinde kruvazörü denize indirmek için bir merasiminde bulunmak üzere İstefanaki Musurus Paşa'nın Newcastle'a gittiği bildirildi.[1511] 27 Eylül'de İstefanaki Musurus Paşa gönderdiği merasime dair raporda da, yapılan törende

[1506] BOA., Y. PRK. EŞA. 46\97.
[1507] BOA., YA. HUS. 483\63.
[1508] BOA., İ. HR. 437\71.
[1509] BOA., İ. HR. 437\72.
[1510] BOA., Y. PRK. EŞA. 43/73.
[1511] BOA., YA. HUS. 458/29.

İngiliz Doğu Sahilleri Kumandanı'nın, bir konuşma yaptığını ve konuşmasında Osmanlı hakkında dostça mesajlar verdiğini yazdı.[1512]

21 Haziran 1904'te de Paşa, Arjantin Sefiri'nin kendisi ile görüşerek, Osmanlı Devleti'nin Arjantin'den bazı savaş gemileri alma niyetinde olduğu yolunda bir takım haberler aldıklarını ve bu haberlerin doğru olup olmadığını kendisine sorduğunu bildirdi.[1513] Daha önce Arjantin, Osmanlı Devleti'nin kendisinden gemi alıp almayacağını sormuştu. Temmuz ayının sonuna kadar da Arjantin Hükümeti, işin peşini bırakmamış ve özellikle Paris Sefiri vasıtasıyla Osmanlı sefirlerine, Arjantin'den gemi alınması için çeşitli mektuplar göndermiştir. Bu süre içinde Osmanlı Devleti de Arjantin gemilerini araştırmış olacak ki, Londra Sefarethanesi Maslahatgüzarı Nabi Bey, Osmanlı Devleti için Arjantin savaş gemilerini satın almaya memur tayin edilmiştir.[1514]

9 Aralık 1904 tarihinde de Osmanlı Devleti'nin Arjantin Hükümeti'nden satın almayı düşündüğü gemileri satın alıp, Rusya'ya satacağı yolunda bazı haberler İngiltere'de yayılmış olduğundan, İngiltere Hükümeti, Londra Sefareti'ne bu işin doğru olup olmadığını sorar. İstefanaki Musurus Paşa da Lord Lansdowne ile konuyu görüşerek ortaya atılan rivayetin doğru olmadığını bildirir.[1515] Bu olayın ardından 15 Aralık'ta Arjantin Hükümeti'nin de gemilerin Rusya'ya satılması konusunu yalanladığı ve bu beyanatını da Londra gazetelerinde yayınladığı haber verilir.[1516]

9. Alman İmparatorunun Londra Ziyareti, Rus Çarı ve İngiliz Kralı ile Görüşmesi

Rusya ile İngiltere devletleri İstefanaki Musurus Paşa'nın sefareti döneminde çeşitli şartlarla birbirlerine yanaşmaktadır. Örneğin; 21 Temmuz 1904 tarihinde iki devlet arasında Bering Boğazı'nda balık avlamak için bir anlaşma yapıldığı, Londra Sefarethanesi'nden bildirilir. Gönderilen rapora göre Londra, bu anlaşmaya iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için bir ön adım gözüyle bakar, yine Londra'daki gazeteler de haberi, bu şekilde bir anlayış ile baskıya sürmektedirler.[1517] 1906 yılının

[1512] BOA., YA. HUS. 458/56.
[1513] BOA., YA. HUS. 474\40.
[1514] BOA., YA. HUS. 476\23.
[1515] BOA., YA. HUS. 482\1.
[1516] BOA., YA. HUS. 482\31.
[1517] BOA., YA. HUS. 476\3.

Ağustos ayında da Berlin Sefarethanesi, Alman İmparatoru'nun, Rus Çarı ve İngiltere Kralı'yla görüştüğünü bildirir ve bu görüşmelerin amacına yönelik uzun bir rapor hazırlanır. Sefarethane raporunda, Alman İmparatoru'nun, Rusya ziyaretinde çok parlak bir kabul töreniyle karşılandığı, ziyaretin sebebinin Rusya'nın donanmasını güçlendirmek için, Rus Çarı'nın dikkatini, Almanya'nın gemi inşa fabrikalarına çekmek olduğu, bu sebebin dışında Kuzey ve Baltık denizlerinin daima korunması düşüncesinde olan Rusya'nın, İngiltere ve Fransa ile Almanya arasında herhangi bir savaş çıkarsa, Almanya'nın tarafında olmasına çalıştığı yazılmış, bu iki devletin Asya ve Avrupa'da yürütecekleri politika da, birbirlerine muhtaç olduklarını bildikleri, yalnız ne hükümdarlar arasında ne de hariciye nazırları arasında hiçbir şekilde karar almanın gerçekleşmediği söylenmiştir.

Alman gazetecileri 1905 senesinden beri bu iki hükümdarın karşılıklı yaptıkları ziyaretleri değerlendirirler ve karşılıklı görüşmelere statükoyu koruma amaçlı denilir. Yine bu görüşmelerin, Almanya'nın kötüye giden ticaret ve siyaseti için etkili olmadığı, ancak Almanya, Rusya, Japonya ve İngiltere devletleri arasında yanlış yorumlamalardan dolayı, kötüye giden ilişkilerin düzeleceği ortak fikirdir. Berlin Sefiri'nin belirttiğine göre son zamanlarda Almanya, İngiltere ve Rusya'nın yaptığı görüşmelerde ilişkiler çok daha iyiye gitmektedir. Bir ara İngiltere ile Almanya arasındaki ilişkiler gerilmiş fakat tam bir sene önce İngiltere Kralı, Alman İmparatoru'nu ziyaret edince, iki ülke gazetecileri Anglosakson ırkına mensup halk üzerinde etki oluşturarak, İngiltere ile Almanya'nın barışına katkıda bulunmuşlardır. Bu etkiler, devletler arasında olan ticaretlerin gelişmesine de sebep olur. Son zamanlarda İngiltere Kralı'nın, Alman İmparatoru'nu, Londra'ya davet ettiği ve Alman İmparatoru'nun kendisine karşı, samimi bir kabul töreni yapılacağını, haber verdiği de yazılmakla beraber, İngiltere Kralı'nın diğer devletlerle görüşmek istemesine sebep olarak da, Rumeli'deki Osmanlı aleyhinde faaliyetlerde bulunan çetecilerin yaptıkları tahrikler gösterilmiş, yazıldığına göre Rumeli'nin barış ve asayişinin korunmasına yönelik bir anlaşma yapılmak istenmekte olduğundan, ileride Rusya ile Avusturya arasında Rumeli yüzünden bir ayrılığın çıkacağı, bunun da zamanının geldiği ve tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir.[1518]

[1518] BOA., HR. SYS. 21\49.

28 Eylül 1906 tarihinde İngiltere Kralı ile Alman İmparatoru'nun, iki ülke arasındaki ilişkiler ve Şark meselesi hakkında Marienbad'da görüşecekleri haber verilir.[1519] 9 Kasım 1906 tarihinde ise, Berlin Sefareti, Alman İmparatoru ve İmparatoriçesi'nin, o sabah Almanya'dan yola çıkarak, İngiltere'ye ziyarete gittiklerini bildirmiş, iki hafta gibi bir süre Alman İmparatoru'nun, İngiltere'de kalmayı düşündüğü, bir zamandan beri nezle olduğu için de bu hastalığı iyileştirmek amacıyla ziyaret süresini uzatmak niyetinde olduğu söylenmiştir.[1520] 18 Kasım'da da Londra Sefarethanesi, Alman İmparatoru ve İmparatoriçesi'nin, Londra'ya gelerek bazı ziyaretlerde bulunduklarını, ziyaretlerinin yeni tamamlandığını, imparatoriçenin Berlin'e hareket ederken, Alman İmparatoru'nun, İngiltere'nin güney sahillerine inerek, burada kendisine tahsis edilen bir şatoda istirahat edip, bir süredir yakalandığı nezleyi iyileştirmek istediğini bildirir.

Gönderilen raporda İngiltere'de ve Almanya'da, iki devlet arasındaki münasebeti yeterli derecede saymayanların olduğu, Londra'da bulunanların bu ziyaretten çok memnun oldukları, imparatorun yaptığı konuşmalarda ise İngiltere ile Almanya devletleri arasında olan ilişkilerin, düzeltilmesini istediği yazılmış, İngiltere Kralı Edward ile bazı devlet adamlarının Alman İmparatoru'nun bazı sitemkâr konuşmalarından dolayı rahatsız oldukları belirtilmiştir. İmparator ise konuşmasında, İngiltere basını tarafından bazı asılsız haberlerin Almanya'ya gönderilmesi sebebiyle Alman halkı üzerinde, İngiltere hakkında bazı şüphelere yol açıldığını söylemiş, eğer bu haberlerin önlenmesi gerçekleşmezse, Almanya ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gerginleşeceğini belirtmiştir.[1521] Osmanlı'nın nasıl İngiliz basınının sivri kaleminden rahatsızsa, şimdi aynı durum Almanya için de geçerlidir. Alman İmparatoru da açıkça bu ziyaretinde İngilizleri uyarır.

[1519] BOA., HR. SYS. 21\36.
[1520] BOA., HR. SYS. 21\54.
[1521] BOA., HR. SYS. 21\54.

BEŞİNCİ BÖLÜM
MEHMET RIFAT PAŞA

A. Mehmet Rıfat Paşa'nın Hayatı ve Aldığı Görevler

Mehmet Rıfat Bey, 13 Mart 1861 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Balkapanı tüccarlarından Hasan Bey'dir. Sıbyan Mektebi'nde ilk, Beyazıd Rüşdiyesi'nde orta, İstanbul Sultanisi'nde de (*Mekteb-i Mülkiye-i Şahane*) lise öğrenimini tamamlamıştır.[1522] 1882 yılında mülkiyenin yüksek kısmından iyi derecede m*ektupçu* ünvanı alarak mezun olmuş ve siyaset ilmi diploması almıştır. Yabancı dil olarak Fransızca bilmektedir. 1882 yılının Şubat ayında Bab-ı âli (Hariciye Nezareti) Tercüme Odası Kâtipliği ile devlet hizmetine atandı. 1883 yılının sonuna doğru Korfu Başşehbenderliği[1523] Kançılarlığı (Konsolosluk Kâtipliği)'na tayin edilmişse de buradan istifa ederek, 1884 yılının Mayıs ayında 1000 kuruş maaş ile Ticaret Nezareti Celilesi Dairesi Tercüme Kalemi Kâtipliği'ne tayin olundu. Bu dairenin kaldırılması üzerine de tekrar Hariciye Nezareti'ne geçti. 25 Eylül 1885'de kendisine 3. dereceden bir rütbe verilerek Stajyer Şehbender olarak kabul edildi. 20 Aralık 1885 tarihinde ise 1000 kuruş maaş ve 1000 kuruş harcırah ile Tiflis Başşehbenderliği Vekilliği ve Kançılarlığı'na tayin oldu. 1 Mart 1888 tarihinde Poti Şehbender Vekilliği'ne tayin edildi. 14 Ekim 1889'da da ikinci defa Şehbender Vekili olarak Tiflis Başşehbenderliği Vekilliği Kançılarlığı'na atandı.16 Aralık 1890'da Tırhala Şehbenderliği'ne, 24 Ağustos 1891 tarihinde de becayiş

Rif'at Paşa (Atina, Paris, Berlin Sefiri)

[1522] Mehmet Rıfat Bey, Mekteb-i Mülkiye'nin ikinci sınıfında iken Müdür Ali Nizami Paşa istifa etmek zorunda bırakılır yerine gelen müdür de, talebeler arasında disiplini sağlamak amacıyla dört öğrenciyi okuldan atar. O dönem, Rıfat Bey ile birlikte II. Abdülhamid döneminde Meclis-i Maarif Reisi Emrullah Efendi ve Kudüs Mutasarrıflığı yapmış Subhi Bey bu gazaba uğrarlar, daha sonra yerine müdür bulunamaması sebebiyle Ali Nizami Paşa'ya istifasını geri alması söylenmiş ve o da dört öğrencinin okula kabul edilmesini şart koşmuştur. Bu olay ile birlikte Rıfat Bey ve arkadaşları tekrar okula dönmüşlerdir. Bkz:Mizancı Mehmed Murad, *Hatıralarla Yakın Tarih*, (*Hürriyet Vadisi'nde Bir Pençe-i İsdibdad Harbiye Nezareti'ne Tevfikim ile Garip Sonuçlar*), Haz: Ahmed Nezih Galitekin, Nehir Yayınları, İstanbul 1997, s.32, 33, 109.

[1523] Şehbender: Konsolos

suretiyle, Rusya'da Novorsisk Şehbenderliği'ne nakl edildi. Aynı yılın 10 Aralık tarihinde de, yine becayiş suretiyle Petersburg (Leningrad) Şehbenderliği'ne ve buradan da, terfi ederek 18 Ocak 1892 tarihinde Atina'nın Pire Başşehbenderliği'ne gönderildi. 3 Ağustos 1892 tarihinde Berlin Sefareti Müsteşarlığı'na atandı. 7 Kasım 1894'de de terfi alan Mehmet Rıfat Bey,[1524] 9 Aralık 1895 tarihinde Londra Sefareti'ne müsteşar olarak atandı.[1525]

Mehmet Rıfat Bey, 27 Ağustos 1897'de Washington Sefareti'ne, sefir olarak tayin edildi ise de, tespit edilemeyen bir sebeple bu göreve gitmeyerek, 31 Aralık 1897'de[1526] Atina Sefareti'ne, Orta Elçi ünvanı ile tayin edilmiştir.[1527] Bu görevi sekiz yıl sürdü. Ardından 25 Mart 1908 tarihinde "Sefir-i Kebir" (Büyükelçi) olarak ve vezirlik payesi ile Londra Sefarethanesi'ne tayin edilmiştir.[1528] 14 Şubat 1909 tarihinden, 1911 yılının Ağustos ayına kadar Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırlığı'nı yapan Rıfat Paşa'ya 12 Ağustos 1909'da Rusya İmparatoru, İtalya Kralı ve Almanya İmparatoru tarafından birinci rütbeden (Sen Aleksandr Nevski[1529]), (Sen Moris ve Sen Lazar[1530]),(Kruva dö Fer, Egl Ruj[1531]) nişanlarının verildiği kaynaklarda geçmektedir. 6 Eylül 1909 tarihinde tekrar rütbesi yükseltilmiş, 1911 yılının Ekim ayı içerisinde, Paris Büyükelçisi olarak atanmıştır. 1914 yılının Kasım ayına kadar da, bu görevde kalır. 1918 yılının Ağustos ayında da Berlin büyükelçisi olarak atanmış ve bu görevi 1919 yılının Mart ayına kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin, Türkçe bilmeyen Londra Sefiri İstefanaki Musurus Paşa ölünce, onun yerine kimin tayin edileceği konusu Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında münakaşaya sebep olur. O dönemde, Londra'da maslahatgüzar olarak bulunan Abdülhak Hamid Tarhan, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafla İngiliz

[1524] Sabah Gazetesi, nr. 1884, 9 Ca. 1312 (7 Kasım 1894), s.1, süt. 1.
[1525] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İradeler Hariciye, (İ. HR)., 349/1313, C. 12 1313 C. 21.
[1526] Kuneralp, " Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891 ", s.101; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, c. 2, s.1040.
[1527] Sabah Gazetesi, nr. 2911, 6. Ş. 1315 (31 Aralık 1897), s.1.
[1528] Sabah Gazetesi, nr. 6643, 23 S.1326 (27 Mart 1908), s.1, süt. 1.
[1529] 1722'de Çar Birinci Petro tarafından ihdas olunmuştur. Bkz. Galitekin, a. g. e., c. I., 1301 (1885), s.392.
[1530] 1434 yılında Sekizinci Duka Amede tarafından ihdas olunmuştur. Bkz., Galitekin, a. g. e., c. I, 1301 (1885), s.390.
[1531] Kruva dö Fer Nişanı, 10 Mart 1813'de Üçüncü Frederik Giyom tarafından ihdas olunmuş ve 19 Temmuz 1870'de Kral Giyom tarafından tecdid ve ta'dil kılınmıştır. Egl Ruj Nişanı ise önce 1705'de Brandenburg Dukalığı veliahdı Jorj Giyom tarafından ihdas olunur. Üçüncü Frederik Giyom ve Dördüncü Frederik Giyom tarafından muahharen 17 Teşrin-i evvel 1712'de Birinci Giyon tarafından tevsi' olunmuştur. Bkz., Galitekin, a. g. e., c. I, 1301 (1885), s.390.

Hariciyesi'nin, Londra'ya Müslüman bir sefir gönderilmesine itiraz etmeyeceğini bilakis memnun olacağını bildirince, Sultan II. Abdülhamid de, Roma Sefiri Reşid Bey'i Londra Sefiri olarak tayin etmiştir. Bunun üzerine bazı Rum aileler, İstanbul'daki İngiliz Sefiri Sir O' Connor'ı elde ederek türlü entrikalarla, Reşid Bey'in tayinini önlemeye çalışırlar. O' Connor da, İngiltere Hariciye Nezareti'ne bir şifre yazar ve Reşid Bey'in eşinin İtalya'da orta tabakaya mensub bir kadın olduğunu, Londra'nın saray ve kibar muhitine girmesinin doğru olmayacağını ileri sürer. İngiltere Hariciye Nezareti de bu fikirleri tasvip ettiğini Osmanlı Hükümeti'ne bildirir. Padişah ise bu konuda ısrarını sürdürmektedir. Bu dönemde Ali Haydar Midhat Bey de, Sultan Abdülhamid'in kendisi ile görüşerek, padişahın, Londra'ya sefir olmasını istediğini ancak bu teklifi uygun bir şekilde memleketine resmi sıfatı olmadan hizmet edeceğini söyleyip, reddettiğini iddia etmektedir.[1532]

Bu konudaki tartışmalar çok uzayınca, Kral VII. Edward işe karışır ve Sultan Abdülhamid'e bizzat yazarak, bir dönem seyahati esnasında Atina'da tanıdığı Rıfat Bey, İngiltere'ye tayin edilirse, çok sevineceğini bildirir. İstanbul İngiliz Sefiri'nin de Rıfat Bey'e referans olması sonucunda, kendisine " ***vezirlik*** " rütbesi verilerek Rıfat Bey, Londra'ya gönderilir. Böylece buraya Rum büyükelçi gönderme geleneği sona ermiştir. Abdülhak Hamid Bey de Rıfat Paşa, Londra sefiri olduktan sonra, Madrid'e sefir olarak tayin olur.[1533] II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 14 Şubat 1909'da kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ne, 14 Nisan 1909'da kurulan Tevfik Paşa Kabinesi'ne, 5 Mayıs 1909'da kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ne, 12 Ocak 1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'ne, Hariciye Nazırı olarak giren Rıfat Paşa, Trablusgarb Harbi'nin başlaması üzerine, kabine ile birlikte, 10 Eylül 1911'de nazırlıktan ayrılmıştır.

Mehmet Rıfat Paşa, 29 Eylül 1911'de Paris Büyükelçiliği'ne gönderildi. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda üçlü ittifak grubuna dâhil olması sebebiyle, 11 Kasım 1914'de Paris'ten ayrılıp, İstanbul'a gelmiş, iki yıl kadar açık maaşı aldıktan sonra, 27 Ağustos 1917'de Berlin Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Almanya ve Bulgaristan ile birlikte Osmanlı Devleti'nin de I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine, 31 Temmuz 1918'de bu görevden ayrıldı. Mütarekeden sonra kurulan Ahmed İzzet Paşa Kabinesi'ne

[1532] Ali Haydar Midhat, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım* (1872-1946), Bengi Yayınları, Ekim 2008, s.223.
[1533] BOA., İ. HUS.164\1326 S. 046 1326 S.15; İ. HR. 411\1326 S. 22 1326 S. 21.

Hariciye Nazırı olarak girmesi teklifini de reddetmiştir. 1 Aralık 1919'da açık maaşı bağlanması için bir dilekçe ile müracaatı üzerine, 1 Ağustos 1918'den itibaren kendisine ma'zuliyet maaşı bağlanır. 9 Şubat 1920'de de kendi isteği ile " Berlin Sefiri " ünvanı ve 5000 kuruş maaşla emekliye ayrıldı. İstanbul'un halini görmemek için İsviçre'ye gittiği söylenmektedir. Büyük Zafer'den sonra 1923'de Anadolu'ya dönmüş, 25 Kasım 1925'te emekli olarak bulunduğu İstanbul'da, vefat etmiştir.

Çarlık Rusya'sı generallerinden birinin kızı olup, kendisi ile evlendikten sonra Müslümanlığı seçen Fazıla Hanım ile evli olan Rıfat Paşa'nın çocuğu olmamıştır. Fransızca, İngilizce, Almanca'ya çok kuvvetle vakıf olduğu, Rumca ve Rusça'ya âşinâ bulunduğu sicilinde kayıtlıdır. Rıfat Paşa'nın kâmil bir insan ve değerli bir diplomat olduğunda kendisini tanıyanların birleştikleri kaynaklarda geçmektedir. Atina Ortaelçiliği zamanında çok iyi isim yapan paşa, Londra Büyükelçiliği zamanında İngiltere Kralı VII. Edward'ın yabancı elçiler arasında en çok sevdiği kişidir. O dönemde Windsor Sarayı'nı sık sık ziyaret ederek kral ile uzun sohbetlerde bulunduğu da, zikredilir. Mütareke devrinde Tevfik Paşa tarafından kendisine birçok defa yapılan Londra Mümessilliği teklifini reddetmiş, I. Dünya Savaşı'na girmenin, millete felaketten başka bir şey getirmeyeceğini, defalarca Bab-ı âli'ye yazmıştır.

Halid Ziya Uşaklıgil Mabeyn Başkatibi (Padişahın Genel Sekreteri) olduktan sonra, Rıfat Paşa'yı daha iyi tanıdığını söyler. O daha önce Rıfat Paşa'nın şöhretini işittiğini, temiz bir aileden geldiğini, Hariciye Nezareti'nde iyi bir diplomat olarak tanındığını, belirtir. Eski Hariciyecilerden Ahmed Reşid Bey de, onu büyük bir insan, büyük bir diplomat, iyi bir devlet adamı olarak tasvir etmiştir. Avrupa'da hatta Amerika'da hiç kimse ile kıyaslanamayacağını, Berlin Sefiri olma teklifi kendisine geldiği zaman, Hakkı Paşa'nın yerini dolduramam dediğini nakleder. Paris'te büyükelçilik yaparken, Kayzer Wilhelm Hükümeti'nin, Rıfat Paşa'yı Berlin'de görmek istediği de söylenir. Mütareke devrinde pek yakından tanıdığı, tanıdıkça da nefret ettiği Yunanlıları, denize dökecek komutanın elini öpmeğe yemin ettiği, İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinde iken hastalığını bahane ederek, Almanya'dan kalkıp İsviçre'ye gittiği, İsmet Paşa'nın elini öpmese de, alnını öptüğü ve bu olayı da hayatı boyunca unutamadığı söylenir. Rıfat Paşa, bir dönem İstanbul Mebusluğu'nda bulunan ve

Donanma Cemiyeti Reisliği'nde çalışmış olan, Yağcı Şefik Bey'in de küçük kardeşidir.[1534]

Mehmet Rıfat Paşa, Osmanlı Devleti'nin Rum olmayan Londra büyükelçilerinden biri idi. Kendisi bir yıla yakın bu görevde kalmış ve yine Padişah II. Abdülhamid döneminde Hariciye Nazırı olmuştur. Mehmet Rıfat Paşa, İttihatçı idi. Zira 14 Şubat 1909 tarihinde İttihatçıların adayı Hüseyin Hilmi Paşa, sadrazam olunca, yeni hükümette ittihatçılara yer verildi ve Rıfat Paşa, Londra Elçiliği'nden, Hariciye Nazırlığı'na getirilerek, İngiltere memnun edilmeye çalışıldı. Osmanlıcılık anlayışının göstergesi olarak, Gabriel Narodokyan ve Mavro Kordato da, bu dönem hükümete dâhil olanlara örnektirler.[1535] Madrid Sefiri olarak göreve başlayan Abdulhak Hamid Bey'e de, büyükelçiliğe mahsus miktarda maaş tahsis edilir.[1536] 29 Mart tarihinde, Londra Sefiri Rıfat Bey'e 22.780, Madrid Sefiri Hamid Bey'e de, 12.000 kuruş yol harçlığı verilerek görev yerlerine gitmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.[1537] Mart ayının sonuna doğru da Paris, Bürüksel, Çetine, Petersburg gibi sefarethanelere müsteşar, başkâtip ve ikinci kâtip gibi atamalar yapıldığı görülür.[1538] Rıfat Paşa'nın hemen ardından, Londra Sefareti Müsteşarlığı'na da Petersburg Sefareti Başkâtibi, Cevat Bey tayin edilmiştir.[1539]

İngiltere'ye tayini gerçekleştikten sonra, Atina Sefiri Rıfat Bey'in de, İstefanaki Musurus Bey'e yapıldığı gibi, rütbesinin yükseltilmesi gerekiyordu *" Bey "* olarak anılan bir kişi *" Paşa "* olarak anılacaktı. Nitekim 27 Nisan 1908 tarihinde Londra Sefiri Rıfat Bey'e, de bir Osmanlı nişanı hediye edildi.[1540] 20 Eylül 1908 tarihinde de rütbesi yükseltildi.[1541] Rıfat Bey'in " Paşa " ünvanını alması da 17 Eylül tarihine denk gelir.[1542] 4 Mayıs 1909 tarihinde de 13 Nisan 1909 tarihine kadar, Hariciye Nazırı olarak görev yapan ve 13 Nisan'dan 4 Mayıs'a kadar sadrazam olarak görevine devam

[1534] *Son Asır Türk Tarihi'nin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1860 (1276 R.) – 1908 (1324 R.) Atik (Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye - Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Me'zunları, Mücellidoğlu: Ali Çankaya, c. III, ss.91-96; BOA., Hariciye Nezareti (HR.) Sicil-i Ahval İdaresi Müdürlüğü (SAİD.), 22\26; Gövsa, a. g. m., s.326.
[1535] Bayram Kodaman, " II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1914) ", *Türkler Ansiklopedisi*, c.13, s.173.
[1536] BOA., İ. HUS.164\1326 S. 096 1326 S. 23.
[1537] BOA., İ. HR. 411 1326 S. 13\1326 S. 25.
[1538] BOA., Y. PRK. BŞK. 78\52.
[1539] BOA., Y. PRK. EŞA. 52 \47
[1540] BOA., İ. TAL. 447\1326 Ra. 05 1326 Ra. 25
[1541] BOA., İ. TAL. 456\1326 Ş. 023 1326 Ş. 20
[1542] BOA., İ. TAL. 456\1326 Ş. 23 1326 Ş. 20.

eden, Tevfik Paşa, Londra Sefirliği'ne [1543] Londra Sefiri Rıfat Paşa'da Hariciye Nazırlığı'na tayin edilir.[1544] Nitekim 27 Nisan 1909 tarihinde de Padişah II. Abdulhamid tahtan indirilmiştir.

B. Osmanlı -İngiltere İlişkilerindeki Rolü

1. Rumeli Sorunu

1908 yılının Nisan ayında, Rusya Hükümeti, Makedonya için Avrupa devletlerine bir nota gönderdi. Nota gönderildikten sonra Rumeli müfettişlerinden Hasan Bey, Londra, Petersburg ve Berlin'de çeşitli ziyaretlerde bulundu. Hasan Bey, İngilizlerin, Makedonya'nın ayrı ayrı otonom olarak görünmesine razı olmadıklarını, Rusların amacının kendi çıkarlarına uygun teklifleri, İngilizler ile anlaşma yoluyla yumuşatıp, Avrupa devletlerine kabul ettirmek olduğunu, bu sebepler yüzünden de Osmanlı memurlarına, Makedonya'ya genel bir vali atanırsa, bu valinin oradaki çeteleri dağıtacağı, telkininde bulunulduğunu söylüyordu.[1545]

18 Mayıs 1908'de Mehmet Rıfat Paşa, İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile bir görüşme yaptı. Sir Grey, bu görüşmede sözü Rumeli'ye getirerek, İngiltere'nin maksadının oralara asayiş ve emniyeti götürmek olduğunu söyledi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin şikâyet ettiği çetelerin hareketlerinin önünü almak için gerekli olan önlemlerin alınmasının istendiğini, bölgedeki durumun daha da kötüleşmesinin önlenmesinin gerektiğini, Rumeli'deki halkın canı ve malı hususunda ciddi bir durum görülmüş olsa, İngiltere Hükümeti'nin, Balkan Komitesi'nin baskılarına, hiç kimseye danışmadan karşı koyacağını söyledi. Rıfat Paşa da Osmanlı Devleti'nin bölgedeki huzur ve asayişi sağlamak amacıyla oradaki eşkıyalarla mücadele etmek için birçok masrafa girdiğini, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetlerinin uyarılıp, medeni devletlere yakışmayacak hareketlerden alıkonulmalarını, bu şekilde davranılırsa, Rumeli'de derhal asayiş ve emniyetin sağlanacağını, yapılmadığı takdirde de, Osmanlı Devleti'ni bu işlerden sorumlu tutmanın yanlış olduğunu ifade etti.[1546]

[1543] BOA., İ. HR. 417\1327 R. 09 1327 R. 13; 417\1327 Ra. 04 1327 Ra. 15.
[1544] BOA., HR. SYS. 22\25.
[1545] BOA., Y. MTV. 308\115.
[1546] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\50.

Rıfat Paşa'nın bu cevabına karşılık İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey, gerek Sofya, gerekse Atina ile Belgrat'a, tebligat göndermekten yorulduğunu belirtir ve bir iki seneden beri Bulgaristan'da çete oluşturulmasına mani olunduğunu, bölgede olan cinayetlerin ise Rumlar tarafından yapıldığını söyler. Cinayetlerin işlendiği bölgelerin yine Osmanlı'ya bağlı olması sebebiyle, Osmanlı Hükümeti'nin şikâyet etmekte haklı olduğunu da kabul eden Sir Grey, Rumeli'den gelen malumata göre Rumeli'deki hükümetlerin eşkıya takibi hususunda tembellik gösterdiğini, çetelerin tarafının tutulduğunu, eğer merkezi hükümetin yönetimine müdahale edilmeyecek olur ve jandarmalara kâfi miktarda asker takviye edilirse, eşkıya çetelerinin şiddetli bir baskıya maruz kalarak, durumun cidden barış bulabileceğini, bunlar yapılmazsa da bölgedeki şiddetin artacağını iddia eder. Rıfat Paşa ise bu ifadelerin doğru olmadığını belirtmiş, Osmanlı askerinin gece gündüz çetelerle baş etmeye çalıştığını, hatta bu işte kullanılmak üzere avcı alaylarının dağlarda beklediğini, İngilizlerin, Bulgarlara ilgi gösterdiklerini, Rumeli'de şiddet devam edecek olursa da, Osmanlı aleyhinde teklifte bulunacaklarını söylemiştir. Rıfat Paşa, gönderdiği raporunda İngilizlerin, Rus Hükümeti ile de Rumeli konusunda görüşmeler yaptığını istihbarat eder.[1547] 23 Mayıs 1908'de Londra Sefaretinin İstanbul'a gönderdiği yazıda, İngiltere'nin sivil ajanlarının Rumeli hakkında rapor yayınladığı bildirilmiş ve bu raporda Rumeli'deki karışıklıklarda Osmanlı Hükümeti sorumlu tutularak, Bulgarların kayırıldığı ifade edilmiştir.[1548]

Rıfat Paşa, 26 Mayıs tarihli raporunda İngiliz Kralı ve Kraliçesi'nin, Reval'de Rus Çarı ile görüşmek amacıyla, Londra'dan ayrıldığını yazar. Paşa'nın belirttiğine göre İngiltere Hariciye Müsteşarı ve en alt seviyeden bir de general, krala eşlik etmektedir. Mehmet Rıfat Paşa, bu konu ile ilgili olarak Sir Edward Grey ile yaptığı görüşmede, Reval buluşmasında hiç bir mukavele yapılmayacağını ilan ettiğini ama bunun doğru olmayabileceğini de bildirmiştir. Ancak Rıfat Paşa, kralın yanında bulunan generalin bir yıl önce İngiliz ordusunun, Rusya ordusuna kıyasla nasıl olduğunu incelemek için Rusya'da araştırma yaptığını, İngiltere'ye döndüğünde de, iki devlet arasında askeri bir antlaşma yapılacağını söylediğini yazar. Rıfat Paşa, generalin, kral ile görüşmelere katılmasının, Reval'deki görüşmenin önemini bir kat daha arttırdığını da belirterek, Rumeli ıslahatları konusunda görüşmede bazı kararlar alınabileceğini

[1547] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\50.
[1548] BOA., TFR. I. SFR. 3\231.

söylemiştir. Rıfat Paşa ayrıca devletlerin, birbirlerine müsaade tanıyacağının, bölgedeki incelemelerde serbest hareket izninin verilmesinin, bölge maliye komisyonuna bazı görevlendirmeler yüklenmesinin, eşkıya takibine mahsus olarak bölgede bulunan yabancı jandarmalar ile Osmanlı askerlerine yönelik bazı düzenlemelerin konuşulacağının da haber alındığını belirtir.[1549] Rıfat Paşa aynı raporda, son zamanlarda Rum çeteleri tarafından işlenen cinayetlerin, Londra'da himaye edildiğini fakat o gün yayınlanan gazetelerde, çetelerin ortadan kaldırılması konusunda İngiltere Hükümeti tarafından tedbir alma ve bu çetelere karşı şiddet uygulama kararı alınarak Bulgaristan'a bildirildiğini de söylemiş, gazetelerin yayınladığı bu haberlerin, Londra'da fevkalade etki oluşturduğunu yazmıştır.[1550]

Bu konularda gönderdiği raporuna, bir başka raporla da destek veren Rıfat Paşa, 26 Mayıs akşamı Avam Kamarası'nda bir üyenin konuşma yaptığını da belirtir. Üye, Rus Çarı ile İngiltere Kralı arasında olacak Reval görüşmesinin ileride İngiltere'nin gerekli tedbirleri almasını sağlayacağını, hükümet yetkililerinin de bu yönde sıkıştırıldığını söyleyince, İngiltere Baş Vekili, " *imparatorlar ve kraliçeler arasında olacak görüşmeler için uygun bir görüşme değildir."* sözünün geçerli olmadığını, her iki ülkenin hükümetinin siyasetleri üzerinde bu görüşmelerin iyi bir etki oluşturacağını, İngiltere Hükümeti'nin de, kendi iç politikasında etkili olacak bir görüşmeyi asla arzu etmediğini belirtmiştir. Rıfat Paşa ise Sir Grey'in bu ifadesine dayanarak görüşmelerin İngiltere ve Rusya'nın dış politikasını kapsayacağını, İngiltere'nin iç politikasına da bir etkide bulunamayacağını iddia eder.[1551]

Paşa, aynı tarihli başka bir raporunda da, Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'e, son on yılda Rumeli'de katledilen insan sayısının on bin kişiye ulaştığının söylendiğini bildirir. Sir Grey de Rumeli'deki komitelerin elebaşlarının kim olduğunun araştırıldığını, ancak burada bulunan bazı hükümetlerin katliam yapan kişileri koruduğunu söylemiş, bölgeye Avrupalı devletlerin emrinde olan, Hıristiyan bir valinin tayin edilmesi ile Balkanlar'da incelemede bulunan Avrupa heyetinin, gerçek bir incelemede bulunması için, Avrupalı devletlerin kabinelerine teşebbüste bulunulup, yardım edilmesinin vazifeden sayıldığını, Rumeli'de ıslahatlar yapılmadığı takdirde

[1549] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\59.
[1550] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\59.
[1551] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\59.

Osmanlı ile Bulgaristan arasında bir savaş meydana geleceğini, bu savaşa Avusturya ve Rusya'nın da katılacağını belirtmiştir. Rıfat Paşa ise bu sözler üzerine raporunda, Balkan Komitesi'nin Rumeli'de yaptığı müdahaleler esnasında, İngilizler tarafından Rusya'dan hiç bahsedilmemesinden yola çıkılarak, İngiltere'nin dış politikasının, kimin tarafını tuttuğunun açıkça belli olduğunu yazar.[1552]

14 Haziran tarihinde de Rıfat Paşa, Londra'ya, İngiltere Kralı ile Rus Çarı arasındaki görüşmenin haberlerinin geldiğini ve gelen haberlere göre de İngiltere ve Rusya'nın, Fransa'yı da, yanına alarak üçlü bir ittifak yapacaklarını, bu ittifakın Avrupa'da barışın korunması için çalışacağının söylendiğini, bunun için de Almanya'nın bu ittifaktan haberinin olmaması gerektiğinin bildirildiğini, söyler. Rumeli meselesine dair Rusya ve İngiltere kabinelerinin arasında, uzun zamandan beri görüşmelerin devam ettiğini, fakat bir sonuca varılamadığı için Rumeli konusunda diğer devletlerin oyuna başvurulacağının belirtildiğini, Rumeli'de idari masrafların ayrılmasından sonra, kalan miktarın, askeriyeye tahsisi konusunda da İngiltere'nin Rusya'ya yaptığı teklifi, Rusya'nın kabul ettiğinin bildirildiğini yazmıştır. Bu görüşmenin, iki ülkenin yakınlaşmasını sağlayacağı da bildirilirken, Almanya'nın artık Avrupa'da üstlendiği hakem rolünün bu görüşme ile de sona ereceği, Rıfat Paşa'nın raporunda belirtilir.[1553] Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin, Almanya'ya yanaşmaması gerektiğinin ilk sinyallerini vermektedir, ancak Osmanlı Hükümeti, Rıfat Paşa ve onun gibi düşünen kişilerin tecrübelerini dikkate almayacak, I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılacaktır. Temmuz ayında da Rumeli'de, askeri birlikler oluşturulması konusunda, Petersburg ve Londra kabinelerinin görüşmelere başladıkları yolunda haberler gelmeye başlar.[1554]

Mehmet Rıfat Paşa, 25 Eylül 1908'de de kendisine Bulgaristan'da olan olaylarla ilgili, hiçbir bilgi verilmediğini belirtmiş, Hariciye Nazırı Vekili ile görüştüğünü söylemiştir. Vekil, bu görüşmede Bulgaristan'da bulunan redif askerlerinin, büyük bir kısmının zaten silâh altında bulunduğunu, Bulgaristan Hükümeti'nin içinde bulunulan durum dolayısıyla bir savaş çıkması ihtimalinden dolayı, Osmanlı'ya karşı hazır bulunmak için ordusuna masraf edip, birliklerini takviye ettiğini, bu harcamaların da,

[1552] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\59.
[1553] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\62.
[1554] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\81.

devam edemeyeceğini söylemiş, Osmanlı Devleti'nin askerine karşı güç kazanmadan, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edemeyeceğini belirterek, aynı zamanda Bulgaristan'ın, Avusturya tarafından desteklendiğine de ihtimal vermiştir. Vekil, Avusturya'nın maksadının, Bulgaristan'ı kendi yanına çekmek olduğunu, İngiltere ile Rusya'nın da, yakın bir zaman içerisinde Bulgaristan'a baskı uygulayabileceğini, Bulgaristan'a ortak bir harekette bulunmasının da, tavsiye edilebileceğini de, ifade ederek, Bulgaristan'a hiçbir şekilde müdahale edilemeyeceğini, buradaki olayların daha iyi incelenerek, vahim bir şiddetin, bertaraf edilmesinin, zamanının belki de geçmediğini söyler.[1555]

27 Eylül tarihinde de, Rıfat Paşa, Londra'daki Bulgar politika memuru Mösyö Keşof'un, Reuther Ajansı'nın muhabirine Bulgaristan'ın istiklalini ilan etme zamanının geldiğini söylediğini, istihbarat eder.[1556] İki gün sonra da Keşof'un, İngiltere Hariciye Vekili'ne demiryolu hattını, Şark Şimendiferleri Kumpanyası'na geri vermeyeceklerini ifade ettiği, ancak İngiltere'nin Bulgaristan'ı bu konuda desteklemeyerek Osmanlı'ya destek vereceği bildirilir.[1557] Aynı tarihte Londra'daki Morning Post gazetesinin de Petersburg'dan aldığı habere göre, Rusya'nın Berlin Anlaşması'na sadık kalarak, Bosna Hersek'in Avusturya'ya katılmasına ve Bulgarların bağımsızlığını ilan etmesine, karşı çıkacağını, yazdığı söylenmiştir.[1558]

Bulgaristan, bağımsızlığa yönelik hareketlerde bulununca, Tevfik Paşa da Eylül ayında, yabancı devletlerin sefirlerine yönelik verdiği ziyafete, Bulgaristan'ın politika memuru Mösyö Keşof'u davet etmez. Bu olayın önce tepkiye neden olacağı düşünülür, ancak gelişen olaylardan Osmanlı'nın, bu düşüncesinin gerçekleşmediği ortaya çıkar. Rıfat Paşa da konu ile ilgili İngiltere Hariciye Müsteşarı Sir Harwening ile 15 Eylül'de görüşür. Sir Harwening, Keşof'un yapılacak olan ziyafete davet edilmemesinin daha sonra üzüntü ile karşılanabileceğini, Osmanlı devletinin, bu memuru yabancı bir devlet sefiri gibi, tanımamasında haklı olduğunu ancak Bab-ı âli'de bulunan bazı memurlar gibi ziyafete davet edilebileceğini, söylemiş, ziyafette bulunan diğer memurlara Bulgaristan ile ilgili bazı fikirler aşılayabileceği fikri üzerine de, bunu kabul ederek, Osmanlı Devleti'nin, Bulgaristan'ı bu tür şeylerde idare etmesini, tavsiye etmiştir.

[1555] BOA., A. MTZ. (04) 170\79.
[1556] BOA., A. MTZ. (04) 141\2.
[1557] BOA., A. MTZ. (04) 171\11.
[1558] BOA., A. MTZ. (04) 171\7.

Sir Harwening'e göre, Bulgaristan'da bulunan bazı kişiler, bu hadiseden yararlanarak, bağımsızlık ilanına gidebilirler. Rıfat Paşa da Sir Harwening'i dinledikten sonra, bu işe dair kendisine herhangi bir bilgi gelmediği için hadisenin nasıl geliştiğini bilmediğini ifade eder ve her ne olursa olsun, Mösyö Keşof'un yabancı devlet adamlarının davet edildiği bir ziyafette bulunamayacağının bilinmesini, bunun için de, tepki gösterilmemesi gerektiğini, bir zamandan beri Bulgaristan'ın yabancı devletlerdeki memurlarından bazılarını, ortaelçi ve maslahatgüzar gibi kullandığını, yine Bulgar ticaret adamlarının, Avrupa gazetelerinde Berlin Antlaşması'nın hükümlerini kendi amaçları doğrultusunda yazdırdıklarını, bunun da yanlış olduğunu belirtir.

Bu konuşmanın üzerine Sir Harwening, paşanın sözlerinin doğru olduğunu kabul etmiş, Bulgaristan'da cezalandırılan bazı memurların, daha önce İngiltere'nin aracılığıyla memuriyetlerine geri döndürüldüklerini, yine bu tür kişilerin suçları incelenirken, Osmanlı'nın çok dikkatli davranması gerektiğini söylemiştir. Rıfat Paşa müsteşara, bu sözlerin, Osmanlı'nın içişlerine karışmak olduğunu ifade edince, Sir Harwening de niyetinin dostça olduğunu söylemiştir. Görüşme esnasında Makedonya'ya dair konuşmalar da, geçer. Avrupalı askerlerin Makedonya'dan ayrılması hakkında İngiltere'nin yaptığı tekliften bahseden Sir Harwening, Bab-ı âli'nin vereceği cevabın askerin kaldırılması mı? yoksa takviye edilmesi mi? olduğunu sorar. Rıfat Paşa da bu konuda bir şey söylemeyeceğini, fakat devletler tarafından yapılacak teşebbüsün Osmanlı Hükümeti'ne yol göstereceği sebebiyle, Bab-ı âli'de takdir edileceğini, Bab-ı âli'nin bu yoldaki kararlar için, İngiltere Devleti'ne müteşekkir kalacağını belirtir. Rıfat Paşa, Sir Harvening'in kendisine bölgedeki İngiliz miralayından aldığı raporu da okuduğunu ve bu raporda miralayın, Bulgaristan'daki çetelerin ortadan kalktığını ve kumandası altında bulunan askerlerin, şimdi istedikleri gibi faaliyet ve istirahat yapmaya zaman bulduklarını yazdığını, İngiliz askerleri ile Osmanlı askerlerinin de, karşılıklı bilgi alışverişinde bulunduklarını yazdığını bildirir.[1559]

Bu rapordan iki gün sonra da, gazetelerin Keşof işine dair ne tür yazılar yazdıklarını bildiren Rıfat Paşa, hemen hemen birçok gazetenin Osmanlı'ya hak verdiğini, Osmanlı'nın, Berlin Antlaşması gereğince, bu şekilde davranmasının doğru

[1559] BOA., A. MTZ. (04) 171\13.

olduğunu yazdıklarını, ama icap eden siyaset gereğince, bu zamanda böyle bir davranışta bulunulmayıp, daha yumuşak bir siyaset izlenmesinin sağlanabileceğini, başta Daily News olmak üzere, Viyana ve Sofya gazetelerinin haber yaptığını rapor eder.[1560] Nitekim bu olay, Bulgaristan'da iyi karşılanmamış ve Ekim ayının ilk haftasında Bulgaristan'ın krallık ünvanıyla bağımsızlığını ilan ettiğine dair bilgiler gelmeye başlamıştır. Prens Ferdinand da, bağımsızlığını ilan ettiğine dair Padişah II. Abdulhamid'e bir telgraf gönderir.[1561] Osmanlı Devleti ise doğal olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden dolayı Londra, Paris, Petersburg ve Roma Sefarethaneleri'ne, Osmanlı Devleti'nin hukukunun muhafaza edilmesi için, görüşmeler yapılması talimatını vermiştir.

Bu bildirim sonucu, Roma Sefarethanesi'nden gelen haberde, İtalya Hariciye Nazırı'na telgrafın bildirildiği, nazırın ise Londra, Paris ve Petersburg kabinelerinin Berlin Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için, bir konferans düzenlenmesi fikrinde olduklarını, Berlin Kabinesi'nin kendisi gibi düşüneceklerini zannettiğini söylediği belirtilir. Nazır, Berlin Antlaşması'nın 25. ve 29. maddelerinin kaldırılmasının talep edileceğini, 25. maddesi uyarınca, Osmanlı sultanının hükümranlık hakkı korunmakla birlikte, Avusturya Macaristan'a, Bosna'yı işgal etme yetkisi verildiğini, Kosova vilayetine bağlı Yeni Pazar Sancağı'nın yönetiminin ise 4 Temmuz 1878 tarihinde alınan bir karar gereğince, Osmanlı Devleti'ne bırakıldığını ancak, 4.000–5.000 civarında Avusturya-Macaristan askerinin Yeni Pazar'da konuşlandırılması kararlaştırıldığı için, Avusturya-Macaristan askerinin de sancağın, Priyepolye, Priboy ve Plevliya bölgelerinde konuşlandığını belirtmiş, Berlin Kongresi kararlarına göre sancak, Bosna-Hersek'ten ayrı bir bölge olarak ortaya çıkmıştır, dedikten sonra Berlin Kongresi'nde, Sırbistan ve Karadağ'ın, sancağı kapsamayan sınırlarla bağımsız birer devlet olarak tanınmış olması durumunun, buranın, bu ülkelerden farklı bir bölge olarak tanındığı şeklinde, yorumlanabileceğini söylemiştir.

Osmanlı Hariciye Nezareti Fransa Hariciye Nazırı Titoni'ye de, Osmanlı Devleti'nin, Bulgaristan ile Doğu Rumeli'deki haklarının geri verilmesi konusundaki tekliflerin, dikkate alınacağını bildiren bir telgraf yollamıştır. Paris Sefareti ise Fransa Hariciye Nazırı'na gelen telgrafı bildirir. Titoni de Avrupa devletlerinin tasdiki olmadan

[1560] BOA., A. MTZ. (04) 171\13.
[1561] BOA., A. MTZ. (04) 171\36.

Berlin Antlaşması'nda herhangi bir düzenlemenin yapılamayacağını söylemiş, İngiltere ve Rusya'nın birlikte bir beyanname hazırlayacaklarını, İtalya'nın da, buna katılmak zorunda kalacağını belirtmiştir. Paris sefirinin raporuna göre, Fransa Hariciye Nazırı, konferansın Petersburg'da yapılmasına da yanaşmamaktadır. Çünkü Titoni, " *Osmanlı Devleti, Bulgaristan konusunda bir şey yapmak istiyorsa, bunu gidip Petersburg ve Londra yapsın* " demiştir.[1562]

Petersburg Sefiri de gönderilen telgrafı, Hariciye Nazır Vekili'ne tebliğ etmiş, Hariciye Nazırı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Berlin Antlaşması'na yaptığı tecavüz konusunda, Osmanlı Devleti ile aynı fikirde olduğunu, Rus Hükümeti'nin yapılan harekete karşılık, Sofya'ya dostça bir bildiride bulunacağını, Bulgaristan'ın, Rusya'ya güvenmemesi gerektiğinin bildirileceğini, söylemiştir. Konferans teklifini de kabul eden nazır, kendilerine gelen Bulgar memuruna Rusya'nın, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tasdik edemeyeceğinin söylenerek, mesele için Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerden oluşan bir inceleme komisyonunun, oluşturulabileceğinin ve Bab-ı âli'nin, Berlin Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için, Rusya'nın, Londra, Paris ve Roma kabineleri ile görüştüğünün söylendiğini, yine konferans teklifinin kabul olunabileceğinin de, bildirildiğini ifade edince, Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefiri " *Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki haklarının geri iadesi için, uğraşıyor."* diye cevap vermiştir.[1563] Aynı tarihlerde Londra Sefarethanesi de İngiltere'de Lord Fic Moris'in, Avam ve Lordlar Kamarası'nda İngiltere Kabinesi'nin, Osmanlı Devleti ve Avrupa devletlerinin menfaatini temin etmek için, bir çare bulması gerektiğini, ayrıca Rumeli'de bulunan askeri idarenin korunmasının da, Avrupa diploması için önemli olduğunu söylediğini rapor eder.[1564]

Hariciye Nezareti, 23 Ekim 1908'de de Avusturya Devleti ile hiçbir görüşme yapılmadığını bildirerek, Avusturya'nın İstanbul Sefiri'nin her gün, Dersaadet'e geldiğini, Bosna Hersek'in, Avusturya'ya katılmasını teklif ettiğini, hariciyenin ise bu davranışı sürekli protesto ettiğini, bildirir. Bulgaristan konusuna gelince, buranın on milyon franklık Duyun-ı Umumiye'ye borçlu olduğu da, söylenmiş, sürekli Osmanlı

[1562] BOA., A. MTZ. (04) 171\41.
[1563] BOA., A. MTZ. (04) 171\41.
[1564] BOA., Y. EE. KP. 33\3249.

askerlerinin kendilerine saldıracağını düşünerek, askeri mühimmat satın alındığı, belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin de Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de barışın sağlanması için, seferberlik halinde olduğu söylenen bu bildiri de, yazılanların Sir Edward Grey'e söylenmesi ve kendisinden bir haber alınmadığı sürece, Osmanlı Hükümeti'nin herhangi bir karar almayacağının belirtilmesi de istenmiştir.[1565] 8 Kasım 1908 tarihinde de Osmanlı Hükümeti yapılacak olan konferansta haklarının muhafaza edilmesi için, başka bir bildiri daha yayınlar.[1566]

Bir ay sonra da Londra Sefarethanesi, Times gazetesinin, Avusturya'nın Sırbistan ve Karadağ ile ilgili meseleleri çözmeye çalıştığını, bunun için de bir konferans toplatılarak, kendi haklarını almaya çalışacağını, eğer Avusturya bu sorunu erken çözemezse, Rusya'nın da işin içine girebileceğini, Avusturya, Sırbistan ve Karadağ arasında çıkacak bir savaşın, sadece bunlar arasında kalmayacağını, diğer devletlerin de bu savaşa katılacağının yazıldığını bildirir.[1567] 21 Ocak 1909'da da Katolik tebaanın, Avusturya tarafından himaye edileceğine dair, Petersburg Sefareti'nden bilgiler gelmektedir.[1568]

26 Ocak 1909 tarihinde Londra Sefarethanesi'nden Kamil Paşa'ya gönderilen raporda, yine Times gazetesinin, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi konusunda da bir yazı yazdığı bildirildi. Times gazetesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığı konusunda yayınladığı makalede, Osmanlı ile Bulgaristan arasında olan hudut meselesi söz konusu olunca, Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya bu konuda taviz vermeyeceğini, daha önce de Sir Edward Grey tarafından askeri müdahale ihtimalinin konuşulduğunu, bu müdahalenin önlenmesi için de, Avrupa devletlerinin İstanbul ve Sofya'da baskı uygulayacaklarının ümit edildiğini yazmış, yine Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın menfaatine en uygun olan şeyin ise, görüşmelerin başlatılmasının olacağını, iki devletin askeri alanda sarf ettikleri paranın, çok fazla olduğu, savaşın ise iki taraf için zararlı olacağını belirtmiştir.[1569]

Bu olaydan bir gün sonra da, Osmanlı Hariciyesi'nden, Londra Sefareti'ne bir yazı gönderilir. Yazıda, Avrupalı devletlerin, Bulgaristan'ın bağımsızlığını bir neticeye

[1565] BOA., Y. EE. KP. 33\3250.
[1566] BOA., MV. 121\35.
[1567] BOA., Y. EE. KP. 33\3275.
[1568] BOA., HR. SYS. 123\40.
[1569] BOA., Y. EE. KP. 34\3347.

bağlamak istedikleri, Bulgaristan'ın da, son zamanlarda askeri hazırlıklarda bulunduğu, belirtilerek, Osmanlı Devleti'nin bu askeri hazırlıklardan hiçbir şekilde endişelenmediği bildirilmiş, bu yazılanların dışında, Bulgaristan'ın herhangi bir savaş çıkarsa, bu savaşın Osmanlı ile Bulgaristan arasında kalmayıp, diğer bazı devletlerin katılımıyla birlikte, Bulgaristan'ın bir ateş çemberi içinde kalabileceği, ifade edilmiştir. Burada bir katliam meydana gelirse de, bundan Osmanlı'nın sorumlu tutulamayacağı söylenerek, Bulgaristan'daki halkın, devlet için kan dökmeye razı olması sebebiyle, böyle bir şeye meydan vermemek amacıyla, beş milyon İngiliz lirası, 125 milyon Frank ve bunun 100 milyonu peşin olmak üzere, Bulgaristan'ın Osmanlı'ya para ödemesi istenir. Ayrıca Osmanlı'ya ait olan bölgelerden, Bulgar askerlerinin çekilmesi de istenmiş, Bulgar askerleri, terhis edilmedikçe, Osmanlı Hükümeti'nin, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımayacağının altı çizilmiş ve bu bilgilerin, Londra Sefiri Rıfat Paşa tarafından, İngiltere Hariciyesi'ne iletilmesi ve alınan cevabın da, hemen Osmanlı Hariciyesi'ne bildirilmesi talimatı verilmiştir.[1570]

2. Aleyhte Faaliyetler ile Mücadele

Mehmet Rıfat Paşa da göreve geldikten sonra, diğer elçiler gibi aleyhte basın faaliyetleri ile mücadele devam etti. İlk olarak Rıfat Paşa'ya İngiltere ile ilgili işlerde tecrübesiz olduğu için, Osmanlı'nın dostu ve düşmanı olan kişi ve gazeteler hakkında bilgi verildi.[1571] 1908 yılı Temmuz ayında da Mikhail Yavanisyan adlı bir gazetecinin Osmanlı Devleti'ne karşı aleyhte yazılar yazdığı bildirildi ve bu kişi takibe alındı.[1572] 26 Ekim 1908 tarihinde de Stanbulovist Fırkası Reisi Gamadiyef ile Jön Türklerin Osmanlı Devleti aleyhinde görüşme yaptıkları, rapor edildi.[1573]

Rıfat Bey'in gelişiyle birlikte Ermeni meselesi de son bulmadı ve Petersburg kaynaklı bazı telgraflarda Van ve İran sınırlarında, Ermeni köylerinin Osmanlı askeri tarafından yağmalandığı yolunda asılsız bazı haberler Londra gazetelerinde yayınlandı. Bu tür haberler duyulunca da, yalan olduğunun ilgili makamlara bildirilmesi Londra

[1570] BOA., Y. EE. KP. 34\3351.
[1571] BOA., TFR. I. SFR. 3\230.
[1572] BOA., Y. PRK. EŞA. 52\90
[1573] BOA., Y. PRK. TKM. 51\41.

Sefarethanesi'nden istendi.[1574] 21 Ocak 1909'da da Londra'da çıkan "*Nineteenth Century*" gazetesinde Diran Gelikyan adlı Ermeni'nin, Sultan II. Abdulhamid hakkında yazılar yazdığı istihbarat ediliyordu.[1575]

1908 yılı padişahın, orduyu modern silahlarla donatmaya çalıştığı bir dönemdir ve Osmanlı Devleti, bu dönemde orduyu takviye etmek için Londra ile bağlantıya geçerek, mühimmatın fiyat araştırmasının yapılmasına çalışmaktadır. Mayıs ayının ilk haftası da bu nedenle Londra'daki Gold Otomatik fabrikası ile temasa geçilmiş, üretilen savaş malzemelerinin fiyatı hakkında bilgiler gönderilmiştir.[1576] 19 Kasım 1908 tarihinde de Londra'da basılan Standart gazetesi, Rumların Girit Adası'nı kendilerine katmak isteyip, Epir bölgesinin de kendilerine verilmesini, talep ettiklerini, bu istekler yerine getirilmezse, Rumların, Osmanlı'ya karşı savaş açabileceğini yazar.[1577]

[1574] BOA., HR. SYS. 2799\14
[1575] BOA., Y. PRK. TKM. 52\17.
[1576] BOA., Y. MTV. 309\93.
[1577] BOA., Y. EE. KP. 33\3264.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid Osmanlı tahttında otuz üç yıl (31 Ağustos 1876–27 Nisan 1909) kalmıştır. Onun dönemi, cihan harbine giden yolun açıkça belli olduğu ve tüm stratejik planların yapıldığı bir zamana rastladı. Dış ilişkiler de çok büyük bir sahada gelişiyordu. Otuz üç yıl boyunca hükümet, 25 devletle, (18 Avrupa, 4 Amerika, 2 Asya ve 1 Afrika) ilişki içindeydi. 268 dünya şehrinde de temsilcilik vardı. Bunların 214'ü Avrupa'da, 34'ü Asya'da, 12'si Amerika'da, 6'sı Afrika'da, 2'si de Okyanusya'da bulunuyordu.

Uluslararası ilişkiler için önemli olan bilgiler, dış ilişkilerin incelenmesinden geçer. Biz de İngiltere ile Osmanlı Devletleri'nin ilişkilerini incelerken araştırmamızda Londra sefirlerin dış ilişkilere etkisi neydi? Sorusunu Londra açısından cevaplamaya çalıştık. Dikkatimizi çeken ilk bulgu, beş sefirden dördünün Rum - Hıristiyan olduğuydu. İkinci bulgu ise dış ilişkiler teşkilat memurlarının çoğunlukla alanında yetersiz kişiler olmasıydı. Kostaki Anthopoulos Paşa gibi İngilizcesi yetersiz olanlar, İstefanaki Musurus Paşa gibi Türkçeden yoksun olanlar vardı. Bu eksik taraflar, sefirlerin yanında bulunan memurlar vasıtasıyla kapatılmaya çalışılıyordu. Tam donanımlı olanlar bile İngiltere'den referans alınmadan tayin edilmediği gibi Osmanlı Devleti, her daim atamalarını İngilizlere danışmaktaydı.

Araştırdığımız elçiler arasında en başarılı ve gözde olan Kostaki Musurus Paşa olarak bilinir. O diğer dört elçi arasında diplomatik donanımı en iyi olan, en uzun süre görevde kalan ve daha fazla sevilen bir şahsiyettir. İngilizler arasında da bağlantıları çok iyidir. Kraliçeden referanslıdır ve onu memnun etmek amacıyla 1850 yılından 1885 yılına kadar görevde tutulmuştur. Filibe olayındaki düşüncesi, padişahın tahtına yönelik bir tehdit olarak görüldüğü için görevden alınmasına yol açar. Kendisinin yine önemli bir bilgiyi sakladığı da ortaya çıkmıştır. 1880 yılında George Joachim Goschen'in İstanbul'a atandığı bilgisini hariciyeye bildirmez. Ondan sonraki elçi Rüstem Paşa da 1885–1895 yılları arasında görev yapmış ve en fazla Ermeniler ile uğraşmıştır. Ermenilerin her alandaki faaliyetleri Rüstem Paşa engeline takılır. Kanımızca Rüstem Paşa biraz daha görevde kalsa Ermeni sorunu ciddi bir boyut kazanmayacaktır. Mısır'da bulunan İngiliz askerlerinin tahliye edilmesi meselesinde ise kendisini başarısız olarak görmüş hatta bu işte yeterli çabayı göstermediği düşünülerek görevden alınması bile söz konusu olmuştur.

Rüstem Paşa ile Kostaki Musurus Paşa, Sultan II. Abdülhamid döneminin diğer elçilere oranla daha iyi statüdeki iki elçisidir. Onların görev yılları bittikten yani 1895 yılından sonra ilişkiler açısından ciddi düşüş gözlenir. Üçüncü elçi Kostaki Anthopoulos Paşa ise 1895–1902 yılları arasında görev alır. Kendisi hakkında Çerkeşşeyhizade Halil Halid Bey önemli bir mektup yazmış ve sefirin, ingilizce bilgisinin olmadığını dahi iddia etmiştir. Rüstem Paşa'nın da İngilizceye aşina olmadığı söylenir. Bu iki elçi Londra'ya gönderildikten sonra yabancı dil takviyesi almışlardır. Kostaki Anthopoulos Paşa'nın, Selim Faris'e yardımcı olması da ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur. Rüstem Paşa döneminde, Mısır ve Ermeni meselelerine yoğun bir çaba gösterilirken, aynı çabanın sonraki dönemlerde olmadığı da görülür. Dördüncü elçi İstefanaki Musurus Paşa ise 1902–1907 yılları arasında büyükelçilik yapar. İstefanaki Musurus, İngilizceyi çok iyi bilmesine rağmen Türkçe bilmemektedir. Kendisinin, siyasi işlerde pasif kaldığını ve babasına oranla başarısız olduğunu da belirtelim.

Son elçimiz Rıfat Paşa 1908–1909 tarihleri arasında görev yapar ve İngiltere Kralı Edward'ın referansı ile göreve gelen İttihatçi kimliğe sahip bir kişidir. Göreve gelişi, Londra'ya Hıristiyan sefir gönderme geleneğini bozmuş ve kendisine Hariciye Nazırlığı'na giden kapıyı açmıştır. Araştırmamız, Sultan II. Abdülhamid dönemini kapsadığı için Rıfat Paşa'nın görev süresini ancak 27 Nisan 1909 tarihine kadar incelemiş bulunmaktayız.

II. Abdülhamid dönemi Büyükelçilerin beşi de hayatlarının belirli dönemlerinde Yunanistan'a yakın yerlerde yani Girit, Sisam Adası ya da Atina'da görev verilen kişilerdi. Rıfat Paşa, Atina'da, Kostaki Musurus Paşa, Atina ve Sisam Adası'nda, Kostaki Anthopoulos Paşa, Girit'te, yine İstefanaki Musurus Paşa da Sisam Adası'nda, görev aldı. Rüstem Paşa ise Yunan sınırında memurluk yapmıştı.

Devletlerarasında en çok İngiltere ile olan ilişkilere önem verilmesinin sebebi, bu devletin, uluslararası ilişkilerde önemli bir konumda bulunmasından kaynaklanıyordu. Otuz üç yıl boyunca gelen bütün İngiliz Kabineleri farklı politikalar izledi. Osmanlı Devleti'ne desteğin sürekli olmamasının sebebi ise İngilizlerin, Müslüman bir devleti kendilerinden aşağıda görme zihniyetleridir. Ara sıra Osmanlı ile iyi geçinebilme teşebbüsleri inkâr edilemez, buna ise savaşa doğru giden ve sömürge yarışlarının olduğu bir dünya da yalnız kalma korkusu sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti Londra Sefarethane binası oldukça kötü bir durumda idi. Elde olan bilgiler kurumun imparatorluk ihtişamına uygun olmadığını işaret eder ve durum pek de iç açıcı değildir. Sebepleri düşünülecek olursa, devletin içerisinde bulunduğu mali durum savaşa giden zor ve uzun süreçte sefarethaneyi desteklemeye yetmemiştir. Ulaşım imkânlarının güç olması da buranın ilgisiz ve denetimsiz kalmasına yol açmıştır. Araştırdığımız dönem içerisinde haberleşme telgraflarla yapılır ve şifreli olarak sağlanırdı. Hatta bir dönem Rusya'nın İstanbul Sefarethanesi tarafından, bu şifrelerin çalınması bile gerçekleşmiştir.

Sefarethane memurlarının görevlerinden biri de İngiltere'de Osmanlı Devleti ile alakalı haberleri zamanında iletmektir. Gazeteler gün gün rapor edilir. Bir nevi memurlar padişahın İngiltere'deki gözü kulağıdır. Sultan II. Abdülhamid, bu haberleri yorumlayarak dış politikasına yön verirdi. Asıl amaç, dış devletleri birbirleri ile çatıştırarak aradan Osmanlı menfaatini çekip almaktır. Bu nedenle sürekli olarak İngiliz, Fransız, Alman, vs. kişilerin şirketlerine de imtiyazlar dağıtılır. En büyük zaafı ise dış basında Osmanlı aleyhinde yazılar yazılmasıdır. Araştırmamızda da belirttiğimiz gibi bu faaliyetlere engel olmak için çok yoğun bir şekilde para harcanmış ve sürekli gazetelerin yayınlarına içte ve dışta engel olunmaya çalışılmıştır. Sultan, dış ülkelerdeki kamuoyu baskısının, Osmanlı aleyhine siyasilerin alacağı kararlara engel olacağını düşündüğü için bu yola girmiştir. Ermenilerin icraatlarıyla mücadele ettikleri açıkça görülür. Ermeniler, genelde İngiltere içerisindeki Türk düşmanı İngilizler ile ilişki kurararak Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetler sergilemakteydiler. En çok kullandıkları yöntem de padişah ve hükümet aleyhine yazılar yazılmasıdır. Hükümet ise bu faaliyetlere karşılık Londra sefirleri vasıtasıyla, Hindistanlı Müslümanların mitingler düzenlemesine ve çeşitli icraatlara destek vermiştir.

Dönemin en büyük sorunlarından biri de Mısır meselesidir. İngilizler genellikle hidivleri kışkırtır ve bu kişileri kendi menfaatlerine hizmet ettirirerler. Osmanlı Hükümeti, Mısır'da oynanan oyunlardan ve işgal edilecek bölgelerden haberdar olsa da sefirler vasıtasıyla bu olayları İngiliz Hariciyesi'ne sordurmuş, fakat her seferinde tüm olaylarda olduğu gibi böyle bir şeyin olmadığı cevabı alınır. Olaylar inkâr edilerek oyalama politikası yürütülmüştür. Bu yönde sefarethaneden gelen bilgilere güvenildiğini ve bazı olayların ardına düşülmediğini de belirtelim.

Gönderilen raporlarda gazetelerin yıllar sonra gerçekleşecek olayları yazdığına da rastlanır. Örneğin; İstanbul'un işgal edileceği haberinin 12 Mayıs 1892'de İngiltere'de çıkan " Black and White " da yayınlanması gibi, bu haberde sefirden gelen bilgiler doğrultusunda diğer haberler gibi önemsenmeyip göz ardı edilmiştir. Yine Ermenilerin tehcir edilme sebebi olarak Osmanlı ordusunu arkadan vurmaları da bu haberlere dâhildir. İngiltere, Kürtler ile Ermeniler arasında olan geçimsizliği de çok iyi kullanır. İki grup arasında çıkan çatışmalar bahane edilerek, Ermenilere gizli olarak silah ve para yardımı yapılır ve Osmanlı'yı bölme politikası yürütür. Bu politika ise hiç saklanmaz. Örneğin Gladstone konuşmalarında açıkça ifade etmektedir.

Sultan II. Abdulhamid ve hükümet sadece istihbarat bilgilerini sefirler vasıtasıyla sağlamaya çalışmaz. Birçok gayr-i Müslim hatta bazen kendi aleyhinde çalışmış olan kişiler bile bu amaçla kullanılır. Kimi zaman para karşılığı ajanlar bile tutulmuştur. Mümkün olan her şey Yıldız Sarayı'ndan yönetilir. Sefirler her konuyu padişaha ya da Hariciye Nezareti'ne sormak zorundadırlar. Kendi başlarına hareket etmek gibi bir lüksleri de olmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV VESİKALARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Vesikaları

Sadaret Evrakı Mektubi Mühime Kalemi (A. MKT. MHM.)

Amedi Kalemi, Mümtaze (A.} MTZ.) (04)

Bab-ı âli Evrak Odası Tasnifi, (BEO.)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR. SYS.)

Hariciye Tercüme Odası (HR. TO)

Meclis-i Vükela Mazbatası (MV.)

İradeler

Dâhiliye (İ. DH.)

Hariciye (İ. HR.)

Hususi (İ. HUS.)

Meclis-i Mahsusa (İ. MMS.)

Eyalet-i Mümtaze (İ. MTZ.)

Taltifat (İ. TAL.)

Yıldız Arşivi Vesikaları

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.)

Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Tasnifi (Y. EE. KP)

Yıldız Tasnifi Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.)

Yıldız Perakende Sadaret (Y. PRK. A.)

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ.)

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti, (Y.PRK.BŞK.)

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)

Yıldız Perakende Hatt-ı Hümayun Tasnifi. (Y.PRK.HH.)

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzâtı (Y.PRK.HR.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK.)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.)

Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.)

Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.)

Yıldız Esas Evrakı ve Sadrazam Kâmil Paşa Belgeleri (Y.EE.KP.)

Yıldız Müfettislikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK.)

Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (YA.HUS.)

Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (YA. RES.)

B) SÜRELİ YAYINLAR

Ruzname-i Ceride-i Havadis

Sabah

Tercüman-ı Hakikat

Salnâme-i Nezâret-i Umur-ı Hâriciye 1306, 1318, 1320, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1306, 1318, 1320.

C) ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Ali Haydar Midhat, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım* (1872-1946), Bengi Yayınları, Ekim 2008.

ARMAOĞLU, Fahir, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 1997.

BAĞÇECİ, Yahya, " XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da çıkan Ermeni İsyanları'na Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler ", Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sa. 24 Y l:2008/1, s. 317-331.

BEŞİRLİ, Mehmet, " II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları ", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sa. 16 Yıl: 2004/1 s. 121-139.

Bir Osmanlı Aydını'nın Londra Seyahatnamesi, Haz. Erkan Serçe, İstiklal Kitapevi, İstanbul 2007.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 528.

DÖNMEZ, Ahmet, Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçilikleri'nin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832–1841, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

DUHANİ, Said Naum, *Beyoğlu'nun Adı Pera iken* (Geri Dönmeyecek Zamanlar), çev. Nihal Önol, İstanbul 1990.

ENGİNÜN, İnci, *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.

FİNDLEY, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, çev. Latif Boyacı - İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

GALİTEKİN, Ahmed Nezih, *Salname-i Nezareti Hariciye* (Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı) 1301, (1885), 1306 (1889), 1320 (1902), c. 1-4 İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

GAZİOĞLU, Ahmet *İngiliz İdaresi'nde Kıbrıs* (1878-1960), Lefkoşa 1960.

GÖVSA, İbrahim Alaettin Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946, s. 268, 326, 330.

GÜVEN, Gül Çağalı, *Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt, Doğu Rumeli Meseleleri, Kamil Paşa'nın Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 1991.

İRTEM, Süleyman Kani, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

İSTANBUL Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Katalogları.

KODAMAN, Bayram, " II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1914) ", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, c. 13, Ankara 2002.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali* (1839-1922) *Prosopografik Rehber*, İsis Yayınları, Aralık 1999.

KUNERALP, Sinan, " Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891 ", *Belleten* c. 34, s. 135-136, TTK. Yay., Ankara 1970.

KURAN, Ercüment " Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçilikleri'nin Rolü" , VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961) Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK. Yay., Ankara 1967, ss. 489–497.

KURAN, Ercüment *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 20, Seri: III-Sayı: A4, Ankara 1968.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK. Yay., Ankara 1970.

MERT, Özcan, " II. Abdülhamid Devri'nde Siyasi Muhalefet ", *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (14 Mayıs 2005) Bildiriler Makaleler, Hazırlayanlar: A. Yaşar Ocak, Mehmet Öz, Ferhat Berber, Fatih Yeşil, Hacettepe Üniv. Yayınları, Ankara 2006, ss. 130–149.

Mizancı Mehmed Murad, *Hatıralarla Yakın Tarih,* (*Hürriyet Vadisi'nde Bir Pençe-i İsdibdad Harbiye Nezareti'ne Tevfikim ile Garip Sonuçlar*), Haz: Ahmed Nezih Galitekin, Nehir Yay., İstanbul 1997.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz ilişkileri (1894-1895) c. 1-4., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Yayınları, Ankara 2006.

OSMANOĞLU, Şadiye, *Babam Abdülhamid* (*Saray ve Sürgün Yılları*), L&M Yayınları, İstanbul, Nisan 2007.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, Konya 1986.

ÖRENÇ, Ali Fuat, Yakın Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İst. 1995.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* (*Türkiye'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi*), c. 9, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, TTK. Yayınları, c. 2, Ankara 1996.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M. E. B. Yayınları, İstanbul 1993.

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Sicil-i Osmanî Zeyli*, c. XI, Kemteri: Mehmed Tahir Bey, Hazırlayan: Mustafa Keskin, TTK. Yayınları VII. Dizi No: 231, Ankara 2008.

SAİB, Ahmed, *Sultan II. Abdülhamid ve Saltanatının İlk Yılları*, Haz. Adem Kara, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

SALAHİ, Mehmed, *Girid Meselesi* (1866-1889), Haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

SARINAY, Yusuf, " Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918) ", *Akademik Bakış*, Gazi Üniversitesi Yay., c. 1, sa. 2, Yaz 2008, ss.69-105.

Son Asır Türk Tarihi'nin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1860 (1276 R.)-1908 (1324 R.) Atik (Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye - Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Mezunları, Mücellidoğlu: Ali Çankaya, Mars Matbaası, c. III, Ankara 1968-1969,

SÜREYYA, Mehmed, *Sicil-i Osmani* (Osmanlı Ünlüleri), Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1996, c. I - VI.

ŞAFAK, Nurdan, Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi Ve Sanatları Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2006.

ŞİMŞİR, Bilal N., " Midhat Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı ve İngiltere ", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri* (*Bildiriler ve Tartışmalar*) VII. Dizi-Sa. 86, Edirne 8-10 Mayıs 1984, TTk. Basımevi, Ankara 1986, ss. 237-340.

ŞİRİN, İbrahim, Osmanlı Seyahatnameleri'nde Avrupa (1839–1876), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

TUNCER, Hadiye Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1997.

YALMAN, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c. 1 (1888-1918).

YAVUZ, Mehmet Faik, 19. YY'da Gayrimüslim bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus'un (Paşa) 1850 Yılına Kadar Diplomatik Faaliyetleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2004.

D) İNTERNET VERİLERİ

http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Augustus_Charles_Hobart-Hampden_Project_Gutenberg_eText_16296.jpg 2.01.2009 saat. 15.55.

http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_sayi18/21.pdf 09.07.2008. saat: 02.27.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Disraeli 06. 04. 2010. saat: 12.06.

http://www.maviekspres.com/index.php?topic=425.50;wap2. 06. 07. 2010. saat. 17:19.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Arthur_Balfour 25.10.2010. saat. 1902.

http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_sayi18/21.pdf 09.07.2008. saat: 02.27.

İLTER, Erdal, " Ermeni Kilisesi ve Terör ", http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale46.html, 10. 11. 2010, saat: 20.19.

KÜÇÜK, Abdurrahman, Ahtamar Kilisesi, Ermeniler ve Türkler, http://www.tahr.org.tr/gunceldevami.asp?id=135, 10. 11. 2010 saat. 19: 12.

ŞİRİN, İbrahim, Musa Kılıç, Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefareti'ne Dair Bir Layiha,http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_sayi18/21.pdf 09.07.2008. saat: 02.27.